

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№4(112)

Алматы
«Қазақ университеті»
2024

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 4 (112) желтоқсан

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Ахатов У.А., з.ғ.к. (бас редактор) (Қазақстан)
Алимкулов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансарова Р.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Омарова А.Б., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к. (Қазақстан)
Жанибеков А.К., PhD (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Лю Сяохун, профессор (Қытай)
Минина В., проректор (Ресей)
Гаврилов В.В., з.ғ.д. (Ресей)
Мажорина М.В., з.ғ.к., доцент (Ресей)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР

Нұрбақытова Ж.Н., з.ғ.магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гульмира Шаккозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 15641

Пішімі 60x84/8. Көлемі 11,9 б.т. Тапсырыс № 12799.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

IRSTI 10.19.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a1>**G.G. Galiakbarova**

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
e-mail: galiakbarova_gg@enu.kz

SOME FEATURES OF LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: FOREIGN AND NATIONAL EXPERIENCE

This paper is research devoted to the study of approaches to the legal regulation of the field of artificial intelligence both in Kazakhstan and in some foreign countries that succeed in this matter. The paper also provides a structured understanding of the prospects for the governance of artificial intelligence in Kazakhstan, as well as recommendations for the use of modern international standards and practices. Special attention is paid to the experience of the United States, the European Union, China, and Russia. Based on the results of critical analysis of foreign experience, several measures have been proposed, including the definition of the concept of artificial intelligence and the status of “new” subjects of law at the legislative level. At the same time, the paper notes that the artificial intelligence legal provisions at the level of a codified act does not require haste and needs detailed elaboration. This approach will ensure clarity and efficiency of regulation, as well as the necessary flexibility for such a rapidly developing area of social relations.

The aim of this study is to determine the place of artificial intelligence, and possible areas of its application, and to consider the main problems.

Methods: analysis and synthesis, deduction and induction, comparative legal.

The conducted research is of potential value for domestic legislators, lawyers, human rights activists, students, and anyone interested in the legal regulation of artificial intelligence.

Key words: artificial intelligence, digitalization, technology, law, international experience.

Г.Г. Галиакбарова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан
e-mail: galiakbarova_gg@enu.kz

Жасанды интеллектті құқықтық реттеудің кейбір ерекшеліктері: шетелдік және ұлттық тәжірибе

Бұл мақала Қазақстан мен кейбір шет елдердегі жасанды интеллект саласын құқықтық реттеу тәсілдерін зерттеуге арналған. Мақалада шетелдік озық тәжірибеге сүйене отырып, қазақстандық модельді құру мақсатында стратегиялық құжаттар мен заңнамалық реттеудің салыстырмалы талдауы жүргізілген. Сонымен қатар, Қазақстанда жасанды интеллектті реттеудің болашағы және халықаралық стандарттар мен тәжірибелерді қолдану бойынша ұсыныстар талқыланған. АҚШ, Еуропалық Одақ, Қытай және Ресейдің жасанды интеллектті кешенді реттеу тәжірибесіне ерекше көңіл бөлінген. Шетелдік тәжірибені талдау нәтижесінде жасанды интеллект ұғымын және заңнамалық деңгейде «жаңа» құқық субъектілерінің мәртебесін анықтау бойынша бірқатар шаралар ұсынылады. Бұл ретте мақалада кодификацияланған акт деңгейінде жасанды интеллектті реттеу асығыстықты қажет етпейтіні және егжей-тегжейлі пысықтауды қажет ететіні атап өтіледі. Бұл тәсіл реттеудің айқындылығы мен тиімділігін, сондай-ақ қоғамдық қатынастардың қарқынды дамып келе жатқан саласы үшін қажетті икемділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – қазіргі таңдағы жасанды интеллекттің орнын, оны қолданудың мүмкін салаларын анықтау бойынша негізгі мәселелерді қарастыру болып табылады.

Әдістері: талдау және синтез, дедукция және индукция, салыстырмалы құқықтық.

Жүргізілген зерттеу отандық заң шығарушыға, заңгерлерге, құқық қорғаушыларға, студенттерге және жасанды интеллектті құқықтық реттеуге қызығушылық танытқандарға пайдалы болады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, цифрландыру, технология, құқық, халықаралық тәжірибе.

Г.Г. Галиакбарова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан
e-mail: galiakbarova_gg@enu.kz

Некоторые особенности правового регулирования искусственного интеллекта: зарубежный и национальный опыт

Данная статья представляет собой научное исследование, посвященное анализу правовых подходов в регулировании сферы искусственного интеллекта как в Казахстане, так и в ряде зарубежных стран, достигших успехов в этой области. Так, в статье представлен сравнительный анализ стратегических документов и законодательного регулирования, с целью создания сбалансированной казахстанской модели на основе передового зарубежного опыта. Также статья предоставляет структурированное понимание перспектив регулирования искусственного интеллекта в Казахстане, а также рекомендации по использованию современных международных стандартов и практик. Особое внимание уделяется опыту США, Европейского союза, Китая и России в формировании комплексного регулирования сферы искусственного интеллекта. В результате анализа зарубежного опыта предложен ряд мер, среди которых определение термина «искусственный интеллект» и законодательное закрепление статуса «новых» субъектов права. В статье подчеркивается, что кодификация в сфере регулирования искусственного интеллекта не должна быть поспешной и форсированной, так как требует тщательной проработки. Такой подход позволит обеспечить четкость и эффективность регулирования, а также необходимую гибкость для столь стремительно развивающейся сферы общественных отношений.

Цель статьи – определить место искусственного интеллекта в современных реалиях, возможные области его применения, рассмотреть основные проблемы.

Методы: анализ и синтез, дедукция и индукция, сравнительно-правовой.

Проведенное исследование представляет потенциальную ценность для отечественного законодателя, юристов, правозащитников, студентов и всех интересующихся правовым регулированием искусственного интеллекта.

Ключевые слова: цифровизация, технология, право, международный опыт, искусственный интеллект.

“As a progressive nation, we must look only forward!”

From the interview with K.-J. Tokayev
to the newspaper “Egemen Qazaqstan”
dated January 3, 2024

Introduction

Artificial intelligence (hereinafter referred to as AI) is rapidly becoming a part of our daily lives, influencing numerous aspects of society. AI technology involves using computers and machines to gather and analyze data to mimic human abilities like prediction, problem-solving, and decision-making.

Numerous nations have already embarked on the AI development race. For instance, Singapore, a leading global economy and one of Asia’s tiger economies, aims to make significant investments in AI research. Their goal is to leverage AI to tackle pressing social and economic challenges, nurture emerging local talent, and increase AI adoption across various industries. For this purpose, the AI Singapore Strategy, a national AI program to strengthen the digital economy and society, was developed in 2017 (AI Singapore, 2017).

China has endorsed multiple initiatives aimed at advancing AI. One such initiative is the Made

in China 2025 Plan, introduced in 2015, which sets out a decade-long strategy to position China as a global leader in cutting-edge manufacturing. While many aspects of the Plan are still being finalized, some key goals include increasing China’s export of high-technology goods to US\$1 trillion by 2025, taking domestic brands to the global stage, and developing world-class leaders in key industrial sectors (Made In China, 2025). Also, in May this year, China released a three-year action plan on artificial intelligence, according to which Beijing wants to standardize new technologies by 2027 to support high-quality development.

While China and the US are leading the global race to develop and regulate AI, the European Union introduced the world’s first Artificial Intelligence Act (2024) in March this year, the specifics of which we will discuss later.

In February 2024 K.-J. Tokayev emphasized the extreme importance of digitalization of the economy and ensuring the widespread use of AI technologies (<https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-714237>). It is hard to find a reason to disagree with this since potentially the use of AI can increase global GDP by 14% by 2030 and bring up to 70% of additional

economic effect. The use of AI will automate many routine tasks. For example, in business or manufacturing, it can process and analyze large volumes of data or perform tasks related to customer service. AI can also calculate risks in the healthcare sector, forecast emergency situations, and identify various threats and cyberattacks.

Based on the key findings of this research, it is evident that the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the RK) urgently requires legislative regulation for the application of AI across different sectors of society. This should be informed by examining the experiences of more advanced nations, particularly in the legal framework of this emerging area of social relations.

Methodology

What has been done recently, what legal documents have been adopted, what is their practical implementation and what else can we offer – we will try to answer these and other questions in this study.

Thus, in this paper we have defined two main tasks aimed at addressing the topic, namely:

- to explore the aspects of the legal governance of AI
- to study the most effective foreign practices in certain aspects of legal regulations of AI with the purpose of further adoption.

The research methodology involved comparing existing laws and regulations related to artificial intelligence. Additional methods used included formal logic, historical analysis, legal analysis, and systematic analysis. The research relied on various sources, such as AI-related laws and regulations, other legal documents, scholarly works, and media articles.

Results and Discussions

AI is advancing rapidly, leading to societal changes that demand a response from interested nations. Countries like the US (the National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020), EU (the Artificial Intelligence Act), China (the New Generation of Artificial Intelligence Development Plan, 2017), Japan, Russia (the National Strategy for the Development of Artificial Intelligence until 2030), and others are actively working on legal frameworks for AI, including ethical guidelines, liability issues, and data protection. However, some countries have adopted a more cautious approach to AI regulation.

The President of Uzbekistan approved a program to research and implement artificial intelli-

gence technologies between 2021 and 2022. This program is outlined in a presidential decree focused on creating favorable conditions for the rapid adoption of AI technologies (<https://president.uz/ru/lists/view/4195>).

In Kazakhstan, the first steps towards the introduction of AI were laid by the previously existing state program “Digital Kazakhstan” (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>) and were aimed primarily at the healthcare sector.

However, despite significant steps in the development of digitalization on the national scale, there are several barriers to the improvement of AI in our country. For example, in many regions, the quality of the Internet remains poor.

In 2019, by the decision of the Board of Trustees of Nazarbayev University AOE, the Corporate Fund “Fund for Support of Research and Development in the Field of Artificial Intelligence” was established, which was supposed to become part of the ecosystem for training, research, and commercialization of AI in the country. However, as of today, it is not fully functioning and there is no information on the work done recently.

Not so long ago, the Committee for Artificial Intelligence and Innovation Development of Kazakhstan was established. It is too early to talk about the contribution of this government agency to the promotion of AI in the country; this will require years of painstaking work in this direction. But, as foreign experience shows, it is advisable to work together in this direction both as part of the government apparatus and various research institutes and public organizations.

According to the Government AI Readiness Index for 2023, conducted by Oxford Insights, Kazakhstan is in 72nd place among 193 countries (Government AI Readiness Index 2023 – Oxford Insights).

In turn, in Kazakhstan, the need for legal regulation of AI was first announced in 2021 in the Concept of Legal Policy until 2030 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>), according to which, in light of the rapid development of big data, AI, quantum technologies, etc., regulators everywhere are showing a strong interest in such technologies. After several tragic incidents involving the use of self-driving cars in foreign jurisdictions, the possibility of granting robots legal status and, as a consequence, the possibility of bringing AI to legal liability has become widely discussed. Kazakhstan acknowledges the need to implement comprehensive laws governing communications, information

and communication technology, data handling, industrial automation, digital assets, information security, artificial intelligence, machine learning, and personal data protection, in response to global developments.

J. Gordon suggests that the growing legal interest in AI stems from its potential impact on fundamental human rights. He argues that our current legal systems are ill-equipped to handle the complex legal situations arising from AI advancements. Given AI's global reach, a global approach to addressing these legal issues is crucial. Despite extensive legal regulation in many areas, lawyers and judges may lack a full understanding of AI's implications for law, the legal system, and legal education. To effectively navigate AI-related legal challenges, Gordon advocates for a comprehensive revision of the legal program or concept of law (Gordon, 2021).

Kazakhstan currently has no separate legislation fully dedicated to AI. At the same time, the draft Digital Code developed by the authorized body is being actively discussed. Kazakhstan could potentially be a pioneer in establishing a unified law that addresses the digital landscape within its national legal system. While seeking to be a leader in this area is important, the primary focus should be on developing a high-quality law that effectively regulates the digital interactions between government agencies, businesses, and individuals in the context of digital technology adoption and usage.

However, regulation in the sphere of information technology, data protection, privacy, and other related fields regulates some features of the use of AI. For instance, there is the Law of the Republic of Kazakhstan "On Informatization" (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418>) and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Personal Data and their Protection" (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094/z13094.htm>), which can be applied to data processing using AI.

It is also worth noting that currently several strategic documents, namely the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>) and the Concept of Digital Transformation, Information and Communication Technology Industry Development and Cybersecurity for 2023-2029 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>), define some tasks and activities in the area of AI.

More recently, the Concept of Artificial Intelligence Development for 2024-2029 ([\[kontseptsiya-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786\]\(https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-prinyata-kontseptsiya-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786\)\) has been also adopted, which has essentially become the first document of its kind that describes the strategic point in our country. We have yet to see and evaluate what its implementation will lead to since there are already some controversial points. For example, the Concept, as it seems to us, prioritizes "technology first, then regulation". This perception is erroneous, since without regulation, the technology, which has not yet become widespread, has already led to fakes, misinformation, and manipulation that have repeatedly caused panic. An obvious example is the AI-generated photo of the alleged attack on the Pentagon last May, which then crashed the global financial markets. It appears essential to regulate AI at this stage. Our lawmakers have the chance to introduce the Digital Code, considering the shortcomings in the world's first AI law recently passed in the EU. For instance, some European tech companies have expressed dissatisfaction with the law, fearing it could hinder their growth in the global market. Naturally, this task is complex, as it requires striking a careful balance between safeguarding societal rights and fostering technological advancement. Thus, creating a flexible regulatory framework is crucial in this process.](https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-prinyata-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Before delving into this research, it is necessary to understand what "artificial intelligence" is from a legal point of view.

The term "artificial intelligence" was introduced in 1956 by John McCarthy at a specialized scientific conference dedicated to this topic.

According to several researchers, the lack of a clear legal definition of this concept is recognized as a constraining factor in resolving other legal issues (Vasil'ev, 2018: 38).

Here's a comparative table of the legal definitions of artificial intelligence in different countries, according to table 1.

This table illustrates the variations in the legal definitions and approaches to AI regulation across different jurisdictions. Each country adapts the definition based on its legislative framework and strategic goals in AI development.

At the moment, the concepts of AI and AI technologies are not enshrined in Kazakhstan legislation, which hinders the implementation of projects with AI. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Informatization" includes the concepts of "intelligent robot", and "electronic information resources", which partially regulate the concept of AI, but without direct mention.

Table 1 – The legal definitions of artificial intelligence in different countries

Country/Region	Definition of Artificial Intelligence (AI)
United States	A system powered by machines that can, based on specific human-defined goals, generate predictions, recommendations, or decisions that impact both real and virtual environments.
European Union	A software system capable of producing outputs like content, predictions, recommendations, or decisions based on specified human objectives, which affect the surrounding environment.
Kazakhstan	The Law “On Informatization” was amended on June 25, 2020, to include a legal definition of an “ <i>intelligent robot</i> .” According to this definition, an intelligent robot is an automated device that can react to its surroundings and perform actions or remain inactive based on what it perceives and understands.

At the same time, if we look at the scientific community’s perspective, we will find the following. For example, some authors interpret the concept of AI through the concepts of fully or partially autonomous self-organizing cybernetic computer-hardware-software system or a cyber-physical system (Kutejnikov, 2019: 75).

As can be seen, the definition provided in the Russian legislation not only reveals the essence of AI but also helps to differentiate this concept from related ones. Thus, machine learning, neural networks, etc., which are sometimes identified with AI (Kirsanova, 2019: 180), are referred to as technologies and promising artificial intelligence methods in this Strategy. AI is also separated from robotics. Thus, it is understood as a mandatory element of technology solutions, such as robots, unmanned objects, etc.

In general, the statutory regulation of AI in Kazakhstan and abroad is still at the stage of active development and requires constant updating and adaptation to rapidly changing technologies and the challenges they present.

AI creates opportunities for automation, optimization of resources, and solving complex problems. For example, in medicine, the automotive industry, and the financial sector, AI speeds up processes, improves diagnostic accuracy, ensures safety, and optimizes resource management. Today, AI technologies are already used in Kazakhstan that are capable of reading MRI (Magnetic Resonance Scanning) and CT (Computed Tomography) images and making preliminary diagnoses for patients. If such experience becomes widespread, doctors may be relieved of the need to read images. Also, new technologies can replace designers and illustrators, and easily do the work of accountants, customer service managers (telephone operators), proofreaders, copywriters, translators, and even taxi drivers.

When developing approaches to legal regulation of the use of AI, it is important to consider the following some aspects.

One of the biggest challenges in regulating AI is determining liability for harm caused by AI technology. This involves considering whether an intelligent robot should be treated as an object or an entity with some level of autonomy. Should we view AI as a tool under human control, or as something with independent capabilities?

One of the solutions proposed by researchers includes the introduction of a specific legal personality of an “electronic person” (Jastrebov, 2018: 315).

By examining scientific research and both domestic and international laws, we can identify several key points for regulating AI, as illustrated in Figure 1.

The global landscape for AI regulation is diverse, reflecting varying legal systems and priorities. While some nations focus on fostering AI development, others prioritize establishing specific regulations. Innovative approaches like regulatory sandboxes are being explored, but a comprehensive international framework for AI regulation remains elusive.

A systematic analysis of AI regulation presents a significant challenge for the international legal community. Despite ongoing discussions, there’s no clear consensus on how to regulate AI effectively. The potential for controversial situations and problems arising from AI use highlights the urgency of addressing these issues.

We advocate for a broad scholarly and international discussion to establish unified approaches for understanding AI’s role in the modern knowledge system. This includes exploring the possibility of enshrining fundamental principles and international standards for AI responsibility in both international and national law.

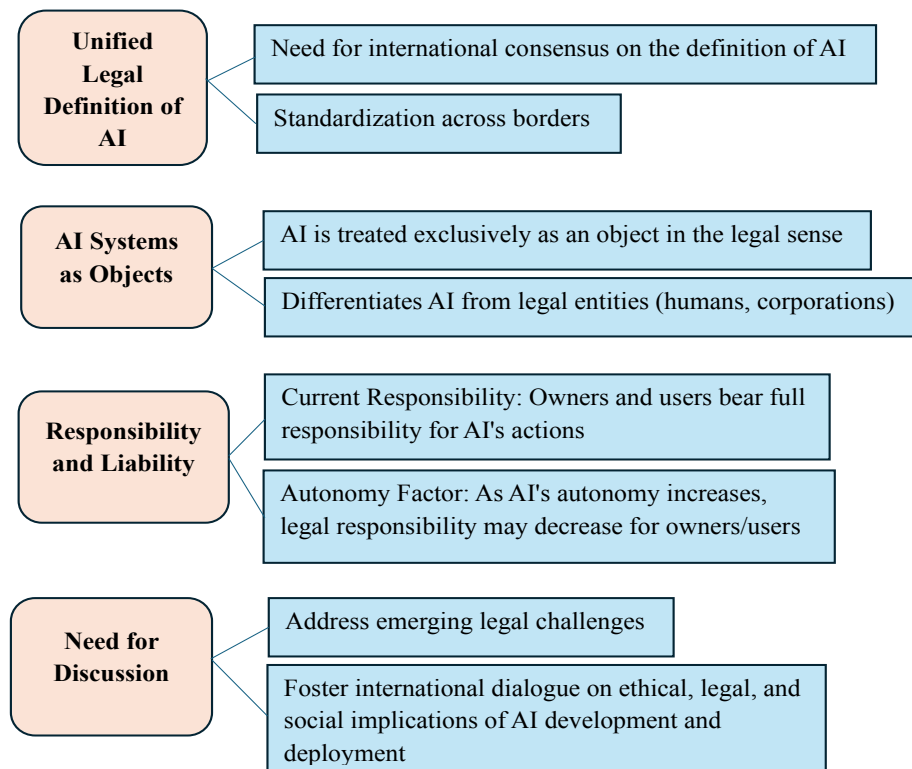

Figure 1 – Features of Legal Regulation of AI

Conclusion

Currently, the lack of a unified definition of “artificial intelligence” hinders the development of a comprehensive international legal framework. To address this, Kazakhstan’s lawmakers should consider the various types of AI systems, their applications in different

fields, and the specific legal context when defining AI.

Developing a legal and regulatory framework for AI should be a step-by-step process based on well-defined principles. This framework needs to address how AI is used in different areas, potential risks, and the positive impact AI can have on individuals, communities, and the government.

Литература

- AI Singapore (2017). URL: <https://aisingapore.org/> (access data: 20.07.2024)
- Artificial Intelligence Act (2024). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (access data: 20.07.2024)
- Васильев А.А., Шпоппер Д., Матаева М.Х. (2018) Термин «искусственный интеллект» в российском праве: доктринальный анализ. Юрислингвистика. № 7-8. С.35-44.
- China’s ‘New Generation Artificial Intelligence Development Plan’ (2017). URL: <https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/> (access data: 20.07.2024)
- Gordon J.S. (2021) AI and law: ethical, legal, and socio-political implications // AI & Soc. URL: <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01194-0> (accessed 20.07.2024)
- Government AI Readiness Index 2023 – Oxford Insights. URL: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/> (access data: 20.07.2024)
- Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 20.07.2024)
- Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 года N 94-V. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000094/z13094.htm> (дата обращения: 20.07.2024)

Intelligent robots development and distribution promotion Act of Korea (2008). URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=17399&type=part&key=18 (access data: 20.07.2024)

Кирсанова Е.Е. (2019) Правовой режим нейросетей в условиях цифровой экономики // Современные информационные технологии и право: моногр. / отв. ред. Е. Б. Лаутс. М.: Статут. С. 180-189

Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 20.07.2024)

Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269> (дата обращения: 20.07.2024)

Кутейников Д.Л., Ижаев О.А., Зенин С.С., Лебедев В.А. (2019) Киберфизические, кибербио-логические и искусственные когнитивные системы: сущность и юридические свойства. Российское право: образование, практика, наука. № 3. С. 75-80

Ларина Е., Овчинский В. (2019) Искусственный интеллект. Судебная система. Этика и право. Сайт С.П. Курдюмова. URL: <http://spkurdyumov.ru/networks/iskusstvennyj-intellekt-sudebnaya-sistema-etika-i-pravo-glavy-iz-knigi/> (дата обращения: 20.07.2024)

Made In China 2025: The Plan To Dominate Manufacturing And High-Tech Industries. URL: <https://fdichina.com/blog/made-in-china-2025-plan-to-dominate-manufacturing/> (access data: 20.07.2024)

National Artificial Intelligence Initiative Act of USA (2020). URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6216> (access data: 20.07.2024)

Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-714237> (дата обращения: 20.07.2024)

Понкин А. В., Редькина А.И. (2018) Искусственный интеллект с точки зрения права. Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. 2018. С. 91-109

Постановление Правительства Республики Казахстан «О некоторых вопросах Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК» от 27 апреля 2024 г. № 342. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000342> (дата обращения: 20.07.2024)

Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий искусственного интеллекта» от 17 февраля 2021 года № ПП-4996. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/4195> (дата обращения: 20.07.2024)

Правительством принята Концепция по развитию искусственного интеллекта на 2024-2029 годы // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-prinyata-kontsepsiya-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786> (дата обращения: 20.07.2024)

Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года. URL: http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=26591 (дата обращения: 20.07.2024)

Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» от 15 февраля 2018 года № 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (дата обращения: 20.07.2024)

Указ Президента Российской Федерации «О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации» от 10 октября 2019 г. № 490. URL: https://a-ai.ru/wp-content/uploads/2024/03/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F_%D0%98%D0%98_2024.pdf (дата обращения: 20.07.2024).

WIPO Conversation on Intellectual Property and Artificial Intelligence (2020). URL: https://www.wipo.int/meetings/ru/details.jsp?meeting_id=59168 (access data: 20.07.2024)

Ястребов О.А. (2018) Искусственный интеллект в правовом пространстве // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. Т. 22. № 3. 315-328. URL: [file:///C:/Users/0/Desktop/%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0/iskusstvennyu-intellekt-v-pravovom-prostranstve%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/0/Desktop/%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0/iskusstvennyu-intellekt-v-pravovom-prostranstve%20(1).pdf) (дата обращения: 20.07.2024)

References

- AI Singapore (2017). URL: <https://aisingapore.org/> (access data: 20.07.2024)
- Artificial Intelligence Act (2024). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf (access data: 20.07.2024)
- Vasil'ev A.A., Shpopper D., Mataeva M.H. (2018) Termin «iskusstvennyj intellekt» v rossijskom prave: doktrinal'nyj analiz [The term “artificial intelligence” in Russian law: doctrinal analysis]. Jurislingvistika. № 7-8. S.35-44.
- China's 'New Generation Artificial Intelligence Development Plan' (2017). URL: <https://digichina.stanford.edu/work/full-translation-chinas-new-generation-artificial-intelligence-development-plan-2017/> (access data: 20.07.2024)
- Gordon J.S. (2021) AI and law: ethical, legal, and socio-political implications // AI & Soc. URL: <https://doi.org/10.1007/s00146-021-01194-0> (accessed 20.07.2024)
- Government AI Readiness Index 2023 – Oxford Insights. URL: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/> (access data: 20.07.2024)
- Zakon Respubliki Kazahstan «Ob informatizacii» [Law of the Republic of Kazakhstan “On Informatization”] ot 24 nojabrja 2015 goda № 418-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Zakon Respubliki Kazahstan «O personal'nyh dannyh i ih zashhite» [Law of the Republic of Kazakhstan “On personal data and their protection”] ot 21 maja 2013 goda N 94-V. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z130000094/z13094.htm> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Intelligent robots development and distribution promotion Act of Korea (2008). URL: https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=17399&type=part&key=18 (access data: 20.07.2024)

Kirsanova E.E. (2019) Pravovoj rezhim nejrosetej v uslovijah cifrovoj jekonomiki // *Sovremennye informacionnye tehnologii i pravo: monogr.* [Legal regime of neural networks in the digital economy // *Modern information technologies and law: monograph.*] / otv. red. E. B. Lauts. M.: Statut. S. 180-189

Koncepcija pravovoj politiki Respubliki Kazahstan do 2030 goda [Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030.] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Koncepcija cifrovoj transformacii, razvitija otrasli informacionno-kommunikacionnyh tehnologij i kiberbezopasnosti na 2023-2029 gody [The concept of digital transformation, development of the information and communication technologies and cybersecurity industry for 2023-2029]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Kutejnikov D.L., Izhaev O.A., Zenin S.S., Lebedev V.A. (2019) Kiberfizicheskie, kiberbio-logicheskie i iskusstvennye kognitivnye sistemy: sushhnost' i juridicheskie svojstva [Cyberphysical, cyberbiological and artificial cognitive systems: essence and legal properties.]. *Rossijskoe pravo: obrazovanie, praktika, nauka.* № 3. S. 75-80

Larina E., Ovchinskij V. (2019) *Iskusstvennyj intellekt. Sudebnaya sistema. Jetika i pravo* [Artificial intelligence. Judicial system. Ethics and law]. Sajt S.P. Kurdjumova. URL: <http://spkurdyumov.ru/networks/iskusstvennyj-intellekt-sudebnaya-sistema-etika-i-pravo-glavy-iz-knigi/> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Made In China 2025: The Plan To Dominate Manufacturing And High-Tech Industries. URL: <https://fdichina.com/blog/made-in-china-2025-plan-to-dominate-manufacturing/> (access data: 20.07.2024)

National Artificial Intelligence Initiative Act of USA (2020). URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6216> (access data: 20.07.2024)

Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-714237> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Ponkin A. V., Red'kina A.I. (2018) *Iskusstvennyj intellekt s točki zrenija prava* [Artificial intelligence from a legal perspective]. *Vestnik RUDN. Serija: Juridicheskie nauki.* 2018. S. 91-109

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan «O nekotoryh voprosah Ministerstva cifrovogo razvitija, innovacij i ajerokosmicheskoj promyshlennosti RK» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan “On some issues of the Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan”] ot 27 aprelja 2024 g. № 342. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000342> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O merah po sozdaniju uslovij dlja uskorenogo vnedrenija tehnologij iskusstvennogo intellekta» [Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan “On measures to create conditions for the accelerated implementation of artificial intelligence technologies”] ot 17 fevralja 2021 goda № PP-4996. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/4195> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Pravitel'stvom prinjata Koncepcija po razvitiju iskusstvennogo intellekta na 2024-2029 gody [The government has adopted the Concept for the development of artificial intelligence for 2024-2029] // *Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan.* URL: <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-prinyata-kontsepsiya-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Strategija razvitija iskusstvennogo intellekta v Respublike Tadjikistan na period do 2040 goda [Strategy for the development of artificial intelligence in the Republic of Tajikistan for the period until 2040]. URL: http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhovview.php?showdetail=&asosi_id=26591 (data obrashhenija: 20.07.2024)

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Nacional'nogo plana razvitija Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan”] ot 15 fevralja 2018 goda № 636. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> (data obrashhenija: 20.07.2024)

Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii «O razvitii iskusstvennogo intellekta v Rossijskoj Federacii» [Decree of the President of the Russian Federation “On the development of artificial intelligence in the Russian Federation”] ot 10 oktjabrja 2019 g. № 490. URL: https://a-ai.ru/wp-content/uploads/2024/03/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%8F_%D1%80%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D1%8F_%D0%98%D0%98_2024.pdf (data obrashhenija: 20.07.2024).

WIPO Conversation on Intellectual Property and Artificial Intelligence (2020). URL: https://www.wipo.int/meetings/ru/details.jsp?meeting_id=59168 (access data: 20.07.2024)

Jastrebov O.A. (2018) *Iskusstvennyj intellekt v pravovom prostranstve* [Artificial intelligence in the legal space] // *Vestnik RUDN. Serija: Juridicheskie nauki.* T. 22. № 3. 315-328. URL: [file:///C:/Users/0/Desktop/%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0/iskusstvenny-intellekt-v-pravovom-prostranstve%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/0/Desktop/%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0/iskusstvenny-intellekt-v-pravovom-prostranstve%20(1).pdf) (data obrashhenija: 20.07.2024)

Information about the author:

Galiakbarova Guzal Gazinurovna – Secretary of the Board-Scientific Secretary of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Acting Associate Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, PhD (Kazakhstan, Astana, e-mail: galiakbarova_gg@enu.kz).

Автор туралы мәлімет:

Галиакбарова Гузаль Газинуровна – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Басқарма хатшысы – Ғалым хатшы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының доценті м.а., PhD (Қазақстан, Астана қ., e-mail: galiakbarova_gg@enu.kz).

Информация об авторе:

Галиакбарова Гузаль Газинуровна – PhD, секретарь правления-ученый секретарь Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, и.о. доцента кафедры конституционного и гражданского права (Казakhstan, г. Астана, e-mail: galiakbarova_gg@enu.kz).

Previously sent (in English): 08.08.2024.

Accepted: 15.12.2024.

IRSTI 10.07.23

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a2>**Riyad***, **R. Syafa'at**, **I. Koeswahyono**, **D. Puspitawati**

Brawijaya University, Malang, Indonesia

*e-mail: riyadprivate@gmail.com

STATE RESPONSIBILITY IN FULFILLING TOURIST HEALTH RIGHTS IN DIVING TOURISM AT BUNAKEN NATIONAL PARK POST-COVID-19

To date, none of the scuba diving operators in Bunaken National Park have obtained the CHSE Protocol certification, despite the government's policy encouraging businesses to adhere to minimum health standards to prevent the resurgence of COVID-19. This study aims to enhance the state's responsibility in upholding tourists' health rights in Bunaken National Park, particularly in the post-COVID-19 scuba diving tourism sector. Employing a socio-legal approach supported by sociology and cultural studies, this research used observation and literature review to collect data. The findings indicate that fulfilling tourists' health rights forms a part of human rights guaranteed by the Indonesian state and governed under both international and national laws. However, the implementation of the CHSE Protocols in the park faces several challenges, including implementation costs, human resources, visitor compliance and discipline, infrastructure, regulatory oversight, economic impacts, and environmental concerns. To better facilitate state responsibility in implementing the CHSE Protocol, this study proposes four government policies to support diving operators in Bunaken National Park: (1) providing subsidies and incentives, (2) offering training and education, (3) enforcing strict oversight and transparency, and (4) fostering multi-party cooperation. These policies aim to enhance compliance with the CHSE Protocol, ensuring the safety and health of tourists and preserving the environment.

Key words: State, State Responsibility, Right, Right to Health, Diving, Diving Tourism, Bunaken.

Рияд*, Р. Сяфаат, И. Коэсвахиёно, Д. Пуспитавати

Бравиджая университеті, Маланг қ., Индонезия

*e-mail: riyadprivate@gmail.com

COVID-19-дан кейін Бунакен ұлттық саябағында дайвинг туризмі кезінде туристердің денсаулық құқықтарын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік жауапкершілік

Бүгінге дейін Бунакен ұлттық саябағындағы акваланг операторларының ешқайсысы үкіметтің бизнесті COVID-19 қайта өркендеуіне жол бермеу үшін денсаулық сақтаудың ең төменгі стандарттарын ұстануға шақыратын саясатына қарамастан, CHSE Protocol сертификатын алған жоқ. Бұл зерттеу Бунакен ұлттық саябағында, әсіресе COVID-19-дан кейінгі акваланг туризмі секторында туристердің денсаулығын қорғауда мемлекеттің жауапкершілігін арттыруға бағытталған. Әлеуметтану және мәдениеттану қолдайтын әлеуметтік-құқықтық тәсілді қолдана отырып, бұл зерттеу деректер жинау үшін бақылау мен әдебиетті шолуды пайдаланды. Нәтижелер туристердің денсаулығына қатысты құқықтарын орындау Индонезия мемлекеті кепілдік берген және халықаралық және ұлттық заңдармен реттелетін адам құқықтарының бір бөлігін құрайтынын көрсетеді. Дегенмен, саябақта CHSE хаттамаларын енгізу бірнеше қиындықтарға тап болады, соның ішінде іске асыру шығындары, адам ресурстары, келушілердің сәйкестігі мен тәртібі, инфрақұрылым, реттеуші қадағалау, экономикалық әсерлер және қоршаған ортаға қатысты мәселелер. CHSE хаттамасын жүзеге асыруда мемлекеттің жауапкершілігін жақсарту үшін бұл зерттеу Бунакен ұлттық саябағында сүңгуір операторларын қолдаудың төрт мемлекеттік саясатын ұсынады: (1) субсидиялар мен ынталандырулар беру, (2) оқыту мен білім беруді ұсыну, (3) қатаң қадағалау мен ашықтықты қамтамасыз ету, және (4) көп партиялы ынтымақтастықты дамыту. Бұл саясаттар CHSE хаттамасына сәйкестікті арттыруға, туристердің қауіпсіздігі мен денсаулығын қамтамасыз етуге және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған.

Түйін сөздер: мемлекет, мемлекеттік жауапкершілік, құқық, денсаулыққа құқық, дайвинг, дайвинг туризмі, Бунакен.

Рияд*, Р. Сьяфаат, И. Коесвахино, Д. Пуспитавати
Университет Бравиджая, г. Маланг, Индонезия
*e-mail: riyadprivate@gmail.com

Ответственность государства за обеспечение прав туристов на здоровье в ходе дайвинг-туризма в Национальном Парке Бунакен после COVID-19

На сегодняшний день ни один из операторов подводного плавания в национальном парке Бунакен не получил сертификацию протокола CHSE, несмотря на политику правительства, поощряющую предприятия придерживаться минимальных стандартов здоровья для предотвращения повторного всплеска COVID-19. Это исследование направлено на повышение ответственности государства за соблюдение прав туристов на здоровье в национальном парке Бунакен, особенно в секторе подводного туризма после COVID-19. Используя социально-правовой подход, подкрепленный социологией и культурологическими исследованиями, это исследование использовало наблюдение и обзор литературы для сбора данных. Результаты показывают, что соблюдение прав туристов на здоровье является частью прав человека, гарантируемых индонезийским государством и регулируемых как международным, так и национальным законодательством. Однако реализация протоколов CHSE в парке сталкивается с рядом проблем, включая затраты на реализацию, человеческие ресурсы, соблюдение и дисциплину посетителей, инфраструктуру, нормативный надзор, экономические последствия и экологические проблемы. Для лучшего выполнения государственной ответственности за реализацию Протокола CHSE в этом исследовании предлагаются четыре правительственные политики для поддержки операторов дайвинга в национальном парке Бунакен: (1) предоставление субсидий и стимулов, (2) предоставление обучения и образования, (3) обеспечение строгого надзора и прозрачности и (4) содействие многостороннему сотрудничеству. Эти политики направлены на повышение соответствия Протоколу CHSE, обеспечение безопасности и здоровья туристов и сохранение окружающей среды.

Ключевые слова: государство, государственная ответственность, право, право на здоровье, дайвинг, дайвинг-туризм, Бунакен.

Introduction

The Bunaken Marine Park, located on North Sulawesi Island, stands as a globally renowned tourist destination. This park is a critical conservation area, hosting 390 coral species and numerous varieties of fish, mollusks, reptiles, and marine mammals. Spanning 79,057 hectares, Bunaken National Park is divided into northern and southern sectors: the north consists of five islands and a coastal strip between Molas and Tiwoho (Molas Beach – Wori), while the south includes the coastal areas between Poopoh and Popareng villages (Arakan Coast – Wawontulap)¹.

Before the onslaught of the COVID-19 pandemic, tens of thousands of tourists annually flocked to Bunaken, Malalayang Beach, and the city of Manado. However, due to the pandemic, the park was closed from March to September 2020 and only reopened

on September 12, 2020. From January to early May 2021, the park welcomed 3,347 visitors, engaging in various activities such as diving and snorkeling. The visitor composition typically includes 70 percent from North Sulawesi, with the remaining 30 percent coming from other regions such as Jakarta, Surabaya, Bandung, and Makassar².

Scuba diving is a particularly popular attraction at Bunaken National Park, thanks to its deep coral reefs suitable for diving activities, which require approximately 2000 m² per two divers. According to a suitability analysis, the park has 495,815 m² of coral reefs that can support the scuba diving needs of up to 1,983 divers per day³.

² Didi Purwadi, "Sebelum Ditutup, Bunaken Didominasi Wisatawan Nusantara," May 13, 2021, <https://ameera.republika.co.id/berita/qt0u4m257/sebelum-ditutup-bunaken-didominasi-wisatawan-nusantara>.

³ Taman Nasional Laut Bunaken, "Daya Dukung Ekowisata Snorkling Dan Selam" (Manado: Taman Nasional Laut Bunaken, 2018).

¹ United Nations Development Programme, *Bunaken National Park Management Advisory Board, Indonesia. Equator Initiative Case Study Series* (New York: Equator Initiative, 2012).

Table 1 – Carrying Capacity of Diving Ecotourism in Bunaken National Park⁴

Location	Coral Reef Area that can be utilized (m²)	Carrying Capacity (people/day)	Number of people/trip
Barat Bunaken	81147,18	325	81
Barat Daya Bunaken	47661,48	191	48
Selatan Bunaken	33004,36	132	33
Tenggara Bunaken	2595,93	10	3
Timur Bunaken	52477,34	210	53
Utara Bunaken	99086,46	396	9
Sub-Total	315972,75	1264	316
Selatan Manado Tua	3131,55	13	3
Tenggara Manado Tua	5866,84	23	6
Timur Manado Tua	10824,76	43	11
Utara Manado Tua	22711,98	91	23
Sub-Total	42535,13	170	43
Barat Mantehage	8539,60	34	9
Barat Daya Mantehage	6661,75	27	7
Barat Laut Mantehage	8813,16	35	9
Timur Mantehage	19303,28	77	19
Sub-Total	43317,79	173	43
Barat Nain	30219,71	121	30
Selatan Nain	7812,50	31	8
Timur Nain	36693,72	147	37
Sub-Total	74725,93	299	75
Selatan Siladen	751,36	3	1
Tenggara Siladen	3413,64	14	4
Timur Siladen	4327,12	17	4
Utara Siladen	10771,54	43	11
Sub-Total	19263,66	77	19
Total	495815	1983	49

⁴ Taman Nasional Laut Bunaken.

With this significant visitor capacity, specifically for scuba diving, the government bears the responsibility of ensuring the health of tourists to prevent the resurgence of COVID-19. According to recent developments in 2024, the pandemic is not yet fully over. The Singapore Ministry of Health reported a rise in COVID-19 cases from 13,700 to 25,900 during May 5-11, 2024, with daily hospitalizations due to COVID-19 increasing to about 250 from 181 the previous week⁵. While this variant is not considered dangerous, community immunity has likely decreased over time, which could potentially facilitate cross-border transmission, including the reintroduction of COVID-19 to Indonesia through travel.

The Indonesian government is striving to enhance health protection for tourists through the CHSE program (Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability). The Ministry of Tourism and Creative Economy (Kemenparekraf) is working to ensure that the CHSE health protocols are implemented by community business entities to create a safe and comfortable environment for the public. This program is executed by granting CHSE certifications to operators in the tourism and creative economy sectors. This certification serves as proof that businesses have adopted, applied, and improved health protocols within their operations. Moreover, tourists and the public can feel assured by the adherence to CHSE health standards.

However, of the approximately 15 dive operators in Bunaken National Park⁶, none currently hold a CHSE certificate⁷. In 2020, Kemenparekraf issued guidelines for the Implementation of Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability for Diving Tourism Operations. These guidelines aim to ensure that diving tourism in Indonesia meets safety standards and earns the trust of both local and international divers, thereby aiding the recovery of Indonesia's diving tourism industry⁸.

Amid the ongoing pandemic, the recovery of the tourism sector is not limited to increasing tourist

numbers but also involves the state's responsibility to fulfill their health protection. The state plays a crucial role in ensuring adequate healthcare services for tourists. It bears both a moral and legal responsibility to protect and promote the health rights of every individual within its territory, including visitors⁹. Furthermore, the state's efforts to provide sufficient health infrastructure, effective testing protocols, and easy access to vaccines and medical care are key to rebuilding tourist confidence. Therefore, this research aims to optimize the state's responsibility in fulfilling the health rights of tourists in Bunaken National Park, particularly in post-pandemic diving tourism.

Materials and Methods

This socio-legal study examines various laws and regulations related to tourism and health, supported by sociology and cultural studies¹⁰. As supplementary data, the researcher conducted observations in the Bunaken National Park area and structured interviews with several diving tourism operators in the Bunaken Islands. To refine the analysis further, the researcher engaged in a literature review concerning CHSE regulations, collecting and analyzing books, journals, and reports focused on sustainable tourism development with an emphasis on tourist health aspects.

Results and Discussion

The Right to Health in Indonesia According to International and National Laws

International law has regulated many provisions regarding the right to health as part of human rights. Article 25 of Universal Declaration of Human Rights¹¹ states: "everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing,

⁵ Ministry of Health Singapore, "Update on Covid-19 Situation," May 18, 2024, <https://www.moh.gov.sg/news-highlights/details/update-on-covid-19-situation>.

⁶ United Nations Development Programme, *Bunaken National Park Management Advisory Board, Indonesia. Equator Initiative Case Study Series*.

⁷ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, "Daftar Usaha Tersertifikasi," accessed June 15, 2024, <https://chse.kempararekraf.go.id/id/tersertifikasi?keyword=salam>.

⁸ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, *Panduan Pelaksanaan Kebersihan, Kesehatan, Keselamatan, Dan Kelestarian Lingkungan Usaha Wisata Selam* (Jakarta: Badan Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, 2020).

⁹ Ministry for Foreign Affairs of Republic of Indonesia, "National Consolidation Key to Post COVID-19 Pandemic Recovery of Indonesian Tourism," March 16, 2022, <https://kemlu.go.id/portal/en/read/3409/view/national-consolidation-key-to-post-covid-19-pandemic-recovery-of-indonesian-tourism>.

¹⁰ Emilie Cloatre and Dave Cowan, "Indefensible and Irresponsible: Interdisciplinarity, Truth and #Reviewer2," in *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*, ed. Naomi Creutzfeldt, Marc Mason, and Kirsten McConnachie, Routledge Handbooks (London New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020), 97–98.

¹¹ United Nations General Assembly, "Universal Declaration of Human Rights," 217A General Assembly resolution § 23 (1948).

housing and medical care and necessary social services". Furthermore, the right to health is conceptualized in Article 12 of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights¹² which stipulates that States Parties recognize the right of everyone to enjoy the highest attainable standard of physical and mental health. Implementation of this article obliges States Parties to take the necessary steps to progressively achieve the full realization of this right¹³.

Apart from the two main international laws above, several other agreements also provide protection for health. For example, the Convention on the Rights of the Child (CRC) and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) stipulate that children and persons with disabilities must enjoy the "highest attainable standard of health" without discrimination. Meanwhile, women's health is protected in the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)¹⁴.

In the context of the COVID-19 pandemic, the application of the right to health between states is underscored by the CESCR's General Comment No. 14, issued by the Committee on Economic, Social, and Cultural Rights, which mandates that states respect the fulfillment of the right to health in other countries. This includes establishing urgent medical care systems in cases of accidents, epidemics, or similar health hazards. Furthermore, General Comment No. 3 by the CESCR draws attention to the obligation of all countries to take steps, both individually and through international aid and cooperation, particularly in the economic and technical fields, towards fully realizing these rights. The agreement to recognize the importance of international cooperation and adhere to commitments to take collec-

tive and individual actions to fully realize the right to health is articulated in the UN Charter, ICESCR, and the Alma-Ata Declaration¹⁵.

Since the onset of the COVID-19 pandemic in Indonesia in early 2020, the government has committed to preventing the spread of COVID-19 and fulfilling the health rights of the Indonesian public. This commitment is mandated by Article 28H paragraph 1 of The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia, which states: "Each person has a right to a life of well-being in body and mind, to a place to dwell, to enjoy a good and healthy environment, and to receive medical care." Furthermore, Article 34 paragraph (3) of the 1945 Constitution reinforces that "The state is responsible for providing adequate health care and public service facilities".

These constitutional articles are further elaborated in Article 8 of Law No. 39 of 1999 concerning Human Rights, stipulating that "The protection, promotion, enforcement, and fulfillment of human rights are primarily the responsibility of the Government." In the context of the COVID-19 pandemic, the provision of health services offered is not only curative or for treatment but also preventive. There are five levels of prevention, ranging from health promotion, specific protection, early diagnosis, prompt treatment, limitation of disability, and rehabilitation. The management of COVID-19 should encompass all levels and be regulated in legislation as a reference for disaster management in Indonesia¹⁶.

Indonesian Law No. 36 of 2009 concerning Health stipulates that every individual, family, and community has the right to health protection, and the state is responsible for ensuring the fulfillment of the right to a healthy life for its population, including the poor and the disadvantaged. Additionally, Article 7 of the Health Law states that the government is tasked with providing health efforts that are equitable and affordable to the community¹⁷.

¹² United Nations, "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights," 2200A General Assembly Resolution § (1966), https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=en.

¹³ The High Commissioner for Human Rights of United Nations, "International Standards on the Right to Physical and Mental Health," *Special Rapporteur on the Right to Health* (blog), 2024, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-health/international-standards-right-physical-and-mental-health#:~:text=Article%2010%20%2D%20Right%20to%20Health&text=Everyone%20shall%20have%20the%20right,mental%20and%20social%20well%2Dbeing>.

¹⁴ Oona A. Hathaway, Mark Stevens, and Preston Lim, "COVID-19 and International Law Series: Human Rights Law – Right to Health," November 20, 2020, <https://www.justsecurity.org/73447/covid-19-and-international-law-series-human-rights-law-right-to-health/>.

¹⁵ Shoji Matsumoto, "A Role for International Law in Containing COVID-19: The Right to Health" (Morocco: Policy Center for the New South, 2022), https://www.policycenter.ma/sites/default/files/2022-09/PP_15-22_Matsumoto.pdf.

¹⁶ Iman Pasu Marganda Hadiarto Purba et al., "Legal Protection of The Right to Health for People with Long-Term Health Impact Due to Disaster in Indonesia," *Lex Scientia Law Review* 7, no. 2 (November 30, 2023): 843–70, <https://doi.org/10.15294/lesrev.v7i2.71678>.

¹⁷ Bonita Cinintya Putri, "Pemenuhan Hak Atas Kesehatan Bagi Fakir Miskin Saat Pandemi Covid-19 Di Indonesia," *DHARMASISYA: Jurnal Program Magister Hukum Fakultas Hukum Universitas Indonesia* 2, no. 3 (September 2022): 1115–30.

The following four main principles must be considered in fulfilling the public's right to health to measure the scope and quality of health services¹⁸:

A) *Availability* emphasizes the importance of adequate health services in all aspects, including human resources, medications, and health facilities.

B) *Accessibility* consists of non-discrimination, physical, economic, and information accessibility, ensuring all individuals can access services without social, economic, or geographical barriers.

C) *Acceptability* demands that health services conform to local ethical and cultural values, respect privacy, and enhance health status.

D) *Quality* asserts that the public is entitled to receive health services of the highest standard, including medications, medical equipment, and competent health personnel.

A comprehensive understanding of these four principles in the context of the COVID-19 pandemic becomes a crucial indicator of whether the public's right to health is being fulfilled. This particularly pertains to several important points:

1. **Health Service Access:** The principles of availability and affordability are crucial to ensure all individuals have equal access to COVID-19 testing, treatment, and vaccination. This includes adequate health facilities, sufficient human resources, and necessary medications.

2. **Prevention and Control of Spread:** The principle of information affordability is vital in supporting public education about Covid-19, preventive measures, and the importance of vaccination. The public must have easy access to accurate and reliable information.

3. **Protection of Vulnerable Groups:** The principles of non-discrimination and acceptability are highly relevant to protect vulnerable groups such as the elderly, people with disabilities, and minority groups who may be more susceptible to Covid-19. Health services must be tailored to meet their needs and ensure they do not experience discrimination in access or quality of care.

4. **Quality of Health Services:** The principle of quality is crucial to ensure that the health services provided, including diagnostic testing, medical treatment, and psychosocial support, meet appropriate and adequate standards to address the challenges posed by COVID-19.

¹⁸ Lembaga Bantuan Hukum Masyarakat, *Buku Saku Hak Atas Kesehatan* (Malang: LBH Masyarakat, 2019), <https://lbh-masyarakat.org/wp-content/uploads/2020/01/Buku-Saku-Hak-Atas-Kesehatan.pdf>.

5. **Justice and Social Solidarity:** Implementing the principle of the right to health helps build a more just society and strong social solidarity amid the pandemic. This includes collaborative efforts to ensure no one is left behind in accessing necessary health protection.

By properly applying the right to health principles during the COVID-19 pandemic, society can be assured of receiving health protection that respects their dignity and needs while also strengthening the health system's capacity to face current and future global health crisis challenges.

The Outlook on CHSE Protocols in Diving Tourism Businesses in Indonesia

The COVID-19 pandemic has dramatically changed the global paradigm regarding travel and tourism. Amid widespread uncertainty, health became the main focus for all stakeholders in the tourism industry. Many countries implemented stringent pandemic prevention policies, including mandating a 14-day quarantine to ensure travelers did not introduce any viruses. This led many tourists to cancel their trips, impacting the tourism business, particularly in the transportation, hotel, restaurant, and tour company sectors¹⁹.

Despite the significant economic losses to the tourism industry caused by the COVID-19 pandemic, this situation has challenged various parties to maximize emerging opportunities in the fields of hospitality, ecotourism development, and the establishment of health and safety travel protocols²⁰. Consequently, the role and responsibility of the state have become increasingly relevant and urgent in ensuring the fulfillment of travelers' health rights during and after the pandemic.

In response to the tourism challenges posed by the pandemic, the government has striven to normalize and prevent the spread of the COVID-19 virus through SNI CHSE Certification. This certification also adopts recommendations from international health organizations such as the WHO and CDC,

¹⁹ Xiaojia Liu, "The Economic Environment and Black Swan Events: Taking COVID-19 as an Example," *Journal of Education, Humanities and Social Sciences* 23 (December 13, 2023): 336–41, <https://doi.org/10.54097/ehss.v23i.12916>.

²⁰ Angelos Ntalakos et al., "Effect of Covid-19 on the Tourism Industry: Opportunities and Threats in Covid-19 Era:," in *Proceedings of the 4th International Conference on Finance, Economics, Management and IT Business* (4th International Conference on Finance, Economics, Management and IT Business, Online Streaming, --- Select a Country ---: SCITEPRESS – Science and Technology Publications, 2022), 107–14, <https://doi.org/10.5220/0011065200003206>.

safety recommendations from the diving safety organization, and other competent bodies²¹. Furthermore, the legal foundation for SNI CHSE Certification is based on various regulations and laws²²:

1. Law of the Republic of Indonesia Number 10 of 2009 concerning Tourism

2. Law of the Republic of Indonesia Number 36 of 2009 concerning Health

3. Government Regulation of the Republic of Indonesia Number 66 of 2014 concerning Environmental Health

4. Government Regulation of the Republic of Indonesia Number 88 of 2019 concerning Occupational Health

5. Minister of Tourism Regulation of the Republic of Indonesia Number 14 of 2016 concerning Guidelines for Sustainable Tourism Destinations

6. Decree of the Minister of Health Number HK.01.07/Menkes 328/2020 concerning Guidelines for Covid-19 Prevention and Control at Workplaces to Support Business Continuity in Pandemic Situations.

7. Decree of the Minister of Health Number HK.01.07/Menkes 382/2020 concerning Health Protocol for the Society in Public Places and Facilities for the Prevention and Control of the Corona Virus Disease 2019 (Covid-19).

8. Indonesia National Standard (SNI 9042:2021) on Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability of Tourist Destinations and Tourism Activities are organized and supported.

9. Regulation of the Minister of Tourism and Creative Economy/Head of the Tourism and Creative Economy Agency of the Republic of Indonesia of 2022 concerning Facilitation of Financing for Indonesian National Standard Certification for Cleanliness, Health, Safety and Environmental Sustainability

These regulations are further detailed in 11 Guidelines for the Implementation of Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability, applied across various sectors, including the scuba diving business²³.

The Guidelines are divided into two categories: General Guidelines and Specific Guidelines. The General Guidelines cover standard health protocols such as social distancing, providing handwashing facilities, mandatory cleaning and disinfection of all diving equipment, and requiring tourists to complete a diver medical clearance form. The Specific Guidelines detail 15 points, including (1) Workers; (2) Customers and/or Tourists; (3) Diving Business Activities; (4) Management of Diving Business Locations; (5) Diving Courses; (6) Pool Training; (7) Land Transportation/Vehicles; (8) Activities on Boats/Beaches/Docks; (9) Recreational Diving; (10) Live On Board (LOB); (11) Maintenance and Repair of Diving Equipment; (12) Handling of Air Tank Refilling and Work Areas; (13) Disinfection of Diving Equipment; (14) Guidelines for Environmental Preservation; and (15) Guidelines for Emergency Situations²⁴.

To comply with these guidelines, diving business operators need to prepare several things, including:

A. SOPs that refer to the Guidelines for the Implementation of Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability for Diving Businesses, as well as health protocols and other regulations set by the Ministry of Health, local governments, and local COVID-19 Task Forces.

B. Workers trained to provide the best service in accordance with the applicable SOPs at each diving business site.

C. Support facilities related to cleanliness, health, safety, and environmental sustainability.

D. Posted written information media about the SOPs for cleanliness, health, safety, and environmental sustainability that is easily readable by customers and/or tourists and other parties active at each diving business site.

Moreover, local governments must support business operators and relevant parties to disseminate information, conduct socialization, training/education, simulations, trials, mentoring, and development, as well as monitor and evaluate the implementation of the Guidelines for Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability for Diving Businesses²⁵. In 2023-2024, the Tourism and Creative Economy Agency, under the Ministry of Tourism and Creative Economy, has provided CHSE

²¹ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, *Panduan Pelaksanaan Kebersihan, Kesehatan, Keselamatan, Dan Kelestarian Lingkungan Usaha Wisata Selam*.

²² Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, "Pertanyaan Dan Bantuan," 2022, <https://chse.kemenparekraf.go.id/id/bantuan>.

²³ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, "Daftar Pedoman CHSE," 2022, <https://chse.kemenparekraf.go.id/id/pedoman>.

²⁴ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, *Panduan Pelaksanaan Kebersihan, Kesehatan, Keselamatan, Dan Kelestarian Lingkungan Usaha Wisata Selam*.

²⁵ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif.

SNI Certification programs for Micro and Small Enterprises (MSEs) in the Manado – Likupang area for 65 businesses²⁶.

Thus, the CHSE protocols represent a breakthrough by the Ministry of Tourism and Creative Economy aimed at certifying tourism service businesses, tourist destinations, and other tourism products as a form of protection and assurance for tourists, particularly regarding cleanliness, health, safety, and environmental sustainability. If a tourist destination cannot provide safety assurances, quality services, and a sense of security, it will result in a decrease in prospective tourists' trust in that destination, thereby hindering the realization of sustainable tourism development²⁷.

Hindrances to CHSE Protocol Fulfilment in Diving Tourism Businesses in Bunaken National Park

Scuba diving is a popular water sport among both domestic and international tourists. However, this activity carries a high risk of virus transmission. Diving often involves close interactions between participants and instructors, and the shared use of equipment such as masks, regulators, and air tanks can become vectors of spread if not properly disinfected. Pre-dive briefings and post-dive discussions usually occur in enclosed spaces like boats or dive centers, further increasing the risk of transmission²⁸.

Up till now, there have been 39 CHSE-certified diving tourism attractions in Indonesia. These tourist attractions include Blue Marine Dive (Lombok), Bali Stingray Divers (Denpasar), Bali Diving (Denpasar), Oye Selam Indonesia (Makassar) and so on²⁹. Yet, in Bunaken National Park, no diving business has obtained the SNI CHSE certification. This certification is voluntary, meaning tourism and creative economy businesses can opt to be certified after fulfilling specific requirements. This certificate guarantees that the products and services provided

²⁶ Indonesian President, "Peraturan Presiden Nomor 16 Tahun 2024 Tentang Rencana Induk Destinasi Pariwisata Nasional Manado-Likupang Tahun 2023-2044" (2024).

²⁷ Stefan Gössling, Daniel Scott, and C. Michael Hall, "Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19," *Journal of Sustainable Tourism* 29, no. 1 (January 2, 2021): 1–20, <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>.

²⁸ Charlotte Sadler et al., "Diving after SARS-CoV-2 (COVID-19) Infection: Fitness to Dive Assessment and Medical Guidance," *Diving and Hyperbaric Medicine* 50, no. 3 (2020): 278–87.

²⁹ Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, "8 Sektor Parekraf Telah Tersertifikasi CHSE," April 26, 2021, <https://kemenparekraf.go.id/berita/8-Sektor-Parekraf-Telah-Tersertifikasi-CHSE>.

meet cleanliness, health, safety, and environmental sustainability standards for tourists and the local community.

Although not yet certified, dive operators in Bunaken National Park strive to adhere to health protocols as much as possible, which include³⁰: (a) wearing masks on the boat; (b) washing hands or using hand sanitizer before boarding; (c) maintaining physical distance in queues when purchasing tickets; (d) disinfecting the boats used by visitors; (e) using sterilized snorkeling and diving equipment that is not shared simultaneously.

In implementing CHSE protocols for diving businesses at Bunaken National Park, several empirical challenges are faced by business operators, including:

1. Implementation Costs: Operators often face significant initial costs to meet CHSE standards, including purchasing health and cleanliness equipment like masks, hand sanitizers, and disinfection tools. Beyond the initial investment, ongoing operational costs exist to maintain compliance, such as routine procurement of personal protective equipment and disinfectants³¹.

2. Human Resources: Business operators must train and educate their employees to understand and correctly implement CHSE protocols. This requires time and resources. Sometimes, there is a shortage of skilled and experienced labor applying health and safety protocols.

3. Visitor Compliance and Discipline: Not all visitors are aware of the importance of CHSE protocols, requiring operators to be extra vigilant in monitoring and ensuring compliance. Businesses often face challenges in enforcing protocols with reluctant or non-compliant visitors³².

4. Infrastructure and Facilities: Some locations may lack adequate infrastructure to optimally implement CHSE protocols, such as sufficient hand-washing facilities and organized disinfection areas. Additionally, remote or hard-to-reach locations may struggle to obtain regular supplies of health and cleanliness equipment.

³⁰ Genman S. Hasibuan, "Nilai Penting Terumbu Karang Taman Nasional Bunaken Dalam Pengembangan Pariwisata."

³¹ Kristian Oka Prasetyadi, "Kesangsian Wisatawan Terhadap Penerapan Protokol Kesehatan," April 15, 2021, <https://www.kompas.id/baca/nusantara/2021/04/15/sangsi-wisatawan-terhadap-penerapan-protokol-kesehatan>.

³² Balai Taman Nasional Bunaken, *Laporan Kinerja Balai Taman Nasional Bunaken Tahun 2021* (Manado: Balai Taman Nasional Bunaken, 2021).

5. Monitoring and Regulation: Business operators sometimes feel burdened by complex bureaucratic processes and regulations when obtaining CHSE certification. A lack of consistent monitoring by authorities can lead to lax discipline in protocol implementation among some businesses.

6. Economic Impact: The COVID-19 pandemic has led to a decline in tourist numbers, reducing business revenue and their ability to invest in meeting CHSE protocols. Uncertainty about economic recovery and tourist flows makes businesses hesitant to invest further in high-cost protocols.

7. Natural Environment Vulnerability: Bunaken National Park features a sensitive ecosystem, and the application of CHSE protocols must consider the environmental impact. Businesses must find a balance between meeting health protocols and preserving the environment.

These seven points illustrate the various challenges faced by businesses in their efforts to meet CHSE protocols in the diving tourism industry at Bunaken National Park. Overcoming these barriers requires cooperation between the government, businesses, and the local community to ensure safe and sustainable tourism.

Optimization of State Responsibility in Fulfilling the Health Rights of Tourists in Diving Businesses at Bunaken

State responsibility in fulfilling the health rights of tourists encompasses various aspects, one of which is protecting against potential health risks during tourism activities. This includes providing clear and accurate information about the health situation at tourist destinations and the preventive measures that tourists should follow.

A deeper understanding of the importance of state responsibility in fulfilling the health rights of tourists post-COVID-19 pandemic is crucial for protecting public health and supporting the sustainable recovery of the national economy. Therefore, further research in this area will provide valuable insights for developing effective policies in the future. Policies in the diving tourism industry should be more inclusive and, in the long term, shift towards a more flexible system that can adapt more quickly to changes in policy focus³³. Crisis management will

be a particular focus area, including the scope of safety and health policy issues³⁴.

More specifically, optimizing state responsibility in fulfilling the health rights of tourists at diving businesses in Bunaken National Park requires consideration of several aspects, particularly if there are weaknesses in implementing CHSE protocols. The author formulates several steps that can be taken:

1. Provision of Subsidies and Incentives

The government can provide direct financial assistance to diving businesses that have obtained CHSE certification to cover the costs of implementing protocols. Additionally, tax reductions can be offered. Regarding incentives, providing working capital assistance or grants to businesses that comply with CHSE standards can be an effective policy alternative. Local governments can also offer additional promotional support for certified diving businesses through digital platforms and tourism campaigns.

2. Provision of Training and Education

The government can initiate regular training programs designed to enhance employees' skills and knowledge about health protocols. These programs could include various educational activities, such as workshops and seminars, focusing on crucial aspects ranging from the cleanliness of diving equipment and sanitation procedures to risk management and emergency response. This approach ensures employees gain a comprehensive and practical understanding of the importance of CHSE protocols in maintaining the health and safety of tourists and environmental sustainability.

The training should also aim to enhance awareness and adherence to CHSE protocols among employees and diving business operators. Regular workshops and seminars can serve as platforms for sharing the latest information, case studies, and best practices relevant to the diving industry. Additionally, the training should include simulations and practical exercises to ensure that employees not only understand the theories but are also able to apply the protocols effectively in real situations. Thus, diving business operators will be better prepared and responsive to various health and safety challenges and capable of providing safe and high-quality services to tourists.

³³ Rafael Robina-Ramírez et al., "Tourism Governance during the COVID-19 Pandemic Crisis: A Proposal for a Sustainable Model to Restore the Tourism Industry," *Environment, Development and Sustainability* 24, no. 5 (May 2022): 6391–6412, <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01707-3>.

³⁴ Pramod Kumar Mishra, "COVID-19, Black Swan Events and the Future of Disaster Risk Management in India," *Progress in Disaster Science* 8 (December 2020): 100137, <https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100137>.

3. *Strict Monitoring and Transparency*

Strict monitoring and transparency in implementing CHSE protocols are crucial to maintaining quality and safety in the diving tourism industry. Regular supervision is conducted through routine audits of business compliance with CHSE protocols. These audits cover various aspects, from the cleanliness of diving equipment and environmental sanitation to the readiness of businesses to handle emergency health situations. Regular monitoring can quickly detect and correct any violations or shortcomings in protocol implementation. This ensures compliance with established standards and enhances tourists' trust in the diving industry.

In addition to monitoring, information transparency plays a critical role in implementing CHSE protocols. Transparency in reporting and monitoring the implementation of health protocols allows all stakeholders, including tourists, business operators, and the government, to have access to accurate and up-to-date information. This can be achieved by regularly publishing audit reports, disseminating information via social media and official websites, and providing effective communication channels to receive feedback and complaints from tourists. With good transparency, tourists can make more informed decisions regarding destinations and diving service providers, while businesses can demonstrate their commitment to safety and environmental sustainability.

4. *Collaboration Among Various Parties*

Collaboration among various stakeholders in implementing the CHSE guidelines in the diving tourism industry is crucial for achieving optimal success. This collaboration can take the form of partnerships between the government, businesses, local communities, and tourists. Through relevant ministries and agencies, the government can facilitate and coordinate CHSE protocol implementation by establishing clear regulations and providing technical support and resources. Diving tourism operators, such as dive operators and resorts, must commit to adhering to and implementing the established CHSE standards and actively participate in training programs and regular audits. Local communities also play a vital role in maintaining the environment and supporting the implementation of health and safety protocols.

Furthermore, collaboration with non-governmental organizations (NGOs) and academics can enhance the effectiveness of CHSE protocol implementation. NGOs can contribute through educa-

tional programs and environmental awareness campaigns, while academics can provide research-based support that strengthens policies and best practices in the diving tourism industry. Tourists also have a crucial role in this collaboration by complying with CHSE protocols and reporting non-compliance. By building an effective communication network among all involved parties, including discussion forums and information-sharing platforms, challenges faced in implementing CHSE protocols can be collaboratively overcome. The diving tourism industry can thrive through strong and integrated cooperation while maintaining health, safety, and environmental sustainability.

Conclusion

The COVID-19 pandemic has shifted Indonesia's tourism policy direction towards providing health protection for tourists. Bunaken National Park remains a favorite destination for divers. However, since the issuance of the Guidelines for Cleanliness, Health, Safety, and Environmental Sustainability in Diving Tourism Businesses in 2020, no diving tourism operators in Bunaken National Park have obtained a CHSE Protocol certificate, despite government efforts to enforce minimum health standards to prevent the resurgence of the COVID-19 virus. Legally, the state is responsible for fulfilling the health rights of tourists, as regulated in both international and Indonesian law.

In light of this, the author has identified several barriers faced by diving tourism operators in Bunaken National Park in implementing the CHSE Protocol, including the cost of implementation, limited human resources, visitor compliance and discipline, inadequate infrastructure and facilities, suboptimal supervision and regulation, economic impacts, and environmental conditions. As part of efforts to optimize state responsibility in applying the CHSE Protocol, this research formulates four policies that the government can implement. These policies include providing subsidies and incentives to diving operators, training and education to enhance knowledge and skills, strict supervision and transparency in protocol implementation, and collaboration among various stakeholders. With the implementation of these policies, it is hoped that the state can play a greater role in enhancing compliance with the CHSE Protocol, ensuring the safety and health of tourists, and preserving the environment in Bunaken National Park.

References

- Balai Taman Nasional Bunaken. *Laporan Kinerja Balai Taman Nasional Bunaken Tahun 2021*. Manado: Balai Taman Nasional Bunaken, 2021.
- Cloatre, Emilie, and Dave Cowan. "Indefensible and Irresponsible: Interdisciplinarity, Truth and #Reviewer2." In *Routledge Handbook of Socio-Legal Theory and Methods*, edited by Naomi Creutzfeldt, Marc Mason, and Kirsten McConnachie, 97–98. Routledge Handbooks. London New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020.
- Gössling, Stefan, Daniel Scott, and C. Michael Hall. "Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19." *Journal of Sustainable Tourism* 29, no. 1 (January 2, 2021): 1–20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>.
- Hasibuan, Genman S. "Nilai Penting Terumbu Karang Taman Nasional Bunaken Dalam Pengembangan Pariwisata." Zoom Meeting presented at the Gerakan Bangga Buatan Indonesia dan Bangga Wisata Indonesia (Gernas BB/BWI), September 4, 2021.
- Hathaway, Oona A., Mark Stevens, and Preston Lim. "COVID-19 and International Law Series: Human Rights Law – Right to Health," November 20, 2020. <https://www.justsecurity.org/73447/covid-19-and-international-law-series-human-rights-law-right-to-health/>.
- Indonesian President. Peraturan Presiden Nomor 16 Tahun 2024 tentang Rencana Induk Destinasi Pariwisata Nasional Manado-Likupang Tahun 2023-2044 (2024).
- Kementerian Pariwisata dan Ekonomi Kreatif. "8 Sektor Parekraf Telah Tersertifikasi CHSE," April 26, 2021. <https://kemenparekraf.go.id/berita/8-Sektor-Parekraf-Telah-Tersertifikasi-CHSE>. "Daftar Pedoman CHSE," 2022. <https://chse.kemenparekraf.go.id/id/pedoman>. "Daftar Usaha Tersertifikasi." Accessed June 15, 2024. <https://chse.kemenparekraf.go.id/id/tersertifikasi?keyword=salam>.
- Panduan Pelaksanaan Kebersihan, Kesehatan, Keselamatan, Dan Kelestarian Lingkungan Usaha Wisata Selam*. Jakarta: Badan Pariwisata dan Ekonomi Kreatif, 2020. "Pertanyaan Dan Bantuan," 2022. <https://chse.kemenparekraf.go.id/id/bantuan>.
- Lembaga Bantuan Hukum Masyarakat. *Buku Saku Hak Atas Kesehatan*. Malang: LBH Masyarakat, 2019. <https://lbhmasyarakat.org/wp-content/uploads/2020/01/Buku-Saku-Hak-Atas-Kesehatan.pdf>.
- Liu, Xiaojia. "The Economic Environment and Black Swan Events: Taking COVID-19 as an Example." *Journal of Education, Humanities and Social Sciences* 23 (December 13, 2023): 336–41. <https://doi.org/10.54097/ehss.v23i.12916>.
- Matsumoto, Shoji. "A Role for International Law in Containing COVID-19: The Right to Health." Morocco: Policy Center for the New South, 2022. https://www.policycenter.ma/sites/default/files/2022-09/PP_15-22_Matsumoto.pdf.
- Ministry for Foreign Affairs of Republic of Indonesia. "National Consolidation Key to Post COVID-19 Pandemic Recovery of Indonesian Tourism," March 16, 2022. <https://kemlu.go.id/portal/en/read/3409/view/national-consolidation-key-to-post-covid-19-pandemic-recovery-of-indonesian-tourism>.
- Ministry of Health Singapore. "Update on Covid-19 Situation," May 18, 2024. <https://www.moh.gov.sg/news-highlights/details/update-on-covid-19-situation>.
- Mishra, Pramod Kumar. "COVID-19, Black Swan Events and the Future of Disaster Risk Management in India." *Progress in Disaster Science* 8 (December 2020): 100137. <https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2020.100137>.
- Ntalakos, Angelos, Dimitrios Belias, Athanasios Koustelios, and Nikolaos Tsigilis. "Effect of Covid-19 on the Tourism Industry: Opportunities and Threats in Covid-19 Era." In *Proceedings of the 4th International Conference on Finance, Economics, Management and IT Business*, 107–14. Online Streaming, --- Select a Country ---: SCITEPRESS – Science and Technology Publications, 2022. <https://doi.org/10.5220/0011065200003206>.
- Prasetyadi, Kristian Oka. "Kesangsian Wisatawan Terhadap Penerapan Protokol Kesehatan," April 15, 2021. <https://www.kompas.id/baca/nusantara/2021/04/15/sangsi-wisatawan-terhadap-penerapan-protokol-kesehatan>.
- Purba, Iman Pasu Marganda Hadiarto, Hanna Tabita Hasianna Silitonga, Tauran Tauran, and Alifia Widianti. "Legal Protection of The Right to Health for People with Long-Term Health Impact Due to Disaster in Indonesia." *Lex Scientia Law Review* 7, no. 2 (November 30, 2023): 843–70. <https://doi.org/10.15294/lesrev.v7i2.71678>.
- Purwadi, Didi. "Sebelum Ditutup, Bunaken Didominasi Wisatawan Nusantara," May 13, 2021. <https://ameera.republika.co.id/berita/qt0u4m257/sebelum-ditutup-bunaken-didominasi-wisatawan-nusantara>.
- Putri, Bonita Cinintya. "Pemenuhan Hak Atas Kesehatan Bagi Fakir Miskin Saat Pandemi Covid-19 Di Indonesia." *DHARMASISYA: Jurnal Program Magister Hukum Fakultas Hukum Universitas Indonesia* 2, no. 3 (September 2022): 1115–30.
- Robina-Ramírez, Rafael, Marcelo Sánchez-Oro Sánchez, Héctor Valentín Jiménez-Naranjo, and José Castro-Serrano. "Tourism Governance during the COVID-19 Pandemic Crisis: A Proposal for a Sustainable Model to Restore the Tourism Industry." *Environment, Development and Sustainability* 24, no. 5 (May 2022): 6391–6412. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01707-3>.
- Sadler, Charlotte, Miguel Alvarez Villela, Karen Van Hoesen, Ian Grover, Michael Lang, Tom Neuman, and Peter Lindholm. "Diving after SARS-CoV-2 (COVID-19) Infection: Fitness to Dive Assessment and Medical Guidance." *Diving and Hyperbaric Medicine* 50, no. 3 (2020): 278–87.
- Taman Nasional Laut Bunaken. "Daya Dukung Ekowisata Snorkling Dan Selam." Manado: Taman Nasional Laut Bunaken, 2018.
- The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia. Accessed February 2, 2024. <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/200129>.
- The High Commissioner for Human Rights of United Nations. "International Standards on the Right to Physical and Mental Health." *Special Rapporteur on the Right to Health* (blog), 2024. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-health/international-standards-right-physical-and-mental-health#:~:text=Article%2010%20%2D%20Right%20to%20Health&text=Everyone%20shall%20have%20the%20right,mental%20and%20social%20well%2Dbeing>.

United Nations. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 2200A General Assembly Resolution § (1966). https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en.

United Nations Development Programme. *Bunaken National Park Management Advisory Board, Indonesia. Equator Initiative Case Study Series*. New York: Equator Initiative, 2012.

United Nations General Assembly. Universal Declaration of Human Rights, 217A General Assembly resolution § 23 (1948).

Information about the author:

Riyad (corresponding author) – PhD, Candidate of Law Science Faculty of Law, Brawijaya University (Indonesia, Malang c., e-mail: riyadprivate@gmail.com);

Rachmad Syaifa'at – PhD, professor of the Faculty of Law, Brawijaya University (Indonesia, Malang c., e-mail: rachmad.syaafaat@ub.ac.id);

Imam Koeswahyono – PhD, professor of the Faculty of Law, Brawijaya University (Indonesia, Malang c., e-mail: imam.koes@ub.ac.id);

Dhiana Puspitawati – PhD, associate professor of the Faculty of Law, Brawijaya University (Indonesia, Malang c., e-mail: dhiana@ub.ac.id).

Авторлар туралы мәліметтер:

Рияд (корреспондент-автор) – PhD, заң ғылымдарының кандидаты, Бравиджайя университетінің заң факультеті (Индонезия, Маланг к., электрондық пошта: riyadprivate@gmail.com);

Rachmad Syaifa'at – PhD докторы, Бравиджайя университеті заң факультетінің профессоры (Индонезия, Маланг к., e-mail: rachmad.syaafaat@ub.ac.id);

Имам Коэсвахёно – PhD докторы, Бравиджайя университеті заң факультетінің профессоры (Индонезия, Маланг к., e-mail: imam.koes@ub.ac.id);

Дхиана Пуспитавати – PhD докторы, Бравиджайя университетінің заң факультетінің доценті (Индонезия, Маланг к., e-mail: dhiana@ub.ac.id).

Информация об авторах:

Рияд (автор-корреспондент) – PhD, кандидат юридических наук юридического факультета Университета Бравиджая (Индонезия, г. Маланг, e-mail: riyadprivate@gmail.com);

Рахмад Сьяфаат – PhD, профессор юридического факультета Университета Бравиджая (Индонезия, г. Маланг, e-mail: rachmad.syaafaat@ub.ac.id);

Имам Коэсвахуно – PhD, профессор юридического факультета Университета Бравиджая (Индонезия, г. Маланг, e-mail: imam.koes@ub.ac.id);

Дхиана Пуспитавати – PhD, ассоциированный профессор юридического факультета Университета Бравиджая (Индонезия, г. Маланг, e-mail: dhiana@ub.ac.id).

Previously sent (in English): 23.06.2024.

Accepted: 20.11.2024.

М.А. Алимбекова¹ , А.И. Бирманова^{2*} , А.С. Ибраева³ ,
Э.К. Сапарбекова⁴ , Д.К. Рустембекова²

¹Международный Казахско-Турецкий университет им. ХА. Ясави, г. Туркестан, Казахстан

²Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан

³Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

⁴Министерство образования и науки Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан

*e-mail: birmanovaa81@internet.ru

КУЛЬТУРНЫЕ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Современные процессы глобализации обуславливают трансформацию содержательного аспекта прав человека, что требует их научного обоснования. Статья ознакомит с теоретико-методологическим исследованием культурных прав индивида, а также вопросами их исполнении в современном мире под воздействием социально-экономических, политических и духовных преобразований. В итоге анализа показано аксиологическое понятие реализации человеком культурных прав, а также продемонстрирована взаимосвязь с иными, немаловажными, правами человека; определены показатели объективного и субъективного характера, которые противостоят защите и осуществлению культурных прав человека. Проведенный компаративно-правовой анализ норм Конституций, национальных законов и международно-правовых актов в сфере признания и реализации культурных прав позволил выявить реформационные тенденции в области их правового регулирования в демократических государствах мира. Исходя из недостатка единой доктринальной теории познания культурных прав, на международной арене рекомендовано принятие всеобщего стратегического международно-правового документа, предназначенного на поддержку в реализации культурных прав индивида в современном обществе – «Международная программа действий по выработке результативного механизма осуществления культурных прав индивида в сфере интеграции».

Цель данной научной статьи является осуществление комплексной характеристики проблем реализации культурных прав и формирование целостного представления о дальнейшем их развитии в условиях современных глобализационных процессов. Отдавая должное теоретической и практической значимости указанного научного наследия, следует признать, что реализация культурных прав в контексте глобализационных процессов остается малоисследованной. Отсутствуют обобщающие, синтезирующие работы по обозначенной проблематике.

В статье исследуются некоторые аспекты развития прав индивида в интегрирующемся мире на примере прав человека в области культуры. В этом направлении раскрыта сущность слова «глобализация» и значение культурных прав. Анализируется версия культурных прав в различных международно-правовых актах и в замечаниях общего порядка, принятых Комитетом по экономическим, социальным и культурным правам. А также, в статье устанавливается место культурных прав человека и гражданина в общей структуре прав личности. В работе показываются специфические особенности культурных прав личности.

На основании произведенного исследования сделан вывод, что государство выступает субъектом установления приоритетов в политике в сфере культурных вопросов, которые также следуют из его основных задач в этой сфере. Результаты исследования могут найти применение при целеполагании в сфере образования и проектировании нормативных правовых актов в области образования и прав человека.

Ключевые слова: права человека, глобализация, проблемы реализации культурных прав, защита культурных прав, трансформация культурных прав, трансграничное сотрудничество, культурные права человека, Комитет по экономическим, социальным и культурным правам.

M.A. Alimbekova¹, A.I. Birmanova^{2*}, A.S. Ibrayeva³,
E.K. Saparbekova³, D.K. Rustembekova¹

¹International Kazakh-Turkish University named after H.A. Yassawi, Turkestan, Kazakhstan

²Academician E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

⁴Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

* e-mail: birmanovaa81@internet.ru

Cultural human rights and globalization

Modern processes of globalization cause the transformation of the substantive aspect of human rights, which requires their scientific substantiation. The article will introduce the theoretical and methodological study of the cultural rights of the individual, as well as the issues of their implementation in the modern world under the influence of socio-economic, political and spiritual transformations. As a result of the analysis, the axiological concept of the realization of cultural rights by a person is shown, as well as the relationship with other, important, human rights is demonstrated; objective and subjective indicators that contradict the protection and implementation of cultural human rights are determined. The comparative legal analysis of the norms of Constitutions, national laws and international legal acts in the field of recognition and realization of cultural rights has revealed reformational trends in the field of their legal regulation in democratic states of the world. Based on the lack of a unified doctrinal theory of cognition of cultural rights, the adoption of a universal strategic international legal document designed to support the implementation of individual cultural rights in modern society – the “International Action Program for the development of an effective mechanism for the implementation of individual cultural rights in the field of integration” is recommended in the international arena.

The purpose of this scientific article is to provide a comprehensive description of the problems of the realization of cultural rights and the formation of a holistic view of their further development in the conditions of modern globalization processes. While paying tribute to the theoretical and practical significance of this scientific heritage, it should be recognized that the realization of cultural rights in the context of globalization processes remains little explored. There are no generalizing, synthesizing works on the indicated problems.

The article examines some aspects of the development of individual rights in an integrating world by the example of human rights in the field of culture. In this direction, the essence of the word “globalization” and the meaning of cultural rights are revealed. The article analyzes the version of cultural rights in various international legal instruments and in the general comments adopted by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights. And also, the article establishes the place of cultural human and civil rights in the general structure of individual rights. The paper shows the specific features of the cultural rights of the individual.

Based on the conducted research, it is concluded that the state is the subject of setting priorities in policy in the field of cultural issues, which also follow from its main tasks in this area. The results of the study can be used in goal-setting in the field of education and the design of normative legal acts in the field of education and human rights.

Key words: human rights, globalization, problems of realization of cultural rights, protection of cultural rights, transformation of cultural rights, cross-border cooperation, cultural human rights, Committee on Economic, Social and Cultural Rights.

М.А. Әлімбекова¹, А.И. Бирманова^{2*}, А.С. Ибраева³,
Э.К. Сапарбекова⁴, Д.К. Рустембекова²

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан

²Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

³Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

⁴Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі, Астана қ., Қазақстан

*e-mail: birmanovaa81@internet.ru

Адамның мәдени құқықтары және жаһандану

Жаһанданудың қазіргі процестері адам құқықтарының мазмұнды аспектісінің өзгеруіне әкеледі, бұл олардың ғылыми негіздемесін қажет етеді. Мақала жеке тұлғаның мәдени құқықтарын теориялық және әдіснамалық зерттеумен, сондай-ақ олардың әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани өзгерістердің әсерінен қазіргі әлемде орындалу мәселелерімен таныстырады. Талдау нәтижесінде адамның мәдени құқықтарды жүзеге асыруының аксиологиялық тұжырымдамасы көрсетілген, сонымен қатар адамның басқа да маңызды құқықтарымен байланысы көрсетілген; адамның мәдени құқықтарын қорғауға және жүзеге асыруға қайшы келетін объективті және субъективті сипаттағы көрсеткіштер анықталған. Мәдени құқықтарды тану және іске асы-

ру саласындағы Конституциялардың, ұлттық заңдардың және халықаралық-құқықтық актілердің нормаларына жүргізілген компаративті-құқықтық талдау оларды әлемнің демократиялық мемлекеттерінде құқықтық реттеу саласындағы реформациялық үрдістерді анықтауға мүмкіндік берді. Мәдени құқықтарды танудың бірыңғай доктриналық теориясының жетіспеушілігін негізге ала отырып, халықаралық аренада қазіргі қоғамда жеке тұлғаның мәдени құқықтарын іске асыруда қолдауға арналған жалпыға бірдей стратегиялық халықаралық-құқықтық құжатты қабылдау ұсынылды – «Интеграция саласында жеке тұлғаның мәдени құқықтарын жүзеге асырудың нәтижелі тетігін әзірлеу жөніндегі халықаралық іс-қимыл бағдарламасы».

Ғылыми мақаланың мақсаты мәдени құқықтарды іске асыру проблемаларының кешенді сипаттамасын жүзеге асыру және қазіргі жаһандану процестері жағдайында олардың одан әрі дамуы туралы тұтас идеяны қалыптастыру болып табылады. Аталған ғылыми мұраның теориялық және практикалық маңыздылығын ескере отырып, жаһандану процестері аясында мәдени құқықтарды жүзеге асыру аз зерттелгенін мойындау керек. Белгіленген мәселелер бойынша жалпылау, синтездеу жұмыстары жоқ.

Мақалада мәдениет саласындағы адам құқықтары мысалында интеграцияланған әлемде жеке адамның құқықтарын дамытудың кейбір аспектілері қарастырылады. Бұл бағытта «жаһандану» сөзінің мәні мен мәдени құқықтардың мазмұны ашылады. Мәдени құқықтардың нұсқасы әртүрлі халықаралық-құқықтық актілерде және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар Комитеті қабылдаған жалпы тәртіптегі ескертулерде талданады. Сондай-ақ, мақалада адам мен азаматтың мәдени құқықтарының жеке тұлға құқықтарының жалпы құрылымындағы орны белгіленеді. Жұмыста жеке тұлғаның мәдени құқықтарының өзіндік ерекшеліктері көрсетілген.

Жүргізілген зерттеу негізінде мемлекет мәдени мәселелер саласындағы саясатта басымдықтарды белгілеу субъектісі ретінде әрекет етеді, бұл оның осы саладағы негізгі міндеттерінен туындайды деген қорытындыға келді. Зерттеу нәтижелері білім беру саласындағы мақсат қоюда және білім беру мен адам құқықтары саласындағы нормативтік құқықтық актілерді жобалауда қолданыла алады.

Түйін сөздер: адам құқықтары, жаһандану, мәдени құқықтарды іске асыру мәселелері, мәдени құқықтарды қорғау, мәдени құқықтарды трансформациялау, трансшекаралық ынтымақтастық, адамның мәдени құқықтары, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі Комитет.

Введение

Цивилизационное развитие порождает новые явления, продуцирующие значительное влияние на существование государств, их образований, наций, народов и в целом всего мира. Одним из таких масштабных явлений является глобализация. Именно это обуславливает повышенный интерес ученых к осмыслению глобализационных процессов, опираясь на особенности развития национального государства и изменения мировоззренческих парадигм. Современный этап исторического формирования мирового сообщества проходит под влиянием указанных процессов, которые характеризуются значительными социально-ценностными изменениями, преобразованиями в политической и экономической сферах, трансформацией национальных основ культурной жизни (Никээз 2012: 10–11). Указанные реалии актуализируют проблемы гуманизации общества, отождествления сущности национальной духовности с общечеловеческими универсалиями, включающие нормы и принципы, которыми руководствуется человечество, развивая свое будущее.

В данном контексте права человека становятся главенствующей парадигмой всего цивилизованного мира, устанавливая критерии, формируя механизмы и векторы наиболее эффективной их реализации. В наше время, когда права индивида неразрывно связаны с правами всего человечества, всемирные вызовы привели к возникновению существенных трудностей в осуществлении практически всех основных прав человека, в данном контексте они приобрели статус отдельной, глобализованной проблемы нынешнего социума, заняв отдельную нишу в перечне наиболее сложных и комплексных транснациональных проблем современности.

Исследование трансформационных процессов и связанных с ними проблем в науке не только приобретают качественно новые характеристики и подходы, но и требуют их теоретического осмысления и концептуализации. Ученые указывают, что культурные права человека также подверглись существенным видоизменениям посредством активного влияния на их сущность и содержание глобализационных тенденций.

Но, несмотря на это, культурные права представлены достаточно широко с точки зре-

ния конституционного права, они закреплены в виде конституционных принципов и общих основ конституционного строя практически во всех демократически развитых странах, гарантируя свободу литературного, научного, технического и других видов творчества, участие в культурной жизни и использование достижений культуры, охрану интеллектуальной собственности. Однако с течением времени, специальными законами на национальном уровне они были существенно подкорректированы и сегодня приобрели уже качественно иное содержание. Таким образом, мировое цивилизационное развитие актуализирует ряд проблем, связанных с сохранением культурного разнообразия и самобытности в условиях экспансии глобальной массовой культуры. Такая культурно-векторная глобализация вызывает значительные деструктивные тенденции стандартизации соответствующего пространства, ставя перед государствами проблему сохранения собственной культурной самобытности и поддержки соответствующего разнообразия, преобразования последнего в консолидирующий фактор единства общества.

Исходя из вышеизложенного, целью статьи является осуществление комплексной характеристики проблем реализации культурных прав и формирование целостного представления о дальнейшем их развитии в условиях современных глобализационных процессов. Согласно поставленной цели были сформулированы основные задания статьи: 1) рассмотреть правовые основы регулирования реализации культурных прав на международном и национальных уровнях; 2) провести анализ современных трансформаций культурных прав в рамках общемирового прогресса и выделить основные проблемы их реализации в условиях глобализации; 3) по результатам проведенного исследования сформулировать выводы и разработать авторские пути разрешения проблем реализации культурных прав на длительную перспективу в трансграничном контексте.

Методы исследования

Многогранность, изменчивость и разнообразие проявлений культурных прав человека обусловили использование комплекса общенаучных и специально-научных методов познания государственно-правовых явлений и процессов, что обеспечило объективный анализ исследуе-

мого вопроса и достоверность полученных результатов и выводов.

Проведенное в статье исследование опирается на материалистическое понимание системы прав человека как закономерного результата исторического развития социума. Диалектический метод был использован для изучения доктринальных и законодательных источников в сфере культурных прав человека как объективной социальной действительности, которая неразрывно взаимосвязана с иными социальными явлениями политического, экономического, социокультурного и другого характера, и постоянно эволюционирует под действием различных факторов в контексте глобализации.

Основными методологическими принципами исследования выступают принципы объективности и историзма, научного восхождения от абстрактного к конкретному, органического единства теории и практики, принципы синергетики, в частности, поливариантности, нелинейности, конструктивности и прочие.

Результаты и обсуждение

В последние десятилетия культурные права, которые тесно связаны с человеческим существованием, самореализацией индивида и концепцией устойчивого развития, привлекли внимание ученых и политиков. Несмотря на стремительный рост количества научных разработок по данной проблематике, должного признания она не получила и по сей день. Можно констатировать, что представители различных научных школ продолжают характеризовать культурные права как недостаточно развитые (Стаматопулу 2011: 388), тем самым, подчеркивая их менее приоритетное значение по сравнению с иными, более прогрессивными правами. Некоторые практики утверждают, что указанные права являются юридически слабыми, нуждаются в правовой детализации, а гарантии их по своей природе и содержанию не имеют юридического характера и не могут порождать обязанности государства по их обеспечению и правовой защите.

Однако стоит отметить, что рост значимости исследуемых прав неминуемо приведет к укреплению концепта человеческого достоинства и усилению многостороннего социального взаимодействия в условиях современного мультикультурного мира. Данный тезис также подтверждается тем, что, при рассмотрении

общества как многомерной системной модели, культура выявляется не просто ее важной составляющей частью, а одним из фундаментальных структурных срезов общественной жизни, который выполняет ряд важных функций: 1) организует жизнь как единство; 2) создает коллективы; 3) формирует идентичность; 4) воспроизводит коллективную идентичность; 5) структурирует пространство; 6) определяет границы социальной системы и прочее.

Необходимо подчеркнуть, что в государстве, наряду с экономическим, политическим и правовым, можно отделить социокультурное пространство, включающее в себя не только пространственную протяженность, сферу действия определенной культуры, но и уровень концентрации, практического воплощения культуры в поведении социальных общностей и индивидов. В основе формирования такого социокультурного пространства – сближение культур, обычаев и традиций различных географических единиц в пределах государства, а также эффективная реализация их соответствующих прав. Государство, в таком случае, входит в русло цивилизационного развития и в систему экономических, политических и культурных связей мирового сообщества. Можно сказать, что исследуемые права напрямую связаны с концепцией социального государства, и потому, большая часть из них могут быть предоставлены и защищены только обществом и государством.

Существует позиция, что культурные права – одна из самых ярких проявлений взаимозависимости прав человека и государства (http://www.iuspublicum-thomas-schmitz.uni-goettingen.de/Downloads/Schmitz_FR-Doctrine_Jakarta-2014.pdf). С данным утверждением стоит согласиться, поскольку, вне всякого сомнения, эффективное осуществление исследуемых прав зависит от действенного механизма их реализации, который обеспечивается посредством законодательного закрепления и использования юридических гарантий прав, и свобод человека и гражданина. Результативность последних зависит от модернизации правовой системы государства в целом, осуществления контроля за выполнением законодательных норм гражданами и государственными органами, что, в своей совокупности, создает надлежащие условия для увеличения значимости культурных прав.

Формирование всестороннего представления о современных культурных правах требует внимания к основам их правового регулирования

и реализации, как на международном, так и на национальном пространствах. Очевидно, культурные права необходимо рассматривать сквозь призму генезиса всех поколений прав человека, потому основным международно-правовым актом, утвердившим такие права, принято полагать Всеобщую декларацию прав человека 1948 года (<http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights>), которая в статье 27 закрепила существование культурных прав. Все последующие нормативные основы являются детализированными производными указанного документа.

В этом контексте, в первую очередь важно проанализировать Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, который закрепил в свою очередь, на трансграничном уровне следующие виды культурных прав: 1) на участие в культурной жизни; 2) на использование результатов научно-технического развития, а также их очередную апробацию; 3) на осуществление безопасности моральных и материальных интересов, связанных с различными научными, литературными или художественными работами, автором которых является субъект, воспользовавшееся культурным правом (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>). Стоит выделить, что ученые, анализируя текст данного международного нормативно-правового акта, также выделяют, что этот Пакт закрепляет только векторные нормы, к достижению которых государство должно стремиться, тем самым, нивелируя значимость закрепленных там стандартов и продолжая воспринимать международно-правовые обязательства как ориентир.

Также нужно отметить стандарты, представленные Комитетом по Экономическим, социальным и культурным правам в 2009 году, которыми обновилось понятие культурных прав, прочно утвердив мнение ученых о том, что последние составляют важнейшую часть прав человека и, как иные права, являются универсальными, неделимыми и взаимозависимыми (<https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html>). Указанное заявление приобрело особую значимость в контексте пресечения многих государственных попыток зародить сомнение о самой природе и сущности культурных прав на этапах имплементации международного законодательства в национальные правовые системы. При этом, следует выделить, что даже тогда, когда это противоречит принципам экономической

или рыночной деятельности, ни одно государство не имеет права отказаться от взятых на себя международных обязательств по обеспечению основных культурных прав и свобод своих граждан. Но на самом деле, это положение стало «дорожной картой» для утверждения на национальном масштабе многих стран указанных прав, а также вектором перемен для рационального совершенствования системы их реализации. Например, в пункте 2 статьи 9 Конституции Испании закреплено, что «органы государственной власти должны ... способствовать участию всех граждан в политической, экономической, культурной и социальной жизни» (http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf), а в подпункте d) статьи 9 Конституции Республики Португалия предусмотрено, что «главной миссией государства понимается: ... поддержка повышению уровня благосостояния и качества жизни населения и равенства между португальцами, а также реализация экономических, социальных и культурных прав через трансформацию и усовершенствование экономических и социальных систем» (<https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic>).

В следующем на международной арене культурные права приобрели свою законодательную конкретизацию во Всеобщей декларации ЮНЕСКО о культурном разнообразии 2001 года (http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml), которая стала значимым документом в сфере правового регулирования культурных прав. Однако анализ указанного акта дает основания утверждать, что, несмотря на весьма широкий спектр закрепленных положений, вопрос механизма реализации как такового в документе не регламентируется, лишь в статье 5 содержится указание на необходимость реализации исследуемых прав, закрепленных в иных международных актах, в полном объеме.

Также альтернативность значения культурных прав была утверждена в 2007 году в Фрибургской декларации о культурных правах (<http://hrlibrary.umn.edu/instree/Fribourg%20Declaration.pdf>), тем самым, связывая его с самобытностью и культурным наследием, образованием и профессиональной подготовкой, информацией и коммуникацией, культурной кооперацией и прочим. Исследуемые права получили свою регламентацию и в иных международных нормативно-правовых актах и докумен-

тах, которые также стали предметом анализа для формирования комплексного вывода по обозначенной проблематике.

Проведенное комплексное исследование и детализированное рассмотрение указанных и других международных актов в сфере регламентации культурных прав человека дает основания утверждать, что, несмотря на закрепление на международном уровне широкого спектра таких прав, механизм их реализации и защиты остался без внимания создателей системы правового регулирования в данной сфере, формируя значительные нормативные пробелы. В транснациональных договорах, зачастую, содержатся лишь отсылки к механизму реализации культурных прав, что, в свою очередь, вырабатывает весьма неустойчивую и двоякую правовую основу для эффективной защиты таких прав на межгосударственном уровне.

Изучая новые модификации культурных прав в рамках общемирового развития, необходимо выделить тот неоспоримый факт, что с прогрессом человеческой цивилизации, усовершенствованием общественных связей в самом обществе, а также с интенсификацией научно-технического развития тесно связан аспект прогресса и защиты рассматриваемых прав человека, которые, очевидно, подвергаются значимым качественным трансформациям, вызванным воздействием вышеперечисленных стадий. Следственно, на сегодняшний день актуальным является вопрос о концептуальном обновлении новейшего восприятия культурных прав человека и увеличении их структурно-системной организации в формате принятия современных возможностей и потребностей человека, которые будут рассматриваться содержанием культурных прав, а также гарантировать личностное развитие субъекта, весьма полное совершенствование его творческих навыков, предоставление культурной идентификации и работы над собой.

К весьма спорным проблемам на данном этапе развития культурных прав относится их классификация и причисление к данной категории одного из наиболее основных конституционных прав – права на образование. Большинство исследователей все же настаивают на принадлежности указанного права к категории социальных. Стоит подчеркнуть, что сторонников, придерживающихся концепта рассмотрения права на образование как неразрывного составляющего сущности культурных прав, становится все больше. С данным тезисом стоит согласиться, кроме

того, точка зрения о «культуризации» права на образование дополнительно аргументируется заинтересованностью в нем как отдельных людей, так и всего мирового сообщества, особенно в контексте инноватики экономических реформ, роста кадрового потенциала и развития рынка труда. В данном контексте право на образование относится также к социальным и экономическим правам. С иной стороны, во время самообучения, саморазвития и индивидуализированного познания мира человек посещает музеи, библиотеки, театры и другие заведения культурного типа, получает образование художественной либо литературной направленности, тем самым укрепляя позицию права на образование среди устоявшихся составляющих культурных прав человека.

На национальном уровне государствами были предприняты попытки комплексного правового регулирования процесса реализации культурных прав. Необходимо отметить, что принятие указанных выше знаковых международно-правовых актов в сфере регламентации развития культурных прав человека послужило началом новой эпохи – адаптивной национализации положений о культурных правах, как на территории Европейского Союза, так и стран СНГ. На территории последних действенным толчком к указанной конвергенции послужило принятие конституций независимых стран, закрепивших в своих положениях основные идеи международных актов и послужив началом качественной «европеизации» культурно-правовых основ на постсоветском пространстве.

Так, в Конституции Республики Казахстан 1995 года права граждан в области культуры нашли свое отображение в содержании статьи 19, где «каждому гражданину представляются права на пользование родным языком и культурой, на свободный выбор творчества» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs>). Стоит отметить, что анализ приведенной конституционной нормы о культурных правах граждан дает возможность утверждать о том, что она явно носит декларативный характер и лишена положений о механизме реализации. К примеру, нормы, рассматривающие право граждан на использование достижениями культуры, безусловно, обоснованы необходимостью их закрепления на уровне Основного закона, однако в тексте указанного нормативно-правового акта они также должны подкрепляться реальной возможностью правоприменения и соответствующими гарантиями. Кроме того, отдельные

аспекты трансформированных и обновленных культурных прав человека, по сравнению с советскими идеологическими положениями, в данном государстве предусмотрены статьей 20 Конституции, которая обеспечивает свободу слова и свободу творчества. Однако даже части обновленной структуры культурных прав, несмотря на свое усовершенствование и значимость, так и остаются «на бумаге», не находя четкого отражения в сегодняшней реальности. В частности, Национальный план действий в области прав человека в Республике Казахстан на 2017–2021 гг. (<https://bureau.kz/files/bureau/Docs/Docs%202017/Proekt-nac-plana-2017-2021.pdf>) не предусматривает не только разработанной стратегии определения культурных прав и основ национальной культурной политики, но и четкой программы деятельности государственных и других институций в сфере обеспечения и осуществления культурных прав граждан.

Следственно, компаративное изучение правовых норм Конституций некоторых стран СНГ и Европы дал возможность обобщить закономерности совершенствования и обеспечения гарантий культурных прав в мировой среде. А именно, на европейском пространстве наиболее усовершенствован механизм использования культурных прав граждан, что рассматривается в нормах Конституций и находит последующую детализацию и утверждение в отраслевом законодательстве, по сравнению в странах СНГ, которые имеют лишь декларативные принципы, декларирующие признание, уважение и совершенствование культурных прав. Вышеизложенное дает возможность сделать вывод о том, что изученные страны находятся лишь на стадии имплементации европейский правовых нормативов в сфере обеспечения использования культурных прав человека. К тому же, утвержденные на национальном уровне принципы носят только архаичный образ и требуют своего значительного развития в рамках трансформации содержания культурных прав человека под влиянием масштабных вопросов современности.

Воздействие глобализации на реализацию всех прав человека, и рассмотренных в статье в частности, было выделено на мировом уровне в Резолюции, принятой Генеральной Ассамблеей ООН 19 декабря 2016 года (<http://undocs.org/en/A/RES/71/197>). И в дальнейшем мировое сообщество, в большинстве своем, продолжает придерживаться концепции, что у каждой культуры есть достоинство и ценность, которые

заслуживают особого внимания, признания и сохранения их богатого многообразия, общая сила всех культур является разделом наследия всего мира, и необходимо понять угрозу того, что глобализация создает им огромную опасность.

Поскольку европейское пространство также подчиняется процессам глобализации, необходимо, прежде всего, исследовать научно-методологические концепции понимания глобализации с помощью диалектического метода. Впервые феномен глобализации упоминается в работе Т. Левитта (1983 г.), который рассматривал под данным явлением процесс слияния рынков отдельных продуктов, производимых крупными многонациональными корпорациями в совокупности с эскалацией их доминирования над суверенными государствами (Левит 1983: 94). Очевидно, что такое понимание глобализации носит исключительно экономический характер и нивелирует политические, социальные, культурно-духовные аспекты взаимоотношений в обществе.

Французский ученый-социолог Б. Бади выдвигает три обобщенных концепта относительно глобализации, рассматривая её как: 1) исторический процесс, который продолжает свое развитие на протяжении многих столетий; 2) гомогенизацию мира, жизнь в рамках унифицированных единообразных принципов, стремление к универсализации; 3) признание усиливающейся взаимозависимости и взаимообусловленности, главным результатом которой является деструкция, уничтожение национального государственного суверенитета под влиянием активизации новых «актёров» глобальной сцены: транснациональных корпораций, религиозных групп, международных управленческих структур, которые комплексно взаимодействуют как между собой, так и непосредственно с самими государствами (Бади 2001: 107).

На международно-правовом пространстве программа значения глобализации приобрела совершенствование в Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 20.12.12 г. «Глобализация и ее влияние на реализацию в полной мере всех прав человека», утвердив, что глобализация является нелегким процессом структурного преобразования с множеством междисциплинарных вопросов, который направлен на реализацию гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав (<https://undocs.org/en/A/RES/67/165>).

В контексте корреляции эволюции культуры и модернизации прав в исследуемой отрасли, следует подчеркнуть амбивалентный характер влияния глобализационных процессов на развитие культуры в целом, и культурных прав в частности. С одной стороны, доминирование глобальной культуры несет угрозу транснационализма, который является главной причиной утраты идентичности и культурной автономии. С другой стороны, к важнейшим положительным результатам трансформаций современного мира можно отнести обширное распространение культурных примеров среди жителей, облегчение доступа к ценностям и результатам иных культур, регулярное развитие и инновационный вид новой культуры (Кнатъко 2012: 88-89).

В современном мире глобализация подразумевает отказ от национальных либо этнических особенностей и традиций во благо распространения одинаковых стандартов жизни и создание на этой основе общей глобальной системы управления социально-политическим и культурным развитием сообществ. Вместе с тем, перспектива универсальной глобализации ради всеобщего блага не должна обернуться игнорированием особенностей национальных менталитетов, что обуславливает специфику содержания культурных прав в разных государствах мира.

Именно поэтому, одной из цивилизационных характеристик культурных прав человека является их адаптивность к трансформирующимся условиям развития культуры в целом. Постепенное комплексное инновационное развитие всего человечества, а также научно-технический прогресс содействуют диверсификации культурных прав, качественной модификации их содержания. Однако мировое сообщество пренебрегает актуальными вызовами современности и глобализации, о чем свидетельствует несвоевременное внесение изменений в нормативно-правовые акты, регулирующие культурные права человека, тем самым подтверждая нежелание государств выполнять взятые на себя обязательства в сфере реализации культурных прав.

В качестве еще одной проблемы, которая, несомненно, препятствует функционированию механизма реализации культурных прав и достижению его эффективности, следует отметить отсутствие надлежащей актуализации и комплексного освещения состояния защиты культурных прав, как на международном, так и на национальном уровнях. Государства все чаще приоритетами своей политики выбирают направления,

практически не соприкасающиеся со сферой культуры, настаивая на необходимости развития именно данного сектора. К примеру, большинство стран, находящихся еще на этапе своего правового и экономического развития, очерчивают собственные приоритеты долгосрочного формирования исключительно в социальной и экономической сфере, нивелируя культурной. В то же время, как справедливо указывают К. Малфлит и Э. Майер, неприемлемо оправдывать задержку в реализации гражданских и политических прав необходимостью достижения первоочередного установленного государством соответствующего уровня экономического развития. Наилучшим усматривается подход, основанный на принципе неделимости, целостности прав человека, который подчеркивает, что все категории прав есть равнозначными (Малфлит, Майер 2018: 142).

На фоне наличия множества международно-правовых документов и изменчивых механизмов в сфере обеспечения безопасности и объявления культурных прав человека, можно разделить мнение Н.В. Волковой, которая говорит, что на данной стадии совершенствования новой цивилизации происходит нехватка координации между ними, что мешает реализации единства государств в контексте и, соответственно, исполнении взятых ими обязательств в указанной среде (Волкова 2013: 8]. В данном контексте перед мировым сообществом формируется новое задание, предполагающее рассмотрение культурных прав человека с особым вниманием на глобальном уровне при одновременном создании единого унифицированного подхода к максимальной апробации таких прав, основывающегося на концепте надлежащей реализации культурных прав как основополагающем базисе осуществления остальных прав человека. Именно поэтому представляется целесообразным разработать и принять «Международная программа действий по выработке результативного механизма осуществления культурных прав индивида в сфере интеграции», который будет иметь единый универсальный и обязательный характер для всех государств мира. Концептуальными основами указанного документа станут: 1) формирование и координация механизма реализации культурных прав с учетом современных вызовов глобализации; 2) реформирование соответствующего международного и национального законодательства; 3) установление ответственности государств за невыполнение обязательств, пред-

усмотренных данным нормативно-правовым актом; 4) создание единого международного контрольно-надзорного органа, следящего за выполнением положений данного документа и прочие.

Учитывая все вышеизложенное, можно констатировать, что, на современном этапе развития социума, провозглашение, содержание и механизм реализации культурных прав пребывают на крайне низком уровне. Такая ситуация обуславливается множественными факторами, которые нашли свое отображение в данной статье. К сожалению, при отсутствии взвешенного и скоординированного межгосударственного сотрудничества и унификации принятого нормативно-правового массива в исследуемой сфере, позитивные изменения останутся лишь провозглашёнными ориентирами на длительную перспективу. В данном контексте, разработка предложенного единого трансгранично-ориентированного международно-правового акта приобретает особую актуальность и значимость для индивидов, государств и мирового сообщества в целом.

Выводы

В условиях модернизации правовых систем и тотального реформирования содержания прав человека, вопрос трансформаций сущности и механизмов реализации культурных прав получает все большую актуальность. Аргументировано, что процесс развития таких прав происходит в полной взаимозависимости и взаимообусловленности от человеческого развития и является частью его самосознания, более того, интенсифицирует связь с иными социальными феноменами – обществом, этносом, государством. Глобализованный социум рассматривает культурные права как часть цивилизационной концепции поколений прав человека, базисом которой служат действующие нормы и принципы международно-правовых актов в сфере реализации таких прав, тем самым подтверждая повсеместную апробацию принципа универсальности прав человека с учетом культурного разнообразия.

Сегодня государства и мировое сообщество пребывают на верном пути следования концепции культурных прав, однако прилагают недостаточные усилия для обеспечения их реализации, несмотря на всеобъемлющий охват культурными правами всех сфер общественной жизни, дополнение её составляющих. Проведен-

ный компаративный анализ основ национально-го и международного законодательства, а также практики правоприменения, позволил идентифицировать следующие проблемы реализации культурных прав в условиях интенсификации глобализационных процессов:

1. Архаичность правового регулирования, как на национальном, так и международном уровнях.

2. Устойчивые стереотипы мышления, господствующие в мировом сообществе, согласно которым гражданские и политические права имеют первенство правовой реализации перед культурными правами человека.

3. Отсутствие ответственности государств на невыполнение взятых на себя обязательств в сфере обеспечения культурных прав.

4. Необходимость унификации разноуровневой системы международного правового регулирования культурных прав.

Помимо прочего, несмотря на процессы глобализации, глобализованный социум лишь фрагментарно и контекстно признает автономное значение культурных прав человека, что, по сути, является аберрацией. В работе также нашли поддержку положения о том, что культурные права человека нецелесообразно рассматривать в отрыве от других категорий прав субъекта, так как они взаимозависимы и неотделимы. В контексте указанного, можно говорить о том, что реализация культурных прав человека является предпосылкой для осуществления иных категорий прав. Кроме того, доказано, что культурные

права всегда находятся в корреляционной связи с обязанностями, при чем речь идет не столько об официальном провозглашении таких прав, сколько об существовании гарантий их реализации на международном глобальном уровне. Таким образом, на данном этапе должен быть применен комплексный подход к существованию обязательств государств, связанных с культурными правами, в частности, обязательство: уважать, защищать и реализовать.

Анализ международно-правовой практики показал, что сегодня культурные права получают свою защиту, однако лишь фрагментарно и на национальных уровнях. Эффективность механизма остается декларативной, поскольку их закрепление на международном уровне ни коим образом не свидетельствует о практическом существовании действенной защиты в сфере существования реальных гарантий обеспечения права каждого человека в области культуры. Выход из такой стагнации представляется возможным путем разработки и принятия универсального международно-правового акта – «Международная программа действий по выработке результативного механизма осуществления культурных прав индивида в сфере интеграции», который закрепит комплекс административных мер по обеспечению реализации государствами культурных прав человека, конкретный механизм выполнения таких обязательств, а также предусмотрит ответственность государств за их невыполнение в сфере обеспечения и реализации культурных прав человека.

Литература

Бади Б. От суверенитета государства к его жизнеспособности. Мировая политика и международные отношения в 1990-е годы: взгляды американских и французских исследователей / пер. с англ. и фр.; под ред. М.М. Лебедевой и П.А. Цыганкова. – Москва, 2001. – 238 с.

Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии: принята 2 ноября 2001 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml

Никэз А.Я. Концепция универсализации международного права прав человека и позиции развивающихся стран: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2012. – 27 с.

Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Национальный план действий в области прав человека в Республике Казахстан на 2017–2021. – Алматы, 2016 // <https://bureau.kz/files/bureau/Docs/Docs%202017/Proekt-nac-plana-2017-2021.pdf>

Stamatopoulou E. The Vision of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples // *Reflections of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, 2011. – Pp. 387-390.

Schmitz T. (2014) Basic elements of fundamental rights doctrine // http://www.iuspublicum-thomas-schmitz.uni-goettingen.de/Downloads/Schmitz_FR-Doctrine_Jakarta-2014.pdf.

The Universal Declaration of Human Rights // United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A) // <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 (entry into force 3 January 1976) // <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 'General comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)' (E/C.12/GC/21, 2009) // <https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html>

Constitution of Spain: passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of deputies and the Senate held on October 31, 1978, ratified by referendum of the Spanish people on December 7, 1978, sanctioned by his majesty the king before the Cortes Generales on December 27, 1978 // http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf

Constitution of the Portuguese Republic: passed by decree of the Constituent Assembly on 2 April 1976 // <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic>

Fribourg Declaration. 2007 // <http://hrlibrary.umn.edu/instree/Fribourg%20Declaration.pdf>

Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016 [on the report of the Third Committee (A/71/484/Add.2)] 71/197. Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights // <http://undocs.org/en/A/RES/71/197>

Levitt T. The globalization of markets // *Harvard Business Review*, May-June 1983, No 3. – Pp. 92-102.

Resolution 67/165 adopted by the General Assembly on 20 December 2012 [on the report of the Third Committee (A/67/457/Add.2 and Corr.1)] Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights // <https://undocs.org/en/A/RES/67/165>

Кнат'ко Ю. И. Трансформация культуры в контексте современных глобализационных процессов // *Универсальное и национальное в культуре: сб. науч. ст. по материалам междунар. науч. конф. (Минск, 20–21 апр. 2012 г.)*. – Минск, 2012. – С. 85-92.

Malfliet K., De Maeyer E. Legal Perspectives. The Legal Profession and Human Rights in Uzbekistan. *Vzgliad iuristov. Professia iurista i prava cheloveka v Uzbekistane*. Garant, Leuven, 1999, – 325 p.

Волкова Н. В. Защита культурных прав человека в международном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2013. – 24 с.

References

Badi B. (2001) Ot suvereniteta gosudarstva k yego zhiznesposobnosti. *Mirovaya politika i mezhdunarodnyye otnosheniya v 1990-ye gody: vzglyady amerikanskikh i frantsuzskikh issledovateley* [From the sovereignty of the state to its viability. World politics and international relations in the 1990s: views of American and French researchers] / per. s angl. i fr.; pod red. M.M. Lebedevoy i P.A. Tsygankova. – Moskva, 2001. – 238 s.

Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 'General comment No. 21: Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)' (E/C.12/GC/21, 2009) // <https://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html>

Constitution of Spain: passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of deputies and the Senate held on October 31, 1978, ratified by referendum of the Spanish people on December 7, 1978, sanctioned by his majesty the king before the Cortes Generales on December 27, 1978 // http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf

Constitution of the Portuguese Republic: passed by decree of the Constituent Assembly on 2 April 1976 // <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic>

Fribourg Declaration. 2007 // <http://hrlibrary.umn.edu/instree/Fribourg%20Declaration.pdf>

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 (entry into force 3 January 1976 // <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

Levitt T. The globalization of markets // *Harvard Business Review*, May-June 1983, No 3. – Pp. 92-102.

Natsional'nyy plan deystviy v oblasti prav cheloveka v Respublike Kazakhstan na 2017–2021. [National Action Plan for Human Rights in the Republic of Kazakhstan for 2017–2021] – Almaty, 2016 // <https://bureau.kz/files/bureau/Docs/Docs%202017/Projekt-nac-plana-2017-2021.pdf>

Nikez A.Ya. Kontseptsiya universalizatsii mezhdunarodnogo prava prav cheloveka i pozitsii razvivayushchikhsya stran: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. [The concept of universalization of international human rights law and the position of developing countries: author. dis. ... cand. legal Sciences.] – Moskva, 2012. – 27 s.

Knat'ko YU. I. Transformatsiya kul'tury v kontekste sovremennykh globalizatsionnykh protsessov [Transformation of culture in the context of modern globalization processes] // *Universal'noye i natsional'noye v kul'ture: sb. nauch. st. po materialam Mezhdunar. nauch. konf. (Minsk, 20-21 apr. 2012 g.)*. – Minsk, 2012. – S. 85-92.

Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30.08.1995 g. [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated 30.08.1995] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

Malfliet K., & De Maeyer E. (1999) Legal Perspectives. The Legal Profession and Human Rights in Uzbekistan. *Vzgliad iuristov. Professia iurista i prava cheloveka v Uzbekistane*. Garant, Leuven, 1999, – 325 p.

Resolution 67/165 adopted by the General Assembly on 20 December 2012 [on the report of the Third Committee (A/67/457/Add.2 and Corr.1)] Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights // <https://undocs.org/en/A/RES/67/165>

Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016 [on the report of the Third Committee (A/71/484/Add.2)] 71/197. Globalization and its impact on the full enjoyment of all human rights // <http://undocs.org/en/A/RES/71/197>

Stamatopoulou E. The Vision of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples // *Reflections of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, 2011. – Pp. 387-390.

Schmitz T. Basic elements of fundamental rights doctrine. 2014 // http://www.iuspublicum-thomas-schmitz.uni-goettingen.de/Downloads/Schmitz_FR-Doctrine_Jakarta-2014.pdf.

The Universal Declaration of Human Rights // United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A) // <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

Volkova N.V. Zashchita kul'turnykh prav cheloveka v mezhdunarodnom prave: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. [Protection of cultural human rights in international law: author. dis. ... cand. legal Sciences.] – Moskva, 2013. – 24 s.

Vseobshchaya deklaratsiya YUNESKO o kul'turnom raznoobrazii: prinyata 2 noyabrya 2001 goda General'noy konferentsiyey Organizatsii Ob'yedinennykh Natsiy po voprosam obrazovaniya, nauki i kul'tury [UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity: adopted on November 2, 2001 by the General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml

Информация об авторах:

Алимбекова Мира – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті докторанты (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: mira_alimbekova@inbox.ru);

Бирманова Аксункар Исламбековна (корреспондент-авторы) – PhD докторы, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Қарағанды қ., e-mail: birmanovaa81@internet.ru);

Ибраева Алуа Саламатовна – заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru);

Сапарбекова Эльвира Калмахановна – Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі (Қазақстан, Астана қ., e-mail: eks761127@gmail.com);

Рустембекова Динара Кенжебековна – PhD докторы, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Қарағанды қ., e-mail: mailto:dinara_226@mail.ru).

Information about the authors:

Alimbekova Mira – Doctoral student at the International Kazakh-Turkish University named after K.A. Yasawi (Kazakhstan, Turkestan, e-mail: mira_alimbekova@inbox.ru);

Aksunkar Islambekovna Birmanova (corresponding author) – PhD, Associate Professor of E.A. Buketov Karaganda University (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: birmanovaa81@internet.ru);

Alua Salamatovna Ibraeva – Doctor of Law, Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru);

Elvira Kalmakhanovna Saparbekova – Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Astana, e-mail: eks761127@gmail.com);

Rustembekova Dinara Kenesbekovna – PhD, Associate Professor of E.A. Buketov Karaganda University (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: birmanovaa81@internet.ru); Associate Professor of Karaganda University named after Buketov (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: mailto:dinara_226@mail.ru).

Информация об авторах:

Алимбекова Мира – докторант Международного Казахско-Турецкого университета имени К.А. Ясауи (Казахстан, Туркестан, e-mail: mira_alimbekova@inbox.ru);

Бирманова Аксункар Исламбековна (автор-корреспондент) – PhD, асс.профессор, заведующая кафедрой Карагандинского университета имени Е.А. Букетова (Казахстан, Караганда, e-mail: birmanovaa81@internet.ru);

Ибраева Алуа Саламатовна – доктор юридических наук, профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: ibraeva_tgp@mail.ru);

Сапарбекова Эльвира Калмахановна – Министерство образования и науки Республики Казахстан (Казахстан, г. Астана, e-mail: eks761127@gmail.com);

Рустембекова Динара Кенесбековна – PhD, асс.профессор Карагандинского университета имени Е.А. Букетова (Казахстан, Караганда, e-mail: mailto:dinara_226@mail.ru).

Зарегистрирована: 19.02.2024 г.

Принята: 10.12.2024 г.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

МРНТИ 10.17.31

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a4>**М.Г. Конурбаева** Университет Кунаева, г. Алматы, Казахстан
e-mail: k.meruyert@mail.ru

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ЮСТИЦИЯ И ЕЕ СТАНОВЛЕНИЕ В КАЗАХСТАНЕ

В статье изложены ключевые этапы развития и формирования таких институтов, как административная юстиция и административное судопроизводство в Республике Казахстан. Законодательство, регулирующее административную юстицию в Казахстане, обладает отличительными чертами в вопросах правового регулирования, что подтверждается проводимыми в этой области реформами. Исходя из истории законодательства, регулирующего вопросы по разрешению споров в области публично-правовых отношений, можно выделить следующие периоды: 1968-1991 год, который характеризуется стабильностью и неизменным подходом законодателя к регулированию сферы административно-процессуальных отношений, далее период с 1999 по 2010 годы, когда судебное обжалование было закреплено за более широким кругом лиц и предусматривалось в наиболее важных сферах жизни общества, следующий этап, с 2010 по 2021 годы, который отмечен разработкой и внедрением нового Гражданского процессуального кодекса (далее – ГПК) Республики Казахстан и Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – АППК). Данные обстоятельства и обусловили выбор темы исследования. Автор проанализировала законодательство и нормативно-правовые акты, которыми регулировались публично-правовые отношения, в период Казахской ССР, которое Казахстан применял и после получения суверенитета и до принятия ГПК Казахстана 1999 года, и в дальнейшем внедрением АППК. Статья описывает советский, постсоветский путь развития и совершенствования института административной юстиции в Казахстане, и нынешнее его развитие. Ознакомление с теорией советской и западной административной юстиции и практикой ее применения представляет интерес для юридического сообщества Казахстана.

Ключевые слова: административная юстиция, административное судопроизводство, административный орган, иск, административный акт.

M.G. Konurbayeva

Kunaev University, Almaty, Kazakhstan
e-mail: k.meruyert@mail.ru

Administrative justice and its development in Kazakhstan

The article describes the main periods of development and establishment of institutions such as administrative justice and administrative legal proceedings in the Republic of Kazakhstan. Legislation in the field of administrative justice in Kazakhstan has its own specificity in terms of legal regulation, as evidenced by the reforms carried out in this area. Based on the legislation regulating issues related to the resolution of disputes in the field of public-law relations, the following periods can be distinguished: 1968-1991 years – this period is characterized by stability and an unchanging approach by the legislator to the regulation of administrative-procedural relations; 1999-2010 years period, judicial review was extended to the wider range of individuals and was provided in the most important areas of society; 2010-2021 years – this stage is characterized by the forming and fulfillment of the new Civil Procedure Code (CPC) of the Republic of Kazakhstan and the Administrative Procedural-Processual Code (APPC) of the Republic of Kazakhstan. These circumstances determined the choice of the research topic. The author analyzed the legislation and regulatory legal acts that governed public-law relations during the period of the Kazakh SSR, which Kazakhstan used even after gaining sovereignty until the adoption of the CPC of Kazakhstan in 1999, and the subsequent implementation of the APPC. The work portrait the Soviet and post-Soviet paths of development and changes of the institution of administrative justice in Kazakhstan. Familiarity with the theory of Soviet and European administrative justice and the practice of its application is of interest to the legal community of Kazakhstan.

Key words: administrative justice, administrative proceedings, administrative body, lawsuit, administrative act.

М.Ф. Қоңырбаева

Қонаев университеті, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: k.meruyert@mail.ru

Әкімшілік әділет және оның Қазақстандағы қалыптасуы

Мақалада Қазақстан Республикасындағы әкімшілік әділдік және әкімшілік процесс сияқты институттардың дамуы мен қалыптасу кезеңдері сипатталған. Қазақстандағы әкімшілік әділет саласындағы заңнама құқықтық реттеу пәніне қатысты өзіндік ерекшеліктері осы саладағы жүргізіліп жатқан реформалармен дәлелденіп келеді. Жария-құқықтық қатынастар саласындағы дауларды шешу мәселелерді реттейтін заңнаманы ескере отырып, келесідей кезеңдерді көрсетуге болады: 1968-1991 жылдары – бұл кезең тұрақтылықты және заң шығарушылардың жария-құқық қатынастарды реттеуге өзгермейтін тәсілімен сипатталады; 1999-2010 жылдар уақытында сотқа шағымдану кеңірек адамдар тобына бекітіліп, қоғам өмірінің ең маңызды салаларында қарастырылған болып есептеледі; 2010-2021 жылдар – Қазақстан Республикасының жаңа Азаматтық іс жүргізу кодексі (АІЖК) және Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процессуалдық кодексі (ӘРПК) әзірлеу және енгізумен ерекшеленетін кезең болып табылды. Осы заң саласындағы өзгерістер зерттеу тақырыбының таңдалуына себеп болды. Автор жария құқық қатынастар саласында Қазақстанның егемендік алғаннан кейін де пайдаланған Қазақ КСРО уақытындағы және 1999 жылғы АІЖК қабылданғанға дейінгі заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді және одан кейінгі ӘРПК енгізілуін талдаған. Жұмыста Қазақстандағы әкімшілік процесс институтының кеңес одағы кезіндегі, посткеңестік даму және жетілдіру жолы сипатталған. Кеңес одағындағы және батыс елдерінің жария құқығы – қатынастары, яғни әкімшілік әділдік теориясы және оның қолдану тәжірибесімен танысу Қазақстанның заң қауымдастығы үшін қызықты болып табылады.

Түйін сөздер: әкімшілік әділет, әкімшілік іс жүргізу, әкімшілік орган, талап қою, әкімшілік акт.

Введение

С введением в действие Административного процедурно-процессуального кодекса РК (далее – АППК) с 1 июля 2021 года появился новый институт судебной власти как специализированные межрайонные административные суды, рассматривающие публично-правовые споры между частными лицами и органами, представляющими государственное управление, при применении ими властно-распорядительных действий.

Вследствие чего, из ныне действующего ГПК РК исключены главы 27-29 подраздела 3 по особому исковому производству, а также в соответствии с частью 3 статьи 175 АППК, утратили силу Закон РК от 27 ноября 2000 года «Об административных процедурах», Закон РК от 12 января 2007 года «О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц».

Материалы и методы

При написании статьи использованы общие и частные методы научного познания как диалектический, формально-логический, системный, сравнительно-правовой и др. В ходе исследования были рассмотрены работы казахстанских, российских и западных ученых – пра-

ведов по вопросам административной юстиции и административного судопроизводства, а также проанализировано законодательство Казахстана в периоды его становления.

Обсуждение и результаты

Республика Казахстан является постсоветской страной, получившей свою независимость 16 декабря 1991 года постановлением Верховного Совета Республики Казахстан № 1008-ХІІ, принявшего Конституционный закон «О государственной Независимости Республики Казахстан», при этом в переходный период своего развития во многих сферах правовых отношений применялись нормативные правовые акты Казахской ССР, и гражданско-процессуальное законодательство не стало исключением (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004400>).

В Казахстане после получения независимости и до принятия ГПК РК от 13 июля 1999 года действовал Гражданский процессуальный кодекс Казахской Советской Социалистической Республики от 28 декабря 1963 года (далее – ГПК КазССР), которым также предусматривался порядок рассмотрения судами дел, возникающих из административно-правовых отношений (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630002000>).

В ГПК КазССР порядок производств по делам, возникающим из административно – правовых отношений был определен главами 22-25. Согласно статье 228 ГПК КазССР по состоянию на 1 ноября 1975 года суды рассматривали дела: по жалобам на неправильности в списках избирателей; по жалобам на действия административных органов и должностных лиц, которым законом было предоставлено право налагать штраф в административном порядке; о взыскании с граждан недоимок с государственных и местным налогам и сборам, обязательному окладному страхованию и самообложению. Далее, перечень категорий дел по статье 228 ГПК КазССР с 21 ноября 1980 года был увеличен, внесением дополнений в часть вторую о том, что «суд рассматривает и другие дела, возникающие из административно-правовых отношений, отнесенные законом к компетенции судов».

Внесение таких дополнений в процессуальное законодательство к началу 1980-х годов означало, что советские правоведа и государственники видели необходимость расширения функций судов по контролю и надзору за законностью действий органов исполнительной власти в отношении граждан и юридических лиц (Березина 1984: 8-12).

С годами стремление к демократическим реформам в советских странах и в КазССР только усиливалось, и 21 марта 1990 года в ГПК КазССР внесли изменения и дополнения с увеличением перечня дел, подведомственных судам, и подлежавших рассмотрению в рамках производств, возникающих из административно-правовых отношений, введением главы 24-1 как «жалобы на неправомерные действия органов государственного управления и должностных лиц, ущемляющие права граждан», предусматривавшая право граждан обращаться в суд с жалобой, если считали, что действия государственного органа или должностного лица незаконны (https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K630002000_/04.12.1995).

Статья 236-2 ГПК КазССР с изменениями и дополнениями на 21 марта 1990 года определила, что к действиям органов государственного управления и должностных лиц, подлежавших судебному обжалованию, относятся коллегиальные и единоличные их действия, вследствие которых частное лицо лишалось возможности осуществить свое законное право, либо если на него возлагалась незаконная обязанность. Вместе с тем, статьей 236-2 ГПК КазССР с изменениями и

дополнениями на 21 марта 1990 года, предусматривались пределы действия главы 24-1, то есть в судах не обжаловались в соответствии с данной главой действия органов государственного управления и должностных лиц, если законами союза СССР и КазССР предусмотрен был иной порядок их обжалования, и также не подлежали судебному обжалованию акты нормативного характера. Данные изменения можно связать и с принятием 30 июня 1987 года Закона СССР «О порядке обжалования в суд неправомерных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан», введенного в действие с 1 января 1988 года, который тоже регламентировал, что судебное обжалование возможно на любые действия должностных лиц, кроме тех, для которых установлен иной порядок.

Как отметил профессор Жуйков В.М. эти правовые акты действительно расширили подведомственность дел судам, но в тоже время Закон от 30 июня 1987 года предусмотрел и ограничения для судебного обжалования (Треушников 2000: 45-47).

Казахстан после получения независимости и до принятия новых законов в судебной практике применяла советские правовые акты, и интересным фактом является то обстоятельство, что Законом РК от 18 октября 1993 года № 2444-ХІІ ГПК КазССР дополнен еще главой 24-2, предусматривавшей обращение прокурора в суд о признании правового акта незаконным, и эта норма закона также была внесена в ГПК РК от 13 июля 1999 года.

В ГПК РК от 13 июля 1999 года производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений получило новое наименование как «особое исковое производство» и его рассмотрение предусматривалось в подразделе 3 раздела 2, включавшего главы 25 – 29, а именно: производство по заявлениям о защите избирательных прав граждан и общественных объединений, участвующих в выборах, референдумах (глава 25); производство по делам об оспаривании постановлений административных органов и должностных лиц (глава 26); производство по делам об оспаривании гражданами решений и действий (или бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих (глава 27); производство по делам об оспаривании гражданами законности нормативных правовых актов (глава 28); обращение прокурора о

признании нормативного правового акта незаконным (глава 29).

Вместе с тем, первые и значительные изменения в подразделе об «особом исковом производстве» после принятия ГПК РК от 1999 года были внесены Законом РК от 11 июля 2001 года № 238 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам судопроизводства» (далее – ЗРК от 11 июля 2001 года), которым наименования глав 26-29 значительно претерпели изменения, путем усовершенствования некоторых статей указанных глав, и некоторые нормы дополнены и одна норма исключена.

К примеру, глава 26 озаглавлена как «производство по делам об оспаривании постановлений органов (должностных лиц), уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях», и дополнена статьей 275-1 предусматривавшая порядок обжалования, опротестования постановления по делу об административном правонарушении в суде, а также понятия «заявления» переименованы в «жалобы», и внесены соответствующие изменения в некоторые статьи данной главы.

Внесенные в главу 26 ГПК РК от 13 июля 1999 года изменения от 11 июля 2001 года можно связать с введением в действие Кодекса Республики Казахстан от 30 января 2001 года №155-ІІ «Об административных правонарушениях».

Также в обсуждаемом контексте, интересным будет рассмотреть изменения, внесенные в главу 27 ГПК РК от 13 июля 1999 года, которая изначально была определена как «производство по делам об оспаривании гражданами решений и действий (или бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих», затем согласно ЗРК от 11 июля 2001 года в заголовке указанной главы исключено слово «гражданами» и в часть 1 статьи 278 добавлено слово «и юридическое лицо» после слово «гражданин», тем самым правом обжалования стали обладать и юридические лица.

В 2001 году в Казахстане были созданы специализированные межрайонные экономические суды, и в ГПК РК от 13 июля 1999 года, в соответствии с ЗРК от 11 июля 2001 года, в главу о подсудности гражданских дел внесен данный вид суда (статья 30 ГПК от 1999 года).

Следующим интересующим изменением в ГПК РК от 1999 года в части, связанной с пу-

блично-правовыми спорами стало дополнение его главой 25-1 о производстве по заявлениям об оспаривании решений, действий (бездействия) местных исполнительных органов, нарушающих права граждан на участие в уголовном судопроизводстве в качестве присяжного заседателя, в связи с ведением суда присяжных в уголовное судопроизводство, в соответствии с Законом РК от 16 января 2006 года №122 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам введения уголовного судопроизводства с участием присяжных заседателей».

Одним из еще одних существенных изменений в ГПК РК 1999 года в части подраздела об особом исковом производстве стало исключение главы 26 об оспаривании постановлений органов (должностных лиц), уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях Законом РК от 5 июля 2014 года № 236-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам законодательства об административных правонарушениях», так как порядок рассмотрения данной категории дел перешел в главу 43 Кодекса РК «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года.

Таким образом, законодатель разграничил правовое регулирование отношений, вытекающих из административных правонарушений (деликтов) и отношений в сфере рассмотрения и разрешения публично-правовых споров.

Наряду с вышеуказанным, следует отметить, что в целях обеспечения единообразного понимания и применения судами законодательных актов при рассмотрении заявлений физических и юридических лиц по оспариванию решений и действий (бездействий) органов государственного управления пленарным заседанием Верховного суда РК было принято Нормативное постановление Верховного Суда РК от 24 декабря 2010 года № 20 «О некоторых вопросах применения судами норм главы 27 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан» (далее – НП ВС).

Данное НП ВС предусматривало, что решения и действия (бездействия) таких специфических органов, как Генеральная прокуратура и др., можно было тоже оспорить в судебном порядке по главе 27 ГПК РК от 1999 года.

Далее, 31 октября 2015 года в Казахстане был принят ГПК РК, введенный в действие с 1 января 2016 года (далее – ГПК РК от 2015 года),

в целях реализации идей и программ, предусмотренных Указом Президента РК от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» (далее – Концепция 2009) и программы Президента РК от 20 мая 2015 года «План нации – 100 конкретных шагов» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>).

Так, пунктом 2.7 Концепции от 2009 года даны были предложения для обновления системы судопроизводства путем принятия нового и более усовершенствованного гражданского процессуального кодекса призванного обеспечить гибкость гражданского судопроизводства путем минимизации бюрократии при рассмотрении гражданских дел (https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_).

В ГПК РК от 2015 года в подразделе об особом исковом производстве предусматривались следующие категории дел: производства по заявлениям о защите избирательных прав граждан и общественных объединений, участвующих в выборах, республиканском референдуме (глава 27), по заявлениям об оспаривании решений, действий (бездействия) местных исполнительных органов, нарушающих права граждан на участие в уголовном судопроизводстве в качестве присяжного заседателя (глава 28), по делам об оспаривании решений и действий (бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих (глава 29) и по делам об оспаривании законности нормативного правового акта (глава 30) (<https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K1500000377/31.10.2015>).

Одним из главных отличий при анализе обоих ГПК РК важно отметить, что по данной категории дел досудебный порядок ранее отсутствовал, однако в ГПК от 2015 года появилась норма требующая урегулирования спора во внесудебном порядке.

Еще одним отличием между двумя ГПК РК то, что в первой редакции ГПК от 2015 года предусмотрено было автоматическое приостановление действия акта индивидуального применения, в случае опротестование его прокурором в суде, чего в ГПК РК от 1999 года не было.

При изучении о внесенных изменениях и дополнениях в ГПК КазССР следует, что за 33 года его существования, раздел, связанный с производством по делам, возникающим из админи-

стративно-правовых отношений, видоизменялся четырежды, отражающее, что уже в советское время в обществе росла потребность в проверке законности действий властных органов при применении ими административных функций.

Из анализа истории изменений ГПК РК от 13 июля 1999 года следует, что за 16 лет своего действия вносилось 81 изменений и дополнений, из которых 8 относилось к подразделу об особом исковом производстве.

При изучении института об административной юстиции Казахстана можно четко увидеть, что первоначально идею его зарождения казахстанским правоведам предложили немецкие коллеги. Так, в 2005 году президент Высшего административного суда Федеральной Земли Бремен М. Штаух в своем докладе, подготовленного для научной конференции Верховного Суда РК, четко отразил свое мнение о необходимости передачи рассмотрения публично-правовых споров в отдельные специальные суды, к примеру из районных судов в административные суды, на тот момент рассматривавшие дела о наказании за нарушение общественного порядка (Штаух 2005: 45-48).

Одним из официальных первых документов, определивших необходимость введения обособленной административной юстиции в Казахстане, и об его процессуальном отделении от ГПК, следовало из пункта 2.2 Концепции государства от 24 августа 2009 года¹⁵, где отражена была идея о необходимости развития административно-процессуального права, вершиной которого стало бы принятие Административного процессуального кодекса.

Вследствие чего, первые яркие шаги в этом направлении были уже в 2010 году, когда группой правоведов был подготовлен проект Административно-процессуального кодекса («АПК»), который объединял в себе два производства: производство по делам об административных правонарушениях, в настоящее время регулируемое Кодексом об административных правонарушениях, и производство по делам об оспаривании решений и действий (или бездействия) органов государственной власти, местного самоуправления, общественных объединений, организаций, должностных лиц и государственных служащих (Подопригора 2024а). Однако, этот проект не был реализован.

В дальнейшем, Постановлением Правительства РК № 348 от 30 мая 2019 года был принят проект «Административного процедурно-про-

цессуального кодекса Республики Казахстан» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000348>), объединивший в себе порядок проведения процедур, которые были предусмотрены законами РК, ныне утратившим силу, «О порядке рассмотрения обращений физических и юридических лиц» от 12 января 2007 года и «Об административных процедурах» от 27 ноября 2000 года, а также порядок рассмотрения специализированными административными судами публично-правовых споров. Данный проект после долгих обсуждений, воплотился в жизнь принятием 29 июня 2020 года Административного процедурно-процессуального кодекса РК (далее – АППК) (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>).

Тем самым, из хронологии следует, что административная юстиция существовала и в советский период, однако в силу наличия в советский период плановой экономики и отсутствием демократических начал в государстве, оно носило в себе формальный характер, находясь в составе гражданского процессуального законодательства.

При этом, уже в постсоветский период, когда Казахстан взял курс на рыночную экономику и развитием гражданских институтов, а также смещением фокуса внимания с государственных интересов на защиту прав и интересов граждан, регулирование отношений в области публично-правовых отношений потребовало более значимых изменений, что и привело к созданию административного судопроизводства.

Административное судопроизводство в Казахстане, в своей новой интерпретации, абсолютно новый вид судопроизводства, который значительно отличается от гражданского, уголовного судопроизводства и производства по административным правонарушениям, особенно в связи с наличием в нем принципа как активная роль суда, предусмотренная статьями 16, 116 и 130 АППК. В ГПК и УПК, преобладающим является принцип состязательности и равноправия участников процесса, тогда как в административном суде, поскольку граждане с самого начала находятся в неравных условиях с государственным аппаратом в публично-правовых спорах, нивелируется эта разница путем понуждения административного органа доказать обоснованность вынесенного им административного акта или действия.

Разница между АППК и ГПК имеется в таких терминах, как административный акт и действие (бездействие), административный орган, адми-

нистративная процедура, административный иск и др., где в каждом из этих терминов объединяющим будет слово «административный» означающее «публичное управление».

К примеру, ранее в казахстанской судебной практике не применялся термин как «административный орган», поскольку использовалось понятие как обжалование действий «государственных органов, должностных лиц и др.».

В качестве примера можно обратиться к нормативному постановлению Верховного Суда РК от 20 марта 2003 года №2 «О применении судами некоторых норм гражданского процессуального законодательства» (https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000002S_) которое определяло, что под органами государственной власти понимались «центральные и территориальные органы исполнительной ветви государственной власти, органы местного самоуправления, уполномоченные Конституцией, законами, иными нормативными правовыми актами РК на осуществление от имени государства управленческих функций» в административно-правовых отношениях (далее – государственный орган). Когда как в АППК понятие «административный орган» обобщено и определено как «государственный орган, орган местного самоуправления, государственное юридическое лицо, а также иная организация, которые в соответствии с законами Республики Казахстан наделены полномочиями по принятию административного акта, совершению административного действия (бездействия)».

Вместе с тем, что в советских, что в западных странах, административный орган определялся как совокупность органов, учреждений и организаций, осуществляющих управленческие (административные) функции. В тоже время следует учесть, что даже если в обоих мирах (в советском и западном), административное право регулировало те же общественные отношения, но приоритеты регулирования были выстроены существенно иначе. В советском союзе основное внимание уделялось отношениям между разными звеньями государственного аппарата и улучшению их в системе государственного управления, а не отношениям органов государственного управления с гражданами, как в большинстве европейских странах (Аблаева 2021: 119-133).

Таким образом, термин «административный орган» на протяжении десятилетий являлся общепринятым в мире, и с таким обобщением в достаточной мере упрощается необходимость

перечисления наименование каждого органа в отдельности.

Следующей отличительной чертой является то, что административная юстиция, введенная в Казахстане с 2021 года, основана на немецкой модели (Подопригора 2021b:137-146), и соответственно публично-правовые споры теперь рассматриваются специальными судами, и административное судопроизводство осуществляется специализированными административными судами соответствующей административно-территориальной единицы.

Еще одними из интересных инструментов, используемым в АППК, является мера процессуального принуждения как денежное взыскание, предусмотренная статьей 127 АППК, вследствие которого административные суды вправе применять в случае неисполнения сторонами и другими лицами процессуальных обязанностей, и при проявлении неуважения к суду. Данная норма введена в целях дисциплинирования участников процесса, и является одним из правильных механизмов в целях проявления реальной власти судебной ветви. Также, негласный принцип «виновности административного органа», отраженный в главе 19 АППК о доказательстве и доказывании, согласно которого бремя доказывания в основном возлагается на административный орган.

Еще одной отличительной чертой между производством в ГПК и АППК является то, что АППК заявление гражданина в суд определил как «административный иск», а в рамках ГПК в порядке глав 27-29, имело место специфическое средство возбуждения дел путем подачи в суд заявления (жалобы), а не иска, хотя иск является универсальной формой обращения за судебной защитой.

А.Б. Зеленцов пишет, что всесторонняя защита прав в публично-правовом споре подлежит осуществлению только путем подачи частным лицом против власти, как стороны процесса, именно иска о восстановлении нарушенного права в суд (Зеленцов 2012а: 93-102).

Вместе с тем, АППК согласно статьи 131 имеются виды исков, как иск об оспаривании (статья 132 АППК), иск о принуждении (статья 133 АППК), иск о совершении действий (статья 134 АППК), и иск о признании (статья 135 АППК), и такое расширение и идентификация исковой защиты субъективных публичных прав является одной из важных составляющих в охране прав граждан в сфере публичного управления.

Данные виды исков схожи по своей природе и формулировке с видами исков, предусмотримых Законом об административно-судебном процессе Германии 1960 года (Зеленцов 2015b).

Если сравнивать с французской моделью иск об оспаривании схож по своей природе с исками о превышении полномочий, где французские административные суды занимают активную позицию в проверке законности такого акта (Козырина 1996: 103). Суд при рассмотрении иска об оспаривании административного акта должен изучить процедурную правомерность вынесенного акта путем проверки компетенции административного органа, проведения им надлежащей административной процедуры и принятия административного акта по предусмотренной форме, а также материальную правомерность, то есть вынесен ли административный акт в соответствии с требованиями законодательства с учетом соразмерности и усмотрения.

В отличие от гражданского процессуального законодательства РК, предусматривающего помимо вынесения решения суда, виды процессуальных судебных актов как возвращение иска, отказ от иска, оставления иска без рассмотрения, прекращения дела, вынесения судебного приказа, в административном суде иски могут быть возвращены в соответствии со статьей 138 АППК, о чем выносится определение суда, или рассмотрены по существу путем вынесения решения судом в соответствии с требованиями статей 151-159 АППК.

Казахстанскими законодателями при разработке АППК также внедрен один из французских подходов в административное судопроизводство, как судебный контроль, обуславливающий контроль судом за обращением к исполнению решений и определений, вынесенных в отношении административного органа (Козырина 1996: 73-105).

Помимо этого, в АППК включены: производство по административным делам о защите избирательных прав граждан и общественных объединений, участвующих в выборах, республиканском референдуме (глава 25), производство по административным делам об оспаривании решений, действий (бездействия) административных органов, нарушающих права граждан на участие в уголовном судопроизводстве в качестве присяжного заседателя (глава 26)¹⁸, которые ранее были одним из составляющим в разделе «об особом иском производстве» в ГПК, что отражает то, что помимо

моделей западных стран, в АППК введены и институты, имевшиеся ранее и в ГПК.

Заключение

Казахстан как страна с поэтапным развитием своей государственности и правопреемственностью с советского прошлого, достаточное время сохраняло в себе особенности советского материального и процессуального законодательства. Вместе с тем, веяние времени и требования развитых обществ вело Казахстан к демократи-

ческому методу управления, что и обусловило необходимость введения административной юстиции как отдельного института процессуального права. В рамках административного судопроизводства, суды начали осуществлять более тщательный контроль над деятельностью административных органов в публично-правовых отношениях и позволяет гражданину включаться в систему принятия решений государственными органами. Тем самым, государство сделало шаг в сторону интеграции гражданина в процесс принятия решения в государственном управлении.

Литература

- Аблаева Э. Б., Енсебаева А. Р., Утанов М. А. Административная юстиция в советский период (анализ теории, законодательства и практики второй половины XX в. // История права – 2021. – Том 74. – № 2 (171) – С. 119-133.
- Березина Н.В. Судебная защита прав в сфере «собственно» административно-правовых отношений. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Ленинград: 1984. – 22 с.
- Зеленцов А.Б. Административная юстиция. Общая часть. – М.: Юнити-Дана, 2015. – 399 с.
- Зеленцов А.Б., Ибрагимов С.И. Институт административной юстиции в постсоветских государствах Центральной Азии: избранные модели и проблемы их реализации // Вестник РУДН, серия Юридические науки – 2012. – № 5. – С. 93-102
- Козырина А.Н., Никеров Г.И. Административное право Франции // Административное право зарубежных стран: Учебное пособие. – М.: Спарк, 1996. – С. 73-97.
- Подопригора Р.А. «Административная юстиция в Казахстане: история, состояние, перспективы» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32016804&pos=6;-106#pos=6;-106 Дата обращения: 04.05.2024
- Подопригора Р.А. Развитие административного законодательства в Республике Казахстан: новый кодекс // Вестник ВГУ. Серия: Право. – №1. – 2021. – С. 137-146.
- Треушников М.К. Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений // Научно-практический комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. – М.: Городец, 2000. – С. 354-381.
- Штаух М. Задачи административного судопроизводства в современном государстве – функции, основополагающие принципы, основные типы производства и качественные стандарты правовой защиты граждан от ведомств и органов государственного управления // Административное судопроизводство: проблемы и перспективы развития. Библиотека ВС РК. – Астана, 2005. – С. 45-58.
- Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года «О государственной независимости Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004400> Дата обращения: 24.02.2024
- Гражданский процессуальный кодекс Казахской ССР // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630002000> Дата обращения: 24.02.2024
- ГПК Казахской ССР. Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 ноября 1975 г. Алма-Ата, изд. «Казахстан», 1977. С.101-105. <https://adilet.zan.kz/> Дата обращения: 17.02.2024
- ГПК Казахской ССР. Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 августа 1987 года. Алма-Ата, Изд. «Казахстан» 1988. С. 112. <https://adilet.zan.kz/> Дата обращения: 17.02.2024
- ГПК Казахской ССР // https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K630002000_/04.12.1995 Дата обращения: 24.02.2024
- Закон СССР от 30.06.1987 г. № 7287-ХІ «О порядке обжалования в суд неправомερных действий должностных лиц, ущемляющих права граждан» // <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=14357&dst=100001#ezAqf4UUIT7GG3jq> Дата обращения: 16.03.2024
- Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000411> Дата обращения: 24.02.2024
- Закон РК от 11 июля 2001 года № 238 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам судопроизводства» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000238_#0 Дата обращения: 24.03.2024
- Кодекс Республики Казахстан от 30 января 2001 года № 155 «Об административных правонарушениях» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K010000155> Дата обращения: 24.03.2024
- Закон РК от 16 января 2006 года №122 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам введения уголовного судопроизводства с участием присяжных заседателей» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000122> Дата обращения: 04.05.2024
- Закон РК от 5 июля 2014 года № 236-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам законодательства об административных правонарушениях» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000236#70> Дата обращения: 05.05.2024

Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года «Об административных правонарушениях» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000235> Дата обращения: 4.05.2024

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 24 декабря 2010 года № 20 «О некоторых вопросах применения судами норм главы 27 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P10000020S> Дата обращения: 06.05.2024

Программа Президента Республики Казахстан от 20 мая 2015 года «План нации – 100 конкретных шагов» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K150000100> Дата обращения: 06.05.2024

Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> Дата обращения: 07.05.2024

Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года // <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K150000377/31.10.2015> Дата обращения: 008.05.2024

Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 мая 2019 года № 348 «О проекте Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000348> Дата обращения: 07.05.2024

Административный процедурно-процессуальный кодекс РК от 29 июня 2020 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350> Дата обращения: 9.05.2024

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 20 марта 2003 года N 2

«О применении судами некоторых норм гражданского процессуального законодательства» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000002S> Дата обращения: 10.05.2024

References

Berezina N.V. Sudebnaya zashchita prav v sfere «sobstvenno» administrativno-pravovykh otnosheniy. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. Leningrad. 1984. – 22 s.

Treushnikov M.K. Proizvodstvo po delam, vznikayushchim iz administrativno-pravovykh otnosheniy // Nauchno-prakticheskiy kommentariy k Grazhdanskomu protsessual'nomu kodeksu RSFSR. – M: Gorodets, 2000. – S.354-381.

M. Shtaukh. Zadachi administrativnogo sudoproizvodstva v sovremennom gosudarstve – funktsii, osnovopolagayushchie printsipy, osnovnye tipy proizvodstva i kachestvennye standarty pravovoy zashchity grazhdan ot vedomstv i organov gosudarstvennogo upravleniya // Administrativnoe sudoproizvodstvo problemy i perspektivy razvitiya. Biblioteka VS RK. Astana, 2005. – S.45-58.

Podoprigora R.A. «Administrativnaya yustitsiya v Kazakhstane: istoriya, sostoyaniye, perspektivy» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32016804&pos=6;-106#pos=6;-106 Date of reference: 04.05.2024

Ablayeva E. B., Yensebayeva A. R., Utanov M. A. Administrativnaya yustitsiya v sovetskiy period (analiz teorii, zakonodatel'stva i praktiki vtoroy poloviny XX v. Istoriya prava. – 2021.- Tom 74.- № 2 (171). – S. 119-133.

Podoprigora R.A. Razvitiye administrativnogo zakonodatel'stva v Respublike Kazakhstan: novyy kodeks // Vestnik VGU. Seriya: Pravo. – №1. – 2021. – S. 137-146.

Zelentsov A.B., Ibragimov S.I. Institut administrativnoy yustitsii v postsovetskikh gosudarstvakh Tsentral'noy Azii: izbrannyye modeli i problemy ikh realizatsii // Vestnik RUDN, seriya Yuridicheskkiye nauki – № 5. 2012. S. 93-102.

Zelentsov A.B. Administrativnaya yustitsiya/ Obshchaya chast'. Yunity-Dana, M. 2015. 399 s.

Kozyrina A.N., Nikerov G.I. Administrativnoe pravo Frantsii // Administrativnoe pravo zarubezhnykh stran. Uchebnoe posobie. M: Spark, 1996. – S.73-97.

Konstitutsionnyy zakon Respubliki Kazahstan ot 16 dekabrya 1991 goda «O gosudapstvennoj nezavisimosti Respubliki Kazahstan» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004400> Data obrashheniya: 24.02.2024

Grazhdanskiy processual'nyy kodeks Kazahskoy SSR // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630002000> Data obrashheniya: 24.02.2024

GPK Kazahskoy SSR. Oficial'nyy tekst s izmeneniyami i dopolneniyami na 1 noyabrja 1975 g. Alma-Ata, izd. «Kazahstan», 1977. S.101-105. <https://adilet.zan.kz/> Data obrashheniya: 17.02.2024

GPK Kazahskoy SSR. Oficial'nyy teks s izmeneniyami i dopolneniyami na 1 avgusta 1987 goda. Alma-Ata, Izd. «Kazahstan» 1988. S. 112. <https://adilet.zan.kz/> Data obrashheniya: 17.02.2024

GPK Kazahskoy SSR // https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K630002000_/04.12.1995 Data obrashheniya: 24.02.2024

Zakon SSSR ot 30.06.1987 g. № 7287-XI «O porjadke obzhalovaniya v sud nepravomernykh dejstviy dolzhnostnykh lic, ushchemljajushhih prava grazhdan» // <https://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=14357&dst=100001#ezAqf4UUIT7GG3jq> Data obrashheniya: 16.03.2024

Grazhdanskiy processual'nyy kodeks Respubliki Kazahstan ot 13 iyulja 1999 goda // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000411> Data obrashheniya: 24.02.2024

Zakon RK ot 11 iyulja 2001 goda № 238 «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam sudoproizvodstva» // [#0](https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000238) Data obrashheniya: 24.03.2024

Kodeks Respubliki Kazahstan ot 30 yanvarja 2001 goda № 155 «Ob administrativnykh pravonarushenijah» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K010000155> Data obrashheniya: 24.03.2024

Zakon RK ot 16 yanvarja 2006 goda №122 «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam vvedeniya ugolovnogogo sudoproizvodstva s uchastiem prisjazhnykh zasedatelej» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z060000122> Data obrashheniya: 04.05.2024

Zakon RK ot 5 ijulja 2014 goda № 236-V ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam zakonodatel'stva ob administrativnyh pravonarushenijah» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000236#70>
Data obrashhenija: 05.05.2024

Kodeks Respubliki Kazahstan ot 5 ijulja 2014 goda «Ob administrativnyh pravonarushenijah» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>
Data obrashhenija: 4.05.2024

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 24 dekabrja 2010 goda № 20 «O nekotoryh voprosah primeneniya sudami norm glavy 27 Grazhdanskogo processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000020S>
Data obrashhenija: 06.05.2024

Programma Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 20 maja 2015 goda «Plan nacii – 100 konkretnyh shagov» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100>
Data obrashhenija: 06.05.2024

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 24 avgusta 2009 goda № 858 «O koncepcii pravovoj politiki Respubliki Kazahstan na period s 2010 do 2020 goda» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U0900000858>
Data obrashhenija: 07.05.2024

Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 goda // <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/K1500000377/31.10.2015>
Data obrashhenija: 008.05.2024

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2019 goda № 348 «O proekte Administrativnogo procedurno-processual'nogo kodeksa Respubliki Kazahstan» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000348>
Data obrashhenija: 07.05.2024

Administrativnyj procedurno-processual'nyj kodeks RK ot 29 ijunja 2020 goda // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350>
Data obrashhenija: 9.05.2024

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 20 marta 2003 goda N 2
«O primenении sudami nekotoryh norm grazhdanskogo processual'nogo zakonodatel'stva» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P03000002S>
Data obrashhenija: 10.05.2024

Информация об авторе:

Қоңырбаева Меруерт Ғазизханқызы (корреспондент авторы) – заң ғылымдарының магистрі, Қонаев университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: k.meruyert@mail.ru)

Автор туралы ақпарат:

Конурбаева Меруерт Газизхановна (корреспондент авторы) – магистр права, докторант Университета Қонаева (Кзахстан, г. Алматы, *e-mail: k.meruyert@mail.ru)

Information about the author:

Konurbaeyva Meruert Gazizkhanovna (corresponding author) – Master of law, doctoral student at Kunaev University, (Kazakhstan, Almaty, e-mail: k.meruyert@mail.ru)

Зарегистрирована: 15.09.2024

Принята: 10.12.2024

Г.Г. Турысбекова^{1*}, И.М. Искаков²

¹Q University, г. Алматы, Казахстан

²Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, г. Караганда, Казахстан

*e-mail: t.guma1986@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МИГРАЦИОННОГО ПРОЦЕССА МАТЕРИНСКОЙ МИГРАЦИИ

В данной статье представлено теоретико-правовое измерение миграционного процесса материнской миграции, исследующего правовые аспекты и социальные последствия, связанного с перемещением матерей и их детей. В последние десятилетия наблюдается увеличение миграционных потоков, вызванное различными факторами, такими как экономические трудности, социальные проблемы и конфликты. Одной из ключевых проблем становится вопрос о правовом регулировании, обеспечивающем защиту прав матерей-мигранток.

Подробно рассматриваются причины миграции, такие как экономические возможности, наличие образовательных шансов и социальное обеспечение.

Методологическая основа исследования включает в себя комплексный подход, сочетающий количественные и качественные методы анализа. В частности, авторы применяют сравнительный правовой анализ, что позволяет выявить особенности правового регулирования в разных странах и оценить его влияние на миграционные процессы. Также используются методы социологического исследования для понимания социального контекста материнской миграции. В литературном обзоре проанализированы ключевые работы в области миграционного права и социальной политики, посвященные вопросам материнской миграции. В частности, отмечаются недостатки существующих исследований, связанные с узкой специализацией на отдельных аспектах миграции.

Проведен всесторонний анализ миграционного процесса, включающего этапы подготовки, перемещения и адаптации матерей-мигранток. Рассматриваются как экономические, так и социальные аспекты, а также влияние культурных факторов на миграционное поведение. Анализируется, как различные обстоятельства (экономические, политические, социальные) влияют на выбор маршрута миграции и условия жизни в новой стране. В следующем разделе акцентируется внимание на роли государства и правовых институтов в обеспечении прав матерей на всех этапах миграционного процесса. Освещаются основные проблемы, с которыми сталкиваются матери-мигрантки в принятии правовых решений и доступе к социальным услугам.

В заключении подводятся итоги исследования, акцентируется внимание на необходимости совершенствования правового регулирования в области миграции с целью обеспечения защиты прав матерей. Оценены возможные направления дальнейших исследований, направленных на разработку более эффективных миграционных политик, которые учитывали бы специфику материнской миграции и способствовали бы социальной интеграции матерей-мигранток.

Ключевые слова: миграционный процесс, материнская миграция, миграция матерей, государственное регулирование, теория миграции, защита прав мигрантов.

G.G. Turysbekova^{1*}, I.M. Iskakov²

¹Q University, Almaty, Kazakhstan

²Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenova, Karaganda, Kazakhstan

*e-mail: t.guma1986@mail.ru

Theoretical and legal dimension of the migration process of maternal migration

This article presents the theoretical and legal dimension of the migration process of maternal migration, exploring the legal aspects and social consequences associated with the movement of mothers and their children. In recent decades, there has been an increase in migration flows caused by various factors, such as economic difficulties, social problems and conflicts. One of the key problems is the issue of legal regulation that ensures the protection of the rights of migrant mothers. The reasons for migration, such as economic opportunities, availability of educational opportunities and social security,

are considered in detail. The methodological basis of the study includes an integrated approach combining quantitative and qualitative methods of analysis. In particular, the authors use comparative legal analysis, which allows identifying the features of legal regulation in different countries and assessing its impact on migration processes. Sociological research methods are also used to understand the social context of maternal migration. The literature review analyzes key works in the field of migration law and social policy devoted to maternal migration. In particular, the shortcomings of existing studies related to a narrow specialization in certain aspects of migration are noted. A comprehensive analysis of the migration process, including the stages of preparation, movement and adaptation of migrant mothers, is conducted. Both economic and social aspects are considered, as well as the influence of cultural factors on migration behavior. It analyzes how various circumstances (economic, political, social) influence the choice of migration route and living conditions in a new country. The next section focuses on the role of the state and legal institutions in ensuring the rights of mothers at all stages of the migration process. The main problems faced by migrant mothers in making legal decisions and accessing social services are highlighted. The conclusion summarizes the results of the study, focusing on the need to improve legal regulation in the field of migration in order to ensure the protection of mothers' rights. Possible areas of further research aimed at developing more effective migration policies that would take into account the specifics of maternal migration and promote the social integration of migrant mothers are assessed. Key words: Migration process, maternal migration, migration of mothers, state regulation, migration theory, protection of migrants' rights

Key words: Migration process, maternal migration, migration of mothers, state regulation, migration theory, protection of migrants' rights.

Г.Г. Турысбекова^{1*}, И.М. Искаков²

¹Q University, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қазақстан, Қарағанды қ.

*e-mail: t.guma1986@mail.ru

Ана көші-қон процесінің теориялық-құқықтық өлшемі

Бұл мақалада ана көші-қонының көші-қон процесінің теориялық және құқықтық өлшемі берілген. Аналардың көші-қонына байланысты құқықтық аспектілері мен әлеуметтік салдары зерттеледі. Соңғы онжылдықтарда экономикалық қиындықтар, әлеуметтік проблемалар және қақтығыстар сияқты әртүрлі факторлардың әсерінен көші-қон ағындарының өсуі байқалды. Басты проблемалардың бірі – мигрант аналардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық реттеу мәселесі.

Экономикалық мүмкіндік, білім алу мүмкіндіктері және әлеуметтік қамсыздандыру сияқты көші-қонның себептері жан-жақты талқыланады. Зерттеудің әдіснамалық негізі талдаудың сандық және сапалық әдістерін біріктіретін кешенді тәсілді қамтиды. Атап айтқанда, авторлар әртүрлі елдердегі құқықтық реттеудің ерекшеліктерін анықтауға және оның миграциялық процестерге әсерін бағалауға мүмкіндік беретін салыстырмалы құқықтық талдауды пайдаланады. Әлеуметтік зерттеу әдістері де ана көші-қонының әлеуметтік жағдайын түсіну үшін қолданылады. Әдебиеттік шолуда көші-қон құқығы және аналар көші-қоны мәселелері бойынша әлеуметтік саясат саласындағы негізгі жұмыстар талданады. Атап айтқанда, көші-қонның жекелеген аспектілері бойынша тар мамандандыруға байланысты бар зерттеулердің кемшіліктері бар.

Мигрант аналарды дайындау, қозғалу және бейімделу кезеңдерін қамтитын көші-қон үдерісіне кешенді талдау жүргізілді. Экономикалық және әлеуметтік аспектілері, сондай-ақ миграциялық мінез-құлыққа мәдени факторлардың әсері қарастырылады. Ол әртүрлі жағдайлардың (экономикалық, саяси, әлеуметтік) көші-қон жолын таңдауға және жаңа елдегі өмір сүру жағдайларына қалай әсер ететінін талдайды. Келесі бөлімде көші-қон процесінің барлық кезеңдерінде аналардың құқықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттік және құқықтық институттардың рөліне баса назар аударылады. Мигрант аналардың заңды шешімдер қабылдау және әлеуметтік қызметтерге қол жеткізу кезінде кездесетін негізгі проблемалары көрсетілген.

Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері қорытындыланып, аналардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мақсатында көші-қон саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттілігіне назар аударылады. Аналар көші-қонының ерекшеліктерін ескеретін және көшіп-қонушы аналардың әлеуметтік интеграциясына ықпал ететін неғұрлым тиімді көші-қон саясатын әзірлеуге бағытталған одан әрі зерттеулердің ықтимал бағыттары бағаланад

Түйін сөздер: Көші-қон процесі, ана көші-қоны, аналар көші-қоны, мемлекеттік реттеу, көші-қон теориясы, мигранттардың құқықтарын қорғау

Введение

Миграционные процессы составляют одну из наиболее актуальных тем в современном обществе, оказывая значительное влияние на экономическое, социальное и культурное развитие стран. Миграция – это не только перемещение людей из одного региона в другой, но и сложный феномен, в котором зачастую переплетаются права человека, международные обязательства, национальные интересы и безопасность государств. В этой связи роль права и государства в решении миграционных проблем невозможно переоценить. Юридические нормы и государственная политика являются ключевыми инструментами, определяющими направление миграционных потоков, условия пребывания мигрантов и их права.

Правовая основа миграции включает в себя как международные, так и национальные акты. На международном уровне основополагающими документами являются Конвенция о статусе беженцев 1951 года (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml), Международный пакт о гражданских и политических правах (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml), Конвенция ООН о защите прав всех мигрантов и членов их семей (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant1.shtml), Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml), а также различные директивы и соглашения, разработанные Организацией Объединенных Наций и другими международными организациями. Эти документы устанавливают минимальные стандарты защиты прав мигрантов и беженцев, создают рамки для международного сотрудничества и интеграции.

Национальные законодательства, как правило, являются более детализированными и адресуют конкретные аспекты миграционной политики. Они охватывают вопросы выдачи виз, оформления разрешений на работу, статуса беженцев, детальных критериев, по которым иностранцы могут получить легальный статус, а также обязательств государства по защите прав мигрантов. Например, в Республике Казахстан миграционные процессы регулируются законами «О миграции населения» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>), «О правовом положении иностранцев» (https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337_u952337.htm).

Государственная политика в области миграции включает в себя стратегическое планирование, организацию работы соответствующих служб и ведомств, мониторинг миграционных потоков и выработку эффективных мер противодействия нелегальной миграции. Одним из основных принципов, на которых строится такая политика, является баланс между потребностями рынка труда и правами человека.

Государства адаптируют свою миграционную политику к изменяющимся экономическим условиям, демографическим тенденциям и политической ситуации как внутри страны, так и за ее пределами. Например, в условиях стареющего населения и нехватки рабочей силы некоторые страны, такие как Германия и Канада, приняли меры для привлечения квалифицированных мигрантов, упрощая процесс получения виз и рабочей силы (Koczan 2021).

Ответственное управление миграцией предполагает интеграцию мигрантов в общество, что требует не только правового регулирования, но и социального подхода, направленного на поддержку и адаптацию мигрантов.

Несмотря на существующие рамки правового регулирования, миграционные процессы продолжают сталкиваться с множеством проблем. К числу основных вызовов можно отнести увеличение количества нелегальных мигрантов, высокие риски эксплуатации трудовых прав мигрантов, а также проблемы, связанные со статусом беженцев в условиях конфликтов и гуманитарных кризисов.

Нелегальная миграция представляет собой одну из наиболее острых проблем, требующих комплексного решения. Неэффективные механизмы контроля за учетом мигрантов создают благоприятную почву для преступных сетей и эксплуатации. Для борьбы с этими явлениями необходимо не только усилить контроль, но и развивать международное сотрудничество, направленное на решение коренных причин миграции, таких как бедность, насилие и политические репрессии.

В условиях глобализации и динамического изменения миграционных потоков, все более актуальной становится роль материнской миграции. Материнская миграция – это явление, которое охватывает широкий спектр перемещений женщин. Эти перемещения могут быть как внутренними, так и международными, и их мотивы могут варьироваться от экономических до социальных. В общем смысле, материнская миграция может быть определена как процесс,

при котором женщины, отвечающие за воспитание детей, покидают свое место жительства, что может приводить к различным последствиям как для самих мигрантов, так и для сообщества, из которого они уезжают.

Основными факторами, способствующими материнской миграции, являются экономические условия, социальные факторы и стремление к улучшению качества жизни. Многие женщины мигрируют в поисках работы с целью обеспечить лучшую жизнь для своих детей. Это может включать в себя поиски заработка в других странах или регионах, где уровня заработной платы выше. В некоторых случаях матерям приходится принимать решение о миграции с целью обеспечения базовых потребностей семьи, таких как доступ к образованию и медицинским услугам.

Также важным фактором является недостаток возможностей для самореализации на родине. Женщины могут искать возможности для образования и карьерного роста в более развитых регионах или странах. Это поиск не только возможностей для себя, но и стремление создать лучшие условия для будущего своих детей.

Материнская миграция также имеет глубокие социальные и культурные аспекты. Она часто приводит к изменению традиционных семейных структур и ролей, что может вызывать как положительные, так и отрицательные последствия. С одной стороны, миграция матерей может обеспечить детям доступ к большему количеству ресурсов и возможностей, которые они могли бы не получить на родине. С другой стороны, длительное отсутствие матерей может влиять на эмоциональное состояние детей и ослаблять семейные связи.

Одним из ключевых аспектов материнской миграции является феномен «оставшихся позади» – когда матери уезжают, оставляя детей на попечение родственников или в гуще социальной среды. Это может привести к изменениям в ролях и ответственности внутри семьи, а также вызывать стресс и чувство покинутости у детей.

В последние годы наблюдается увеличение интереса к материнской миграции в контексте миграционной политики. Понимание динамики материнской миграции имеет важное значение для разработки более эффективных и гуманных стратегий миграции. Это явление подчеркивает необходимость учета ее специфических особенностей и потребностей матерей-мигрантов, таких как доступ к услугам здравоохранения, образованию, правовой защите и интеграции в новое сообщество.

Миграционная политика встраивается в более широкий контекст проблем, связанных с правами человека и социальным обеспечением. Страны, принимающие большое количество мигрантов, должны разработать стратегии, которые обеспечат защиту наших прав и интересов матерей, направленных на улучшение жизни для себя и своих детей.

В данной публикации мы рассмотрим теоретико-правовые аспекты миграционного процесса мигранток-матерей.

Материалы и методы

Тема миграции, особенно в контексте материнской миграции, становится всё более актуальной в современных условиях глобализации. Миграционные процессы влияют на многие аспекты жизни: экономические, социальные, культурные и правовые. Исследование материнской миграции требует комплексного подхода, который охватывает различные аспекты и влияет на формирование научного знания в этой области. В данной работе мы применили три основных подхода: сравнительно-правовой, эмпирический и социологический, каждое из которых вносит значительный вклад в понимание миграционных процессов.

Сравнительно-правовой метод заключается в анализе правовых норм, регулирующих материнскую миграцию в разных странах. Этот подход позволяет выявить различия и сходства в законодательстве, касающемся миграции матерей, включая права и обязанности мигрантов, условия получения виз, трудовой миграции и социальной помощи. Одним из ключевых аспектов является ссылка на международные правовые нормы, такие как Конвенция о правах ребенка и Конвенция о правах женщин, которые определяют основные принципы защиты прав мигрантов.

В рамках этого подхода важно проводить сравнительный анализ законодательства разных стран. Например, в некоторых государствах существуют специальные программы по поддержке матерей-иммигранток, что может позитивно влиять на их интеграцию в новое общество. В других странах, напротив, мигранты сталкиваются с правовыми барьерами и дискриминацией, что затрудняет их интеграцию. Сравнительно-правовой анализ помогает понять, как конкретные правовые нормы влияют на возможности мигрирующих матерей и на их детей, и каким образом они могут быть оптимизированы.

Эмпирический метод включает в себя сбор и анализ данных, относящихся к материнской миграции. Он может включать как качественные, так и количественные исследования, направленные на получение реальных данных о миграционных процессах, их причинах и последствиях для матерей и детей. Основные источники данных могут включать интервью с мигрантами, опросы, статистические данные, а также анализ существующей научной литературы.

Эмпирические исследования позволяют выявить факторы, которые способствуют или, наоборот, препятствуют миграции матерей. Например, экономические условия, уровень жизни в стране исхода, доступность социальных услуг, таких как образование и медицинское обслуживание, могут существенно влиять на решения матерей о миграции. Кроме того, эмпирическое исследование может выявить сложности, с которыми сталкиваются мигранты, включая языковые барьеры, культурные различия и проблемы с доступом к социальным услугам в принимающей стране.

Применяя эмпирический метод, исследователи могут также изучить влияние материнской миграции на детей, оставшихся на родине или мигрировавших вместе с матерью. Например, исследование может касаться вопросов образования, психоэмоционального состояния детей и их адаптации в новой среде, что даст возможность понять более широкие социальные последствия материнской миграции.

Социологический подход акцентирует внимание на социальных аспектах миграции и её влиянии на общественные процессы. С его помощью изучается, как материнская миграция влияет на семейные структуры, гендерные роли и социальные сети. Этот метод может включать анализ социокультурных факторов, таких как миграционные модели, отношение к мигрантам в обществе и динамика конфликтов.

С помощью социологического подхода можно изучать настроения и восприятие местного населения по отношению к мигрантам, а также то, как миграция изменяет традиционные семейные структуры и процессы социальной интеграции. Кроме того, можно проанализировать, каким образом миграция матерей влияет на роль женщин в обществе—снижение рождаемости, перераспределение семейных обязанностей и появление новых форм семейных отношений.

Социологические исследования могут включать как качественные, так и количественные методы, позволяя расширить возможность для получения комплексного анализа. Например,

фокус-группы и интервью могут раскрыть индивидуальные истории мигрантов, в то время как опросы могут предоставить статистические данные о миграционных тенденциях и их социальном контексте.

В совокупности эти методы обеспечивают полноценное понимание миграционной динамики матерей и их детей, что способствует разработке более эффективных политик и практик в области миграции и интеграции.

Обзор научных исследований

Миграционный процесс материнской миграции представляет собой актуальную тему для изучения в контексте современных глобальных миграционных тенденций. Материнская миграция – это перемещение матерей (или женщин с детьми) в поисках лучших условий жизни, работы или безопасности, и этот процесс имеет глубокие социальные, экономические и культурные последствия как для самих мигрантов, так и для стран происхождения и назначения. Рассмотрим основные научные публикации, исследующие различные аспекты материнской миграции.

Одной из ключевых тем, освещающих социальные аспекты материнской миграции, является влияние миграции на детское воспитание и семейные связи. Херреро-Ариас, Холеким, Хауканес и Вагли (2021) в своем исследовании подчеркивают важность понимания того, как разлука может повлиять на эмоциональное состояние детей и их отношения с матерями, находящимися за границей (<https://doi.org/10.1093/migration/mnaa006>).

Анализируя семейные структуры, Карранца (2022) указывает на растущее количество однородных семей, состоящих из детей, находящихся в стране происхождения, и матерей, эмигрировавших для обеспечения лучших условий жизни (<https://doi.org/10.1177/0192513X211044482>).

Экономический контекст материнской миграции также является предметом научных исследований. Исследование Симпсон (2022) выявляет, что материнская миграция часто продиктована экономическими факторами, такими как необходимость повышения дохода для семьи и улучшения жизненных условий (Simpson 2022). Миграция матерей в поисках работы во многом способствует улучшению экономических условий их семей, однако также создает новые вызовы, такие как необходимость обеспечения детей, оставшихся на родине по исследованию Луо, Грикен, Янг-Ханг, Раат (2022) (Luo 2022).

Другим важным аспектом материнской миграции является формирование культурной идентичности. Исследование Осадчей, Киселевой, Черниковой, Киреева (2021) обнаруживает, что женщины-мигранты часто сталкиваются с трудностями в процессе интеграции в новую культуру, что затрудняет сохранение культурных традиций и семейных ценностей (Осадчая 2021). В противовес этому, исследование Назарова (2015) показывает, что многие матери стремятся обучить своих детей культуре и языку их страны происхождения, что содействует мультикультурализму и разнообразию в обществе (Назаров 2015).

С точки зрения политики, миграционный процесс материнской миграции вызывает много вопросов, включая правовые статусы мигрантов, доступ к социальным услугам и поддержку матерей. Работы Поповой (2018-2021) изучают влияние государственной политики на матерей-мигрантов и их детей, подчеркивая важность создания поддерживающей среды, которая способствует интеграции мигрантов в общество (https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35684).

Несмотря на положительное влияние материнской миграции на экономику, многие исследователи также подчеркивают значительные проблемы, с которыми сталкиваются мигранты (<https://www.e-asianwomen.org/xml/00881/00881.pdf>). Исследование Илимбетовой (2022) акцентирует внимание на нехватке ресурсов, а также на проблемах социальной изоляции и стресса, переживаемого матерями, которые находятся вдали от своих детей (Илимбетова 2013).

Данный обзор подчеркивает важность системного подхода к изучению материнской миграции с учётом её множества аспектов и неоднозначных последствий.

Результаты и обсуждение

Миграция матерей-мигранток представляет собой сложный и многоступенчатый процесс (Рисунок 1), включает в себя несколько ключевых стадий, которые оказывают значительное влияние на их жизнь и жизнь их детей. Понимание этих стадий необходимо для повышения эффективности поддержки и адаптации мигрантов в новой социальной среде.

Рисунок 1 – Стадии миграционного процесса матери-мигрантки

Первая стадия миграционного процесса – это принятие решения о миграции. На данном этапе матери-мигрантки оценивают свои личные и семейные обстоятельства, такие как экономическое положение, образование и социальные ус-

ловия в родной стране. Часто влияние оказывают факторы, связанные с перспективами улучшения качества жизни, доступом к образовательным возможностям для детей и наличием социальных сетей в принимающей стране (Lim 2021).

В последние десятилетия можно наблюдать значительное увеличение числа матерей-мигранток, покидающих родные страны в поисках лучших условий для жизни. Принятие решения о миграции для этих женщин является особым и зачастую драматичным выбором, который зависит от ряда социальных, экономических, культурных и личных обстоятельств. Рассмотрим основные факторы, влияющие на принятие решения о миграции матерей-мигранток.

Экономические факторы

Безусловно, важнейшим аспектом, влияющим на миграционные решения, являются экономические условия страны проживания. Низкий уровень жизни, отсутствие рабочих мест, низкие заработные платы и высокая степень бедности — это те факторы, которые могут побуждать женщин-матерей искать лучшие жизненные условия за границей. Например, в странах с развивающейся экономикой, таких как некоторые регионы Африки и Латинской Америки, многие матери решают покинуть свои дома, чтобы обеспечить лучшее будущее для своих детей и повысить уровень жизни их семей.

Кроме того, возможность отправлять денежные переводы своим семьям на родину становится дополнительным стимулом для миграции. Женщины, работающие в чужих странах, нередко становятся главными финансовыми поддержками для своих семей, что также играет значительную роль в их решении о миграции.

Социальные и культурные факторы

Социальные связи и культурные нормы также могут оказывать значительное влияние на миграционные решения. В некоторых случаях миграция является результатом существующих сообществ матерей-мигранток, которые помогают новопривыкшим адаптироваться к новой жизни (<https://doi.org/10.18356/a97468ba-en>). Наличие поддерживающей сети друзей и родственников, уже проживающих за границей, может значительно облегчить процесс принятия решения о миграции.

Культурные нормы, касающиеся роли женщины в обществе, также играют ключевую роль. В странах с патриархальными структурами, где женщины испытывают давление со стороны общества в отношении своей роли как матери и работника, миграция может стать единственным способом добиться спасения от нежелательных социальных ожиданий.

Политические и правовые факторы

Политическая стабильность и законность также существенно влияют на миграционные ре-

шения. В странах, страдающих от конфликтов, репрессий или нестабильных правительств, многие женщины решаются на миграцию ради безопасности своих детей и себя. Политика местной власти в отношении миграции и обеспеченности прав женщин также важна: в странах с прогрессивными законами и системами защиты прав мигрантов матери имеют больше возможностей для успешной адаптации (<https://doi.org/10.1787/ee76638d-en>).

Одним из значимых факторов остается наличие программ поддержки мигрантов и интеграции, а также доступ к образованию и медицинской помощи в стране назначения. Эти аспекты могут существенно влиять на решение матерей покинуть родину, поскольку они обеспечивают уверенность в том, что даже в новой стране они смогут получить необходимые ресурсы для себя и своих детей.

Личные обстоятельства

Иногда внешний мир влияет на решение о миграции через призму личной жизни. Зачастую решение о миграции вызвано семейными обстоятельствами — например, желанием воссоединиться с партнером или разводом, который заставляет женщину искать новый старт [20]. Одиночество и поиск лучшего будущего для детей также могут стать критическими факторами в принятии решения.

Каждая мать, стоящая перед выбором о миграции, оценивает свои личные обстоятельства, включая здоровье, уровень образования, навыки и опыт. Например, женщины с большей квалификацией и опытом работы могут легче адаптироваться к жизни в другой стране, чем менее образованные (http://dx.doi.org/10.1007/978-3-531-94127-1_17). Таким образом, личные характеристики и жизненный опыт также оказывают существенное влияние на миграционные решения.

Таким образом, принятие решения о миграции для матери-мигрантки является сложным процессом, зависящим от комплексного взаимодействия экономических, социальных, политических, культурных и личных факторов. Каждая история миграции уникальна и обусловлена различными обстоятельствами, что делает изучение этого явления необходимым для понимания текущих миграционных процессов в мире. Исследование факторов, влияющих на миграцию матерей, может помочь правительствам и международным организациям разрабатывать эффективные стратегии поддержки и интеграции

мигрантов, а также улучшать их качество жизни в новых странах.

Вторая стадия – подготовка к миграции.

Этот этап включает в себя сбор информации о правовых, экономических и социальных условиях в стране назначения. Мать-мигрантка может искать работу, изучать язык и культуру страны, а также решать вопросы, связанные с переездом, такие как получение визы, аренда жилья и финансовое планирование.

Эта стадия играет ключевую роль в миграционном процессе, так как от правильно проведенной подготовки во многом зависит успешность самой миграции и последующая интеграция в новом обществе.

Определение цели миграции

Первым шагом в стадии подготовки к миграции является четкое понимание цели поездки. Как мы уже упомянули выше, для матерей-мигранток этот аспект может включать улучшение экономического положения семьи, возможность дать детям более качественное образование, поиск безопасной среды для жизни или воссоединение с родственниками (<https://doi.org/10.1108/GM-05-2014-0046>). Определение цели миграции способствует более осознанному подходу ко всем последующим этапам, включая выбор страны назначения, поиска жилья и работы.

Исследование стран-назначений

Здесь матери-мигрантки учитывают различные факторы, такие как уровень жизни, наличие социальной инфраструктуры, доступ к медицинскому обслуживанию, образовательным учреждениям и другим важным аспектам. Ключевым моментом является также изучение миграционной политики выбранной страны: условия для получения визы, возможные ограничения для мигрантов и доступность социальных программ (Hatton 2020).

Подготовка документов

Четкое понимание, какие документы нужны в стране назначения, помогает избежать задержек и проблем при пересечении границы. Это может включать паспорта, свидетельства о рождении детей, медицинские справки, документы, подтверждающие образование и профессиональные квалификации. Важно также учесть, что некоторые документы могут потребовать заверения или перевода на язык страны, в которую планируется миграция.

Финансовое планирование

Ключевой аспект подготовки к миграции. Матери-мигрантки рассчитывают, сколько де-

нег потребуется для переезда и первых месяцев жизни в новой стране. Сюда входят расходы на транспорт, аренду жилья, питание, медицинское обслуживание и образование детей. Необходимо также предусмотреть резервы на случай непредвиденных обстоятельств. Создание финансовой подушки безопасности может значительно снизить уровень стресса и тревоги в процессе адаптации.

Социальная сеть и поддержка

Создание социальной сети и поиск поддержки в новом обществе также являются важными аспектами подготовки к миграции. Это может включать общение с другими мигрантами, изучение информации о культурных общинах, участие в форумах и группах, посвященных жизни в новой стране. Наличие поддержки в виде знакомых или родных людей, которые уже находятся в выбранной стране, может заметно облегчить процесс адаптации и помочь избежать изоляции.

Психологическая подготовка

Психологическая подготовка – это аспект, который часто остается в тени, однако он имеет огромное значение для матерей-мигранток. Миграция и особенно процесс адаптации к новой культуре и окружению могут вызывать стресс, чувство потери и одиночества. Поэтому важно уделить внимание эмоциональному состоянию, искать способы справляться с возможными трудностями. Подготовка детей к миграции также требует особого внимания, чтобы минимизировать стресс и страх перед переменами.

Поддержание культуры и идентичности

Для многих матерей-мигранток важным аспектом является сохранение своей культурной идентичности. Подготовка к миграции включает в себя осознание того, как можно интегрироваться в новое общество, не теряя при этом своей культуры. Это может проявляться в обучении детей родному языку, сохранении традиций и обычаев. Понимание и уважение к культуре принимающей страны в сочетании с сохранением своей идентичности создаст гармоничную основу для полноценной жизни в новой среде.

Эта стадия миграционного процесса является критически важной для матерей-мигранток. Она определяет не только успешность самого миграционного процесса, но и качество жизни в новой стране. Четкое понимание целей, тщательное исследование страны назначения, сбор необходимых документов, финансовое планирование, создание социальной сети поддержки, а также психологическая подготовка и сохране-

ние культурной идентичности – все эти аспекты позволяют матерям-мигранткам уверенно подходить к миграции, снижая уровень стресса и повышая вероятность успешной интеграции. Таким образом, правильная подготовка создает основу для нового жизненного этапа, наполненного возможностями и надеждами на лучшее будущее для себя и своих детей.

Третья стадия – фактический процесс миграции. При этом матери-мигрантки сталкиваются с разнообразными трудностями: от организационных вопросов до культурных барьеров. Этот этап нередко ассоциируется со стрессом и неопределённостью, особенно если миграция происходит в условиях правовых ограничений или отсутствия социальных связей.

На данной стадии мигрантка активно перемещается из одной страны в другую, стремясь обеспечить лучшие условия для себя и своих детей. Фактический процесс миграции включает в себя множество аспектов, которые могут варьироваться в зависимости от конкретной ситуации мигрантки. С точки зрения матери, миграция часто требует принятия сложных решений, которые могут касаться как её личных интересов, так и благосостояния её детей. Процесс миграции может быть сопряжен с различными рисками и трудностями. Это может включать финансовые затраты на переезд, преодоление языкового барьера, а также юридические аспекты, такие как получение визы или разрешения на работу. Нередко матери-мигрантки сталкиваются с ситуациями мошенничества, особенно если они используют неофициальные каналы для миграции. Эти риски могут привести к значительному стрессу и неопределенности, как для них самих, так и для их детей.

Психологические аспекты

Психологическое состояние матери в процессе миграции также играет важную роль. Она может испытывать широкий спектр эмоций – от надежды и оптимизма до страха и тревоги. Эти эмоциональные колебания могут оказывать влияние на её способности принимать решения и адаптироваться к новым условиям жизни. Например, затруднения в поиске работы или подключения к социальной сети в новой стране могут вызвать чувства изоляции и одиночества, что может негативно сказаться на психическом здоровье матери и её отношениях с детьми.

Кроме того, влияние на детей в этот период также нельзя игнорировать. Дети, сопровождающие мать в миграции, могут испытывать стрес-

сы, связанные с изменением окружающей обстановки, нарушением привычного ритма жизни, что может отразиться на их эмоциональном состоянии и развитии (Suhardiman 2020). Задача матери заключается в том, чтобы обеспечить своих детей поддержкой и безопасностью, что может быть сложно в условиях миграции.

Социальные аспекты и поддержка

Социальные связи и поддержка являются важными аспектами, которые могут существенно упростить процесс миграции для матери и её детей. Наличие поддержки со стороны местных сообществ, других мигрантов или социальных служб может значительно смягчить трудности, с которыми они сталкиваются. Например, участие в общественных организациях или получение консультаций от местных служб помощи мигрантам может помочь найти работу, жильё и быстро адаптироваться к новым условиям.

Также стоит отметить, что наличие семьи и друзей в стране назначения может оказать значительное влияние на успешность миграции. Эмоциональная и физическая поддержка со стороны близких может снизить уровень стресса и помочь в адаптации. В некоторых случаях матери-мигрантки могут оставить своих детей на попечение родственников на родине, что позволяет им сосредоточиться на своих усилиях по обеспечению стабильности в новой стране. Однако это также может создавать чувство вины и беспокойства о благополучии детей.

Миграция является критическим этапом в жизни матери-мигрантки, определяющим её будущее и судьбу её детей. Этот процесс сопровождается широким спектром эмоциональных, социальных и экономических факторов, которые необходимо учитывать для полноценного понимания миграционных вызовов. Адекватная поддержка и адаптация к новым условиям жизни могут сыграть решающую роль в успешной интеграции матери и её детей в общество страны назначения.

Для обеспечения эффективной миграционной политики необходимо сосредоточиться на потребностях матерей-мигранток, чтобы гарантировать их права и благосостояние. Это включает создание программ поддержки, адаптации и интеграции, которые могут существенно улучшить качество жизни мигрантов и их детей. В итоге успешная миграция не только способствует экономическому развитию стран, но и помогает построить более разнообразное и инклюзивное общество.

Четвёртая стадия состоит в адаптации к новым условиям. Она включает в себя поиск работы, обучение языку и интеграцию в местное сообщество. Важно отметить, что для матерей-мигранток эта стадия может быть особенно сложной, так как они должны совмещать задачи по адаптации с заботой о детях.

Психологическая адаптация

Психологическая адаптация матерей-мигранток является одной из ключевых стадий миграционного процесса. Она включает в себя как эмоциональное, так и когнитивное восприятие новой среды. Часто мигранты испытывают стресс из-за высокой степени неопределенности, потери социальной сети и изменения привычной рутины. Для матерей-мигранток это может быть особенно тяжело, так как они отвечают не только за свое благополучие, но и за безопасность и развитие своих детей.

На данной стадии важно учитывать такие факторы, как уровень тревожности, депрессии, а также чувство изоляции. Исследования показывают, что матери, не имеющие поддержки в виде близких или сообщества, более подвержены психоэмоциональным расстройствам. Отсутствие эмоциональной поддержки может привести к проблемам с самореализацией, что в свою очередь негативно сказывается на здоровье детей.

Социальная адаптация

Следующей важной составляющей является социальная адаптация, которая включает в себя интеграцию в новое общество и формирование социальных связей. Для матерей-мигранток социальная поддержка играет решающую роль. На этой стадии они стремятся найти новые контакты, завести друзей и установить связи с местными сообществами. Однако процесс социальной адаптации может быть осложнен языковыми барьерами, культурными различиями и дискриминацией.

Трудности в общении могут привести к социальной изоляции, что, в свою очередь, отрицательно сказывается как на матери, так и на ее детях. Невозможность активно взаимодействовать с окружающими может ограничить доступ к необходимым ресурсам, таким как медицинская помощь, образовательные возможности и социальные услуги. Одним из эффективных способов решения этой проблемы является участие матерей в миграционных сообществах, где они могут получить поддержку и обменяться опытом с другими мигрантами.

Экономическая адаптация

Экономическая независимость является важным фактором, способствующим успешной адаптации матерей-мигранток. На стадии экономической адаптации мигрантки сталкиваются с проблемами трудоустройства, недостатком квалификации и опытом в условиях нового рынка труда. Часто они готовы взять низкооплачиваемую работу, что может привести к экономической уязвимости и зависимостям.

Для улучшения экономической адаптации необходима поддержка со стороны государственных и негосударственных организаций, которые могут предоставить информационные и финансовые ресурсы, а также программы профессионального обучения. Существует также необходимость в создании программ, направленных на признание иностранных дипломов и квалификаций, что может существенно повысить шансы матерей на успешное трудоустройство.

Культурная адаптация

Культурная адаптация представляет собой процесс усвоения новых культурных норм и ценностей, в ходе которого матери-мигрантки пересматривают свои традиции и обычаи. Это может быть вызвано необходимостью лучше понять местное население, но также может стать источником конфликта, особенно если традиционные ценности сталкиваются с новыми.

На данном этапе особое внимание необходимо уделить воспитанию детей: внимание к культурным различиям в воспитании может вызывать внутренний конфликт у матери, которая стремится сохранить свою культуру и одновременно интегрировать детей в новую среду. Чувство двойственности может привести к стрессу, впечатлению утраты идентичности и социальной отрешенности.

Таким образом, успех адаптации зависит не только от личных качеств и возможностей мигрантки, но и от помощи, предоставляемой обществом и государственными институтами. Поддержка, направленная на устранение существующих барьеров и развитие возможностей, имеет решающее значение для обеспечения благополучного и всестороннего участия матерей-мигранток в новой среде. Создание интеграционных программ может существенно облегчить процесс адаптации и обеспечит успешное будущее как для мигранток, так и для их детей, что, в итоге, полезно для принимающей страны.

Процесс формирования новой идентичности и установление стабильных связей в

новом обществе. Успешная интеграция зависит от поддержки как со стороны местных властей и организаций, так и от личных усилий самих мигранток. Для матерей-мигранток этот процесс зачастую включает изменение роли матери, что может как укрепить, так и подвергнуть сомнению их идентичность. Вопросы, связанные с воспитанием детей в новой культурной среде, обращают на себя особое внимание, так как матери сталкиваются с необходимостью балансировать между традициями своей культуры и ожиданиями новой (Ткачева 2023).

Например, матери, мигрировавшие из стран с сильными патриархальными традициями, могут испытывать сложности в адаптации к более эгалитарным социальным нормам, принятым в новых обществах. В результате этого конфликта между старыми и новыми правилами рождается необходимость переосмысления своей идентичности, что может привести как к укреплению некоторых своих культурных особенностей, так и к интеграции новых ценностей.

Установление социальных связей и сети поддержки

На этапе формирования новой идентичности для матерей-мигранток особое значение имеет создание стабильных социальных связей, которые могут служить поддержкой в сложный период адаптации. Такие связи могут носить как формальный, так и неформальный характер (Bahira 2022). Неформальные сети, состоящие из других мигрантов, друзей и знакомых, помогают в освоении нового языка, культурных норм и социальных практик. Эти связи также могут послужить источником эмоциональной поддержки в условиях стресса, связанного с неуверенностью и одиночеством.

Формальные структуры поддержки, например, миграционные центры и благотворительные организации, также играют важную роль. Они предоставляют доступ к информации о трудоустройстве, образовании и медицинском обслуживании, что является особенно важно для матерей, которые должны обеспечивать своих детей в новой стране (<https://doi.org/10.18356/9789292680763>). Эти аспекты социальной интеграции помогают матерям-мигранткам не только выжить в новой среде, но и наладить свою новую идентичность.

Культурные столкновения и возможность синергии

Формирование новой идентичности часто сопровождается культурными столкновениями,

когда ожидания и ценности матерей-мигранток сталкиваются с реальностью будущей жизни в новой стране. Например, необходимо учитывать, как различные культурные представления о роли матери могут влиять на их адаптацию и самооощущение. Иногда мигрантки ощущают давление необходимости отказа от своих культурных корней в пользу новых норм и стандартов, что может вызвать внутренний конфликт и привести к кризису идентичности (<https://doi.org/10.18356/696a9392-en>).

Тем не менее, в этом процессе также возникает возможность для синергии между разными культурами. Процесс интеграции может не только способствовать принятию новых идей, но и обогащению культурного опыта матерей, что они затем передают своим детям. Таким образом, в условия мультикультурализма негласно формируется новая идентичность, основанная на симбиозе различных культурных элементов.

Таким образом, процесс формирования новой идентичности и установление стабильных связей в новом обществе является сложным и многогранным процессом, который требует времени, усилий и поддержки со стороны как новых сообществ, так и собственных сообществ матерей-мигранток. Понимание того, что идентичность является не статичной, а динамичной конструкцией, позволяет матерям адаптироваться к новым условиям, не теряя при этом своих культурных корней. В итоге успешная интеграция матерей-мигранток может привести не только к изменению их личной идентичности, но и к созданию более разнообразного и многогранного общества, обогащенного культурными традициями мигрантов и новых ответов на вызовы времени.

Данная стадия миграционного процесса не только важна для самих матерей-мигранток, но и оказывает глубокое влияние на общество, в которое они входят, формируя новое представление о том, что значит быть частью глобального мира, в котором переплетаются разные судьбы и культуры.

Таким образом, миграционный процесс матерей-мигранток включает в себя несколько ключевых стадий, каждая из которых вносит свой вклад в общий контекст их жизни и возможность интеграции в новое общество. Понимание этих стадий является важным для разработки эффективных программ поддержки мигрантов.

Выводы

Мать-мигрантка сталкивается с уникальными вызовами на каждом этапе миграционного процесса. Роль права и государства в данном контексте является ключевой, поскольку они создают рамки, в которых происходит миграция, определяют права и возможности мигрантов, а также влияют на их адаптацию и интеграцию в новое общество.

На первой стадии, в момент принятия решения о миграции, право и государство играют важную роль, обеспечивая информацию и правовую основу для мигрантов. Поэтому стоит рассмотреть, как факторы, такие как уровень экономического развития, социальные условия и правовая защищенность, влияют на этот процесс. Государственные программы поддержки, такие как консультации для будущих мигрантов и доступные каналы получения информации, могут значительно повлиять на решение матери-мигрантки о переезде. Например, в странах с высоким уровнем правовой осведомленности потенциальные мигранты имеют больше возможностей для получения необходимой информации о правах и обязанностях на новом месте.

С другой стороны, миграционные законы и ограничения, установленные государством, могут создать барьеры для мигрантов. Если условия миграции слишком строгие или неопределенные, это может оттолкнуть будущих мигрантов от принятия решения о переезде. Следует отметить, что матери-мигрантки часто принимают решение о миграции не только для улучшения своих условий жизни, но и ради детей, что добавляет дополнительный уровень сложности в этот процесс.

На этапе подготовки к миграции матери-мигрантки сталкиваются с рядом юридических и административных процедур. Государство, предоставляя необходимые документы и разрешения, играет в этом важную роль. Получение визы, разрешения на работу и других миграционных документов требует от мигранта активного взаимодействия с правовой системой. Здесь важно, чтобы государственные органы функционировали эффективно и были доступны для потенциальных мигрантов.

Также стоит упомянуть о правовой помощи, которую могут предоставлять различные НПО и миграционные организации. Эти организации становятся посредниками, помогающими матери-мигрантке разобраться в сложных правовых

аспектах миграции, что может значительно облегчить процесс подготовки и повысить уверенность в своих действиях. Важно отметить, что осведомленность о правах на данном этапе может снизить риски, с которыми может столкнуться мигрант в будущем.

Фактический процесс миграции представляет собой момент, когда все подготовительные действия выполняются, и мигрант начинает свое перемещение в новое государство. На этом этапе роль права и возможностей, предоставляемых государством, имеет критическое значение. Государственные органы должны обеспечивать безопасный переход границы, а также защиту прав мигрантов во время пересечения.

Применение международных стандартов прав человека и прав мигрантов становится особенно актуальным. Существует множество случаев, когда женщины-мигранты подвергаются различным формам дискриминации и нарушению прав, поэтому важно, чтобы государственные структуры контролировали ситуацию с правами мигрантов на всех этапах пересечения границы.

После успешной миграции матери-мигрантки сталкиваются с необходимостью адаптации к новым условиям жизни. Здесь право и государство продолжают играть важную роль, обеспечивая доступ к необходимым ресурсам, таким как жилье, медицинское обслуживание и образование. Политики в области интеграции являются необходимыми для создания условий, в которых мигранты могут эффективно адаптироваться.

Программы, направленные на интеграцию мигрантов в общество, помогают облегчить процессы социальной адаптации, что, в свою очередь, способствует устойчивому развитию общества. Принятие законов, направленных на защиту прав мигрантов и их семей, создает правовую основу для более успешной и комфортной интеграции.

Последним, но не менее важным этапом миграционного процесса является формирование новой идентичности у матери-мигрантки. Этот процесс сложен и многогранен. Новая среда требует от мигрантов переосмысления своей идентичности, что может быть связано с определенными стрессами и вызовами.

Государственная политика, направленная на поощрение мультикультурализма и уважения к культурным различиям, может существенно повлиять на развитие новой идентичности. Важно, чтобы матери-мигрантки чувствовали себя при-

нятыми в новом обществе, что будет способствовать созданию позитивного имиджа мигрантов и уменьшению предвзятости с их стороны.

Заключение

В заключение можно сказать, что роль права и государства на различных стадиях миграционного процесса матери-мигрантки не может быть недооценена. Каждый этап миграции включает в себя важные правовые и административные составляющие, которые влияют на жизнь и благополучие мигрантов. Таким образом, государственные органы и правовая система должны

продолжать улучшать свои механизмы, чтобы обеспечить защиту прав мигрантов и их успешную интеграцию в новое общество.

Благодарность

Данное исследование финансируется Комитетом науки МНВО РК в рамках грантового финансирования исследований молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2024-2026 годы (ИРН АР22688447 «Материнство на перекрестке: проблемы защиты прав матерей-мигранток (опыт Казахстана и международные стандарты)»).

Литература

- Конвенция о статусе беженцев 1951 года. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml
- Международный пакт о гражданских и политических правах. – Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
- Конвенция ООН о защите прав всех мигрантов и членов их семей. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant1.shtml
- Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. – Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
- О миграции населения. – Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года №477-IV. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>
- О правовом положении иностранцев. – Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года №2337. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337_u952337.htm
- Koczan Z., Peri G., Pinat M., Rozhkov D. The Impact of International Migration on Inclusive Growth: A Review. – International Monetary Fund, 2021. – file:///C:/Users/Hp/Downloads/wpica2021088-print-pdf.pdf
- Raquel Herrero-Arias, Ragnhild Hollekim, Haldis Haukanes, Åse Vagli, The emotional journey of motherhood in migration. The case of Southern European mothers in Norway. – Migration Studies. – Volume 9, Issue 3, September 2021. – 1230–1249 pp. – <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa006>
- Carranza, M. (2022). The Cost of “A Better Life”: Children Left Behind – Beyond Ambiguous Loss. – Journal of Family Issues. – №43(12). – 3218–3243 pp. – <https://doi.org/10.1177/0192513X211044482>
- Simpson, N. Demographic and economic determinants of migration. – IZA World of Labor. – 2022. – 373 p. – doi: 10.15185/izawol.373.v2
- Luo J, van Grieken A, Yang-Huang J, van den Toren SJ, Raat H. Psychosocial health disparities in early childhood: Socioeconomic status and parent migration background. – SSM Popul Health. – 2022. – №6. – 9:101137. – doi: 10.1016/j.ssmph.2022.101137. PMID: 35711725; PMCID: PMC9194643.
- Осадчая Г. И., Киселева Е. Е., Киреев Е. Ю., Черникова А. А. Основные векторы женской миграции на евразийском пространстве. – Женщина в российском обществе. – 2021. – №2. – <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnyye-vektory-zhenskoy-migratsii-na-evraziyskom-prostranstve>
- Назаров А.Д., Назарова Е.А. Гендерное измерение современных этномиграционных процессов: теоретико-методологические и коммуникативные аспекты. – Коммуникология. – 2015. – №6. – <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-izmerenie-sovremennyh-etnomigratsionnyh-protsessov-teoretiko-metodologicheskie-i-kommunikativnye-aspekty>
- Попова С.М. Результаты экспресс-анализа гендерной чувствительности актов российского законодательства (декабрь 2018 – март 2021 гг.) в контексте феминизации миграции. – Право и политика. – 2021. – №6. – С. 1-18. – https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35684
- Chae-Bok Park. Women and International Migration: Background of the Feminization of Migration and its Implications. – Sookmyung Women’s University, Korea. – chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/<https://www.e-asianwomen.org/xml/00881/00881.pdf>
- Илимбетова А.Ам. Глобальный процесс феминизации миграции. – Век глобализации. – 2013. – №1. – <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnyy-protsess-feminizatsii-migratsii>
- Lim M, Van Hulst A, Pisanu S, Merry L. Social Isolation, Loneliness and Health: A Descriptive Study of the Experiences of Migrant Mothers With Young Children (0-5 Years Old) at La Maison Bleue. Front Glob Womens Health. 2022 Jun 24;3:823632. doi: 10.3389/fgwh.2022.823632. PMID: 35814837; PMCID: PMC9265247.

Fingerman KL, Huo M, Birditt KS. A Decade of Research on Intergenerational Ties: Technological, Economic, Political, and Demographic Changes. *J Marriage Fam.* 2020 Feb;82(1):383-403. doi: 10.1111/jomf.12604. Epub 2020 Jan 5. PMID: 38831801; PMCID: PMC11145410.

Skeldon R. International Migration, Internal Migration, Mobility and Urbanization. – IOM Migration Research Series, 2018. – 13 p. – <https://doi.org/10.18356/a97468ba-en>

OECD (2019), “Family ties: How family reunification can impact migrant integration”, in *International Migration Outlook 2019*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ee76638d-en>.

Geisen, Thomas and Rhacel Salazar Parreñas. “Transnational Mothering: A Source of Gender Conflict in the Family.” *North Carolina Law Review* 88 (2013): 169-194. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-531-94127-1_17

Sánchez-Apellániz M. Women, Work, and Globalization. Challenges and Opportunities. – *Gender in Management.* – 2015. – Vol. 30 No.1. – pp. 87-90. – <https://doi.org/10.1108/GM-05-2014-0046>

Hatton, Timothy J. Asylum Migration to the Developed World: Persecution, Incentives, and Policy. – *Journal of Economic Perspectives.* – 2020. – №34 (1). – 75–93 pp. – 10.1257/jep.34.1.75

Suhardiman, D., Rigg, J., Bandur, M., Marschke, M., Miller, M. A., Pheungsavanh, N., ... Taylor, D. On the Coattails of globalization: migration, migrants and COVID-19 in Asia. – *Journal of Ethnic and Migration Studies.* – 2020. – №47(1). – 88–109 pp. – <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1844561>

Ткачева Н.А., Юдашкин А.В. Семьи с миграционной историей в контексте политики социального развития региона. – *Известия вузов. Социология. Экономика. Политика.* – 2023. – №4. – <https://cyberleninka.ru/article/n/semi-s-migratsionnoy-istoriey-v-kontekste-politiki-sotsialnogo-razvitiya-regiona>.

Bahira Sherif Trask. Migration, Urbanization, and the Family Dimension. – UNITED NATIONS Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). – 2022.

WorldMigrationReport2022.–InternationalOrganizationforMigration,2023.–536p.–<https://doi.org/10.18356/9789292680763>
Progress of the World’s Women. – United Nations Women, 2020. – 283 p. – <https://doi.org/10.18356/696a9392-en>

References

Konvencija o statusu bezhencev 1951 goda [Convention relating to the Status of Refugees 1951]. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/refugees.shtml

Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah. – Prinjat rezoluciej 2200 A (XXI) General’noj Assamblei ot 16 dekabrja 1966 goda [International Covenant on Civil and Political Rights. – Adopted by General Assembly resolution 2200 A (XXI) of 16 December 1966]. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

Konvencija OON o zashhite prav vseh migrantov i chlenov ih semej [UN Convention on the Protection of the Rights of All Migrants and Members of Their Families]. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant1.shtml

Konvencija o likvidacii vseh form diskriminacii v otnoshenii zhenshhin. – Prinjata rezoluciej 34/180 General’noj Assamblei ot 18 dekabrja 1979 goda [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. – Adopted by General Assembly resolution 34/180 of 18 December 1979]. – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

O migracii naselenija. – Zakon Respubliki Kazahstan ot 22 ijulja 2011 goda №477-IV [On population migration. – Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 No. 477-IV.]. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>

O pravovom polozhenii inostrancev. – Zakon Respubliki Kazahstan ot 19 ijunja 1995 goda №2337 [On the legal status of foreigners. – Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 1995 No. 2337.]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337_/u952337.htm

Koczan Z., Peri G., Pinat M., Rozhkov D. The Impact of International Migration on Inclusive Growth: A Review. – International Monetary Fund, 2021. – <file:///C:/Users/Hp/Downloads/wpica2021088-print-pdf.pdf>

Raquel Herrero-Arias, Ragnhild Hollekim, Haldis Haukanes, Åse Vagli, The emotional journey of motherhood in migration. The case of Southern European mothers in Norway. – *Migration Studies.* – Volume 9, Issue 3, September 2021. – 1230–1249 rr. – <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa006>

Carranza, M. (2022). The Cost of “A Better Life”: Children Left Behind – Beyond Ambiguous Loss. – *Journal of Family Issues.* – №43(12). – 3218-3243 rr. – <https://doi.org/10.1177/0192513X211044482>

Simpson, N. Demographic and economic determinants of migration. – *IZA World of Labor.* – 2022. – 373 r. – doi: 10.15185/izawol.373.v2

Luo J, van Grieken A, Yang-Huang J, van den Toren SJ, Raat H. Psychosocial health disparities in early childhood: Socioeconomic status and parent migration background. – *SSM Popul Health.* – 2022. – №6. – 9:101137. – doi: 10.1016/j.ssmph.2022.101137. PMID: 35711725; PMCID: PMC9194643.

Osadchaja G. I., Kiseleva E. E., Kireev E. Ju., Chernikova A. A. Osnovnye vektory zhenskoy migracii na evrazijskom prostranstve. – *Zhenshhina v rossijskom obshhestve.* [The main vectors of female migration in the Eurasian space. – Woman in Russian society] – 2021. – №2. – <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-vektory-zhenskoy-migratsii-na-evrazijskom-prostranstve>

Nazarov A.D., Nazarova E.A. Gendernoe izmerenie sovremennyh jetnomigracionnyh processov: teoretiko-metodologicheskie i kommunikativnye aspekty [Gender dimension of modern ethno-migration processes: theoretical, methodological and communicative aspects]. – *Kommunikologija.* – 2015. – №6. – <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-izmerenie-sovremennyh-jetnomigratsionnyh-protsessov-teoretiko-metodologicheskie-i-kommunikativnye-aspekty>

Popova S.M. Rezul’taty jekspress-analiza gendernoj chuvstvitel’nosti aktov rossijskogo zakonodatel’sstva (dekabr’ 2018 – mart 2021 gg.) v kontekste feminizacii migracii [Results of an express analysis of gender sensitivity of Russian legislative acts (December

2018 – March 2021) in the context of the feminization of migration] – Pravo i politika. – 2021. – №6. – S. 1-18. – https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=35684

Chae-Bok Park. Women and International Migration: Background of the Feminization of Migration and its Implications. – Sookmyung Women's University, Korea. – <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpgclefindmkaj/https://www.e-asianwomen.org/xml/00881/00881.pdf>

Himbetova A. Am. Global'nyj process feminizacii migracii. – Vek globalizacii. – 2013. – №1. – <https://cyberleninka.ru/article/n/globalnyy-protsess-feminizatsii-migratsii>

Lim M, Van Hulst A, Pisanu S, Merry L. Social Isolation, Loneliness and Health: A Descriptive Study of the Experiences of Migrant Mothers With Young Children (0-5 Years Old) at La Maison Bleue. *Front Glob Womens Health*. 2022 Jun 24;3:823632. doi: 10.3389/fgwh.2022.823632. PMID: 35814837; PMCID: PMC9265247.

Fingerman KL, Huo M, Birditt KS. A Decade of Research on Intergenerational Ties: Technological, Economic, Political, and Demographic Changes. *J Marriage Fam*. 2020 Feb;82(1):383-403. doi: 10.1111/jomf.12604. Epub 2020 Jan 5. PMID: 38831801; PMCID: PMC11145410.

Skeldon R. International Migration, Internal Migration, Mobility and Urbanization. – IOM Migration Research Series, 2018. – 13 r. – <https://doi.org/10.18356/a97468ba-en>

OECD (2019), “Family ties: How family reunification can impact migrant integration”, in *International Migration Outlook 2019*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ee76638d-en>.

Geisen, Thomas and Rhacel Salazar Parreñas. “Transnational Mothering: A Source of Gender Conflict in the Family.” *North Carolina Law Review* 88 (2013): 169-194. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-531-94127-1_17

Sánchez-Apellániz M. Women, Work, and Globalization. Challenges and Opportunities. – *Gender in Management*. – 2015. – Vol. 30 No.1. – pp. 87-90. – <https://doi.org/10.1108/GM-05-2014-0046>

Hatton, Timothy J. Asylum Migration to the Developed World: Persecution, Incentives, and Policy. – *Journal of Economic Perspectives*. – 2020. – №34 (1). – 75–93 rr. – 10.1257/jep.34.1.75

Suhardiman, D., Rigg, J., Bandur, M., Marschke, M., Miller, M. A., Pheuangsavanh, N., ... Taylor, D. On the Coattails of globalization: migration, migrants and COVID-19 in Asia. – *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2020. – №47(1). – 88–109 rr. – <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1844561>

Tkacheva N.A., Judashkin A.V. Sem'i s migracionnoj istoriej v kontekste politiki social'nogo razvitija regiona. – *Izvestija vuzov. Sociologija. Jekonomika. Politika*. – 2023. – №4. – <https://cyberleninka.ru/article/n/semi-s-migratsionnoj-istoriej-v-kontekste-politiki-sotsialnogo-razvitija-regiona>.

Bahira Sherif Trask. Migration, Urbanization, and the Family Dimension. – UNITED NATIONS Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). – 2022.

World Migration Report 2022. – International Organization for Migration, 2023. – 536 r. – <https://doi.org/10.18356/9789292680763>
Progress of the World's Women. – United Nations Women, 2020. – 283 r. – <https://doi.org/10.18356/696a9392-en>

Информация об авторах:

Турысбекова Гума Габитовна (автор-корреспондент) – доктор PhD, старший преподаватель Q University (Казахстан, г. Алматы, e-mail: t.guma1986@mail.ru);

Искаков Ильяс Маратович – докторант Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова (Казахстан, г. Караганда, e-mail: t.guma1986@mail.ru)

Information about authors:

1. Turyzbekova Guma Gabitovna (corresponding author) – PhD, senior lecturer at Q University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: t.guma1986@mail.ru);

2. Iskakov Ilyas Maratovich – doctoral student at the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: t.guma1986@mail.ru)

Авторлар туралы мәліметтер:

Турысбекова Гума Габитқызы (корреспондент-автор) – PhD докторы, Q университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы, e-mail: t.guma1986@mail.ru);

Ильяс Маратұлы Ысқақов – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Қарағанды академиясының докторанты. Б.Бейсенова (Қазақстан, Қарағанды, e-mail: i.m.iskakov_kz@mail.ru)

Зарегистрирована: 24.10.2024 г.

Изменена: 18.11.2024 г.

Принята: 10.12.2024 г.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

А.С. Алимкулова^{1*}, **А.К. Кайшатаева²**,
У.К. Сартбаева¹, **А.А. Мадалиева³**

¹ Шымкент университеті, Шымкент қ., Қазақстан

² Alikhan Bukeikhan Universiti, Семей қ., Қазақстан

³ ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының

Қызылорда облысының филиалы, Қызылорда қ., Қазақстан

*e-mail: akmaral.alimkulova.83@mail.ru

ЗАҢТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІНДЕ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҮЙ-ЖАЙЛАРДЫ ЖАЛДАУ ШАРТЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРДЕЛЕНУІ

Бұл мақалада, заңтану ғылымдары жүйесінде коммерциялық үй-жайларды жалдау шартын ғылыми-теориялық зерделенуі тұрғысынан қарастырамыз.

Қазіргі заңтану ғылымдарының жүйесінде коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының ғылыми-теориялық тұрғыда зерделенуінің қажеттілігін мынадай факторлармен айқындаймыз.

Өйткені: біріншіден, мақаланың зерттеу объектісін заңтану ғылымдарының жүйесінің ішінде бірінші кезекте азаматтық құқық зерттейді; екіншіден, жоғарыда аталған құқық саласынан бөлек, құқық жүйесінің өзге де құқық салалары мен институттары, атап айтқанда, шарттар құқығы, жалдау құқығы, кәсіпкерлік құқық, тұрғын үй құқығы, құрылыс құқығы, жер құқығы, халықаралық жеке құқық және т.б. зерделейді; үшіншіден, осы тақырыпты өз кезегінде аталған құқық салаларынан да бөлек, қазір азаматтық құқықтың дәстүрлі түрде дамып келе жатқан «заттық құқық», «мүліктік құқық» сондай-ақ «меншік құқығы» делінген құқықтық институттары аясында сарапшылар зерттеуге қызығушылық танытады.

Демек, заңтану ғылымдары жүйесіне кіретін аталған құқық салалары мен өзге де құқық институттарына сол коммерциялық үй-жайларды жалдау шартының ғылыми-теориялық тұрғыда зерделеуге тікелей хақысы бар. Осы мәселелерді жан-жақты талдау бар проблемаларды анықтауға және оларды шешу жолдарын ұсынуға көмектеседі, бұл осы саладағы құқықтық реттеуді дамытуға және жалға берушілер мен жалға алушылардың мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: мүлік, меншік, жалға беру, коммерциялық үй-жайлар.

A.S. Alimkulova^{1*}, A.K. Kaishataeva², U.K. Sartbyeva¹, A.A. Madaliev³

¹ Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

² Alikhan Bukeikhan Universiti, Semei, Kazakhstan

³ Kyzylorda regional branch of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Kazakhstan, Kyzylorda, Kazakhstan

*e-mail: akmaral.alimkulova.83@mail.ru

Scientific-theoretical analysis of commercial premises lease agreement in the system of jurisprudence

In this article, we will consider the lease agreement for commercial premises in the system of Legal Sciences from the point of view of scientific and theoretical study.

In the system of modern legal sciences, we determine the need for a scientific and theoretical study of the lease agreements of commercial premises by the following factors.

Because: first of all, the object of study of the article is primarily studied by civil law within the system of Legal Sciences; secondly, in addition to the above-mentioned branch of law, other branches and institutions of the legal system are studied, in particular, contract law, Lease Law, Business Law, housing law, Construction Law, Land Law, private international law, etc; thirdly, experts are interested in the study of this topic in addition to these branches of law, which are now traditionally developed legal institutions of civil law, such as "property law", "property law", as well as "property law".

Therefore, these branches of law and other legal institutions included in the system of Legal Sciences have a direct right to study in scientific and theoretical terms the lease agreement of these commercial premises. A comprehensive analysis of these issues will allow identifying existing problems and suggesting ways to solve them, which will contribute to the development of legal regulation in this area and ensuring a balance of interests between landlords and tenants.

А.С. Алимкулова¹, А.К. Кайшатаева², У.К. Сартбаева¹, А.А. Мадалиева³

¹Университет Шымкет, г. Шымкент, Казахстан

²Alikhan Bukeikhan Universiti, г. Семей, Казахстан

³Кызылординский областной филиал Академии государственного управления при Президенте РК, г. Кызылорда, Казахстан

*e-mail: akmaral.alimkulova.83@mail.ru

Научно-теоретическое изучение договора аренды коммерческих помещений в системе юриспруденции

В данной статье рассмотрим договор аренды коммерческих помещений в системе юриспруденции с точки зрения научно-теоретического изучения.

В современной системе юриспруденции определяем необходимость научно-теоретического изучения условий аренды коммерческих помещений следующими факторами.

Потому что: во-первых, объект исследования статьи исследуется гражданским правом в первую очередь внутри системы юриспруденции; во-вторых, помимо вышеназванной сферы права, изучаются и другие отрасли и институты права системы права, в частности, право договоров, право аренды, предпринимательское право, Жилищное право, право строительства, земельное право, международное частное право и др; в-третьих, данную тему, в свою очередь, помимо перечисленных отраслей права, интересуют исследования экспертов в правовом институте гражданского права «вещное право», «имущественное право», а также «право собственности», которое сейчас традиционно развивается.

Следовательно, указанные отрасли права и иные институты права, входящие в систему юриспруденции, имеют прямое право на научно-теоретическое изучение договора аренды тех коммерческих помещений. Комплексный анализ этих вопросов позволит выявить существующие проблемы и предложить пути их решения, что будет способствовать развитию правового регулирования в данной области и обеспечению баланса интересов арендодателей и арендаторов.

Ключевые слова: недвижимость, собственность, аренда, коммерческие помещения.

Кіріспе

Жылжитын және жылжымайтын мүліктерге, оның ішінде әсіресе «коммерциялық үй-жайларға» деген қажеттілік белгілі кәсіпкерлік түрлері бойынша бизнесті жүргізу үшін кәсіпкерлік мүдделермен байланысты болып келеді. Сол себепті коммерциялық үй-жайлар өз кезегінде коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының жасалуына тікелей негіз болатын бастапқы материалдық қажеттілік оның алғы шарты болып табылады. Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан кейін қолданылып жүрген барлық заңнамалар, соның ішінде, сол азаматтық құқықтық қатынастарда көптеген өзгерістер енді. Яғни мүлікті жалдау қатынастарында да елеулі өзгерістер енді.

Қазіргі Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 29-ші тарауында мүліктік жалдау (жалға алу) қарастырылған (Азукаева 2007). Мүлікті жалдау шарты бойынша жалға беруші жалға алушыға мүлікті ақы үшін уақытша иеленуге, пайдалануға беруге міндеттенеді. Жалға алушы жеке жалға алған мүлікке аталған кодексте белгіленген жағдайлар мен тәртіп бойынша иелік етуге құқылы. Лизинг, прокат шарттары да, сондай-ақ мүлікті ақы төлеп уақытша иелену мен

пайдалануға беруге байланысты шарттардың өзге түрлері де мүліктік жалдау шарттарына жатады. Мүлікті жалдау шартында тұрғын үйлерді, жер, ғимараттарды, көлік құралдарын, прокат, лизинг және кәсіпорындарды жалдау т.б. қарастырған. Арендалық келісім екі жақты шарт болып табылады (Белов 2016: 3). Сол шартта құқықтар мен міндеттері айқын көрсетіледі. Олардың мерзімі екі тараптың келісуімен тиісті жазбаша нысанда жүргізіледі. Мысалы, сол жылжымайтын мүлікті жалға бергенде, оның қанша шаршы метрі, тұрған мекен жайы, қанша уақытқа, мүліктің жағдайы, ай сайынғы төлем (күні) және т.б. көрсетіледі. Қазіргі таңда, тіпті паркингтер, үй астындағы дүңгіршектерде жалға берілетін болған. Оларды тиісті пайдалану уақытында өздерінің қасиеттері жоғалтпайтын басқа да заттардың берілуі мүмкіндігін айта кетеміз.

Материалдар мен әдістер

Бұл мақалада біз бірнеше ғалымдарды зерттей отырып, өзіміздің заңымызбен салыстырып саралаймыз. Мысалы, Оңтүстік Африка Республикасының зерттеушісі Бесси Фойя өзі жазған «Коммерциялық жалдау шарттары – мұқият қарау» атты ғылыми еңбегінде:

«1. Сала ойыншылары жалдау шарттарын және олардың жалдау келіссөздеріне әсерін мүқият зерттей бастайды.

2. Егер келісімнің екі тарапында стандартты жалдау шарты болса, екі жалдау шартын бөлек қойыңыз және екі тарап үшін де ауыр емес шарттармен жаңа жалдау шартын жасаңыз.

3. Келіссөздер кезінде басым нарықтық жағдайларды түсіну маңызды.

4. Жалдау туралы келіссөздер келіссөздердің бастапқы кезеңдеріндегі барлық жалдау шарттарын қамтуы керек. Ұсыныс пен қабылдау жалдау шартының бес негізгі ережесімен шектелмеуі керек.

5. Коммерциялық жылжымайтын мүлік саласы осы модельдерді мүқият қарастыруы керек. Жалдау мерзімі мен шарттарын ақшалай құнға дейін қысқарту мүмкіндігі жалдау шартын жасасуға көмектеседі» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396612&pos=4;-106#pos=4;-106).

Автордың осы ұсыныстарын жалпы дұрыс жасаған деп есептейміз.

Өйткені, біріншіден, автор коммерциялық үй-жайларды жалға алушылар жалдау шарттарын мүқият зерделейтіндігін атап өткен; екіншіден, ол жалдау шарттары ішінен ең тиімдісін таңдап алып, сол бойынша келісім жасаңыз деп ұсыныс еткен; үшіншіден, осы автор коммерциялық жалдау шартын жасау алдында қажетті және негізгі ұсыныстарын белгілеп берген болатын.

Демек, автор өз еңбегінде сол коммерциялық жалдау шарттарын жасау алдында және оларды жасау кезінде негізгі мәселелерге мән беру бойынша ұсыныстар берген.

Канадалық зерттеушілер Джейсон Брок және Джим Филлипс өздерінің жазған жеке ғылыми еңбегінің қорытынды бөлігінде мынадай қорытынды жасаған:

«Бұл мақалада коммерциялық жалдаудың құқықтық табиғаты туралы, атап айтқанда, оны шартқа немесе меншік режиміне немесе екеуіне детисілі деп қарастыру керек пе.

II бөлім негізінен сипаттамалық болып табылады, бұл ретте тиісті сот шешімдерінің дәрежелері жалдауды оның дәстүрлі меншігінен алыстатты және шарттық доктрина бұл идеяны анықтай алмады. Нәтижеде, біз нақты айтқандай, классикалық гибриді құру ретінде жалдау және келісімшарт ережелері болды, біз «ішінара келісімшарт» деп атадық.

III бөлімде біз бұл гибриді тұжырымдамалық түрде құлатылды деп мәлімдеп, сипаттамадан

рецептураға көшті. Қазіргі заманғы коммерциялық жалдау шындығына сәйкес келмеді және сол дәрежеде, онда меншік элементтері бар, бұл кездейсоқ тарихи өнім және мән-жайлар болды. Сайып келгенде, біз коммерциялық жалдау толығымен шарттық құқыққа тиесілі болуы керек деп айттық. Яғни, біз толыққанды келісімшарт жасауды жақтадық» (Елизаров 2011).

Авторлар жасаған қорытынды тұжырымды жалпы негізде құптауға болады.

Себебі: біріншіден, коммерциялық жалдаудың құқықтық табиғаты шарттық құқыққа сәйкес анықталады; екіншіден, аталған коммерциялық жалдау шарттық құқық пен меншік құқығының арасындағы ортақ мәселе сияқты болып көрінгенімен, асылында ол шарттық құқықтың мәселесі болып табылады; үшіншіден, келісім шарт тараптардың еркі мен қалауына байланысты түзіліп жасалады деп түйіндейміз.

Ендігі ретте ресейлік зерттеуші В.А. Беловтың «Аренда как возратное обязательство» атты диссертациясының авторефератына зер саламыз.

Автор қорғауға ұсынған ережелер ішінде мына тұжырымды жасаған.

«Жалдау құқықтық қатынастарының динамикасы бойынша келесі кезеңдері анықталды:

Бастапқы – бұл кезең тұлғалардың жалдау міндеттемесі субъектілері мәртебесін алу процесін анықтайды;

Атқарушы – бұл кезең жалға беру объектісіне билік ету актісін жасау арқылы жалға алушының алуы және жалға берушінің жалға алу объектісінен өтеулі игілікті алуға байланысты үдерісті анықтайды;

Қорытынды – бұл кезең жалға беру объектісін жалға берушіге қайтару және түпкілікті міндеттеме субъектілері арасындағы өзара есеп айырысулар үдерісін анықтайды» (Крушинская 2019).

Автордың бұл тұжырымымен жалпы негізде құптауға болады.

Себебі:

біріншіден, автордың жалдау құқықтық қатынастары динамикасының үш кезеңін көрсетіп беруі дұрыс;

екіншіден, бастапқы мен атқарушы кезең сол жалға беруші мен жалға алушының арасындағы негізгі құқықтық қатынастарын айқындайды;

үшіншіден, қорытынды кезең жоғарыда аталған субъектілер арасында жалдау шартының ережелеріне, сондай-ақ шарттарды реттейтін азаматтық заңнама сәйкес құқықтық қатынастарды тоқтату кезеңін білдіреді (Крушинская 2019).

Д.В. Елизаров «Гражданско-правовые проблемы аренды недвижимого имущества» атты диссертацияның авторефератында «Жылжымайтын мүлік ұғымын анықтаған кезде жылжымайтын мүліктің жалғыз объектісі ретінде жер учаскесін ғана көрсете отырып, шектеу керек, ал басқа объектілер үшін негізгі критерий, олардың жермен байланысының беріктігі көрсетілуі керек, соның салдарынан мұндай объектілерді оларға пропорционалды емес зиян келтірмей жылжыту мүмкін емес» (Елизаров 2011) деп түйін жасаған.

Аталған автор ұсынысын жалпы түрде қолдауға болады.

Өйткені жылжымайтын мүліктер мен жер (жер учаскесі) өзара тікелей әрі тығыз объектілік қарым қатынасы бар.

Бұл объектілік қарым қатынас өз кезегінде жер мен жалға берілетін объекті арасындағы арнайы құқықтық қатынасты туындатады.

Оны жер учаскесі салығы және онымен байланысты объектінің мүлік салығын айқындап береді.

Жер учаскесі пайдалану мақсатына қарай бірнеше болып келеді. Яғни жер учаскесінде жеке салынатын құрылыстық объектілердің коммерциялық мақсаттары мен коммерциялық емес (тұтынушылық) мақсаттарының нақты болуымен ерекшеленеді.

Сондықтан жерді пайдалану мақсаты негізі оған салынатын құрылыс объектісінің салыну мақсатын айқындайды.

Сол себепті жер учаскесі және онда салынған құрылыстық объектінің коммерциялық мақсаттары түйісуі тиіс.

Демек, жер (яғни жер учаскесі) негізгі жылжымайтын объекті ретінде жылжымайтын мүліктермен, оның ішінде коммерциялық үй-жайлармен де тығыз объектілік, құқықтық, мүліктік, меншіктік, сондай-ақ коммерциялық мақсаттық байланысы бар деп саналады.

Б.А. Азукаева «Правовое регулирование аренды нежилых помещений» атты өзінің диссертацияның авторефератында «Сонымен, тұрғын емес үй-жайларды жалдау шарты тұрғын емес үй-жайларды уақытша иелену және пайдалану жөніндегі қатынастардың түрлерінің бір мезгілде екеуінің пайда болуына әкеп соқтыратын, сондай-ақ ғимаратпен қамтылған жер учаскесінің бір бөлігін пайдаланылатын құқық белгілеуші заңды факт болып табылады» (Азукаева 2007) деген тұжырым жасаған.

Бұл автор жасаған тұжырымын құптауға тұрарлық тұсы бар.

Яғни жалға алынған тұрғын емес үй жайды уақытша иелену және пайдаланудан бөлек, ол объектімен байланысты жер учаскесінің бір бөлігін пайдалануды анықтамаға қосуды ұсынған. Әлбетте жалға алынған объектінің жер учаскесі болса, онда оны пайдалану құқығы бар. Десе де сол объектінің тұрған жерінен артқы жері болмауы да мүмкін.

Сонымен қатар аталмыш объектіде (яғни бизнес орталықта) бірнеше бөлмелерді жалға алған бірнеше субъектілер болған кезде, онда оны ортақ пайдалану мәселесі туындайды. Сол себепті жалдау шартында осы мәселелер нақтырақ айқындалып жасалуы тиіс деп білеміз.

Бұдан бөлек айта кетер жайт, біздің пайымыз бойынша «тұрғын үй емес жай», «ғимарат» және «құрылыс» делінген ұғымдық тіркестер мен «коммерциялық үй-жай» деген ұғымдық тіркестің өзара байланысын анықтау қажет деп санаймыз.

Себебі:

біріншіден, «тұрғын үй емес жай» деген ұғымдық тіркестің анықтамасы нақты айқын болмаған. Коммерциялық үй-жай тұрғын емес жайға жатқызуға болады. Дегенмен коммерциялық үй жай болып табылмайтын тұрғын емес жайлардың да бар екенін ұмытпау керек;

екіншіден, «ғимарат» деген ұғымға анықтама берген кезде, оның нақты қамтитын объектілердің атаулары толық көрсетілмеген. Сондықтан аталмыш терминге анықтама берген кезде, оларды нақты көрсетуден бөлек, нақтырақ оларға да құқықтық сипаттағы анықтамаларын бекіту қажет;

ал енді үшіншіден, «құрылыс» деген ұғыммен барша құрылыс түрлері байланысты болып келеді. Сондықтан құрылысқа тұрғын үй, тұрғын емес үй, коммерциялық үй-жай, түрлі ғимараттардан бөлек, сонымен қатар көптеген жылжымайтын объектілер де жатқызылады.

Демек, аталған мәселелерді заңтану ғылымдарының жүйесінде жүйелі түрде зерделеу қажет деп ұсыныс жасаймыз.

Сонғы айтылған өзекті ғылыми-тәжірибелік мәселе бойынша отандық зерттеушілер Е.В. Крушинская мен К.М. Далабаева екеуінің бірігіп жазған «Проблемы правового регулирования аренды зданий и сооружений» атты мақаласында бірқатар мәселелерді теориялық тұрғыдан зерделеу жасай келе, авторлар «ҚР-ның Азамат-

тық кодексі (ерекше бөлім) 29-ші тараудағы 4-ші параграфын атауын (Үйлер мен ғимараттарды жалдау) «Тұрғын емес қор объектілерін (ғимараттарды, құрылыстарды, тұрғын емес үй-жайларды) жалдау» (Крушинская 2019: 291) деген атауға ауыстыруды ұсынған.

Авторлар ұсынысын жалпы негізде қолдауға болады. Олар тұрғын емес қор объектілерінің тек кейбір түрлерін ғана анықтауға тырысқан.

Дегенмен аталған авторлар «коммерциялық үй-жайлар» деп аталған ұғымдық тіркесті еш қоспаған, заң шығарушының «үйлер» деген кезде «тұрғын үйді» көздегенін, ал енді «ғимарат» деген кезде «тұрғын үй» және «тұрғын үй емес» делінген ұғымды меңзегенін түсініп ескермеген.

Сол себепті «тұрғын емес қор объектілері» деген атау бойынша келісе алмаймыз.

Осы орайда, айта кетер жайт, ҚР Азаматтық кодексіндегі 29-тарау 4-ші параграфтың атауына мұқият зер салатын болсақ, оның қазақша атауы «Үйлер мен ғимараттарды жалдау». Ал енді орыс тіліндегі мәтінінде «Аренда зданий и сооружений» деп аталған.

Отандық бір топ авторлардың жеке жазып шығарған «Русско-казахский словарь» атты еңбектің 1-ші томында орысша «здание» деген сөздің қазақша баламасы ретінде «үй» және «ғимарат» деп аударған. Авторлар аталған еңбектің 2-томында «сооружение» деген сөзді қазақшаға «құрылыс, ғимарат» деп аударып көрсеткен. Аталған еңбектің 1-ші томында «дом» делінген сөзді қазақ тіліне «үй; жай;» деп аударыпты. Аталған авторлар бұл ретте «здание» және «сооружение» деген сөздерге өзіндік жеке байланысы бар «помещение» деген сөзді «үй, бөлме, ғимарат», «жилое помещение» деген ұғымдық тіркесті «тұрғын үй» деп аударған екен.

Осы тұста, «Казахско-русский словарь» атты сөздікке жүгінсек, онда «үй» деген қазақша сөзді орысшаға «дом, жилища», деп аударса, келесі ретте «үй-жай» деген жинақталған сөзге «очаг, кров, жилище» деп аударма жасаған болатын. Сөздік авторлары «ғимарат» деген сөзді «большое сооружение, здание, строение (в основном общественного назначения)» деген орысша сөздермен аударған.

Демек, біздің ұсынысымыз бойынша 4-ші параграфты «Тұрғынжайлар және тұрғын емес үй-жайларды жалдау» деп атаған жөн.

Өйткені:

біріншіден, ҚР Тұрғын үй қатынастары заңының 2-ші бабында қазақша «тұрғынжай» және орысша «жилище» деген ұғымдарға құқық-

тық сипаттағы анықтамалар бекітілген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094>).

«Тұрғынжай – тұрақты тұруға арналған және соған пайдаланылатын, белгіленген құрылыс, санитариялық, экологиялық, өртке қарсы және басқа да міндетті нормалар мен қағидаларға сай келетін жеке тұрғын үй бірлігі (дара тұрғын үй, пәтер, жатақханадағы бөлме, модульдік (мобильді) тұрғын үй)» (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094>).

«Тұрғын емес үй-жай – кондоминиум объектісінің ортақ мүлкін қоспағанда, көппәтерлі тұрғын үйдегі құрылыс, санитариялық, экологиялық, өртке қарсы және басқа да міндетті нормалар мен қағидаларға сәйкес келетін, жоба сатысында көзделген, егер Қазақстан Республикасының заңнамасында өзгеше көзделмесе, шекаралары қабырғалардың, еденнің және төбенің (қабатаралық жабындылардың) ішкі беттері болып табылатын, тұрақты тұрудан өзге мақсаттарда (кеңсе, дүкен, кафе, қонақүй, хостел және халыққа қызмет көрсету саласының басқа да объектілері) пайдаланылатын және дара (бөлек) меншіктегі жеке ішкі кеңістік»;

екіншіден, аталған терминдер өз кезегінде мазмұны бойынша өздеріне тиесілі объектілерді жинақталған түрде қамтиды деп есептейміз;

үшіншіден, аталмыш анықтамалар қамтыған нормалар құрылымындағы сілтемелік және бланкеттік диспозициялардың өзара құқықтық байланысын да орнықтыру құқықтық сипаттағы қажеттілік болады.

Демек, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі 29-тарауының 4-ші параграфын «Тұрғынжайлар және тұрғын емес үй-жайларды жалдау» деп аталсын. Осыған орай орысша мәтініндегі 4-ші параграф «Аренда жилищ и нежилых помещений» деп атау қажет. Сонда құқықтық сипаттағы олқылық түзеледі. Әйтпесе сол нормаларды түсіндірудің кезектік түсіндірмесі әртүрлі болып кетеді. Бұл фактор қазіргі кезде нақты көрініс беріп келеді.

Бір жағын алып қарағанда, «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңы 1-бабы 7-тармағында «ғимарат» деген ұғымның жалпы сипаттағы жеке анықтамасы ескерілді. Сол себепті берілген ұсыныс өз құқықтық қажеттілігін дәлелдейді деп санаймыз.

Осы ретте айта кетер жайт, жалпы коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының негізінде жалға берушілер мен жалға алушылар да

табыстарды алады. Бұл ретте жалға беруші жалдау шартында белгіленген нақты соманы алып табыс табады. Оның пассивті кіріс деп атайды.

Кейбір коммерциялық үй-жайларда, мысалыға айтсақ, астық сақтайтын қоймалар, әкімшілік бизнес кеңселер және өзге коммерциялық объектілердің иелері, яғни жалға берушілер аталған объектілерден пассивті және активті кірістер алуы мүмкін. Яғни олар объекті ішіндегі бір бөлігін жалға беріп пассивті кіріс алады, ал бір бөлігін өздерінің сауда-саттығымен және қызмет көрсетуімен активті кірістерді ала алады.

Кейбір коммерциялық үй-жайларды жалға алушыларда активті және пассивті кірістер алып жатады. Мысалы, шаштараз, тігіншілік, стоматология және өзге сияқты қызмет көрсетумен айналысатын кәсіпкерлік субъектілерін айтуға болады. Жалға алушы шаштараз, тігінші, стоматолог және кәсіпкер тұлғалар өздері тікелей қызмет көрсетумен бірге айналысумен бірге өзге тұлғаларды сол қызметпен айналысуға қосымша жалдауы мүмкін.

Әрине, коммерциялық үй-жайды жалға беруші мен жалға алушының немесе жалға алушылардың арасында тек бір ғана жалпы жалдау шарты немесе әрқайсымен жеке жалдау шарттары жасалуы да мүмкін.

Осы тұста ерекше айта кетер жайт, кейбір коммерциялық үй-жайлар жалға берудің мақсаттары мен жағдайларымен де ерекшеленеді.

Мысалы, жалдауға берілетін коммерциялық үй-жайлар жалпы, негізгі және арнайы жалға беру мақсаттары мен жағдайларымен бойынша нақтырақ ерекшеленеді.

Біздің пайымымыз бойынша коммерциялық үй-жайларды жалпы жалға беру мақсаты жалпы тұтынушы қауымға бағдарланудан туындайды.

Сонымен, тарихи және заманауи заңтану ғылымдарының жүйесінде коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының ғылыми-теориялық түрде зерделенуін қарастыра келе, мынадай қорытынды тұжырым мен тәжірибелік ұсыныстарды жасаймыз.

Талқылау мен нәтижелер

Меншік иелері коммерциялық үй-жайларды жалға беру құқықтары ҚР Конституциясының 6-бабының 2-тармағында және 26-баптың 4-тармағында белгіленген. «Меншік субъектілері мен объектілері, меншік иелерінің өз құқықтарын жүзеге асыру көлемі мен шектері, оларды қорғау кепілдіктері заңмен белгіленеді». «Әркім-

нің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне, өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар. ...». Соңғы тармақтағы «Әркімнің кәсіпкерлік қызмет еркіндігіне ... құқығы бар» деген ереже жалпы кәсіпкерлікке, оның ішінде коммерциялық үй-жайды жалға алу құқығын белгілейді. Сол тармақтағы «Әркімнің ... өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар. ...» деген ереже жеке тұлғаның өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығынан бөлек, егер ол коммерциялық үй-жай болатын болса, онда оны жалға беруге құқылы дегенді білдіреді.

Коммерциялық жылжымайтын мүлік- коммерциялық жылжымайтын мүлік объектілердің функционалдық мақсаты және қызмет ауқымы мен түрі бойынша құрылымдау негізінде мынадай типтер бойынша жіктеледі: әкімшілік-кеңсе мақсатындағы үй-жайлар; сауда орындары; мейрамханалар мен қоғамдық тамақтандыру орындары; тұрмыстық қызмет көрсету, сервис орындары; қойма үй-жайлары; өндірістік жайлар; қонақ үйлер, демалыс үйлері; паркінгтер; коммерциялық жылжымайтын мүліктің өзге де типтері.

Коммерциялық үй-жайлардың жалпы сипаттамасына қарай, олардың түрлері көбейгендіктен, олардың мазмұндық, құрылымдық талаптар мен ережелері де едәуір өзгерген. Коммерциялық үй-жайларды жалдау шартына қойылатын талаптар мен ережелердің жиынтығы қолданыстағы заңнан бөлек, сондай-ақ ҚР Азаматтық заңнамасы және халықаралық жеке құқықтың қағидаттары мен нормаларына сәйкес реттеледі.

Қазіргі жеке қолданыстағы коммерциялық үй-жайлардың жалдау шарттары бойынша белгіленген субъектілері мәртебесіне орай ерекшеленіп келеді.

«Коммерциялық үй жайлар жалдау шарты» делінген терминнің пайда болуы мен қалыптасуының тарихи-құқықтық қырларын зерттеуден анықталғандай, алғашқы кезде аталған шарттың ауызша, кейіннен жазбаша нысанда көрініс беріп, өзіндік мазмұнымен, оған қойылатын барлық құқықтық қағидаттар мен ережелерімен қолданылуда.

Біріншіден, коммерциялық үй жайды жалдау шарты құқық субъектілері арасында азаматтық-құқықтық қатынастарды туындату, олардың мазмұнына толықтырулар мен өзгертулер, сондай-ақ тіпті тоқтату ережелерімен реттеліп келеді.

Екіншіден, сол бұрынғы жалдау шарттарына қарағанда қазіргі кездегі коммерциялық үй-жайлар жалдау шарттарының мазмұны қажетті құқықтық терминдермен және сөздермен қамтылған. Олардың негізгі тарихи-құқықтық және филологиялық ерекшеліктері бар. Аталмыш фактор сол коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының тарихи-құқықтық тұрғыда пайда болып, әрі қарай қалыптасып дамығандығын айқындайды.

«Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі N 94 Заңы қабылданды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094>). Заңның зерттеу тақырыбына қатысы бар. Яғни онда «коммерциялық үй-жайлар» деген ұғымдық тіркесті мағына жағынан қамтитын «көппәтерлі үй», «тұрғын емес үй-жай», «хостел» деген тіркесті терминдердің анықтамалары бекітілген. «Коммерциялық үй-жай» деген тіркесті ұғымға «тұрғын емес үй-жай» деген термин жинақталған ұғымдық тіркес әрі ортақ атау ретінде тікелей қатысы болып келеді. Өйткені ол терминге берілген анықтама мазмұнында «кеңсе, дүкен, кафе, қонақүй, хостел және халыққа қызмет көрсету саласының басқа да объектілері» деген белгіленген. Бұл жылжымайтын объектілер коммерциялық үй-жайлар болып табылады. Осы ретте «көппәтерлі үй» деген ұғымдық тіркес біздің зерттеуде болған «тұрғын емес үй-жай» деген терминдік тіркеске тікелей әрі негізгі, ал «коммерциялық үй-жай» деген тіркесті ұғымға жанама, сондай-ақ арнайы қатынасы бар деп білеміз. Әлбетте бұл заң коммерциялық үй-жайды жалдау шартына да бланкеттік диспозициялық өзара байланысы бар. Себебі жалдау шартында «тұрғын емес үй-жайды жалдау шарты» делінген ұғымдық тіркес белгіленеді.

Коммерциялық үй-жайларды жалдау шартының пайда болу мен қалыптасуының тарихи-құқықтық қырларын зерделеу дәл көрсеткендей, «коммерциялық үй-жайлар» мен «жалдау шарты» деген ұғымдық тіркестер бірнеше ұғымдық тіркестер арқылы тарихи құжаттарда және тарихтың өткен ғасырларда қолданылған және қазіргі нақты қолданыстағы заңдардың басым көпшілігінің мазмұнында нақты түрде көрініс тапқандығы анықталып тұр. Ол ұғымдардың сонда көрініс табуының негізгі себептері.

Көптеген ғасырлардан бері жалпы жалдау түрлерінің, оның ішінде коммерциялық үй-жайларды жалдаудың маңыздылығы артып, оларды жалға беру коммерциялық тиімділік, сондай-ақ

оларды жалға алу тарихи-құқықтық қажеттілік болды.

Коммерциялық үй-жайлар – бизнес әкімшілік, өндіріс, өңдеу, сауда-саттық, қызмет көрсету және жалға беру (алу) арқылы тұрақты түрде табыс алу мақсатында кәсіпкерлік қызметте пайдаланылатын жалпы коммерциялық объектілер.

Коммерциялық үй-жайларды жалдау шарты – кәсіпкерлік қызметте пайдаланылатын жалпы коммерциялық объектілерді жалдау шарты бойынша жалға берілген объектілерге ақы төлеу міндетімен ерекшеленген жалға беруші мен жалға алушы арасында жазбаша нысанда жасалған жеке коммерциялық келісім.

Мүліктік игіліктер мен құқықтарға (мүлікке): заттар, ақша, соның ішінде шетел валютасы, қаржы құралдары, еңбек, жұмыс, қызмет, шығармашылық-интеллектуалдық, сондай-ақ жеке кәсіпкерлік қызметтің объектіге айналған нәтижелері (өнімдері), фирмалық атаулар, тауарлық белгілер және бұйымды дараландырудың өзге де құралдары мүліктік құқықтар, цифрлық активтер мен басқа да жылжитын және жылжымайтын мүліктер жатады.

Негізгі мақсат сауда-саттық және қызмет көрсетумен тікелей әрі тұрақты айналысатын жеке кәсіпкерлік субъектілері мен заңды тұлғаларға коммерциялық үй-жайларды нақты жалға беру. Коммерциялық үй-жайларды жалға берудің арнайы мақсаты мерзімдік (маусымдық) жағдайлармен анықталады. Өзге жағынан дәл айтар болсақ, коммерциялық үй-жайлар салу, жалға беру, пайдалану мақсаттарына сай ерекшеленеді.

Демек, коммерциялық үй-жайларды салу мақсаты асылы стратегиялық тұрғыдан оларды иелерінің өзі пайдалану не жалға берудің мақсатын нақты айқындайды. Аталған коммерциялық объектілерді жалға беру және жалға алу мақсаттары – оларды жалдау шарттарының жасасудың, сондай-ақ пайдалану мақсаттарын анықтап береді. Ал енді коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының ерекшеліктерін өз кезегінде қысқа түрде былайша жинақтап түсіндіруге болады. Коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарының субъектілері негізгі ерекшелікке жатады. Коммерциялық үй-жайлар жалдау шарттарының объектілері ретінде олардың жалпы ерекшеліктері болып саналады.

Коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарын жасау мақсаттары сол объектілерді уақытша иемдену мен пайдалану мақсаттарын дәлелдейді.

Коммерциялық үй-жайларды жалдау шартының бірнеше ерекшеліктері бар. Мысалы, жалға алынған объекті кейіннен сатып алу арқылы жалға алу шартына сәйкес жалға алушының жеке меншігіне беріледі. Яғни сол объекті жалға берушіге кері қайтарылмайды. Кейіннен сатып алу арқылы жалға алу шарты негізі аралас нысанда (яғни жалға алынады әрі кейіннен сатып алу құқығы беріледі) жасалады. Ол шарттың лизинг шартынан ерекшелігін айтар болсақ, лизинг шартында үш тұлға (жалға беруші, жалға алушы, сатушы) қатысса, ал енді кейіннен сатып алу шартында екі тарап (жалға беруші және жалға алушы) қатысады.

Коммерциялық үй-жайларды жалдау шартының құқықтық табиғатын зерделеу және оған қатысты ұғымдар мен терминдерге құқықтық анықтама бере келе, коммерциялық үй-жайларды жалдау шартының пайда болу мен қалыптасуының тарихи-құқықтық қырларын қарастырудан айқындалғандай, коммерциялық

үй-жайлардың және оларды жалдау шарттарының өзіндік пайда болуы, қалыптасуы мен дамуына жеке және жалпы әсер мен ықпал ететін себептері бар екені де анықталды. Осы ретте ғылыми сипатта болжам жасауға тырысамыз. Әлемдегі коммерциялық үй-жайларды жалдауға алудың, әсіресе бірлесе пайдалану (мысалы, шерингтік экономика негізінде және т.б.) трендтік тетіктері дамып келеді.

Демек, тиісті технологиялық прогресстің болуына орай, экономиканы цифрландыру үдерісі арқылы тікелей коммерциялық үй-жайларға қатысты тұтынушылардың, яғни жалдаушылардың шерингтік экономиканың негізгі тәсілдерін қолдана білуі, коммерциялық үй-жайларды жалдау шартын жасау шарттары мен талаптары біршама өзгереді. Сол себепті жалдау шарттарын жасасудың алдын ала шарттары нақтырақ ескерілуі тиіс. Олар өз кезегінде коммерциялық үй-жайларды жалдау шарттарын жаңаша қалыптасуына ықпал етеді деп санаймыз.

Әдебиеттер

Азукаева Б.А. Правовое регулирование договора аренды нежилых помещений//Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва, 2007. – 23 с.

Белов В.А. Аренда как возратное обязательство//диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва, 2016. – 213 с.

Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая от 30 ноября 1994 года № 51-ФЗ (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.)//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30396612&pos=4;-106#pos=4;-106.

Елизаров Д.В. Гражданско-правовые проблемы аренды недвижимого имущества//Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Владивосток, 2011. – 23 с.

Қазақско-русский словарь: около 50000 слов / Под ред. чл.- корр. НАН РК

Крушинская Е.В., Далабаева К.М. Проблемы правового регулирования аренды зданий и сооружений//Современные проблемы гуманитарных и социальных наук: Материалы международной научно-практической конференции / Под общей редакцией А.К. Кусаинова. – Нур-Султан: Евразийский гуманитарный институт, 2019. – 370 с. – С.289-291.

Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 16 шілдедегі N 242 Заңы//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000242>.

«Қазақстан Республикасының Конституциясы». 1995 ж. Республикалық референдумда қабылданды//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.

«Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі»Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>.

Нүрсейітов Э.О. Аренда пособие. 2006 г.

«Түрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі N 94 Заңы//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000094>.

Русско-казахский словарь. 1-том. А-О. – Алматы: Издательство «Арыс», 2007. – 640 с.

Русско-казахский словарь. 2-том. О-Я. – Алматы: Издательство «Арыс», 2007. – 640 с.

Bessie Foya. Commercial lease agreements – a closer look. Research report//Johannesburg March 2011//<https://core.ac.uk/reader/39669310>.

Jason Brock and Jim Phillips. The commercial lease: property or contract?//file:///C:/Users/User/Downloads/1421-Article%20Text-1532-1-10-20171206.pdf

Авторлар туралы мәлімет:

Алимкулова Акмарал Садуакасовна (корреспондент автор) – заң ғылымдарының магистрі, Шымкент университеті аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: akmaral.alimkulova83@mail.ru);

Кайыптаева Асел Қуандықовна – Alikhan Bukeikhan Universiti з.ғ.к., (Қазақстан, Семей қ., e-mail: aselkz@list.ru);

Сартбаева Улданай Қарахановна – заң ғылымдарының кандидаты, Шымкент университеті аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: ona_texas@mail.ru);

Мадалиева Ақзада Алайдарқызы – ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының Қызылорда облысы бойынша филиалының з. г. к., профессоры (Қазақстан, Қызылорда қ., e-mail: Zada_nazar@mail.ru).

Information about authors:

Alimkulova Akmaral Saduakasovna (author correspondent) – Senior Lecturer at Shymkent University (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: akmaral.alimkulova83@mail.ru);

Kaishatayeva Asel Kuandykovna – candidate of law, Alikhan Bukeikhan Universiti (Kazakhstan, Semey c., e-mail: aselkz@list.ru);

Sartbayeva Uldanai Karakhanovna – Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer at Shymkent University (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: ona_texas@mail.ru);

Madalievа Akzada Alaidarovna – candidate of legal sciences, professor of the Kyzylorda region branch of the Academy of Public Administration under the president of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Kyzylorda c., e-mail: Zada_nazar@mail.ru).

Информация об авторах:

Алимкулова Акмарал Садуакасовна (автор-корреспондент) – магистр юридических наук, старший преподаватель университета Шымкент (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: akmaral.alimkulova83@mail.ru);

Кайшатаева Асель Куандыковна – кандидат юридических наук, Университет имени Алихана Букейхана, (Казахстан, г. Семей, e-mail: aselkz@list.r);

Сартбаева Улданай Карахановна – кандидат юридических наук, старший преподаватель университета Шымкент (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: ona_texas@mail.ru);

Мадалиева Ақзада Алайдаровна – руководитель Кызылординского областного филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, кандидат юридических наук, профессор (Казахстан, Кызылорда, e-mail: Zada_nazar@mail.ru).

*Тіркелген: 24.10.2024 ж.
Қабылданды: 10.12.2024 ж.*

**М.Ж. Бектурганов^{ib}, Н.Р. Максатов^{*ib},
С.А. Акимбекова^{ib}**

Caspian University, г. Алматы, Казахстан

*e-mail: nureke259@mail.ru

ОСОБОЕ МНЕНИЕ СУДЬИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан предоставляет судье при коллегиальном голосовании право выражать свое несогласие с большинством голосов в письменной форме по вопросу вынесения решения суда. Это право рассматривается теорией гражданского процессуального права как гарантия соблюдения принципа свободы оценки доказательств. Общее мнение таково, что несогласие является условием для того, чтобы судья подписал решение, с которым он или она не согласен. Эти устоявшиеся позиции противоречивы и требуют научного анализа.

Практика последних лет показывает, что при рассмотрении дел судьи все чаще опираются на собственное мнение, которое отличается от большинства. Однако законодатель не регламентирует сроки вынесения особого мнения судьи и процедуру ознакомления с ним участников процесса.

Хотя особое мнение судьи напрямую не имеет правовых последствий, эта система гражданского судопроизводства так или иначе связана с различными аспектами правовой системы, такими как регулирование статуса судьи и организация судебного разбирательства (в частности, доступность материалов дела для сторон, то, как обжаловать судебные решения и т.д.). Мы считаем, что несогласие судьи (или его отсутствие) может косвенно повлиять на позицию суда, позицию законодателя в системе общественного мнения, разделение ветвей власти и, в некоторых случаях, на развитие правоприменительной практики.

В данной статье авторы пришли к выводу, что в настоящее время необходимо внести изменения и дополнения в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросу особого мнения судьи.

По мнению авторов, помимо повышения прозрачности судебной деятельности, опубликование особого мнения судьи поможет укрепить принцип независимости судей и будет способствовать творческому правоприменению.

Ключевые слова: суд, судья, особое мнение, гражданский процесс, коллегиальный состав суда, решение суда.

M. Zh. Bekturganov, N.R. Maxatov*, S.A. Akimbekova

Caspian University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: nureke259@mail.ru

The special opinion of the judge in the civil proceedings of the Republic of Kazakhstan

The Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan grants a judge, in a collegial vote, the right to express his disagreement with the majority of votes in writing on the issue of making a court decision. This right is considered by the theory of civil procedure law as a guarantee of compliance with the principle of freedom of evaluation of evidence. The general opinion is that disagreement is a condition for a judge to sign a decision with which he or she disagrees. These established positions are contradictory and require scientific analysis.

The practice of recent years shows that when considering cases, judges increasingly rely on their own opinion, which differs from the majority. However, the legislator does not regulate the timing of the issuance of a special opinion of the judge and the procedure for familiarizing participants in the process with it.

Although the judge's dissenting opinion does not directly have legal consequences, this system of civil proceedings is somehow related to various aspects of the legal system, such as regulating the status of a judge and organizing court proceedings (in particular, the availability of case materials to the parties, how to appeal court decisions, etc.). We believe that the judge's disagreement (or its absence) may indirectly affect the position of the court, the position of legislators in the public opinion system,

the separation of branches of government and, in some cases, the development of law enforcement practice.

In this article, the authors came to the conclusion that it is currently necessary to make changes and additions to the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan on the issue of a judge's dissenting opinion.

According to the authors, in addition to increasing the transparency of judicial activities, the publication of a judge's dissenting opinion will help strengthen the principle of judicial independence and promote creative law enforcement.

Key words: court, judge, dissenting opinion, civil procedure, collegial composition of the court, court decision.

М.Ж. Бектурганов, Н.Р. Максатов*, С.А. Акимбекова

Caspian University, Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: nureke259@mail.ru

Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізудегі судьяның ерекше пікірі

Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі судьяға алқалы дауыс беру кезінде сот шешімін шығару мәселесі бойынша көпшілік дауыспен өзінің келіспеушілігін жазбаша нысанда білдіру құқығын береді. Бұл құқықты азаматтық іс жүргізу құқығы теориясы дәлелдемелерді бағалау еркіндігі принципін сақтаудың кепілі ретінде қарастырады. Жалпы пікір мынада: келіспеушілік судьяның өзі келіспейтін шешімге қол қоюының шарты болып табылады. Бұл қалыптасқан ұстанымдар қарама-қайшы және ғылыми талдауды қажет етеді.

Соңғы жылдардағы тәжірибе көрсеткендей, істерді қарау кезінде судьялар көбінесе өз пікірлеріне сүйенеді, бұл көпшіліктен өзгеше. Алайда, заң шығарушы судьяның ерекше пікірін шығару мерзімдерін және процеске қатысушыларды онымен таныстыру рәсімін реттемейді.

Судьяның ерекше пікірінің құқықтық салдары тікелей болмаса да, азаматтық сот ісін жүргізудің бұл жүйесі қандай да бір жолмен құқықтық жүйенің әртүрлі аспектілерімен байланысты, мысалы, судьяның мәртебесін реттеу және сот ісін ұйымдастыру (атап айтқанда, тараптар үшін іс материалдарының болуы, сот шешімдеріне қалай шағымдану және т.б.). Судьяның келіспеуі (немесе оның болмауы) соттың ұстанымына, заң шығарушылардың пікір жүйесіндегі ұстанымына, билік тармақтарының бөлінуіне және кейбір жағдайларда құқық қолдану практикасының дамуына жанама әсер етуі мүмкін деп санаймыз.

Осы мақалада авторлар қазіргі уақытта судьяның ерекше пікірі мәселесі бойынша Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет деген қорытындыға келді.

Авторлардың пікірінше, сот қызметінің ашықтығын арттырумен қатар, судьяның ерекше пікірін жариялау судьялардың Тәуелсіздік қағидатын нығайтуға көмектеседі және шығармашылық құқық қолдануға ықпал етеді.

Түйін сөздер: сот, судья, ерекше пікір, азаматтық іс жүргізу, соттың алқалы құрамы, сот шешімі.

Введение

Особое мнение судьи в процессе – это хорошо известный термин в юриспруденции, который обозначает мнение одного судьи, который полностью или частично не согласен с решением суда, принятым большинством голосов.

При отправлении правосудия система «особого мнения судьи» связана непосредственно с рассмотрением дела коллегиальным составом.

Согласно ст. 36 ГПК РК «все судьи при рассмотрении и разрешении дел коллегиальным составом суда пользуются равными правами, и все вопросы должны разрешаться судьями большинством голосов» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/>

K1500000377). При вынесении судебного акта ни один из судей не имеет права воздержаться от голосования.

Институт «особого мнения судей» в процессуальной науке Казахстана не получил должного внимания. Судья при коллегиальном рассмотрении дела, не согласный с мнением большинства судей, вправе выразить особое мнение и приложить его к материалам дела.

Несогласие с большинством голосов может быть связано с решением целиком или отдельных его частей. При этом, такое несогласие не имеет юридических последствий, но может быть использовано при пересмотре судебных актов вышестоящей инстанцией.

Материалы и методы

В ходе работы авторы использовали общенаучные методы сбора первичной информации, через призму основной цели исследования и его задач, в частности:

- анализ официальных статистических данных судов Республики Казахстан;
- обработка и анализ судебной практики при исследовании вопроса особого мнения судьи;
- анализ зарубежного процессуального законодательства по регулированию института особого мнения судьи в гражданском процессе.

Системный метод исследования заключается в изучении института гражданского процессуального права «особое мнение судьи».

Комплексный метод исследования позволил провести анализ как внутренних, так и внешних факторов, вызывающих вынесение судьей при коллегиальном рассмотрении дела особого мнения.

Интеграционный метод при проведении исследования позволил объединить усилия авторов для наилучшего достижения поставленной цели научной статьи, разработать предложения по совершенствованию гражданского процессуального законодательства по вопросу особого мнения судьи.

Обзор литературы

Необходимо отметить, что особое мнение судьи малоизученная область гражданского процесса в Казахстане. Практика вынесения особого мнения судьей восходит к англо-саксонской традиции права (Kelemen 2011: 120).

В США институт особого мнения судьи в настоящее время является типичным атрибутом судебного разбирательства. Кроме того, он является гордостью американского правосудия.

Институт особого мнения судьи является одной из наиболее малоизученных областей казахстанской юриспруденции. Практика выражения особого мнения судьи восходит к традициям англо-саксонского права. В настоящее время для юристов США институт особого мнения судьи является типичным атрибутом судебного разбирательства. Кроме того, он является гордостью американского правосудия. Например, как указывает E. Dumbauld «особые мнения О. Холмса – судьи Верховного суда США считаются сокровищами юридической мысли» (Dumbauld E. 1942: 932).

Ссылаясь на слова Жан-Поля Косты, почетного председателя Европейского суда по правам человека, Мари-Франсуа Риго отмечает, что несогласие судьи является неоднозначным судебным нововведением, которое может спровоцировать публикацию мнений по «деликатным» вопросам правосудия некорректных с моральной или политической точки зрения (Rigaux M.-F. 2012).

Мы полностью поддерживаем точку зрения о раскрытии несогласия судьи или ознакомлении с ним участников процесса (Kelemen 2013: 1349).

Институт особого мнения судьи предусмотрен как в США, так и в некоторых странах Европы. Однако законодательство таких европейских государств как Австрия, Бельгия, Италия, Люксембург, Мальта, Нидерланды и Франция не предусматривает данный институт. При этом правовая доктрина этих стран все же требует регулирование данного института (Zagrebelsky 2000).

Кроме того, в США судья, не согласный с мнением большинства судей высказывает свое особое мнение, которое подписывается им, но он не подписывает решение суда, составленное судебной коллегией.

С целью аргументации своего особого мнения судья приложит значительные усилия. Возможно, он попытается подкрепить свои выводы глубоким анализом теоретических основ юридической науки. В результате этих творческих процессов могут появиться новые научные гипотезы или оригинальные взгляды на существующие правовые проблемы, что, несомненно, расширяет пространство научного поиска (Новопавловская 2017: 106).

Результаты и обсуждение

В Казахстане в настоящее время много сделано для того, чтобы деятельность судов была более прозрачной. Каждый имеет возможность ознакомиться с судебными актами посредством судебного кабинета, не выходя из дома.

При вынесении решения суда коллегиальным составом возможна ситуация, когда один судья не согласен с большинством. И в данной ситуации законодатель дает этому судье право изложить свое несогласие в виде особого мнения.

Особое мнение судьи – это его суждение, которое отличается от мнения большинства судей

по решению конкретного процессуального вопроса, которое излагается в письменной форме.

Составление особого мнения дает судье, оставшемуся в меньшинстве возможность зафиксировать и обосновать свою позицию (Куцова 1962: 34).

По законодательству Казахстана судья свое несогласие излагает в письменной форме, которое приобщается к материалам гражданского дела в запечатанном конверте. Но в отличие от американских судей, казахстанский судья, выразивший особое мнение, обязан подписать акт судебной коллегии.

И в этой связи, можем согласиться с мнением Р. Нурпеисова, который считает, что «принуждение судьи подписывать неугодный ему судебный акт противоречит принципу независимости судебной власти. Было бы логически неверно считать по-настоящему независимым судью, подписавшего судебный акт, с которым он не согласен» (Нурпеисов 2014).

Законодатель в ст. 36 ГПК РК предусмотрел правило о запрете извещения лиц участвующих в деле о наличии в материалах дела особого мнения судьи. Более того, при ознакомлении с материалами дела участниками процесса, конверт, содержащий особое мнение судьи, должен быть изъят. Таким образом, лицо, участвующее в деле лишено права на ознакомление с особым мнением судьи. Основанием для установления этого правила послужила защита тайны совещания судей.

На наш взгляд, с данной точкой зрения законодателя можно поспорить. Согласно ч. 3 ст. 36 ГПК РК при пересмотре дела в порядке кассации судебная коллегия вправе с особым мнением судьи. Соответственно, суд кассационной инстанции, узнав об особом мнении судьи, уже раскрывает тайну совещания судей. Таким образом, возможность ознакомления с особым мнением судьи имеется только у суда кассационной инстанции.

При оглашении судебного акта апелляционной инстанцией и при наличии особого мнения судьи оно не оглашается вместе с ним. О наличии особого мнения судьи в материалах дела участники процесса ни коим образом не извещаются.

На наш взгляд, положение о неизвещении участников процесса о наличии особого мнения судьи в деле противоречит принципу гласности судебного разбирательства (ст. 19 ГПК РК). Принцип гласности означает, что все лица уча-

ствующие в деле, имеют право присутствовать в судебном заседании от предварительной беседы до оглашения судебного акта. Этой возможностью лица, могут быть лишены, лишь в случаях, прямо предусмотренных законом.

Ведь даже в том случае, если суд кассационной инстанции при пересмотре дела примет во внимание особое мнение судьи, в результате которого будет отменен или изменен судебный акт, он в своем постановлении не отражает факта наличия особого мнения судьи.

При этом, хотелось бы отметить, что международные суды в том числе Международный суд ООН (<https://www.un.org/ru/icj/>), Европейский суд по правам человека (<https://www.echr.coe.int/>), Суд Европейского союза (https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/) публикуют особое мнение судьи. Соответственно особое мнение судьи является общедоступным, что показывает объективность и прозрачность судебного разбирательства.

Если обратиться к законодательству стран СНГ, то мы также видим аналогичную практику. Например, в ГПК Грузии (ст. 27) предусмотрено, что «судья, не согласившийся с большинством мнений, в письменной форме излагает свое особое мнение, о чем сообщается сторонам во время объявления решения» (<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/29962?publication=157>).

Например, согласно ст. 27 ГПК Грузии судья, не согласный с большинством голосов судей, излагает свое особое мнение в письменной форме, о котором сообщают сторонам во время объявления решения (<https://matsne.gov.ge/ru/document/view/29962?publication=157>).

В соответствии со ст. 35 ГПК Украины судья, не согласный с решением, излагает в письменной форме свое особое мнение. О его наличии извещаются участники процесса. Особое мнение приобщается к делу и является открытой для ознакомления (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418564).

Также, по ст. 27 ГПК Армении о наличии особого мнения судьи объявляется участникам процесса вместе с судебным актом. (https://www.translationcentre.am/pdf/Trans_ru/HH_Codes/Civil_Procedure_Code_ru.pdf).

Мы полностью поддерживаем предложение ученых-процессуалистов, которые предлагают институт «особого мнения судьи» сделать доступным для участников процесса. Как отмечает А.Н. Верещагин «открытость этого института позволит повысить качество судебных актов,

поскольку суд, или, скорее, большинству судей придется больше задумываться над аргументацией своей позиции, ведь в случае вынесения особого мнения, судебный акт будет более внимательно проверяться не только вышестоящей инстанцией, но и лицами участвующими в деле» (Верещагин 2006: 172).

Нельзя не согласиться с мнением Е.Г. Мартыничка, который отмечает, что «сокрытие от участников процесса наличия в деле особого мнения судьи под предлогом нарушения тайны совещательной комнаты, а также невозможность у них ознакомиться с ним является безнравственным» (Мартыничик 1981: 89).

Мы считаем, что несогласие судьи не включает в себя предварительное решение судьи. Однако, в нем содержится окончательный вывод о принятом решении и причины его несогласия с позицией других судей.

На наш взгляд, нельзя утверждать, что особое мнение судьи, приобщенное к материалам дела как-то может нарушить тайну совещания судей при вынесении судебного акта. Особое мнение содержит обоснованную позицию одного из судей и в процессе может повлиять на решение вышестоящего суда, включая негативные последствия для того или иного участника.

Изучая институт «особого мнения судей», можно сделать вывод, что законодатель несколько слабо его урегулировал. Положения статьи 36 ГПК РК не раскрывают юридического значения несогласия судьи с точки зрения юридической силы данного документа. При изучении этой нормы возникает вопрос, существует ли определенная процессуальная форма выражения несогласия, особый порядок написания, форма документации, обязательная информация, которая должна быть в тексте выражения несогласия.

Мы считаем, что отсутствие ответов на эти вопросы связано со слабой правовой проработкой и регулированием. В связи с этим необходимы изменения и дополнения в статью 36 ГПК РК.

Заключение

На основании изложенного, можно прийти к выводу о том, что особое мнение судьи один из важнейших моментов при отправлении правосудия. Ограничение доступа участников процесса к ознакомлению с особым мнением судьи, существенно влияет на многие факторы, в том числе непосредственно на защиту своих прав.

Кроме того, очевидно, что выражать и отстаивать свое мнение эмоционально и психологически сложно и всегда провоцирует серьезные внутренние конфликты. Очень трудно преодолеть сомнения и избежать влияния авторитетов. Судьи остаются в меньшинстве среди своих коллег, и каждый судья, по определению, является высококвалифицированным специалистом. Несогласие, конечно, является крайним вариантом позиции судьи, когда цена решения явно высока, когда внутренний компромисс невозможен, а убежденность в судебной ошибке высока, другого выхода обычно нет. Право на выражение несогласия также является психологической гарантией, которая защищает репутацию судьи, сильные профессиональные стимулы, личную свободу и независимость, ценность его решений и ответственность за свой выбор.

Несмотря на окончательность решения суда, судья обращается к своим коллегам с особым мнением, и не исключена возможность его пересмотра самим судом при новых условиях и обстоятельствах или рассмотрения позиции судьи по новому делу.

Определяя место в системе права и правовую природу института особого мнения судьи, можно сделать следующие: институт особого мнения судьи является одним из важных элементов правовой системы. Он представляет собой индивидуальное право и обязанность судьи выражать свое мнение отдельно от мнения большинства во время рассмотрения дела.

Несогласие судьи признается важным для судебного процесса и предоставляет возможность высказать индивидуальные суждения и альтернативные точки зрения по правовым вопросам. Система особых мнений судей позволяет нам сохранять плюрализм и разнообразие мнений в правовой системе. Это основной принцип правосудия и верховенства права.

Правовая природа института особого мнения судьи заключается в его основании и правовых последствиях. Основанием для выражения особого мнения является независимость и непредвзятость судьи при принятии решения. Судья имеет право не согласиться с мнением большинства или принять другой вывод на основе своего личного опыта и знаний.

Правовые последствия института особого мнения судьи могут быть различными. В некоторых системах права особое мнение является лишь выражением индивидуального мнения и не имеет прямых юридических последствий.

В других системах права особое мнение судьи может являться основанием для обжалования или пересмотра решения в вышестоящем суде. Также институт особого мнения может служить средством контроля судебной практики и стимулирования развития правовой системы.

Таким образом, на основании судебной практики, сравнительного анализа зарубежных стран, действующего законодательства, а также приведенных выше доводов, особое мнение судьи – имеет значительную и важную роль при отправлении правосудия, между тем законодатель на счет данного понятия дал скромное место в законодательстве, не обозначив статус и роль данного процессуального акта. В связи с этим, считаем, данное понятие нуждается в существенной доработке и пересмотре законодателем в силу отсутствия многих составляющих, а главное закреплении правового статуса на законодательном уровне.

В целях обсуждения данного вопроса и совершенствования действующего гражданского процессуального кодекса, обеспечения прозрачности и законности судебных актов предлагаются следующие предложения:

1. указывать на наличие особого мнения судьи при вынесении судебных актов;
2. обеспечить доступ сторонам и участникам процесса к ознакомлению с мнением судьи;

3. необходимо прямо в ст. 36 ГПК РК предусмотреть порядок вынесения особого мнения судьи.

В целом, институт особого мнения судьи играет важную роль в судебной системе, обеспечивая защиту судебной независимости, плюрализм мнений и верховенство права. Он позволяет судьям выражать свои суждения и способствует совершенствованию правовых стандартов и судебной практики. Особое мнение судьи является основой судебного процесса и способом гарантирования принципов справедливости и правовой верности.

Мы считаем, что возможность того, что судьи могут иметь право голоса при принятии судебных решений в форме несогласия, имеет решающее значение не только для самих судей, но и для теории права, законодательства и правоприменительной практики. Уже сама по себе возможность судьи высказаться по этим вопросам в процессуально установленных рамках особого мнения, безусловно, имеет большое значение, как для самого судьи, так и для правовой теории, законодательской и правоприменительной практики.

Данное исследование финансировалось Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP19174965).

Литература

- Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗПК // Ведомости Парламента РК 2015 г., № 20-VI, ст. 114. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377>. (Дата обращения 01.06.2024 г.).
- Kelemen K. The road from Common Law to East-Central Europe: the case of the dissenting opinion // *Legal and Political Theory in the Post-National Age* / P. Cserne, M. Könczöl (eds). Frankfurt: Peter Lang Publ., 2011. – Pp. 118-134.
- Dumbauld E. Dissenting Opinions in International Adjudication // *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*. – 1942. – Vol. 90. – № 8. – Pp. 929-945.
- Rigaux M.-F. La Cour constitutionnelle et les opinions séparées // URL: <http://www.justice-en-ligne.be/article404.html#comment901> (Дата обращения 01.06.2024 г.).
- Kelemen K. Dissenting opinions in Constitutional Courts // *German Law Journal*. – 2013. – Vol. 14. – No. 8. – Pp. 1345-1371.
- Zagrebelsky G. La pratique des opinions dissidentes en Italie // URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr> (Дата обращения 03.06.2024 г.).
- Новопавловская Е.Е. Особое мнение судьи Конституционного Суда Российской Федерации: проблемы правовой регламентации и практика применения // *Вестник экономики, права и социологии*. – 2017. – № 1. – С. 104-108.
- Куцова Э.Ф. Приговор. – М.: Госюриздат, 1962. – 39 с.
- Нурпеисов Р. Личное мнение юриста об особом мнении судьи // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31563385&pos=1;284#pos=1;284 (Дата обращения 03.06.2024 г.).
- Официальный сайт Международного суда ООН // <https://www.un.org/ru/iccj/> (Дата обращения 06.06.2024 г.).
- Официальный сайт Европейского суда по правам человека // <https://www.echr.coe.int/> (Дата обращения 06.06.2024 г.).
- Официальный сайт Суда Европейского союза // https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/ (Дата обращения 06.06.2024 г.).
- Гражданский процессуальный кодекс Грузии // <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/29962?publication=157> (Дата обращения 06.06.2024 г.).
- Гражданский процессуальный кодекс Украины // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418564 (Дата обращения 06.06.2024 г.).

Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения // https://www.translationcentre.am/pdf/Trans_ru/HH_Codes/Civil_Procedure_Code_ru.pdf (Дата обращения 06.06.2024 г.).

Верещагин А. Особые мнения в российских судах // Сравнительное Конституционное Обозрение. – 2006. – № 4 (57). – С. 165-175.

Мартыничук Е.Г. Особое мнение судьи по уголовному делу. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 130 с.

References

Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 31 oktiabria 2015 goda No377-V ZRK [Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated by October 31st, 2015 No.377-V ZRK] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376&pos=164;-49#pos=164;-49 (Data obrasheniya: 01 iyunya 2024 g.).

Kelemen K. The road from Common Law to East-Central Europe: the case of the dissenting opinion // Legal and Political Theory in the Post-National Age / P. Cserne, M. Könczöl (eds). Frankfurt: Peter Lang Publ., 2011. – Pp. 118-134.

Dumbauld E. Dissenting Opinions in International Adjudication // University of Pennsylvania Law Review and American Law Register. – 1942. – Vol. 90. – № 8. – Pp. 929-945.

Rigaux M.-F. La Cour constitutionnelle et les opinions séparées // URL: <http://www.justice-en-ligne.be/article404.html#comment901> (Data obrasheniya: 01 iyunya 2024 g.).

Kelemen K. Dissenting opinions in Constitutional Courts // German Law Journal. – 2013. – Vol. 14. – No. 8. – Pp. 1345-1371.

Zagrebelsky G. La pratique des opinions dissidentes en Italie // URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr> (Data obrasheniya: 03 iyunya 2024 g.).

Novopavlovskaya E.E. Osoboe mnenie sudi Konstitutsionnogo Suda Rossiiskoi Federatsii: problemy pravovoi reglamentatsii i praktika primeneniia [Dissenting opinion of the judge of the Constitutional Court of the Russian Federation: problems of legal regulation and practice of application] // Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii. – 2017. – № 1. – S. 104-108.

Kutsova E.F. (1962) Prigovor [Sentence]. – Moscow: Gosizdat. – 39 s.

Nurpeisov R. Lichnoe mnenie iurista ob osobom mnenii sudi [The lawyer's personal opinion on the judge's dissenting opinion] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31563385&pos=1;284#pos=1;284 (Data obrasheniya: 03 iyunya 2024 g.).

Ofitsialnyi sait Mezhdunarodnogo suda OON [Official website of the International Court of Justice] // <https://www.un.org/ru/icj/> (Data obrasheniya: 06 iyunya 2024 g.).

Ofitsialnyi sait Evropeiskogo suda po pravam cheloveka [Official website of the European Court of Human Rights] // <https://www.echr.coe.int/> (Data obrasheniya: 06 iyunya 2024 g.).

Ofitsialnyi sait Suda Evropeiskogo soiuza [Official website of the Court of Justice of the European Union] // https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/ (Data obrasheniya: 06 iyunya 2024 g.).

Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Gruzii [The Civil Procedure Code of Georgia] // <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/29962?publication=157> (Data obrasheniya: 6 iyunya 2024 g.).

Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedure Code of Ukraine] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30418564 (Data obrasheniya: 06 iyunya 2024 g.).

Grazhdanskii protsessualnyi kodeks Respubliki Armeniia [The Civil Procedure Code of the Republic of Armenia] // https://www.translationcentre.am/pdf/Trans_ru/HH_Codes/Civil_Procedure_Code_ru.pdf (Data obrasheniya: 06 iyunya 2024 g.).

Vereshchagin A. Osobyie mneniia v rossiiskikh sudakh // Zhurnal Sravnitelnoe Konstitutsionnoe Obozrenie [Dissenting opinions in Russian courts // Journal Comparative Constitutional Review]. – 2006. – No 4 (57). – S.165-175.

Martynichuk E.G. (1981) Osoboe mnenie sudi po ugovolnomu delu [The judge's dissenting opinion on the criminal case]. – Kishinev: Shtiintsa. – 130 s.

Сведения об авторах:

Бектурганов Маргулан Жубанышевич – магистр юридических наук, докторант Высшей школы права «Әділет» Caspian University (Казахстан, г. Алматы, e-mail: make6981@mail.ru)

Максатов Нуржан Ришатұлы (корреспондент автор) – магистр юридических наук, сеньор-лектор Высшей школы права «Әділет» Caspian University (Казахстан, г. Алматы, e-mail: nureke259@mail.ru).

Акимбекова Саида Аминовна – доктор юридических наук, академический профессор Высшей школы права «Әділет» Caspian University (Казахстан, г. Алматы, e-mail: asaida74@mail.ru).

Авторлар туралы мәліметтер:

Бектурганов Марғұлан Жұбанышұлы – заң ғылымдарының магистрі, Каспий университетінің «Әділет» заң жоғары мектебінің PhD докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: make6981@mail.ru)

Мақсатов Нұржан Ришатұлы – (корреспондент авторы) – заң ғылымдарының магистрі, Каспий университетінің «Әділет» заң жоғары мектебінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nureke259@mail.ru).

Акимбекова Саида Аминовна – заң ғылымдарының докторы, Каспий университеті «Әділет» заң жоғары мектебінің академиялық профессоры (Қазақстан, г. Алматы, e-mail: asaida74@mail.ru).

Information about the authors:

Bekturganov Margulan Zhubanyshevich – Master of Law, doctoral student of the Higher School of Law «Adilet» of the Caspian University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: make6981@mail.ru).

Maxatov Nurzhan Rishatovich (corresponding author) – Master of Law, Senior lecturer of the Higher School of Law «Adilet» of the Caspian University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: nureke259@mail.ru).

Akimbekova Saida Aminovna – Doctor of Law, Academic Professor of the Higher School of Law «Adilet» of the Caspian University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: asaida74@mail.ru).

Зарегистрирована: 16.08.2024 г.

Изменена: 05.12.2024 г.

Принята: 10.12.2024 г.

МРНТИ 10.31.21

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a8>

М.Н. Мамаева¹ , **А.Р. Бижанова*²** ,
Г.Ж. Османова² , **А.А. Исмаилов³**

¹Университет Шымкент, г. Шымкент, Казахстан

²Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

³Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан

*e-mail: mmakbal85@mail.ru

ГАРАНТИИ НЕЗАВИСИМОСТИ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА И УЗБЕКИСТАНА

В статье авторы дают анализ международным стандартам по обеспечению независимости адвокатуры в Республике Казахстан и Республике Узбекистан. Право адвокатов на доступ к охраняемой законом тайным информациям и участие в процессуальных действиях является одним из актуальных проблем. Авторы считают, что в статье необходимо внести коррективы в сроки рассмотрения обращений адвокатов, чтобы улучшить доступ адвокатов к необходимым материалам, предлагая адвокатам ознакомиться с охраняемым законом тайным информациям в уголовном и гражданском процессе. Также особое значение имеет гарантирование защиты прав адвокатов в ходе их профессиональной деятельности, что является основанием для эффективного выполнения их обязанностей. В результате исследования были представлены теоретические выводы, отражающие важность независимости адвокатуры для обеспечения верховенства закона и защиты прав граждан.

Авторы подчеркивают необходимость укрепления независимости адвокатов и адвокатских ассоциаций в Центральной Азии, что соответствует рекомендациям Международной комиссии юристов (МКЮ). Они отмечают важность принятия эффективных правовых и практических мер для обеспечения способности адвокатов выполнять свои профессиональные обязанности без надлежащего влияния. В статье также рассматриваются законодательные нормы, регулирующие право адвокатов на получение информации, в том числе содержащей государственную, коммерческую и иную охраняемую законом тайну. Авторы анализируют основные принципы адвокатской деятельности, включая независимость адвоката и соблюдение профессиональной этики, закрепленные в законодательстве Республики Узбекистан.

В заключение, статья подчеркивает важность международно-правовых стандартов независимости адвокатов как неотъемлемого элемента системы защиты прав человека.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская тайна, процессуальная независимость, защита прав, иммунитет адвоката, участие в судебных процессах, международные стандарты.

M.N. Mamaeva^{1*}, A.R. Bijanova², G.J. Osmanova², A.A. Ismailov³

¹Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: mmakbal85@mail.ru

Guarantees of Independence of Lawyer activities in Central Asian countries on the example of Kazakhstan and Uzbekistan

The article analyzes international standards regarding the provision of advocacy independence in the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan. Current issues faced by lawyers in these countries, such as access to legally protected confidentiality and the right to participate in procedural actions, are examined. The author suggests that lawyers should have the ability to access legally protected confidentiality in both criminal and civil proceedings. The necessity of introducing amendments to reduce the time frame for responding to legal inquiries is discussed to improve lawyers' access to necessary materials. Attention is also drawn to the importance of establishing guarantees for the protection of lawyers' rights during their professional activities, which is essential for the effective fulfillment of their duties. As a result of the research, theoretical conclusions and findings are presented, highlighting the importance of advocacy independence for ensuring the rule of law and protecting citizens' rights.

The authors emphasize the need to strengthen the independence of lawyers and lawyers' associations in Central Asia, which corresponds to the recommendations of the International Commission of

Lawyers (ICL). They note the importance of adopting effective legal and practical measures to ensure the ability of lawyers to perform their professional duties without undue influence. The article also deals with legislative norms regulating the right of lawyers to receive information, including state, commercial and other confidential information protected by law. The authors analyze the main principles of lawyer activity, including the independence of the lawyer and observance of professional ethics, enshrined in the legislation of the Republic of Uzbekistan.

In conclusion, the article emphasizes the importance of international legal standards and the independence of lawyers as an integral element of the human rights protection system.

Key words: lawyer, legal confidentiality, procedural independence, rights protection, lawyer immunity, participation in court proceedings, international standards.

М.Н. Мамаева^{1*}, А.Р. Бижанова², Г.Ж. Османова², А.А. Исмаилов³

¹Шымкент университеті, Шымкент қ., Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

³М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан

*e-mail: mmakbal85@mail.ru

Орталық Азия елдерінде адвокаттық қызметтің тәуелсіздігін қамтамасыз ету кепілдіктері: Қазақстан мен Өзбекстан мысалында

Мақалада Қазақстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасында адвокатураның тәуелсіздігін қамтамасыз ету жайлы халықаралық стандарттарға талдау жүргізіледі. Адвокаттардың заңмен қорғалатын құпияға қол жеткізу және іс жүргізу әрекеттеріне қатысу құқығы – өзекті мәселелердің бірі. Авторлар мақалада адвокаттарға қылмыстық және азаматтық процесте заңмен қорғалатын құпиямен танысуға мүмкіндік беруді ұсына отырып, адвокаттардың қажетті материалдарға қол жетімділігін жақсарту үшін адвокаттардың өтініштерін қарау мерзімдері бойынша түзетулер енгізу қажет деп есептейді. Сондай-ақ, кәсіби қызметі барысында адвокаттардың құқықтарын қорғауға кепілдік етудің маңызы ерекше, ал бұл олардың міндеттерін тиімді орындауға негіз болады. Зерттеу нәтижесінде заңның үстемдігі мен азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін адвокатура тәуелсіздігінің маңыздылығын көрсететін теориялық тұжырымдар мен қорытындылар ұсынылды.

Авторлар Халықаралық заңгерлер комиссиясының (ICL) ұсынымдарына сәйкес Орталық Азиядағы адвокаттар мен адвокаттар алқаларының тәуелсіздігін нығайту қажеттігін атап көрсетеді. Олар заңгерлердің өздерінің кәсіби міндеттерін заңсыз ықпалсыз атқаруын қамтамасыз ету үшін тиімді құқықтық және практикалық шараларды қабылдаудың маңыздылығын атап өтеді. Мақалада адвокаттардың ақпаратты, оның ішінде мемлекеттік, коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды қамтитын ақпаратты алу құқығын реттейтін заңнамалық нормалар қарастырылған. Авторлар Өзбекстан Республикасының заңнамасында бекітілген адвокаттық қызметтің негізгі принциптерін, соның ішінде адвокаттың тәуелсіздігі мен кәсіби этика нормаларын сақтауын талдайды.

Қорытындылай келе, мақалада адам құқықтарын қорғау жүйесінің ажырамас элементі ретінде адвокаттардың тәуелсіздігі туралы халықаралық құқықтық стандарттар маңыздылығы көрсетілген.

Түйін сөздер: адвокат, адвокаттық құпия, процессуалдық тәуелсіздік, құқықтарды қорғау, адвокат иммунитеті, сот процестеріне қатысу, халықаралық стандарттар.

Введение

Во всем мире серьезное внимание уделяется процессуальному статусу адвоката, являющегося важным участником судопроизводства при осуществлении правосудия, а также его совершенствованию. Адвокатура играет важную роль в реализации принципа верховенства права, включая предоставление квалифицированной правовой помощи юридическим и физическим лицам, особенно в свете её правозащитной функции. Международные акты обязывают государственные структуры обеспечить адвокатам

возможность исполнять свои профессиональные обязанности без запугивания, препятствий и неуместного вмешательства (<http://www.un.org/ru>). Там, где безопасность адвокатов находится под угрозой в связи с их профессиональной деятельностью, они должны быть защищены властями. В этой связи сравнительное изучение опыта Узбекистана и Казахстана в обеспечении независимости адвокатов приобретает особую актуальность.

В Узбекистане ежегодно возбуждается около 60 тысяч уголовных дел, из которых 45-50 тысяч направляются в суд. Более тысячи адво-

катов участвуют в процессе рассмотрения этих дел. Данные указывают на значимость независимости адвокатов для обеспечения верховенства права и защиты гражданских прав.

Методы

В процессе написания исследования использовались следующие методы: формально-логический, системный, метод исторического развития, сравнительно-правовой анализ, а также анализ практики уголовных дел и статистических данных. Были проведены социологические опросы для получения данных.

Результаты и обсуждение

Закон «Об адвокатской деятельности» (статья 2) предусматривает запрет вмешательства в работу адвокатов. Адвокат не может быть привлечён к ответственности за мнение, выраженное при осуществлении профессиональной деятельности, если только вступивший в силу приговор суда не установил его вину в преступлении (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33024087). Полный запрет также накладывается на требование у адвокатов сведений, связанных с оказанием юридической помощи.

Адвокатская деятельность основывается на принципах самостоятельности, самоуправления и корпоративности. Корпоративность адвокатских объединений выражена в правилах юридической этики и находит своё отражение в законодательных нормах (2006) Коллегии адвокатов, как группы юристов, действуют автономно. Любое вмешательство в их деятельность запрещено, и адвокаты могут подавать жалобы на действия должностных лиц, которые препятствуют их профессиональной деятельности (<https://lex.uz/docs/97661>).

Процессуальная независимость адвоката включает право самостоятельно определять правовую позицию по делу и оптимально обеспечивать защиту интересов клиента. ЕСПЧ подтверждает, что адвокаты имеют право выражать своё мнение по вопросам правосудия публично, не выходя за рамки профессиональных этических норм (Чориева 2020).

Некоторые проблемы реализации прав адвокатов на досудебных стадиях уголовного процесса

В уголовном процессе защитник имеет особый процессуальный статус. Например, статья 50 УПК Республики Узбекистан предус-

матривает право подозреваемых, обвиняемых и подсудимых приглашать адвокатов (<https://lex.uz/docs/97661>). Однако практика показывает, что это право используется недостаточно эффективно.

Одной из ключевых проблем является недопуск адвокатов к своим клиентам на различных этапах производства, начиная с задержания и обыска. Недопуск адвоката нарушает право на защиту и может существенно повлиять на исход дела. В законодательстве существуют положения о защите адвокатской тайны, однако их реализация часто оказывается недостаточно эффективной (Тулаганова 2017).

Зарубежный опыт

В Российской Федерации обыск и конфискация вещей адвоката могут проводиться только на основании судебного постановления, в присутствии члена адвокатской палаты (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087). В США иммунитет от разглашения конфиденциальной информации принадлежит в первую очередь подзащитному, и адвокат не может препятствовать его отказу от этого иммунитета (<https://www.lawyer-moldova.com/2012/09/law-on-advocacy.html>).

Защитник в уголовном процессе имеет особый процессуальный статус. Так, ч. 1 ст. 50 УПК Республики Узбекистан (РУз) предусматривает приглашение защитника подозреваемым, обвиняемым, подсудимым, их законными представителями, а также другими лицами по просьбе или с согласия подозреваемого, обвиняемого, подсудимого (http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml).

В настоящее время любой, кто вызывается органом, ведущим уголовный процесс для допроса в качестве свидетеля, может взять с собой на допрос своего или приглашенного адвоката, и никто не вправе препятствовать ему в реализации данного права (ч. 1 ст. 66 УПК). Однако нельзя сказать, что это право активно используется.

На наш взгляд, это происходит по двум причинам. Во-первых, свидетель обязан правдиво сообщить обо всех обстоятельствах, которые ему известны и могут иметь определенное значение. Сам свидетель может считать, что он лично не имеет никакого отношения к совершенному преступлению. Однако, если мы обратимся к ст. 66 УПК, то увидим, что свидетель – это лицо, которое предположительно знает о каких-либо обстоятельствах по уголовному делу.

Если гражданин случайно стал очевидцем драки и может сообщить обстоятельства того,

как она происходила, то юридическая помощь адвоката здесь может показаться излишней. Однако в случае экономических преступлений, которые связаны с финансово-экономической деятельностью, участие адвоката становится необходимым, так как свидетель может быть участником сделок или финансовых операций, связанных с расследуемым преступлением. В таких ситуациях статус свидетеля может легко поменяться на статус подозреваемого, и присутствие адвоката становится важным (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33024087).

Во-вторых, даже если свидетель предполагает, что следователь может в будущем признать его подозреваемым, он может опасаться, что сам факт приглашения адвоката усугубит подозрения следователя. Такая логика приводит к отказу от помощи адвоката, несмотря на потенциальные риски (Жукенов 2006).

Проблема недопуска защитников также является серьезной. Согласно ст. 49 и 50 УПК РУз, защитник имеет право участвовать в деле с момента задержания. Однако недопуск к доверителю – одно из наиболее распространенных нарушений профессиональных прав адвокатов. Следователи могут препятствовать доступу адвоката под надуманными предлогами, что позволяет получить от подозреваемого признательные показания без квалифицированной защиты.

Недопуск адвокатов проявляется в следующих ситуациях:

- при проведении обыска;
- при задержании органами внутренних дел по подозрению в совершении преступления;
- при допросе свидетеля или подозреваемого после обыска;
- при административных правонарушениях;
- при содержании доверителя в следственном изоляторе или местах лишения свободы.

Защитник имеет право заявлять ходатайства и отводы (ч. 1 ст. 53 УПК РУз), но заявление отвода переводчику может делать только адвокат свидетеля, что нелогично. Предлагается дополнить ст. 71 УПК РУз следующим образом: «При наличии обстоятельств, предусмотренных ст. 78 настоящего Кодекса, отвод переводчику может быть заявлен сторонами, а в случае обнаружения некомпетентности переводчика – также защитником, свидетелем, экспертом или специалистом».

Адвокат участвует в судах по уголовным, гражданским, хозяйственным делам, а также в административных судах. Закон наделяет его правами и обязанностями, такими как участие в

следственных действиях, получение копий материалов дела, присутствие при обысках и фиксирование нарушений (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=330240870).

Недопуск адвоката к обыску является основанием для признания результатов обыска недопустимыми доказательствами. Когда адвокат присутствует при обыске, правоохранительные органы становятся более сдержанными, понимая, что нарушения могут быть зафиксированы и использованы в будущем как основания для жалоб (Тулаганова 2017).

Однако права адвоката часто нарушаются, и законодательные гарантии их реализации недостаточны. Например, адвокаты не всегда вовремя уведомляются о судебных заседаниях, что приводит к необходимости подачи апелляций (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087).

Для решения этих проблем необходимо усиление ответственности за воспрепятствование осуществлению прав адвокатов, как это предусмотрено ст. 8 Закона о гарантиях адвокатской деятельности и юридической помощи (<https://www.lawyer-moldova.com/2012/09/law-on-advocacy.html>). Также важно рассмотреть возможность расширения полномочий адвокатов по сбору доказательств, включая адвокатское расследование, как это реализовано в странах Европы (<https://lex.uz/docs/97661>).

Таким образом, необходимы изменения в законодательстве для обеспечения полной реализации прав адвокатов, что будет способствовать более справедливому уголовному судопроизводству.

Видный юрист Франсуа Этьен Молло в своей книге «Правила профессии адвоката» утверждает, что строгое сохранение доверенной тайны было главным условием деятельности адвоката в то время. «Адвокат, – говорит мэр Молло, – граждане должны защищать свою собственность, репутацию и жизнь». закон и государство назначают его на эту высокую должность. Но чтобы сделать это правильно, ему в первую очередь нужно доверие клиента; где нет уверенности в секретности, нет и доверия» (Гаврилов 1998).

Адвокатская тайна представляет собой состояние запрета доступа к информации, составляющей ее содержание, посредством установления специального режима.

Текущая ситуация.

Адвокат не вправе без согласия доверенного лица обнародовать любую информацию, связанную с оказанием правовой помощи.

Адвокат обязан соблюдать конфиденциальность сведений, связанных с оказанием адвокатом юридической помощи своим клиентам, в связи с этим адвокат не может быть вызван и допрошен в качестве свидетеля об обстоятельствах дела (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087).

Закон строг относительно оперативных и следственных органов во вмешательстве в работу адвоката и предписывает оперативно-розыскные мероприятия и следственные действия в отношении адвокатов проводить только на основании судебного решения. Полученные сведения, предметы и документы могут быть использованы в качестве доказательств обвинения лишь тогда, если эти сведения, предметы и документы не входят в производство адвокатов по делам доверителей. Указанные ограничения не распространяются на орудия преступления и предметы, запрещенные к обращению или оборот которых ограничен.

Как показывает анализ адвокатской практики, следственные органы и органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, допускают существенные нарушения положений действующего законодательства, направленных на обеспечение адвокатской тайны. Следователи пытаются допрашивать адвокатов в качестве свидетелей по уголовным делам, составлять процессуальные документы, фиксирующие результаты следственных действий с их участием, в действительности не проводившихся, и т.п. Эти и иные подобные действия являются грубым нарушением закона. Ими нередко преследуется цель либо не допустить того или иного адвоката к осуществлению защиты по уголовному делу, либо любыми средствами, в том числе незаконными, собрать доказательства вины подозреваемого (обвиняемого).

В то же время нередки случаи неправомерного использования самими адвокатами сведений, составляющих предмет адвокатской тайны, в том числе случаи не санкционированного доверителями распространения таких сведений. Такие действия наносят вред охраняемым законом правам и интересам граждан, нарушают направленные на обеспечение адвокатской тайны положения закона и Правил профессиональной этики адвоката.

Международный стандарт.

В п. 93 МСПОЗ ООН отмечается, что «в целях своей защиты подследственные заключенные должны иметь право обращаться там, где это возможно, за БЮП, принимать в заключении

юридического советника, взявшего на себя их защиту, подготавливать и передавать ему конфиденциальные инструкции» (<http://www.un.org>).

Зарубежный опыт

В Российской Федерации обыск, осмотр и конфискация вещей адвоката могут быть только после возбуждения уголовного дела, на основании постановления судьи, в присутствии члена палаты адвокатов, при этом в постановлении необходимо обязательное указание конкретных отыскиваемых объектов (Подоприхин 2017).

В США, иммунитет принадлежит только подзащитному, но не адвокату. Как следствие, подзащитный может воспрепятствовать адвокату в разглашении информации, но адвокат не имеет власти мешать выбору обвиняемого отказаться от иммунитета и давать показания в суде, общаться с сотрудниками полиции или обмениваться конфиденциальной информацией с третьими лицами, не вовлеченными в конфиденциальные разговоры.

Обвиняемый может отказаться от иммунитета прямо или косвенно своим поведением, но суд признает отказ от иммунитета только через четкое указание, что подзащитный не принял меры по сохранению информации конфиденциальной. Случайное раскрытие конфиденциальной информации третьим лицам адвокатом или обвиняемым, как правило, недостаточно, чтобы составить отказ от иммунитета. Если подзащитный против отказа от иммунитета, адвокат может декларировать иммунитет от имени подзащитного, чтобы оградить обвиняемого и адвоката от необходимости раскрывать информацию, которой они обменивались.

Иммунитет распространяется только на обмен информацией между адвокатом и подзащитным. Однако иммунитет выходит за рамки непосредственных отношений адвокат-клиент для включения партнеров, коллег адвоката и сотрудников отделения (например, секретари, делопроизводитель, телефонные операторы, почтовые, судебные клерки), которые работают с адвокатом в порядке своих ежедневных обязанностей. Присутствие третьих лиц, не являющихся членами юридической фирмы адвоката, обычно служит основанием для отклонения заявления об иммунитете, даже если третье лицо является членом семьи обвиняемого. (В некоторых случаях иммунитет не будет отклонен, если присутствие третьего лица было обоснованно необходимостью, чтобы поддерживать интересы обвиняемого (например, назначенный опекун для несовершеннолетнего)).

Конфиденциальная информация часто характеризуется как «неприкосновенная». Однако, это описание неверное. Иммунитет подвергается ряду исключений. В США правила доказывания гласят, что «признание иммунитета, основанного на конфиденциальных правоотношениях, следует определять в каждом конкретном случае на индивидуальной основе» (<https://defensewiki.ibj.org/index.php?title>). При рассмотрении заявлений об иммунитете, суд соотносит пользу, которую можно получить, защищая святость конфиденциальной информации против возможного вреда, вызванного отказом противоположной стороне в доступе к потенциально ценной информации.

Преступления, связанные с мошенничеством, являются одним из старейших исключений из иммунитета. Иммунитет, в конечном счете, призван служить интересам правосудия путем изолирования общения между клиентом и адвокатом в целях содействия состязательности процесса. Иммунитет не распространяется на общение, в ходе которого обвиняемый просит совета, как совершить уголовное или мошеннические действия, или когда обвиняемый заявляет о намерении совершить преступление. Почти во всех юрисдикциях адвокат может быть принужден раскрыть такую информацию суду или другим следственным органам.

Сторона, желающая раскрытия конфиденциальной информации на основании исключения, должна предъявить минимальные доказательства того, что юридическая консультация была получена в целях мошеннической деятельности и была тесно связана с ней. Сторона, добивающаяся раскрытия информации, не удовлетворяет этому условию, просто утверждая, что преступление или мошенничество произошло и затем утверждая, что раскрытие информации может помочь доказать совершение преступления или мошенничества. Должны быть предъявлены специальные сведения о том, что конкретный документ или информация были направлены на содействие преступлению или мошенничеству.

По мнению П.Абдуллаевой, пределы адвокатской тайны при оказании БЮП ничем не должны быть ограничены (Абдуллаева 2014).

На наш взгляд, с данной позицией вряд ли можно согласиться. Права и свободы человека и гражданина определяют смысл, содержание и применение законов, деятельность законодательной и исполнительной власти и обеспечиваются правосудием. Между тем, совершенно справедливо отмечается, что «...каждому га-

рантируется право на получение квалифицированной юридической помощи... Одним из таких условий является обеспечение конфиденциальности информации, с получением и использованием которой сопряжено оказание юридической помощи, предполагающей по своей природе доверительность в отношениях между адвокатом и клиентом, чему, в частности, служит институт адвокатской тайны...» (Пилипенко 2009).

Соблюдение профессиональной тайны является безусловным приоритетом деятельности адвоката. Срок хранения тайны не ограничен во времени. Адвокат не может быть освобожден от обязанности хранить профессиональную тайну никем, кроме доверителя. Без согласия доверителя адвокат вправе использовать сообщенные ему доверителем сведения в объеме, который адвокат считает разумно необходимым для обоснования своей позиции при рассмотрении гражданского спора между ним и доверителем или для своей защиты по возбужденному против него дисциплинарному производству или уголовному делу. Адвокат не вправе давать свидетельские показания об обстоятельствах, которые стали ему известны в связи с исполнением профессиональных обязанностей.

Адвокат не может уступить кому бы то ни было право денежного требования к доверителю по заключенному между ними соглашению. Адвокаты, осуществляющие профессиональную деятельность совместно на основании партнерского договора, при оказании юридической помощи должны руководствоваться правилом о распространении тайны на всех партнеров.

В целях сохранения профессиональной тайны адвокат должен вести делопроизводство отдельно от материалов и документов, принадлежащих доверителю. Материалы, входящие в состав адвокатского производства по делу, а также переписка адвоката с доверителем должны быть ясным и недвусмысленным образом обозначены как принадлежащие адвокату или исходящие от него.

Правила сохранения профессиональной тайны распространяются на помощников и стажеров адвоката, а также иных сотрудников адвокатских образований.

Несоблюдение режима адвокатской тайны становится обычным явлением. Так, в уголовном процессе общественные защитники обычно предоставляют копии подготовленных или собранных документов, имеющих конфиденциальный характер (договор с лицом; заявления, жалобы, ходатайства, иски, апелляционные, кассацион-

ные жалобы и др.). Эти документы должны быть представлены для подтверждения оплаты БЮП. Данный подход явно противоречит положениям статьи 9 закона ОБА, а также статье 15 ППЭА.

В этой связи мы предлагаем дополнить Уголовный кодекс (УК) статьей, которая предусматривает до двух лет лишения свободы за воспрепятствование законной деятельности адвоката. В УК прописана ответственность за вмешательство в работу судей и прокуроров, но для тех, кто мешает работе адвокатов, никакого наказания не предусмотрено. Между тем, например, в РФ, где также нет подобной меры ответственности, журналистку Милашину и адвоката Немова, прилетевших в Грозный по делу З. Мусаевой, жестоко избили неизвестные.

Мы настаиваем, что тем, кто защищает людей в судах, нужны железные гарантии безопасности. Мешать работе адвокатов – значит нарушать и права обвиняемого, и интересы правосудия. Необходимо срочно закрыть этот законодательный пробел, чтобы за угрозы и нападения на адвокатов нельзя было уйти от ответственности.

При этом законодателям не придется ничего изобретать: в основу нашей инициативы можно взять аналогию действующих статей УК, которые предусматривают ответственность за вмешательство в деятельность суда, прокурора, следователя или дознавателя. Также предлагается внести изменения в УПК, в частности, закрепить право адвоката знакомиться с документами следствия, составленными до возбуждения уголовного дела, и протоколами следственных действий, а также копировать их и знать состав следственной группы. Следователям предписывается проводить обязательную видеозапись допросов и очных ставок и составлять список свидетелей со стороны защиты, подлежащих вызову в суд.

Многие адвокаты отмечают, что ощущают серьезное противодействие со стороны правоохранительной и судебной системы. Между тем случаи нападения на адвокатов с целью повлиять на ход правосудия несут особую опасность, ведь это вопрос обеспечения реального права на защиту, которое не исчерпывается одной только возможностью нанять квалифицированного адвоката. Государство обязано обеспечить помощь независимого юриста, который не будет бояться, а для этого необходимо задействовать определенные механизмы.

К сожалению, похоже, не видят больше необходимости в изменениях закона представители силовых структур. Тем не менее, опрос адво-

катов показал, что они не видят смысла бороться со следствием и органами внутренних дел.

По их мнению, особой эффективности от этого ждать не стоит: появится еще одна «спящая» норма, по которой даже дела возбуждать не будут, предполагает он. Не допуск адвокатов к подзащитным, что можно было бы квалифицировать как воспрепятствование их деятельности, был актуальной проблемой лет пять назад, а сейчас больше жалоб на различные процессуальные нарушения. Так что, если такой закон и примут, он будет носить скорее профилактический характер, говорят многие адвокаты.

Тем не менее, сегодня в Узбекистане лишь в статье 197 КоАО РУз предусматривается ответственность за воспрепятствование профессиональной деятельности адвоката (например, если не предоставили информацию, либо предоставили не вовремя, дали ложные данные, документы по запросу адвоката). Также, к запрещенным приемам можно отнести влияние на адвоката для отказа от дела или изменения позиции, и пр.

Адвокатам необходимо иметь возможность встречаться с клиентами наедине, то есть в условиях, которые позволяют обеспечить конфиденциальность переговоров. Это указывается в Своде принципов защиты всех лиц, которые были задержаны или заключены в какой бы то ни было форме.

Основополагающим является право адвоката на доступ к клиенту: оно составляет оборотную сторону равного по важности права обвиняемого на адвокатскую защиту в уголовном процессе. Чаще всего подозреваемый подвергается запугиванию непосредственно после ареста, поэтому именно тогда адвокаты должны выполнить свою задачу по защите клиента: потребовать предоставления всех гарантий защиты.

ЕСПЧ много раз рассматривал дела об отказе в допуске адвоката к задержанным лицам. Подобные факты признавались ЕСПЧ нарушением права на справедливый суд. Например, в деле «Моисеев против России» Суд посчитал, что требование о получении разрешения на посещение заявителя в СИЗО является не только чрезмерно обременительным для команды защитников, но и не имеет под собой законного основания, в связи с чем является произвольным. Особое внимание ЕСПЧ уделял доступу заявителей к юридической помощи в целях подготовки жалобы в ЕСПЧ. По ряду дел против России суд постановил, что такие ограничения являются вмешательством в реализацию заявителем его права на индивидуальную жалобу.

Неправительственные организации посчитали слежку за переговорами между адвокатами и клиентами в местах заключения наиболее распространенным видом нарушений. Например, в докладе Совету по правам человека от 15 марта 2013 года Специальный докладчик Габриела Кнауль отмечала, что нередко встречи адвокатов с подсудимыми проводились в присутствии сотрудников органов государственной безопасности. Сеть домов прав человека (СДПЧ) в докладе «Адвокаты прав человека под угрозой» среди основных проблем выделили отказ или несвоевременный допуск защитников к клиентам, находящимся в местах лишения свободы, давление на лиц в местах изоляции с целью написания отказа от работающего по делу адвоката и отсутствие надлежащих условий для встреч со своим консультантом.

Свободная адвокатура в первую очередь подразумевает независимость от государства и в отношении государства. Государственный контроль и опека со стороны государства не могут сочетаться с независимостью адвоката. Отсутствие права оценки государства при приеме в профессию адвокатов также является необходимым условием независимости адвокатуры. Необходимым условием независимости адвокатов является также и то, чтобы любой человек, обладающий необходимой квалификацией для занятия адвокатской деятельностью, мог быть принят в адвокатуру в любой месте.

Мнения научной доктрины

Как говорил великий адвокат Мольерак: «Исполняя свои обязанности мы не принадлежим никому: ни клиенту, ни судье, особенно властям. Мы не утверждаем, что кто-то находится ниже нас, но и не признаем какого-либо иерархического верховенства над нами. Нет никакой разницы, между самым младшим и самым старшим из нас. Адвокаты не использовали рабов, но и господ у них не было» (<http://advokatura.kz/nezavisimaya-advokatura-yavlyetsya-zalogom-spravedlivogo-sudoproizvodstva/>).

Выводы и предложения

Во-первых, необходимо усилить гарантии неприкосновенности адвокатов, в том числе путем:

- Усложнения процесса получения судебного разрешения на прослушивание и запись телефонных переговоров адвокатов.
- Усложнения процесса получения судебного разрешения на обыск и выемку в кабинете и

доме (офисе) адвокатов, а также на проведение негласных оперативных мероприятий.

Во-вторых, следует установить запрет на участие или привлечение адвокатов в оперативные мероприятия на конфиденциальной основе.

В-третьих, необходимо ввести уголовную ответственность за вмешательство или воспрепятствование деятельности адвоката, связанной с оказанием юридической помощи.

В-четвертых, привлечение адвоката к ответственности за публичные выступления в средствах массовой информации и в судебных заседаниях, если они не нарушают общественную безопасность и не содержат деструктивных призывов, должно быть запрещено законом.

В-пятых, необходимо установить беспрепятственный допуск адвокатов к участию в делах, связанных с государственной тайной, при условии получения от адвоката расписки о неразглашении информации.

Истоки адвокатуры можно проследить еще в V веке до нашей эры, в древних Афинах, где существовало понятие логографии. Были специальные люди, которые за плату составляли судебные речи для тяжущихся сторон. Лицо, выбравшее для себя профессию адвоката, должно обладать полученным в установленном порядке статусом адвоката.

Условия работы адвокатом в Казахстане и Узбекистане:

Лицо может работать адвокатом, если:

- Имеет гражданство.
- Обладает высшим юридическим образованием.
- Получило лицензию на осуществление адвокатской деятельности.
- Является членом адвокатского формирования.
- Занимается оказанием юридической помощи на профессиональной основе в рамках адвокатской деятельности, регламентированной Законом Республики Казахстан (РК) и Республики Узбекистан (РУз).

Лицо не может работать адвокатом в Казахстане, если:

- Суд признал его недееспособным или ограниченно дееспособным, либо у него имеется непогашенная или неснятая судимость в установленном законом порядке.
- Оно освобождено от уголовной ответственности на основании пунктов 3), 4), 9), 10) и 12) части первой статьи 35 или статьи 36 УПК РК.
- Оно было уволено по отрицательным мотивам либо освобождено от должности судьи.

- Совершило административное коррупционное правонарушение.
- Лишено лицензии.
- Исключено из реестра юридических консультантов.

Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» допускает, что адвокаты могут иметь помощников и стажеров. Работа помощника заключается в выполнении поручений по указанию адвоката и под его ответственность.

Литература

Основные принципы, касающиеся роли юристов. Приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями Гавана, Куба, 27 августа – 7 сентября 1990 года. // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml

Сборник статистических данных Верховного суда Республики Узбекистан за 2022 год.

Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33024087.

Жукунов А. Обвинение и защита: как достичь паритета? // «Казахстанская правда», 05.04.2006.

Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Морис против Франции» (Maurice v. France) от 6 октября 2005 г. Жалоба N 11810/03 // СПС «Консультант Плюс».

Д. Чориева. Терговга қадар текширув босқичида ҳимоячининг ўрни // Адвокат. 2020. № 6. – Б. 16-22.

<https://lex.uz/docs/97661>

Г.Тўлаганова. Криминалистика ва адвокат // Ҳуқуқ ва бурч. 2017. №9. – Б. 28-33.

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087

<https://www.lawyer-moldova.com/2012/09/law-on-advocacy.html>

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан, <https://lex.uz/docs/97661>.

Gavrilov S.N. Aktualnye voprosy organizatsii advokatury i uchastiya zaщitnika v ugovolnom protsesse v Rossii. Istoriya i sovremennost. M., 1998.

Тўлаганова Г.З., Базаров С.Р. Жиноят ишларида адвокат иштироки. Ўқув-қўлланма. Масыул муҳаррир. –Тошкент: ТДЮИ, 2009. 165-б.

Минимальные стандартные правила обращения с заключенными (приняты на первом Конгрессе Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, состоявшемся в Женеве в 1955 г., и одобрены Экономическим и Социальным Советом в его Резолюциях 663 С (XXIV) от 31.07.1957 и 2076 (LXII) от 13.05.1977) // Официальный сайт ООН. Русскоязычная версия. URL: <http://www.un.org>.

Подоприхин Д. Б. Актуальные проблемы института адвокатской тайны Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». 2017. Т. 17, № 2, С. 111–116

https://defensewiki.ibj.org/index.php?title=Relationship_between_Defense_Lawyer_and_Defendant/ru&action=history

П.Абдуллаева. Бепул юридик ёрдам кўрсатишининг ҳуқуқий асослари // Адвокат. 2014. №5. – Б. 28-30.

Пилипенко, Ю. С. Адвокатская тайна: теория и практика реализации: дис. ... д-ра юрид. наук / Ю. С. Пилипенко. – М., 2009. – 407 с.

[https://buxgalter.uz/doc?id=549534_pravila_professionalnoy_etiki_advokatov_\(prilojenie_n_8_k_reshe_niyu_ii_konferencii_palaty_advokatov_ruz_ot_27_09_2013_g_\)&prodid=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://buxgalter.uz/doc?id=549534_pravila_professionalnoy_etiki_advokatov_(prilojenie_n_8_k_reshe_niyu_ii_konferencii_palaty_advokatov_ruz_ot_27_09_2013_g_)&prodid=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana)

<https://lex.uz/docs/97661>

<http://advokatura.kz/nezavisimaya-advokatura-yavlyayetsya-zalogom-spravedlivogo-sudoproizvodstva/>

References

Osnovnye principy, kasajushhiesja roli juristov. Prinjaty vos'mym Kongressom OON po preduprezhdeniju prestupnosti i obrashheniju s pravonarushiteljami Gavana, Kuba, 27 avgusta – 7 sentjabrja 1990 goda [Basic Principles on the Role of Lawyers. Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Havana, Cuba, 27 August – 7 September 1990.] // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml

Sbornik statisticheskikh dannyh Verhovnogo suda Respubliki Uzbekistan za 2022 god [Collection of statistical data of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan for 2022].

Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 ijulja 2018 goda № 176-VI «Ob advokatskoj dejatel'nosti i juridicheskoy pomoshhi» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2018 No. 176-VI “On Advocacy and Legal Assistance”]// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33024087.

Zhukonov A. Obvinenie i zashhita: kak dostich' pariteta? [Prosecution and Defense: How to Achieve Parity?] / «Kazhstanskaja pravda», 05.04.2006.

Postanovlenie Evropejskogo suda po pravam cheloveka po delu “Moris protiv Francii” (Maurice v. France) ot 6 oktjabrja 2005 g. Zhaloba N 11810/03 [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of “Maurice v. France” of 6 October 2005. Complaint No. 11810/03 // SPS “Konsul'tant Pljus”.]// SPS “Konsul'tant Pljus”.

D.Chorieva. Tergovga qadar tekshiruv boskichida ximojachining ymi [Legal aspects of criminal proceedings] // Advokat. 2020. № 6. – B. 16-22.

<https://lex.uz/docs/97661>

G.Tyʻlaganova. Kriminalistika va advokat [Criminalistics and Advocacy]//Xuquqva burch. 2017. №9. – B. 28-33.

https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33024087

<https://www.lawyer-moldova.com/2012/09/law-on-advocacy.html>

Ugolvno-processual'nyj kodeks Respubliki Uzbekistan [Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan] // <https://lex.uz/docs/97661>.

Gavrilov S.N. (1998) Aktualnye voprosy organizatsii advokatury i uchastiya zashhitnika v ugolovnom protsesse v Rossii. Istoriya i sovremennost [Actual questions organizatsii advokatury i uchastiya zashhitnika v ugolovnom protsesse v Rossii. Istoriya i sovremennost]. -M., 1998.

Tyʻlaganova G.Z., Bazarov S.R. Zhinajat ishlarida advokat ishtiroki. Yʻkuv-kyllanma. Masʻul muxarrir. [Zhinoyat ishlarida lawyer ishtiroki. Oquv-qullanma. Masʻul muharrir] –Toshkent: TDJuI, 2009. 165-b.

Minimal'nye standartnye pravila obrashheniya s zakljuchennymi (prinjaty na pervom Kongresse Organizacii Ob#edinennyh Nacij po preduprezhdeniju prestupnosti i obrashheniju s pravonarushiteljami, sostojavshemsja v Zheneve v 1955 g., i odobreny Jekonomicheskim i Social'nym Sovetom v ego Rezoljucijah 663 S (XXIV) ot 31.07.1957 i 2076 (LXII) ot 13.05.1977) [Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (adopted at the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held in Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council in its Resolutions 663 C (XXIV) of 31.07.1957 and 2076 (LXII) of 13.05.1977)]// Oficial'nyj sajt OON. Russkojazychnaja versija. URL: <http://www.un.org>.

Podoprih D. B. (2017) Aktual'nye problemy instituta advokatskoj tajny Vestnik JuUrGU [Actual problems of the institute of attorney-client privilege Bulletin of SUSU Serija «Pravo»].2017. T. 17, № 2, S. 111–116

https://defensewiki.ibj.org/index.php?title=Relationship_between_Defense_Lawyer_and_Defendant/ru&action=history

P.Abdullaeva. Bepul juridik jordam kyrsatishning □uqukiy asoslari [Theory and practice of implementation of attorney-client privilege]// Advokat. 2014. №5. – B. 28-30.

Pilipenko, Ju. S. Advokatskaja tajna: teoriya i praktika realizacii: dis. ... d-ra jurid. nauk [Attorney-client privilege: theory and practice of implementation: dis. ... Doctor of Law. Sciences]/ Ju. S. Pilipenko. – M., 2009. – 407 s.

[https://buxgalter.uz/doc?id=549534_pravila_professionalnoy_etiki_advokatov_\(prilojenie_n_8_k_reshe_niyu_ii_konferencii_palaty_advokatov_ruz_ot_27_09_2013_g_\)&prodid=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana](https://buxgalter.uz/doc?id=549534_pravila_professionalnoy_etiki_advokatov_(prilojenie_n_8_k_reshe_niyu_ii_konferencii_palaty_advokatov_ruz_ot_27_09_2013_g_)&prodid=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana)

<https://lex.uz/docs/97661>

<http://advokatura.kz/nezavisimaya-advokatura-yavlyaetsya-zalogom-spravedlivogo-sudoproizvodstva/>

Информация об авторах:

Мамаева Макбал Нуржановна – магистр юридических наук, старший преподаватель университета Шымкент (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: tmakbal85@mail.ru);

Бижанова Айгуль Рабхановна (автор-корреспондент) – доктор юридических наук, профессор Казахского Национального педагогического университета имени Абая (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Aike_74@mail.ru);

Османова Гулайна Жалалыевна – PhD, старший преподаватель Казахского Национального педагогического университета имени Абая (Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulaina.78@mail.ru);

Исмаилов Атакожа Айдарович – кандидат юридических наук, ЮКУ имени М.Ауезова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: atahozha@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

1. Мамаева Макбал Нуржанқызы – заң ғылымдарының магистрі, Шымкент университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: tmakbal85@mail.ru);

2. Бижанова Айгуль Рабханқызы (корреспондент-автор) – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан, Алматы, e-mail: Aike_74@mail.ru);

3. Османова Гүлайна Жалалықызы – PhD докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы, e-mail: gulaina.78@mail.ru);

4. Исмаилов Атакожа Айдарұлы – заң ғылымдарының кандидаты, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Қазақстан, Шымкент, e-mail: atahozha@mail.ru).

Information about authors:

Mamaeva Makbal Nurzhanovna – Master of Law, Senior Lecturer at Shymkent University (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: tmakbal85@mail.ru);

Bizhanova Aigul Rabkhanovna (corresponding author) – Doctor of Law, Professor at Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Aike_74@mail.ru);

Osmanova Gulayna Zhalalyevna – PhD, Senior Lecturer at Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulaina.78@mail.ru);

Ismailov Atakozha Aidarovich – Candidate of Law, M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: atahozha@mail.ru).

Зарегистрирована: 24.10.2024 г.

Изменена: 05.12.2024 г.

Принята: 10.12.2024 г.

4-бөлім
**ҚАРЖЫЛЫҚ
ЖӘНЕ САЛЫҚ ЗАҢЫ**

Section 4
**FINANCIAL
AND TAX LAW**

Раздел 4
**ФИНАНСОВОЕ
И НАЛОГОВОЕ ПРАВО**

Т.А. Рахметова^{1*}, Н.А. Алдабергенова¹, Г.А. Куаналиева²,
Б.М. Қонысбай², Э.Э. Юхневич³

¹Тұран Университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

³Гданьск Университеті, Гданьск қ., Польша

*e-mail: rakhmetova.zan@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ТУРАЛЫ

Зерттеудің өзектілігі мемлекеттің дамуын қаржылық қолдау стратегиясын, әсіресе салық заңнамасын жақсарту жағдайында қайта қарау қажеттілігімен байланысты. Бұл зерттеудің мақсаты халықаралық тәжірибені, атап айтқанда Польша мемлекетінің тәжірибесін ескере отырып, оны жетілдірудің перспективалық жолдарын анықтау мақсатында Қазақстандағы салық жүйесінің жұмыс істеуінің проблемалық аспектілерін зерделеу және талдау болып табылады. Мақалада статистикалық талдау, аналогия және жалпылау әдістері, сондай-ақ ресми-заңды және ресми-логикалық тәсілдер қолданылды. Зерттеу барысында Қазақстандағы салық жүйесінің құқықтық қалыптасу эволюциясының ерекшеліктері, сондай-ақ оның жұмыс істеуінің қазіргі кезеңіне тән проблемалар анықталды. Мемлекеттің салық жүйесінің институционалдық құрылымын қалыптастыру салық саясатының бағдарларын таңдаумен және оны кейіннен іске асырумен тығыз байланысты екендігі атап өтілді. Жақсы ұйымдастырылған және тиімді салық жүйесі өзгермелі жағдайлар мен қоршаған орта факторларына бейімделу қабілетімен сипатталады. Ол үшін салық жүйесінің жұмысын үнемі бағалап, оны басқа елдердегі ұқсас жүйелермен салыстыру қажет. Қазақстанның салық жүйесін басқа елдермен – Польшамен салыстырмалы-құқықтық талдауға ерекше назар аударылды, нәтижесінде Қазақстанның салық жүйесін жетілдірудің перспективалық жолдары бөлінді. Зерттеу сонымен қатар осы мәселеге қатысты ғалымдардың бар пікірлері мен тұжырымдамаларын талдауға тереңірек енеді. Әр түрлі көзқарастарды зерделеу осы құбылыстың күрделілігін және Қазақстанның салық жүйесін заманауи шындықта жетілдірудің мүмкін жолдарын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Осы ғылыми зерттеудің нәтижелері осы саладағы қылмыстарды анықтаудың тиімді әдістерін жасау үшін құнды болуы мүмкін. Бұдан басқа, олар Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына ұсыныстар мен өзгерістер енгізу үшін негіз бола алады.

Түйін сөздер: қаржы жүйесі, шетелдік тәжірибе, құқықтық реттеудің эволюциясы, Қазақстанның салық заңнамасы, цифрландыру жолдары.

T.A. Rakhmetova^{1*}, N.A. Aldabergenova¹, G.A. Kuanalieva²,
B.M. Konysbai², E.E. Juchnevicus³

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²KazNU named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

³University of Gdansk, Gdansk, Poland

*e-mail: rakhmetova.zan@gmail.com

On the concept of improvement of tax legislation of the Republic of Kazakhstan

The relevance of this study is conditioned by the need to revise the strategy of financial support for the development of the state, especially in the context of improving the tax legislation. The purpose of this study was to examine and analyse the problematic aspects of the tax system in Kazakhstan to identify promising ways to improve it, considering international practices, specifically of Poland. The methods of statistical analysis, analogy, and generalisation, as well as formal legal and formal logical approaches were used in the study. The study covered the features of the evolution of the legal formation of the tax system in Kazakhstan, as well as the problems inherent in the current stage of its functioning. It was emphasised that the formation of the institutional structure of the tax system of the state is inextricably linked with the choice of tax policy guidelines and its subsequent implementation. It was argued that a well-organised and efficient tax system is characterised by its ability to adapt to variable environmental conditions and factors. This requires regular assessment of the functioning of the tax system and

comparing it with analogous systems in other countries. Particular attention was directed towards the comparative legal analysis of the tax system of Kazakhstan with other countries – Poland. As a result, promising ways to improve the tax system of Kazakhstan were highlighted. The study also analysed the existing opinions and concepts of scholars on the subject. The investigation of different opinions helped to comprehend the complexity of this phenomenon and possible solutions for the improvement of the tax system of Kazakhstan in modern realities. The results of this study may be valuable for the development of effective methodologies for the detection of offences in this area. Furthermore, they may serve as a basis for recommendations and amendments to the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

Key words: financial system, world practices, evolution of legal regulation, tax legislation of Kazakhstan, ways of digitalisation.

Т.А. Рахметова^{1*}, Н.А. Алдабергенова¹, Г.А. Куналиева²,
Б.М. Конысбай², Э.Э. Юхневич³

¹Университет Туран, г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

³Гданьский Университет, г. Гданьск, Польша

*e-mail: rakhmetova.zan@gmail.com

О концепции совершенствования налогового законодательства Республики Казахстан

Актуальность исследования обусловлена необходимостью пересмотра стратегии финансовой поддержки развития государства, особенно в контексте улучшения налогового законодательства. Цель данного исследования заключается в изучении и анализе проблемных аспектов функционирования налоговой системы в Казахстане с целью определения перспективных путей её совершенствования, с учетом международного опыта, в частности опыта Польши. В статье использовались методы статистического анализа, аналогии и обобщения, а также формально-юридический и формально-логический подходы. В ходе исследования были выявлены особенности эволюции правового становления налоговой системы в Казахстане, а также проблемы, присущие на современном этапе её функционирования. Акцентируется, что формирование институциональной структуры налоговой системы государства неразрывно связано с выбором ориентиров налоговой политики и её последующей реализацией. Аргументируется, что хорошо организованная и эффективная налоговая система характеризуется способностью адаптироваться к переменным условиям и факторам окружающей среды. Для этого необходимо регулярно оценивать функционирование налоговой системы и сравнивать ее с аналогичными системами в других странах. Особое внимание направлено на сравнительно-правовой анализ налоговой системы Казахстана с другими странами – Польши в результате чего, выделены перспективные пути совершенствования налоговой системы Казахстана. Исследование также углублено в анализ существующих мнений и концепций ученых, касающихся данной проблематики. Изучение различных точек зрения позволило более глубоко осмыслить сложность данного явления и возможные пути совершенствования налоговой системы Казахстана в современных реалиях. Результаты данного научного исследования имеют потенциал быть ценными для разработки эффективных методик выявления преступлений в этой сфере. Кроме того, они могут послужить основой для внесения рекомендаций и изменений в действующее законодательство Республики Казахстан.

Ключевые слова: финансовая система, зарубежный опыт, эволюция правового регулирования, налоговое законодательство Казахстана, пути цифровизации.

Кіріспе

Қазіргі таңда мемлекеттің дамуын қаржылық қамтамасыз ету стратегиясын, әсіресе салық салу тетігін жетілдіру бөлігінде қайта қарау қажеттілігі туындап отыр. Бұл мемлекеттік басқару жүйесіндегі трансформациялық өзгерістерге және жергілікті өзін-өзі басқару рөлінің артуына байланысты басты міндет болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстандағы заманауи сын-қатерлер контекстінде салық салуды табысты жетілдіру үшін салық жүйесін өзгерту бойынша алдын ала

нақты белгіленген кешенді іс-шараларды жүргізу қажет. Бұл іс-шаралар мемлекеттің даму стратегиясының құрамдас бөлігі болып табылатын ғылыми негізделген салық саясаты негізінде әзірленуге тиіс. Мұндай өзгерістерге қажеттілік әртүрлі факторларға, соның ішінде орталықсыздандыру және әкімшілік-аумақтық реформа контекстінде мемлекеттің дамуын қаржыландыру көздерінің өзгеруіне, сондай-ақ мемлекеттің дамуы жағдайында қолданыстағы салық жүйесінің тиімсіздігі мен жетілмеуінің жүйелі субъективті және объективті себептеріне тікелей байланысты.

Нарықтық экономика жағдайында салықтар экономикалық қатынастардың ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі өркениетті қоғамда салықтар мемлекет кірісінің негізгі көзі екендігі белгілі. Сонымен қатар, салықтар мемлекеттің қоғамдық өндіріске, оның динамикасы мен құрылымына экономикалық әсерін жүзеге асыру үшін, сондай-ақ ғылыми-техникалық прогрестің дамуын қолдау үшін қолданылады. Нарықтық экономикаға көшуде ұлттық табыс пен мемлекеттік бюджетті толықтыру мәселесі шешуші рөл атқаратындығына байланысты Қазақстан Республикасында салық салуды ұйымдастыруға байланысты аспектілерді зерттеу аса маңызды болып отыр.

Қазақстанда салық жүйесінің жұмыс істеу теориясы мен практикасы саласындағы зерттеулер ел тәуелсіздік алған сәттен бастап жүргізіліп келе жатқанын атап өту маңызды. Отандық ғалымдар мен практиктер жүргізген негізгі зерттеулер Қазақстан Республикасына тәуелсіздік алған сәттен бастап енгізілген Салық реформаларының алғашқы кезеңдерінен кейін басталды және олар егемендік жағдайында ішкі салық жүйесін қалыптастыру стратегиясы мен тактикасына қатысты.

Мәселен, А. Сәдуақасовтың мақаласында Қазақстанның салық жүйесі мемлекеттік бюджетке түсетін түсімдердің негізгі көзі болып қала беретіні атап көрсетілген. Осыған байланысты салықтық саясатты және осы саладағы заңнаманы жетілдіруді қоса алғанда, экономиканы әртараптандыруға бағытталған саясат жүргізу қажет. Бұған салық саясаты мен салық түсімдерінің көрсеткіштерін үнемі бақылау, содан кейін түзету, салық заңнамасын жақсарту және салықтық әкімшілендірудің тиімділігі, сондай-ақ халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру арқылы қол жеткізуге болады (Садвокасов 2021).

Д. Шамгуновтың, Б. Абдуллаеваның, Ш. Абжалелованың жұмыстарында салықтар мемлекеттің экономикаға және қоғамның әлеуметтік-экономикалық процестеріне әсер ету тетіктері арасында шешуші рөл атқаратыны атап көрсетіледі. Бұл салықтардың мәнін, олардың нарықтағы ролін, сондай-ақ салық саясатының құралдары мен салық механизмі арқылы әсерін теориялық зерттеуді қажет етеді. Бұл компоненттердің жұмысының мәні көбінесе оларды салық механизміне тікелей қосу үшін оларды ресімдеу қажеттілігімен анықталады (Шамгунов 2021).

А. Жәмиева, Г. Насырова, Д. Мажитова және М. Марамыгиннің мақалаларында салықтық реттеуге дәстүрлі көзқарас тұрғысынан салық аударымдарының динамикасы мен құрылымы қарастырылған. Салық түсімдерінің элементтерін нақты құрылымдаудың болмауы салық саясатының елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының әртүрлі аспектілеріне әсерін барабар бағалауға елеулі кедергі болады. Мемлекеттік салық саясаты бюджетті теңестіруге, оның орындалу сапасын арттыруға, бюджеттік процестің мерзімдерін сақтауға және соның салдарынан әлеуметтік-экономикалық өсуді қолдауға бағытталуы тиіс (Жамиева 2021).

А. Омарова өз жұмысында салық саясаты мен мемлекет пен салық төлеушілер арасындағы қатынастар арасында байланыс бар екенін атап көрсетеді. Егер мемлекет пен салық төлеушілердің мүдделері салық салу саласында сәйкес келмесе, бұл салық төлеушілердің қарсылығына және салық саясатының іс жүзінде толық іске асырылмауына әкелуі мүмкін. Бұл мәселелер салық менеджменті арқылы шешіледі және экономикалық жағдайды ескере отырып, салық механизмінің элементтерін қолдана отырып, бүкіл салық жүйесін мәжбүрлі түрде жаңарту жүзеге асырылады. Барлық іс-шаралар мемлекеттегі экономикалық тұрақтылықты сақтауға бағытталған (Омарова 2020).

Б. Аймурзина, А. Асилова және Р. Берстембаеваның мақаласында Қазақстанның салық саясатын жеткілікті тиімді емес деп сипаттайтын проблемалар қарастырылады, сондай-ақ елдің салық жүйесінің жұмыс істеуінің негізгі проблемалары айқындалады. Фискалдық саясаттағы қаржылық қатынастарды басқарудың тұжырымдамалық негіздерін әзірлеу үшін бюджет кірістері мен салық түсімдерінің жағдайы мен динамикасы талданады. Мақалада сондай-ақ республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің деректері ұсынылған және қазіргі контекстегі салық саясатының негізгі басымдықтары мен мақсаттары көрсетілген. Аталған проблемаларды шешу үшін авторлар салықтық әкімшілендіру мен фискалдық саясатты жетілдіруге бағытталған бірқатар ұсыныстар ұсынды (Аймурзина 2015).

Демек, бұл зерттеудің мақсаты жүйенің анықталған кемшіліктері мен оны жетілдірудің негізгі бағыттарын қалыптастыру контекстінде Қазақстан Республикасының салық жүйесін сипаттау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әртүрлі әдістерге, соның ішінде философиялық, жалпы ғылыми және арнайы ғылыми тәсілдерге негізделген. Қазақстан Республикасының салық жүйесін, жүйенің кемшіліктерін және оны жетілдіру бағыттарын зерделеу кезінде философиялық әдістердің алуан түрлілігі пайдаланылады. Олардың бірі – салық жүйесін құқықтық реттеудің мәні мен мазмұнын тереңірек түсінуге, сондай-ақ қалыптасқан жүйенің бар кемшіліктерін неғұрлым мағыналы бағалауға мүмкіндік беретін диалектикалық тәсіл. Сонымен қатар, неғұрлым жан-жақты зерттеу үшін жүйелік әдіс өз қолданылуын табады. Бұл аталған проблеманы Қазақстандағы салық жүйесін жалпы қамтамасыз ету контекстінде қарастыруға, оның қалыптасуы мен дамуына түрлі факторлардың өзара байланысы мен әсерін анықтауға мүмкіндік береді. Салық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын салықтар мен басқа төлемдерді реттейтін нормалардың нормативтік мазмұнын түсіндіру үшін формальды-логикалық әдіс қолданылады. Салыстырмалы және салыстырмалы-құқықтық әдіс салық жүйесінің ережелерін осы саладағы халықаралық тәжірибемен, атап айтқанда Польша Республикасымен салыстыруға мүмкіндік береді.

Талқылаулар мен нәтижелер

Салықтар әлеуметтік ағзаны қолдап қана қоймай, сонымен қатар Қазақстан экономикасының одан әрі дамуына әсер ететін осы құралдың құқықтық қолданылуын реттейтін заңнамалық және нормативтік актілердің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін мемлекеттің маңызды құралы болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 35-бабы әрбір азаматтың заңдарда белгіленген салықтарды, алымдарды және басқа да міндетті төлемдерді сақтағаны үшін міндеті мен жауапкершілігін бекітеді (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>).

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанда ұлттық салық жүйесін қалыптастыруға көп көңіл бөлінді. Кеңес Одағынан мұраға қалған салық жүйесі айтарлықтай қайта өңдеуді қажет етті. Салық заңнамасын реформалаудың бастапқы кезеңі оның тиімсіздігімен сипатталды, бұл салық реформасын жүргізудің шұғыл қажеттілігін тудырды. Қазақстанда салық салуды реформалау процесі бірнеше кезеңнен өтті: жаңа салық жүйесінің негізін – Салық кодексін әзірлеу мен енгізуден бастап, мақсаты экономиканың алуан

түрлілігі болып табылатын индустриялық-инновациялық даму Стратегиясын жүзеге асыруға дейін.

Жалпы алғанда, Қазақстанның салық заңнамасын жақсарту бойынша тұрақты күш-жігер экономикалық белсенділікті ынталандыруға, инвестициялар тартуға ықпал етеді және әлемдік экономикалық және қаржылық дағдарыс жағдайында Қазақстан экономикасын тұрақтандыру бағдарламасының негізгі элементі болып табылады.

«Қазақстан-2050» ұзақ мерзімді стратегиясы мен индустриялық-инновациялық саясат экономиканың орнықтылығы мен өсуін қамтамасыз ету, өндірісті әртараптандыру, сондай-ақ шикізатқа тәуелділікті еңсеру үшін жаңа перспективалар ашады. Бұған технологиялық жаңарту, тауарлар мен қызметтердің сапасын арттыру, сондай-ақ олардың әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру және басқа аспектілер кіреді. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет басшысы салық заңнамасын және салықтық әкімшілендіру тәжірибесін одан әрі жетілдірудің маңыздылығын атап өтті (<https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/strategiya-kazahstan-2050>).

Соңғы жылдары Қазақстанда салық төлеушілер үшін жағдайды жақсарту үшін айтарлықтай жұмыс жүргізілді. Мысалы, электрондық үкімет бағдарламасы аясында салық төлеушілерге Халыққа қызмет көрсету орталықтарымен бірлесіп салық берешегінің жоқтығы туралы анықтама беру қызметі ұсынылады. Сондай-ақ, жеке кәсіпкер ретінде онлайн-тіркеу және патент беру бойынша автоматтандырылған қызмет енгізілді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32375988).

Қазіргі жағдайда заңнамалық талаптардың неғұрлым тиімді орындалуын қамтамасыз ету мақсатында Қазақстанның салық жүйесі жаңғыртуды талап етеді. Бұл қажеттілік «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру үшін 100 нақты қадам» Ұлттық жоспарының шеңберінде ерекше өзекті болды, оның шеңберінде 2018 жылдан бастап күшіне енген жаңа Салық кодексі әзірленіп, қабылданды [10; 7].

Маңыздысы, салық жүйесі өзінің мәні бойынша салық қатынастарының эволюциясы нәтижесінде қалыптасады және көптеген нақты факторлардың әсеріне ұшырайды. Салық жүйесінің қазіргі жағдайы қоғам дамуының нақты кезеңін көрсетеді. Алайда, қолданыстағы заңнама салық жүйесінің нақты анықтамасын

ұсынбайды, бұл өз кезегінде теориялық зерттеулерде де, практикалық қызметте де қиындықтар туғызады.

Қазіргі уақытта Қазақстанның салық жүйесіне тән бірқатар кемшіліктерді бөліп көрсетуге болады. Бұл жүйенің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін олар назар аударуды және түзетуді қажет етеді. Мынадай проблемаларды атап өту маңызды: 1) салық инспекторларының салық заңнамасының қолданыстағы рәсімдік нормаларын елемей. Бұл салықтық тексерулер процесінде бұзушылықтарға және салық жүйесіне деген сенімнің төмендеуіне әкелуі мүмкін; 2) Салықтық тексерулер жүргізудегі бұзушылықтар, соның ішінде нәтижелерді ресімдеу тәртібі мен мерзімдерінің бұзылуы. Бұл кемшіліктер бизнес-ортаны қиындатып, адал салық төлеушілерге әсер етуі мүмкін; 3) салық органдары өкілдерінің салық заңнамасының нормаларын бұзғаны үшін заңды жауапкершіліктің тиімді шараларының болмауы. Бұл жүйеде теріс пайдалану мен сыбайлас жемқорлыққа жол ашуы мүмкін.

Осы мәселелерді шешудің тиімді жолдарын әзірлеу үшін салық жүйесін реттеу және қамтамасыз ету контекстінде үлгі бола алатын Польшаның тәжірибесін талдаудан бастау ұсынылады.

Ең алдымен, көптеген елдерде салық саясаты салық түсімдерінің рөліне, оларды есептеу әдістеріне және экономикалық өсуді қолдау мен ынталандыру құралы ретінде пайдалануға байланысты шаралар мен тетіктердің жиынтығы екенін атап өту маңызды. Салық саясаты қаржылық қиындықтарға тап болған адамдар мен бизнеске көмектесе алады, сонымен қатар әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы табыс айырмашылықтарын жеңілдетеді. Басқаша айтқанда, салық саясаты микро және макроэкономикалық деңгейде маңызды рөл атқарады.

Жақсы ұйымдастырылған және тиімді салық жүйесі өзгермелі жағдайлар мен қоршаған орта факторларына бейімделу қабілетімен сипатталады. Ол үшін салық жүйесінің жұмысын үнемі бағалап, оны басқа елдердегі үқсас жүйелермен салыстыру қажет. Бұл ұлттық және халықаралық салық жүйелері арасындағы салықтық ақпарат алмасудағы теңсіздіктерді анықтауға және жоюға мүмкіндік береді.

Польшада мемлекеттік шығындар жалпы ішкі өнімнің (бұдан әрі – ЖІӨ) шамамен 43% құрайды. Бұл деңгей экономикалық өсудің максималды қарқынына ықпал ететін деңгейден шамамен 20% жоғары және әлеуметтік әл-ауқат-

тың жоғарылауына ықпал ететін деңгейден 10% жоғары. Бұл аймақта тек Словения Мен Венгрия ғана жоғары мемлекеттік міндеттемелерге ие (<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April>). Дегенмен, дамыған елдердің көпшілігінде, соның ішінде Қазақстанда бұл көрсеткіш төмен.

Польшада салық жүйесі экономикалық өсуге әсер ету тұрғысынан оң және теріс жақтарға ие. Қосылған құн салығын (бұдан әрі – ҚҚС) қоса алғанда, мемлекеттік кірістер құрылымындағы жанама тұтыну салықтарының салыстырмалы түрде жоғары үлесі негізгі күш болып табылады. Бұл ерекшелік Еуропалық одақ (бұдан әрі – ЕО) елдері бойынша орташа көрсеткіштен маңыздырақ. Алайда, ЕО-ға мүше жаңа мемлекеттердің көпшілігі үшін бұл одан да маңызды (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>). Демек, Польшаның салық құрылымының осы оң қасиетін жақсарту мүмкіндігі бар. Тұтыну салығын мемлекеттік кірістерге қосу қаржыландыру тұрғысынан тиімді болғанымен, басқа салық түрлеріне қарағанда еңбекке, инвестицияларға және кәсіпкерлік белсенділікке ынталандыруды әлсіретеді.

Польшаның салық жүйесінің тағы бір жағымды жағы-бұл ЕО елдеріндегі орташа көрсеткіштермен салыстырғанда компаниялар үшін де, жеке тұлғалар үшін де табыс салығының жоғарғы ставкаларының орташа деңгейі. Алайда, Польша мен ЕО орташа мәндері арасындағы алшақтық соңғы жылдары жүйелі түрде азайып келеді. Дегенмен, табыс салығының екі түрінің де ставкалары ЕО-ның кейбір елдерінде байқалғандай, өнімділік мінез-құлқына айтарлықтай әсер етпейді. Мысалы, Польшадағы жеке табыс салығының Батысқа қарағанда төмен ставкалары адам капиталды жинауға, яғни біліктілікті арттыруға ықпал етуі мүмкін (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>).

Польшаның салық құрылымындағы кемшіліктердің ішінде әлеуметтік қамсыздандыру жарналарынан алынатын мемлекеттік кірістердің жоғары үлесін атап өткен жөн, оларды еңбек кірістеріне салық салу нысаны ретінде қарастыруға болады. Бұл үлес біздің аймақтың елдеріне тән деңгейден едәуір асып түседі және Батыс Еуропа елдеріне қарағанда одан да жоғары. Жеке табыс салығының ставкалары Батысқа қарағанда төмен болғанымен, олар әлі де жоғары болып қала береді және бұл салықты жеңілдету табысы төмен адамдарға қатысты жеткіліксіз. Қазақстан да жататын экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымындағы (бұдан әрі – ЭЫДҰ) орташа

мәндермен салыстырғанда Польшадағы жиынтық табыс пен жарналардың неғұрлым төмен деңгейіне қарамастан, табыстың төмен деңгейлерінде (орташа жалақының жартысы деңгейінде) Польша ЭЫДҰ-ның орташа көрсеткіші деңгейінде және осындай көрсеткіштерге қарағанда едәуір жоғары Ирландия, Ұлыбритания немесе Нидерланды сияқты елдер.

Салықтың кез-келген түрі өндіріс, белсенділік, дағдыларды игеру, жинақтау, инвестициялар мен инновациялар саласындағы экономикалық агенттердің ынталандыруларына бұрмаланған әсер етеді. Сонымен қатар, егер мемлекет бұл қаражатты өсуге ықпал ететін мақсаттарға бағыттаса, салықтан түсетін кірісті дұрыс пайдалану экономикалық өсуге ықпал етуі мүмкін. Мұндай мақсаттарға кәсіпкерлік белсенділікті ынталандыратын және өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал ететін қоғамдық тауарларға, инфрақұрылымға және әлеуметтік бағдарламаларға жұмсалатын шығындар жатады.

Алайда, мемлекеттік шығыстардың ұлғаюымен олардың ықтимал пайдасы азаяды, ал салық жүктемесі мен онымен байланысты бұрмаланулар артады. Неғұрлым дамыған елдер экономикада айтарлықтай бұрмаланусыз мемлекеттік кірістерді ұлғайтуға көбірек ептілікке ие.

Қазақстан Республикасы мен Польшаның салық жүйесін салыстырмалы талдау осы екі елдегі салық салу мен салықты басқару тәсілдеріндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен, Қазақстанда да, Польшада да табыс салығы, ҚҚС, акциздер, табыс салығы және басқаларын қоса алғанда, салық түрлерінің кең спектрі бар. Екі елде де салық төлеушілердің әртүрлі санаттары үшін әртүрлі салық ставкалары мен жеңілдіктері бар.

Сондай-ақ, Қазақстан мен Польшада кәсіпорындардың пайдасына салынатын салық қолданылады. Алайда, бұл салықты есептеу ставкалары мен ережелері әр түрлі болуы мүмкін. Маңызды аспект-егер компания шетелдік серіктестермен жұмыс жасаса, қосарланған салық салудың болуы.

Екі ел де ҚҚС алады, бірақ тарифтер мен есептеу механизмдері әртүрлі болуы мүмкін. Мысалы, Польшада стандартты және төмендетілген ҚҚС ставкалары бар. Алайда салық салынатын табыстың ставкалары мен шектері әртүрлі болуы мүмкін, сонымен қатар әртүрлі жеңілдіктер мен салық шегерімдері бар.

Салық және салық есептілігі процедуралары екі елде де әртүрлі болуы мүмкін. Әкімшілік

процедуралардың тиімділігі мен ішкі кірістер қызметінің қол жетімділігі де әр түрлі болуы мүмкін.

Инвестициялық климат пен салық саясаты компаниялардың осы елдерге инвестиция салу туралы шешіміне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Екі ел де инвесторларға жеңілдіктер бере алады, бірақ шарттар мен көлемдер әр түрлі болуы мүмкін.

Сондай-ақ, Қазақстан мен Польша салық жүйесін бизнес пен инвестициялар үшін неғұрлым тартымды ету үшін мезгіл-мезгіл реформалар жүргізіп отыратынын атап өткен жөн. Бұл реформалар салық ставкаларының, төлем мерзімдерінің және басқа аспектілердің өзгеруін қамтуы мүмкін.

Нәтижесінде, Қазақстан мен Польшаның салық жүйелерін салыстырмалы талдау салықтық саясатты әзірлеу және салықтық басқаруды жақсарту кезінде бизнес үшін де, мемлекеттік органдар үшін де пайдалы болуы мүмкін айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Салық саясаты салық салу және қаржы жүйесі арқылы жиынтық экономикалық қызметке әсер етуге бағытталған экономикалық саясаттың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Ол санға қатысты барлық шараларды және Экономикадағы қабылдау/пайдалану салықтарын қамтиды (Faccia, A., Mosteanu, N., 2019). Салық саясаты дамып келе жатқан экономикалық және қаржылық процестерге және қоғамның дамуындағы дефолтқа әсер ете отырып өз ізін қалдыруы мүмкін.

Қаржы жүйесінің, оның ішінде салықтық жүйенің экономиканың нақты секторын дамытуға және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық міндеттерін шешуге әсері B. Ljubanović, H. Zakaria, I. Djafri, I. Damawati, I. Satwika, I. Еңбектерінде көрініс табады [17-19]. Зерттеушілер әртүрлі елдердің салық жүйелерінің жұмысын талдау бірегей ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік беретінін атап көрсетеді. Біріншіден, салық саясаты қазіргі экономикалық жағдайға да, қоғамдағы саяси динамикаға да байланысты өзгерістерге ұшырайды. Сонымен қатар, салық саясатының экономикалық механизмдегі маңызды орнына қарамастан, ол реттеудің қаржылық және несиелік құралдарымен өзара әрекеттеседі. Ақырында, салық саясаты әрқашан ішкі қайшылықтарға ие: мемлекеттің ресурстарды бөлуге салықтар арқылы белсенді түрде араласуға тырысуы көбінесе әлеуметтік күштердің, соның ішінде Бизнесінің, халықтың және саяси оппози-

цияның қарсылығын тудырады. Бұл аспектілер қазіргі заманғы салық тетіктерін жасауда өте маңызды.

J. López еңбектері салық саясатының эволюциясын оның ең аз қамтылған азаматтарды әлеуметтік қорғаудағы рөлін ескере отырып зерттейді. Осы тұрғыда салық саясатының негізгі құралдары әлеуметтік қолдау бағдарламаларын қаржыландыратын жалақы салығы және жеке тұлғаларға табыс салығы бойынша салық жеңілдіктері жүйесі болып табылады (López 2022).

J. Karnowski және A. Rzońca авторлары салықтық жоспарлау мен болжау тек фискалды мақсаттарға жетуге ғана емес, сонымен қатар салықтық реттеу тактикасы мен стратегиясын оңтайландыруға және ең тиімді салалар мен өндірістердің дамуын ынталандыруға негіз құратынын атап көрсетеді. Бұл аспектілерді қаржылық басқарудың негізгі элементтері және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын, соның ішінде салық менеджментін басқару әдістері ретінде қарастырған жөн (Karnowski 2021).

Салықтық әкімшілендіруді модернизациялау салық жинау тиімділігін жақсартуға және мемлекеттік қаражаттың маңызды көзі болып табылатын салық кірістерін оңтайландыруға бағытталған. Бұл модернизация сонымен қатар салық қызметкерлерінің мінез-құлқын өзгертуге және ішкі кірістер қызметінің жұмысына негізгі құндылықтарды енгізуге бағытталған (Musseng 2023).

Бұрын айтылғандай, салық саясатының негізгі мақсаты салық саясатының әртүрлі қатысушыларының экономикалық мүдделері арасында ғылыми негізделген компаға қол жеткізу мақсатында салық жүйесін қазіргі заманғы реформалау жөніндегі шараларды әзірлеу және енгізу болып табылады, бұл сайып келгенде елдің әлеуметтік-экономикалық даму міндеттерінің барлық кешенділігін барынша тиімді шешуді қамтамасыз етеді. Және бұл мәлімдеме жоғарыда талданған авторлардың зерттеулерімен толық байланысты.

Зерттеудің маңызды аспектісі-құқық қорғау саласында жасанды интеллектті қолдану. S.Alzou ‘ BI, A. Haitham және A. Mohammad атап өткендей, компьютерлер кейінірек талдау үшін қол жетімді форматта үлкен көлемдегі деректерді жинай алады. Алайда, бұл ақпаратты пайдалы білімге айналдыру үшін тәжірибелі мамандардың көмегімен немесе Құқық қорғау органдарына фактілер мен балама шешімдерді ұсынатын интеллектуалды құралдарды қолдана отырып талдау жүргізу қажет. Олардың зерттеулеріне

сәйкес, информатика технологиялары, мысалы, геоақпараттық жүйелер, байланыстарды кластерлеу және талдау, сондай-ақ күрделі интеллектуалды аналитикалық құралдар қылмыстар мен құқық бұзушыларды профильдеу және қылмыстарды салыстыру және болжау үшін пайдаланылуы мүмкін. Алайда, мұндай технологияларды қылмыскерлердің теріс пайдалану мүмкіндігін ескеру қажет (Alzou’bi 2014).

Қазіргі уақытта цифрлық технологиялар мен әлеуметтік желілер құрған ақпараттың көлемі жеті мильдік қадамдармен артып келеді. Деректердің үлкен көлемі маңызды стратегиялық ресурсқа айналады. Бұл деректер әртүрлі көздерден және әртүрлі форматтағы құрылымдалмаған ақпараттың үлкен көлемін білдіреді. Мемлекеттік органдар мен кәсіпорындар тұтынушылардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін өнімдерді жасау үшін осы құнды ресурсты пайдалана алады. Салық жүйесінің ішкі құрылымының дамуының стратегиялық мәселелерін шешуге өзіндік маңыздылығы мен әсерін бағаламауға болмайды. Өкінішке орай, бүгінгі күнге дейін жүйелілік көптеген елдерде салық қатынастары мен салық саясатын қалыптастыру тәжірибесінде тиісті көрініс таппайды (Amzuica 2023). Қазақстан Республикасының салықтық әкімшілендіру жүйесінде Big Data технологиясын енгізу және белсенді пайдалану салық төлеуден жалтару мен алаяқтықпен күресуге көмектеседі, сондай-ақ салық төлеушілер үшін рәсімдерді жеңілдетеді.

Big Data талдау әдісі бұрыннан бар деректерді қайта пайдалануды қамтиды, бұл ақпарат алудың бұл әдісін айтарлықтай үнемді етеді (Sobanski 2022). Алайда, қиындық-мемлекет пен салық төлеушілердің мүдделері көптеген факторларға байланысты өзгереді, бұл уақыт өте келе салық жүйесінің оңтайлы параметрлерінің өзгеруіне және мемлекеттік саясаттың басымдықтарының өзгеруіне әкеледі (Batranceaa 2023). Сондықтан, кейбір ғалымдардың пікірінше, оңтайландырылған салық жүйесі қажет, ол алымдарды көбейтуге ғана емес, сонымен қатар бюджет жүйесінің әртүрлі деңгейлері арасында қаражатты тиімді бөлуге де бағытталған, өйткені қазіргі мемлекеттік салық жүйесі жеткілікті серпінді емес, фискалды мақсаттарға бағдарланған және қазақстандық экономиканы дамыту үшін өңірлік және өндірістік факторлардың маңыздылығын бағаламайтын болып шығады (Tanase 2023).

Бұл зерттеулер зерттеудің жалпы нәтижелерін растайды-жақсы орнатылған және жоғары тиімді салық жүйесі өзгеретін жағдайлар

мен қоршаған орта факторларына бейімделу қабілетімен ерекшеленеді. Осы мақсатқа жету үшін салық жүйесінің жұмысын мезгіл-мезгіл бағалап, әртүрлі елдердегі ұқсас жүйелермен салыстырмалы талдау жүргізу қажет. Бұл ұлттық және халықаралық салық жүйелері арасындағы салықтық ақпарат алмасудағы теңсіздіктерді анықтауға және жоюға мүмкіндік береді.

Ғылыми дереккөздерді ауқымды талдаудан кейін әлеуметтік-экономикалық және құқықтық шаралардың кешенді жүйесін әзірлеу қажеттілігі айқын болады. Бұл тұрғыда салық төлеушілердің мінез-кұлқына әсер етудің әртүрлі әдістерін қолдану және олардың салық салу объектілерін паналауға бейімділігі орынды болып көрінеді.

Қазақстанның қазіргі салық саясаты ел экономикасын басқарудың және қаржылық тұрақтылықты қолдаудың негізгі құралы болып табылады. Соңғы жылдары Қазақстан бизнес-ахуалды жақсарту, инвестицияларды ынталандыру және әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында өзінің салық жүйесін жаңғырту бойынша белсенді жұмыс істеуде. Бұған салық ставкаларын қайта қарау, салық салу процедураларын жеңілдету, сондай-ақ салық түсімдерін тиімді жинау және бақылау үшін заманауи ақпараттық технологияларды енгізу кіреді. Бұдан басқа, Қазақстан салық тәртібін дамытуға және салық заңдарын бақылау мен сақтауды қатандату арқылы салық жалтаруларымен күресуге ұмтылады. Бұл күш-жігер кәсіпкерлік үшін қолайлы орта құруға бағытталған және жаһандық сын-қатерлер мен әлемдік аренадағы өзгерістер жағдайында елдің қаржылық тұрақтылығын нығайтуға ықпал етеді.

Біріншіден, салық заңнамасын тұрақты және нақты тұжырымдау маңызды. Салық нормаларын жетілдіру және жүйелеу, салық заңдарын кодификациялау, осы құжаттарды қол жетімді және түсінікті ету үшін олардың тұжырымдамаларын жеңілдету пайдалы болар еді.

Екіншіден, салық базасын кеңейту кезінде салық ставкаларын төмендету тиімді тәсіл бола алады.

Үшіншіден, салықтық басқаруға байланысты әкімшілік рәсімдерді азайту орынды болып көрінеді. Әкімшілігі тым қымбат салық алымдарын алып тастау кәсіпорындарға салық ауыртпалығын азайтып, олардың дамуына қолайлы жағдай туғызуы мүмкін.

Сондай-ақ, сыбайлас жемқорлыққа қарсы белсенді іс-қимыл, демократиялық институттарды жетілдіру және салықтардан түсетін қаражат-

ты тиімді пайдалану, сондай-ақ салық заңнамасын бұзғаны үшін айыппұлдардан жоғары салық ставкаларын белгілеу арқылы салық мәдениеті мен тәртіп деңгейін арттыруды жалғастыру өте маңызды.

Салық салудан жалтару жағдайларын анықтауда салық органдары қызметінің тиімділігін арттыру және мұндай жалтару іс жүзінде мүмкін болмайтын жағдайлар жасау аталған қылмыс түрлерімен күрестің ажырамас бөлігі болып табылады. Жазалау ықтималдығының шамалы өсуі де оң әсер етуі мүмкін, жалтару ауқымын тарылтады.

Соңында, салықтарды ерікті төлеуді барынша арттыруға бағытталған ақпараттық және ағартушылық іс-шараларды қолдана отырып, ұлттық салықтық сананы қалыптастыруға белсенді түрде жәрдемдесу керек.

Салық салу саласындағы осы және басқа да проблемаларды еңсере отырып, ел бюджет шығындарын және өздерінің конституциялық міндеттерінен белсенді түрде жалтаратын салық төлеушілердің санын қысқарту үшін қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік алады. Қазақстан әлемдік аренада салықтық бәсекелестіктің маңызды қатысушысы бола алады.

Қорытынды

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасы салық заңнамасын жетілдіру, бірқатар міндетті салықтар мен бюджетке төленетін төлемдер бойынша ставкаларды қысқарту, экономиканың жекелеген басым салаларындағы салық жүктемесін төмендету және салықтық реттеу саласындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту жөніндегі жұмысты дәйекті түрде жүргізіп келеді.

Нарықтық экономикаға көшу және Қазақстанда кәсіпкерліктің белсенді дамуы жағдайында салық заңнамасы күрделі салықтық құқықтық қатынастардың қалыптасуына әкелетін белсенді өзгерістердің нысанасына айналады. Алайда, бұл процесс теріс салдармен бірге жүреді, олардың негізгісі салық төлеуден және бюджетке төленетін міндетті төлемдерден жалтаруға байланысты қылмыстық қылмыстар санының артуы болып табылады. Мұндай әрекеттер мемлекеттің қаржылық тұрақтылығына айтарлықтай әсер етеді, өйткені бюджетке айтарлықтай ақша түспейді, бұл мемлекеттік бюджеттен тыс қорларда жеткіліксіз қаражаттың қалыптасуына әкеледі.

Салық заңнамасындағы басты жаңалықтар үш міндетке негізделеді: 1) салықтар санын азайту; 2) әкімшілік кедергілерді төмендету; 3) салықтық әкімшілендірудің тиімділігін арттыру.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда Қазақстанның салық жүйесінде бірнеше елеулі кемшіліктер анықталуда. Олардың біріншісі – салық инспекторларының салық заңнамасының қолданыстағы іс жүргізу нормаларын елемей. Бұл инспекторлардың заңсыз әрекеттеріне және салықтық тексерулер процесінде тәртіпті бұзуға әкеледі.

Бұдан әрі келесі байқалған кемшілік нәтижелерді ресімдеудің белгіленген мерзімдерін сақтамауды қоса алғанда, салықтық тексерулер жүргізу тәртібін бұзу болып табылады. Бұл салық төлеушілер үшін заңды белгісіздік тудырады және олардың салық органдарымен өзара әрекеттесуін қиындатады.

Ақырында, үшінші маңызды кемшілік – салық заңнамасының нормаларын бұзған салық органдарының өкілдері үшін барабар заңды жауапкершілік шараларының болмауы. Бұл инспекторларға өз әрекеттері үшін тиісті жауапкершіліксіз әрекет етуге мүмкіндік береді, бұл теріс пайдалану мен теріс тәжірибеге ықпал етуі мүмкін.

Аталған кемшіліктерді шешу үшін Польшаның, салық жүйесін реттеу мен тұрақтылықты қамтамасыз етуде белгілі бір жетістіктерге қол жеткізген елдердің тәжірибесін пайдалану ұсынылады. Олардың тәжірибесін зерделеу және бейімдеу Қазақстандағы ұқсас проблемаларды

шешудің неғұрлым тиімді әдістерін қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

Салық жүйесін жетілдіру берік экономикалық іргетас орнатумен және қоғамдық даму үшін тұрақты саяси жағдайларды қамтамасыз етумен тығыз байланысты. Бұл өзгерістердің жылдамдығы мен тиімділігі экономикалық өсуді ынталандыратын күш ретінде салық жүйесінің кейінгі дамуы үшін тұрақты негіз құруға айтарлықтай әсер етеді.

Салық жүйесін жаңғырту кезінде мемлекеттің институционалдық ортасын құрайтын институттардың дамуын ескеру маңызды. Бұл Орта күрделі және алуан түрлі, соның ішінде ресми институттар, бейресми институттар, мәдени дәстүрлер мен құндылықтар. Осы аспектілердің барлығын есепке алу қиын, бірақ салық жүйесін тиімді жетілдіру үшін қажет.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін мемлекетке әлеуметтік бағдарламаларды қолдау үшін өз бюджетін толықтыруға мүмкіндік беретін тұрақты және тиімді салық саясатын қалыптастыру ұсынылады. Салық ережелерін түсіну мен орындауды қамтамасыз ету үшін әділеттілік, ыңғайлылық және тұрақтылық принциптеріне негізделген Салық кодексын құру да маңызды. Қаржылық тұрақтылықты сақтау және сенімділік пен икемділікті қамтамасыз ете отырып, зейнетақымен қамсыздандырудың тұрақты және әлеуметтік әділ жүйесін құру үшін мемлекеттік шығыстарды бюджеттік кіріс деңгейіне бейімдеу қажет.

Әдебиеттер

- Аймурзина, Б., Асилова, А. Берстембаева, Р. (2015). Налоговая политика Казахстана в условиях модернизации. *KazNU Bulletin. Economy series*, 6 (112), 75-83. Извлечено из <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1130/1091>
- Alzou'bi, S., Haitham, A., Mohammad, A. (2014). Artificial Intelligence in Law Enforcement, A Review. *International Journal of Advanced Information Technology*, 4, 1-9. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/269168773_Artificial_Intelligence_in_Law_Enforcement_A_Review
- Amzuica, B., Mititelu, R., Nisulescu, I. (2023). Digitalization of Business – Implications on Tax Evasion Dimensions. *Sciendo*, 1-9. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/372442978_Digitalization_of_Business_-_Implications_on_Tax_Evasion_Dimensions
- Batranceaa, L., Kudła, J., Błaszczak, B., Kopyt, M. (2023). A dataset on declared tax evasion attitudes of students and entrepreneurs from Poland under the slippery slope framework. *Data in brief*, 48, 1-8. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352340923003025>
- Data from the European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
- Жамиева, А. Насырова, Г., Мажитов, Д., Марамыгин, М. (2021). Налоговая система в условиях нестабильной экономики. *Научный журнал «Вестник университета «Туран»*, 4(92), 208-215. Извлечено из <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2149>
- IMF World Economic Outlook Database. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April>
- Конституция Республики Казахстан. (1995, август). Извлечено из <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
- Karnowski, J., Rzońca, A. (2021). Directions for the Reconstruction of the Tax System in Poland – a Growth-Enhancing Proposal. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica*, 2(353), 75-109. Retrieved from <https://czasopisma.uni.lodz.pl/foe/article/view/8908>

López, J. (2022). The purpose of the tax system that gives meaning and legitimacy to taxes. *Journal of Finance and Financial Law*, Special Issue, 15-33. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/365726841_The_Purpose_of_the_Tax_System_that_Gives_Meaning_and_Legitimacy_to_Taxes

Musseng, A., Hasanuddin, R., Umar, R. (2023). The Effect of Implementation of the Modern Tax Administration System on Taxpayer Compliance of Free Workers at the Makassar Tax Office. *International Journal of Business, Law, and Education*, 2, 393-401. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/371435230_The_Effect_of_Implementation_of_the_Modern_Tax_Administration_System_on_Taxpayer_Compliance_of_Free_Workers_at_the_Makassar_Tax_Office

Омарова, А. (2020). Модернизация налоговой системы государства Республики Казахстан в период кризиса. XXVII Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства» Матеріали конференції, 79-82. Извлечено из http://apgs.kdu.edu.ua/zbirnik_apgs_2020.pdf#page=79

Садвокасов, А. (2021). Некоторые вопросы совершенствования налоговой политики и налогового законодательства в Республике Казахстан. *Научный журнал «Вестник университета «Туран»*, 1(89), 209-212. Извлечено из <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1649>

Стратегия «Казахстан-2050». (2012, декабрь). Извлечено из <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/strategiya-kazahstan-2050>.

Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета: Заключение к отчету правительства Республики Казахстан об исполнении республиканского бюджета за 2021 год. (2022, март). Извлечено из https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32375988

Sobanski, K. (2022). Tax reform in Poland in uncertain times: Challenges and opportunities. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/366919022_Tax_reform_in_Poland_in_uncertain_times_Challenges_and_opportunities

Tanase, L., Draghici, I. (2023). The Advantages and Disadvantages of Taxation Strategies Applied on MNEs in the European Union. *Sciendo*, 298-313. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/372443008_The_Advantages_and_Disadvantages_of_Taxation_Strategies_Applied_on_MNEs_in_the_European_Union

Faccia, A., Mosteanu, N. (2019). Tax evasion information system and blockchain. *Journal of information systems & operations management*, 65-74. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/333661697_Tax_Evasion_Information_Systems_and_Blockchain

Шамгунов, Д., Абдуллаева, Б., Абжалелова, Ш. (2021). Направления развития и совершенствования налогового механизма в Республике Казахстан. *Научный электронный журнал «Меридиан»*, 1(54), 1-5. Извлечено из <https://business.kainar-edu.kz>

References

Ajmurzina, B., Asilova, A. Berstembaeva, R. (2015). Nalogovaja politika Kazahstana v uslovijah modernizacii. *KazNU Bulletin. Economy series*, 6 (112), 75-83. Izvlecheno iz <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1130/1091>

Alzou'bi, S., Haitham, A., Mohammad, A. (2014). Artificial Intelligence in Law Enforcement, A Review. *International Journal of Advanced Information Technology*, 4, 1-9. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/269168773_Artificial_Intelligence_in_Law_Enforcement_A_Review

Amzuica, B., Mititelu, R., Nisulescu, I. (2023). Digitalization of Business – Implications on Tax Evasion Dimensions. *Sciendo*, 1-9. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/372442978_Digitalization_of_Business_-_Implications_on_Tax_Evasion_Dimensions

Batrancea, L., Kudła, J., Błaszczak, B., Kopyt, M. (2023). A dataset on declared tax evasion attitudes of students and entrepreneurs from Poland under the slippery slope framework. *Data in brief*, 48, 1-8. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352340923003025>

Data from the European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

Zhamieva, A. Nasyrova, G., Mazhitov, D., Maramygin, M. (2021). Nalogovaja sistema v uslovijah nestabil'noj jekonomiki. *Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan»*, 4(92), 208-215. Izvlecheno iz <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2149>

IMF World Economic Outlook Database. Retrieved from [https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/AprilKonstitucijaRespublikiKazahstan.\(1995,avgust\).Izvlechenoizhttps://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000](https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/AprilKonstitucijaRespublikiKazahstan.(1995,avgust).Izvlechenoizhttps://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000)

Karnowski, J., Rzońca, A. (2021). Directions for the Reconstruction of the Tax System in Poland – a Growth-Enhancing Proposal. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica*, 2(353), 75-109. Retrieved from <https://czasopisma.uni.lodz.pl/foe/article/view/8908>

López, J. (2022). The purpose of the tax system that gives meaning and legitimacy to taxes. *Journal of Finance and Financial Law*, Special Issue, 15-33. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/365726841_The_Purpose_of_the_Tax_System_that_Gives_Meaning_and_Legitimacy_to_Taxes

Musseng, A., Hasanuddin, R., Umar, R. (2023). The Effect of Implementation of the Modern Tax Administration System on Taxpayer Compliance of Free Workers at the Makassar Tax Office. *International Journal of Business, Law, and Education*, 2, 393-401. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/371435230_The_Effect_of_Implementation_of_the_Modern_Tax_Administration_System_on_Taxpayer_Compliance_of_Free_Workers_at_the_Makassar_Tax_Office

Omarova, A. (2020). Modernizacija nalogovoj sistemy gosudarstva Respubliki Kazahstan v period krizisa. HHVII Mizhnarodna naukovo-praktichna konferencija studentiv, aspirantiv ta molodih uchenih «Aktual'ni problemi zhittedijal'nosti suspil'stva» Materiali konferencii, 79-82. Izvlecheno iz http://apgs.kdu.edu.ua/zbirnik_apgs_2020.pdf#page=79

Sadvokasov, A. (2021). Nekotorye voprosy sovershenstvovaniya nalogovoj politiki i nalogovogo zakonodatel'stva v Respublike Kazahstan. Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan», 1(89), 209-212. Izvlecheno iz <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1649>

Strategija «Kazahstan-2050». (2012, dekabr'). Izvlecheno iz <https://primeminister.kz/ru/gosprogrammy/strategiya-kazahstan-2050>.

Schetnyj komitet po kontrolju za ispolneniem respublikanskogo bjudzheta: Zakljuchenie k otchetu pravitel'stva Respubliki Kazahstan ob ispolnenii respublikanskogo bjudzheta za 2021 god. (2022, mart). Izvlecheno iz https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32375988

Sobanski, K. (2022). Tax reform in Poland in uncertain times: Challenges and opportunities. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/366919022_Tax_reform_in_Poland_in_uncertain_times_Challenges_and_opportunities

Tanase, L., Draghici, I. (2023). The Advantages and Disadvantages of Taxation Strategies Applied on MNEs in the European Union. Sciendo, 298-313. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/372443008_The_Advantages_and_Disadvantages_of_Taxation_Strategies_Applied_on_MNEs_in_the_European_Union

Faccia, A., Mosteanu, N. (2019). Tax evasion information system and blockchain. Journal of information systems & operations management, 65-74. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/333661697_Tax_Evasion_Information_Systems_and_Blockchain

Shamgunov, D., Abdullaeva, B., Abzhalelova, Sh. (2021). Napravlenija razvitija i sovershenstvovaniya nalogovogo mehanizma v Respublike Kazahstan. Nauchnyj jelektronnyj zhurnal «Meridian», 1(54), 1-5. Izvlecheno iz <https://business.kainar-edu.kz>

Авторлар туралы ақпарат:

Рахметова Тұрсынқұл Аралбекқызы – заң ғылымдарының магистрі, Тұран Университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: rakhmetova.zan@gmail.com);

Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – заң ғылымының кандидаты, Тұран Университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz);

Қуаналиева Гүлдіана Амангельдиевна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің кафедра меңгерушісі (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kuanalieva.guldana@mail.ru);

Қонысбай Бақытқұл Меңленқызы – PhD докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: konyusbay17@gmail.com);

Юхневич Эдвард Юхневич – ғылым докторы, Гданьск Университетінің профессоры (Польша, Гданьск қ., e-mail: ed.juchnevicius@gmail.com).

Информация об авторах:

Рахметова Тұрсынқұл Аралбековна – магистр юридических наук, докторант Университета «Тұран» (Казakhstan, Алматы, e-mail: rakhmetova.zan@gmail.com);

Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Университета «Тұран» (Казakhstan, Алматы, e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz);

Қуаналиева Гүлдіана Амангельдиевна – доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казakhstan, Алматы, e-mail: kuanalieva.guldana@mail.ru);

Қонысбай Бахытқұл Менленовна – доктор PhD, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казakhstan, Алматы, e-mail: konyusbay17@gmail.com);

Юхневич Эдвард Юхневич – доктор наук, профессор Гданьского университета (Польша, Гданьск, e-mail: ed.juchnevicius@gmail.com).

Information about the authors:

Rakhmetova Tursynkul Aralbekovna – Master of Law, PhD student at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: rakhmetova.zan@gmail.com);

Aldabergenova Nonna Aldabergenovna – Candidate of Law, Associate Professor at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: n.aldabergenova@turan-edu.kz);

Kuanalieva Guldana Amangeldievna – Doctor of Law, Professor, Head of Department at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: kuanalieva.guldana@mail.ru);

Konyusbay Bakytkul Menlenovna – PhD, Senior Lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: konyusbay17@gmail.com);

Yuchnevicius Edward Yuchnevicius – Doctor of Science, Professor at the University of Gdansk (Poland, Gdansk, e-mail: ed.juchnevicius@gmail.com).

Тіркелген: 13.02.2024 жыл
Қабылданды: 20.11.2024 жыл

5-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРС
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 5
**NATURAL RESOURCE
AND ENVIRONMENTAL LAW**

Раздел 5
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

IRSTI 10.59.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a10>K.U. Orazaliyev¹ , A.A. Mukasheva^{2*} ,T.I. Makarova³ , B. Uderbayeva² ¹Eurasian National University, Astana, Kazakhstan²Narxoz University, Almaty, Kazakhstan³Belarusian State University, Minsk, Belarus

*e-mail: anarabai@mail.ru

NEW DRAFT OF WATER CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: LEGAL ANALYSIS

For the purposes of implementation of a water-efficient and water-saving state policy, the regulation of water relations over the past decade requires urgent reform. The development of legal and economic science and practice determines the need to include water in economic turnover, thereby stimulating water users to create a closed loop economy. Thus, in the process of enhancement of water legislation, it is required to consider economic, property, environmental and other aspects. Water relations are regulated by both water and civil legislation, and other natural resource legislation. Therefore, the article notes that it is of essence to ensure an optimal ratio of the norms of these branches of legislation.

This document provides an assessment of specific sections of the Water Code that is expected to be adopted in Kazakhstan by 2024. The purpose of the analysis is to uncover key issues that arise in the context of legislative water management. The study tries to identify the weaknesses of the proposed draft law from the authors' point of view. Specific proposals are recommended to eliminate legal conflicts, gaps between the norms of land, water and legislation on subsoil and subsoil use of Kazakhstan.

Key words: water, water body, Water Code, legal regulation, water relations.

K.U. Orazaliyev¹, A.A. Mukasheva^{2*}, T.I. Makarova³, B. Uderbayeva²¹А.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан²Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан³Беларусь мемлекеттік университеті, Минск қ., Беларусь

*e-mail: anarabai@mail.ru

Қазақстан Республикасы су кодексінің жаңа жобасы: құқықтық талдау

Су тиімді және суды үнемдейтін мемлекеттік саясатты іске асыру үшін соңғы он жыл ішінде су қатынастарын реттеу шұғыл реформалауды талап етеді. Заң және экономикалық ғылым мен практиканың дамуы суды экономикалық айналымға қосу қажеттілігін анықтайды, осылайша су пайдаланушыларды айналмалы циклды экономика құруға ынталандырады. Сонымен, су заңнамасын жетілдіру барысында экономикалық, мүліктік, экологиялық және басқа аспектілерді ескеру қажет. Су қатынастары су, азаматтық және басқа да табиғи ресурстар заңнамасымен реттеледі. Сондықтан мақалада заңнаманың осы салалары нормаларының оңтайлы арақатынасын қамтамасыз ету қажет екендігі айтылады.

Мақалада су қатынастарын құқықтық реттеудің негізгі мәселелерін шешуге бағытталған Қазақстан Республикасы Су Кодексі 2024 жылғы жобасының жекелеген ережелеріне талдау ұсынылған. Авторлардың пікірінше мақала заң жобасының кейбір нормаларының кемшіліктерін белгілеуге тырысады. Заңдық қайшылықтарды, жер, су және жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы заңнама нормалары арасындағы олқылықтарды жою бойынша нақты ұсыныстар ұсынылады.

Түйін сөздер: су, су объектісі, Су кодексі, құқықтық реттеу, су қатынастары.

K.U. Orazaliyev¹, A.A. Mukasheva^{2*}, T.I. Makarova²¹Евразийский национальный университет имени А.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан²Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан³Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

*e-mail: anarabai@mail.ru

Новый проект водного кодекса Республики Казахстан: правовой анализ

Для реализации водозооэффективной и водосберегающей государственной политики регулирование водных отношений на протяжении последних десяти лет требуют безотлагательного реформирования. Развитие юридической и экономической науки и практики определяет необ-

ходимость включения воды в хозяйственный оборот, тем самым стимулируя водопользователей к созданию экономики замкнутого цикла. Так, в ходе совершенствования водного законодательства необходимо учитывать экономический, имущественный, экологический и другие аспекты. Водные отношения регламентируются и водным, и гражданским законодательством, и другим природоресурсным законодательством. Поэтому в статье отмечается, что необходимо обеспечить оптимальное соотношение норм этих отраслей законодательства.

В статье представлен анализ отдельных положений проекта Водного кодекса Республики Казахстан 2024 года, направленных на решение основных проблем правового регулирования водных отношений. В статье сделана попытка обозначить недостатки некоторых норм законопроекта, по мнению авторов. Рекомендуются конкретные предложения по устранению юридических коллизий, пробелов между нормами земельного, водного и законодательства о недрах и недропользовании РК.

Ключевые слова: вода, водный объект, Водный кодекс, правовое регулирование, водные отношения.

Introduction

The Parliament of Kazakhstan is now evaluating the proposed draft Water Code as part of the ongoing legislative process. The initiative comes from the Ministry of Ecology and Nature Management and then from the newly formed Ministry of Water Resources and Irrigation in the context of the implementation of the State Development Plan until 2025, enshrined in Presidential Decree No. 636 of February 15, 2018 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>), and following the Presidential Decree, the instruction of February 8, 2022 (<https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-respubliki-kazahstan-81311>) to create a new version of the Water Code.

Over the last five to seven years, there has been a growing interest in reforming the legislation governing water resources in Kazakhstan. The Water Code, established in 2003, has undergone changes in more than seventy cases, and over 50% of all articles have been amended. Based on legal principles, such a significant adjustment of existing norms is a sufficient foundation for the advancement and enactment of a new, codified legislative document related to the use and protection of water resources.

Materials and methods

During the research, the authors employed a combination of empirical and theoretical approaches, including comparative, dialectic, logical and legal methodologies, alongside legal analysis of legislative documents.

The study involved evaluating various resources such as the Constitution of the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029), the Republic of Kazakhstan's Environmental Code, the 2003 Water Code (https://online.zakon.kz/Document/?doc_

[id=35710592&pos=3;-70#pos=3;-70](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116)), and documentation related to the proposed 2024 Water Code draft of the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116), including its explanatory statement and assessments of the predicted economic, social, legal, and environmental impacts of proposed legislation.

The article analyzes the points of view on this problem of Kazakhstani and foreign scientists – S.B. Baisalov (Байсалов: 1966), S.D. Bekisheva (Бекишева: 2019), S.A. Bogolyubov (Боголюбов: 2022), T.G. Kalinichenko (Калиниченко 2011), A.A. Mukasheva (Мукашева 2020), D.O. Sivakov (Сиваков 2019), S.Zh. Suleimenova (Сулейменова 2012) and others.

Establishment and change of water legislation in Kazakhstan

The stipulations within the Water Code (subsequently referred to as WC) aim to orchestrate an intricate network of water engagements, covering facets from economic and proprietary to ecological, socio-political, and self-governing arenas. With the involvement of water in the market economy, there is a need for appropriate legal registration of all aspects of water relations, based on new socio-economic realities and patterns of social development.

Turning to history, we can't help but note that Professor S.B. Baisalov wrote about the need to codify the water legislation of Kazakhstan in his works for the first time (Байсалов 1966).

Despite the publication of special laws regulating the organization of water use, some laws were contradictory and had a number of shortcomings. All this indicate the urgent need for codification of water legislation, which also needs certain changes and a certain ordering (Байсалов 1966).

The main ideas set forth in the works of S.B. Baisalov as the initiator of the advancement and approval of the codified water law, shaped the foundation for the main provisions of all subsequent

adopted water codes of Kazakhstan. Baisalov's fundamental work of 1996 "Water law of the Kazakh SSR" (Байсалов 1966) is still relevant and is the primary source for substantiating and regulating water relations in modern Kazakhstan.

Kazakhstan's water legislation has transitioned through distinct epochs, tracing from the 1972 Water Code (http://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/kaz-wat-code-1972.pdf) during the Kazakh SSR era, advancing to the nation's 1993 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930003000>) and then the 2003 Water Codes (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116).

Exploring theoretical foundations and identifying viable solutions for contemporary challenges in water jurisprudence necessitates an in-depth re-evaluation and scrutiny of the statutes and directives encapsulated in the Water Code of the Republic of Kazakhstan.

The present existing Water Code, adopted on July 9, 2003, contains fundamental innovations regarding a number of water law institutions. First of all, conceptual changes in the legal regime of agricultural waters are highlighted. These changes were connected with the overview of the right of private ownership of agricultural land, with the establishment of new legal parameters for the acquisition, discarding, usage and control of agricultural waters.

An important fundamental objective of legal science and legal policy is to develop a methodologically verified concept of legislation.

It is necessary, first of all, to keep in mind the essential, fundamental shifts in the domain of water relations caused by the patterns of the economy. Water relations, especially now, represent a complex fusion, an interweaving of heterogeneous relations. In a certain sense, modern water relations constitute a significant cross-section of property relations. Their legal expression appears as the process of "penetration" "of the norms and institutions of private law into this sphere, a kind of "citizenship" of water relations.

In this regard, the problem of theoretical explanation and adequate regulatory consolidation of the "boundaries" of the connection of civil law and water law principles in the legal support of modern water relations is faced.

Legislative practice shows that the optimal correlation and interaction of the norms of water and civil legislation is not yet fully ensured.

The Water Code draft of 2024 is aimed at execution of certain directives of the president, as well as bringing them into line with state strategic program documents, with ratified international documents and other legal acts:

1. Treaty on the Management and Utilization of Cross-Border Waterways and International Lakes (Helsinki, March 17, 1992). Kazakhstan's Law of Ratification, October 23, 2000.

2. "Kazakhstan-2050 Strategy: The New Direction of an Established Nation." Speech by President Nursultan Nazarbayev to the Kazakh populace, Astana, December 14, 2012.

3. Presidential Decree of Kazakhstan, May 30, 2013, No. 577, endorsing the blueprint for transitioning to an eco-friendly economy.

4. Presidential Decree of Kazakhstan, February 15, 2018, No. 636, endorsing the National Development Strategy up to 2025 and revoking specific earlier presidential decrees.

5. Announcement from President Kassym-Jomart Tokayev to the Kazakh people, September 1, 2020, "Kazakhstan in the New Reality: Time to Act."

6. Presidential Decree of Kazakhstan, March 6, 2020, No. 280, endorsing the International Policy Framework for 2020-2030.

7. Presidential Decree of Kazakhstan, May 24, 2021, No. 582, endorsing the Legislative Agenda for 2021-2026.

8. Speech by the Kazakh President, September 1, 2021, on "National Unity and Structural Reforms as the Bedrock of National Prosperity."

9. Resolution No. 628 by the Kazakh Government, September 10, 2021, endorsing the National Action Scheme following the President's Address on September 1, 2021, focusing on "National Unity and Structural Reforms as the Cornerstone of Prosperity."

10. Presidential Decree of Kazakhstan, September 13, 2021, No. 659, on executing the President's Address from September 1, 2021, emphasizing "National Unity and Structural Reforms as the Pillars of Prosperity."

11. Presidential Decree of Kazakhstan, October 15, 2021, No. 674, on endorsing the Legal Policy Framework up to 2030.

The materials for the WC draft describe international and foreign experience in solving problematic issues. Nevertheless, several instances of international legislative practices highlighted earlier are inadequately addressed within the provisions of the proposed bill. The referenced global practices from nations (Australia, Israel, Canada, Uzbekistan, China, Russia (Crimea), Germany) concerning water utilization efficiency, precise measurement of water consumption, adoption of top-tier available technologies, research-based management and utilization of water reserves, and the establishment of legal frameworks for groundwater are regrettably

not thoroughly incorporated in the draft of the Water Code.

Water has inimitable, unique features and properties both as an object, an element of the surrounding natural environment, and as an economic object. Consequently, water has special differences and properties as an object of legal influence. That is why, as it was shown, there are relevant branches of water law and legislation designed to regulate the most important sphere of public relations.

The proposed legislation seeks to refine the normative and legal governance of societal relations in the area of conservation and application of Kazakhstan's water resources. This goal is to fortify the legal underpinnings to safeguard the country's aquatic safety, delineate the obligations of the appointed authority responsible for water resource stewardship and deployment, as well as augment the progression and enhancement of water governance and facilities, set benchmarks for efficient water usage, foster a sustainable cycle of water consumption, and implement additional legal reforms.

Moreover, the evaluation of the materials associated with the draft law indicates a thorough preparation to correct the legal shortcomings in Kazakhstan's water law sector.

Discussion of challenging issues

Scrutinizing diverse opinions in the field of water law from both Kazakhstani and international experts on the imperative to overhaul water laws has exposed an array of deeply rooted challenges concerning the conservation and employment of aquatic environments, as highlighted by Bekisheva S.D., Bogolyubov S.A., Baisalov S.B., Kalinichenko T.G., Mukasheva A.A., Sivakov D.O., Suleimenova S.Zh.

Water resources management and water use problems require immediate attention and effective actions from governmental structures and relevant authorities. Scientific analysis and legal assessment of the following aspects seem to be extremely important:

1) Amendments to the Constitution of the country in 2022 confirmed that water resources belong to the society and people in Kazakhstan. This deduces that within the sphere of civil law, there should be a removal of provisions allowing private entities to assume ownership or control over hydraulic construction entities. Such maneuvers, veiled as the conveyance of ownership rights, might culminate in water resources becoming privately owned.

Water resources management is a strategic task for the state. Hence, it is suggested that all duties

related to water sanitation and supplement be delegated to government entities, sidelining for-profit commercial companies from this domain.

2) It is necessary to clearly define the subject of regulation of water legislation, which will be the foundation for preserving water bodies and ensuring safety on water bodies. It is important to consider issues related to the separation of water use and water management, as well as to study the option of creating a water market as a method of water conservation.

3) It is essential to develop and introduce special legislative acts regulating legal relations in the sphere of drinking water supply, economic water supply, water disposal and ensuring safety of hydraulic facilities, etc.

4) Enhancing the penalties for infractions in the realm of water legislation is imperative, including the establishment of standards that address the violation of the right to access potable water.

5) Emphasizing water resources management as a fundamental priority, it is stressed that the provision of water and sanitation services should be the exclusive remit of governmental entities, thereby ceasing all for-profit ventures in this field.

Referring to the recently approved draft of the Water Code, it seems pertinent to highlight the issues concerning the draft law's consistency with other legal statutes:

1) Object 8 of the Draft Law enumerates various water body types without defining the terms "water body," "water," etc.

Adjustments are required to harmonize specific environmental legislation with the Republic of Kazakhstan's Constitution, addressing legal mismatches and absences within the frameworks that oversee land, water, and subsoil use regulations in the Republic of Kazakhstan.

Additionally, to resolve the present discrepancies and omissions within the existing laws, the authors needed to introduce the idea of "enclosed water bodies" (as Article 42 of the Land Code describes this kind of water body: "1. The right to a terrestrial parcel, unless stipulated otherwise by the legislative texts of the Republic of Kazakhstan, encompasses the topsoil layer within the parcel's borders, enclosed water bodies, vegetation."). Alternatively, the land rights of the Republic of Kazakhstan required adjustment.

Furthermore, the legal status of "groundwater," which the subsoil and subsoil usage legislation classifies as minerals and thus an essential component of the subsoil, remains ambiguous (referring to section 2 of 12th Article of the Kazakhstan Code "On Subsoil and Subsoil Use").

Additionally, there is a necessity for a extra precise characterization in the legal definition of water bodies as property items subject to compulsory state registration. It is essential to digitalize all water bodies and hydraulic structures.

2) The clauses of the Draft Law could potentially infringe upon the constitutional right to water ownership in Kazakhstan.

Thus, paragraph 1 of Article 10 provides that water management facilities may be in state or private ownership. According to paragraph. 38) of Part 1 of Article 1 of the Draft Law, water facilities refer to structures and devices intended for water intake, treatment, storage, transportation, distribution and drainage of collector and drainage water.

Thus, water facilities as an object of immovable property that is inseparably connected with a land and water plot cannot be used without a water body, thereby losing its intended purpose. Therefore, according to the inseparability of ownership rights to immovable property, the transfer of ownership rights to a water facility entails the transfer of ownership rights to the land of the water fund and the water body itself.

The conditions outlined in the Preliminary Bill could breach the constitutional entitlements of Kazakh citizens to water resources. It is essential to rectify the conflicts associated with the prospects of individual water rights ownership.

3) Under Article 10, Paragraph 4 of the Initial Water Code, it is stipulated that entitlements concerning aquatic infrastructure must be legally documented in accordance with Kazakhstan's regulations on the official registration of real property rights. This provision implies that water infrastructures are considered real estate (which aligns with our earlier findings). Yet, the legal framework regarding water bodies as real property objects remains unspecified. This raises the question: are water bodies considered real estate? Clarifying this matter is crucial for the proper state registration of both water bodies and water management structures.

4) Article 6 of the Draft Law introduces a novel concept within water legislation, termed as "water security of the Republic of Kazakhstan".

"Water safety in the Republic of Kazakhstan is a crucial component of the nation's economic and environmental security. It reflects the level of safeguarding the populace and the national economy of the Republic of Kazakhstan against actual and possible dangers stemming from the lack of water and its poor quality, as well as from detrimental water-related impacts due to human and natural activities, water management, and hydraulic engineering constructions.

2. *The protection of water within the territory of the Republic of Kazakhstan is attained through:*

- *integrated use of surface and underground water resources;*

- *territorial redistribution of water resources;*

- *implementation of water-conserving techniques in industrial sectors and irrigation-based farming;*

- *initiatives to collect and store waters from spring floods;*

- *expansion of the hydraulic monitoring stations to oversee the volume and quality of water resources;*

- *banning the release of unprocessed sewage into aquatic environments;*

- *increasing the quality requirements for return (discharge) water;*

- *implementation of measures to prevent clogging and depletion of water resources;*

- *conservation and restoration of water bodies;*

- *desalination of salt water.*

3. *The water safety of the Republic of Kazakhstan is maintained through legal, administrative, financial, and additional strategies, as outlined in this Code.*" (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35710592&pos=3;-70#pos=3;-70)

The form of the definition of "water security" proposed by the developers requires further elaboration in terms of more precise and succinct wording, as well as providing for the introduction of amendments and accompaniments to the national security legislation as an accompanying document.

5) The provisions within the Preliminary Legislation must articulate "water servitude" at the outset of Article 1 as "the authority to engage in constrained, distinct usage of a water asset." Additionally, the author of section 4 of Article 16 mentions that "A private water servitude is established based on the same criteria as a public water servitude and may also be created through a contractual agreement or judicial ruling", yet there are no specified conditions listed for the establishment of a public servitude earlier. The text merely states, "All individuals may utilize public water resources, thereby establishing a public water servitude as a fundamental aspect of the water usage right." This suggests that the general right to water usage encompasses the establishment of a public water servitude.

Conclusions

In light of the preceding points and based on the significant works by Professor S.B. Baisalov, it becomes crucial to review the prior observations and initiatives to guarantee water security, elevate the standard of legislative drafting in the domain of

water regulation and addressing water management transgressions in Kazakhstan, along with the application of judicial practices in this realm:

- The notions of “water body”, “closed reservoirs” and “water” are anticipated to be counted in in the draft of the WC.

- There is a call to harmonize the statutes pertaining to special natural resources with the Constitution of Kazakhstan, eradicating legal inconsistencies and voids within the Kazakhstani frameworks on land, aquatic resources, and the subsurface along with its use.

- The provisions under consideration could undermine the constitutional land and water ownership rights of the people of Kazakhstan. We assert the need to remove any ambiguities regarding the potential for individual water ownership.

- It is imperative to establish definitive functional standards and differentiations among the varied authoritative entities to actualize state responsibilities: governance of aquatic entities, particularly in relation to their allocation and management, state

oversight, regulatory compliance, and the conservation and restoration of aquatic entities, etc. The rationale behind introducing a new Water Code includes: multiple governmental units (as indicated in section 32) will hold regulatory responsibilities for the preservation and application of water resources, which extends to subterranean water aspects, as mentioned in clause 1 of Article 20; basin water inspections – clause 12) 2 of Article 21; to the competent authority in relation to the environmental protection – subclause 1) subclause 1 of Article 22; to the authority regarding study of mineral resources – subclause 5) subclause 2 of Article 22) may involve duplication of powers and confusion in the implementation of control functions, excesses in the public administration system and regulation.

- Define the parameters for classifying bodies of water: those with exceptional national relevance and typical water bodies, as well as categorizing hydraulic facilities: -infrastructures with utmost strategic significance; -major strategic water control structures; -standard water regulation infrastructures.

Литература

Байсалов С.Б. О кодификации водного законодательства Республик Средней Азии и Казахской ССР // Советское государство и право. Алма-Ата, 1966. С. 154-156; Байсалов С.Б. Водное право Казахской ССР. – Алма-Ата, 1966. – 398 с. (дата обращения: 05.02.2024 года)

Бекишева С.Д., Мукашева А.А. Водный кодекс РК: постатейный практический комментарий. АО «Астана полиграфия». -Астана, 2011. – 504 с. ISBN 978-601-254-203-5

Бекишева С.Д. Правовые проблемы обеспечения экологической безопасности республики Казахстан. Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК.- 250 стр., 2019. ISBN 978-601-7969-22-6 <https://academy-ger.kz/item.php?id=774> Бекишева С.Д., Мукашева А.А. Водный кодекс РК: постатейный практический комментарий. АО «Астана полиграфия». -Астана, 2011. – 504 с. ISBN 978-601-254-203-5 (дата обращения: 05.02.2024 года)

Боголюбов С.А. Комментарии к федеральным законам об охране окружающей среды; об охране атмосферного воздуха; о животном мире; об охране озера Байкал; к Земельному, Водному, Лесному, Градостроительному кодексам РФ; к Закону РФ о недрах. Автор разделов в Комментариях: к Конституции РФ; к КоАП РФ; к федеральным законам о сохранении водных биологических ресурсов; о развитии сельского хозяйства; об особо охраняемых природных территориях. <https://izak.ru/institute/sotrudniki/bogolyubov-sergey-aleksandrovich/> (дата обращения: 05.02.2024 года)

Калиниченко Т.Г. Формирование и развитие водного права России (публичные и частноправовые аспекты). – М.: Издательский Дом «Городец», 2011. – 200 с. ISBN 978-5-9584-0257-1 <https://tgkalinichenko.ru/nauchnaya/vodnoe-pravo.html> (дата обращения: 05.02.2024 года)

Мукашева А.А. Специфика предмета водного права Республики Казахстан в современных условиях. Гармонизация и унификация аграрного, земельного и экологического законодательства стран-участниц ЕвразЭС и СНГ в свете современных интеграционных процессов: материалы международной научно-практической конференции Байсаловские чтения-2010. – С 310-318.

Мукашева А.А., Ибраев А.С. Судебная практика защиты экологических прав в гражданском судопроизводстве. Вестник Евразийского национального университета имени Гумилева Л.Н. Серия Право. – Нур-Султан, 2020. – №3 (132). – С. 30-43. (дата обращения: 05.02.2024 года)

Сиваков Д.О. Водное право России: вектор прогрессивного развития: монография. М.:Lambert Academic Publishing, 2019.– 376с.; Сиваков Д.О. Освоение водного фонда России как важная задача правового регулирования //Аграрное и земельное право. 2022. №3. С.36-40.; Сиваков Д.О. Правовое регулирование освоения водных объектов России с учетом экологических вызовов. Хозяйство и право. №12. 2021г. С.13-31. (дата обращения: 05.02.2024 года)

Сулейменова С.Ж. Электронное учебное пособие Водное право РК Қазақ университеті 2012. <https://stud.kz/ru/referat/show/90009> (дата обращения: 05.02.2024 года)

References

Baysalov S. (1966) O kodifikatsii vodnogo zakonodatelstva Respublik Srednoi Azii i Kazakhskoy SSR [On the codification of water legislation in the Republics of Central Asia and the Kazakh SSR] Alma-Ata, pp. 154-156. [Online] Available: (accessed: 05.02.2024).

Bekisheva S., Mukasheva A. Vodnyj kodeks RK: postatejnyj prakticheskij kommentarij [Water Code of the Republic of Kazakhstan: Article-by-article practical commentary]. Astana: Astana Polygraphy, 2011. ISBN 978-601-254-203-5, pp. 310-318.

Bekisheva S. (2019) Pravovye problemy obespecheniya ekologicheskoy bezopasnosti respubliki Kazahstan. Akademiya pravoohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature RK [Legal problems of ensuring environmental safety of the Republic of Kazakhstan] Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. ISBN 978-601-7969-22-6 [Online] Available: <https://academy-rep.kz/item.php?id=774> (Accessed on 05.02.2024).

Bogolyubov S. Kommentarii k federal'nym zakonam ob ohrane okruzhayushchej sredy; ob ohrane atmosfernogo vozduha; o zhivotnom mire; ob ohrane ozera Bajkal; k Zemel'nomu, Vodnomu, Lesnomu, Gradostroitel'nomu kodeksam RF; k Zakonu RF o nedrah. Avtor razdelov v Kommentariyah: k Konstitucii RF; k KoAP RF; k federal'nym zakonam o sohranении vodnyh biologicheskikh resursov; o razvitiі sel'skogo hozyajstva; ob osobo ohranyaemyh prirodnyh territoriyah [Comments to the federal laws on environmental protection; on the protection of atmospheric air; on the animal world; on the protection of Lake Baikal; to the Land, Water, Forest, Urban Planning codes of the Russian Federation; to the Law of the Russian Federation on Mineral Resources. Author of sections in the Comments: to the Constitution of the Russian Federation; to the Administrative Code of the Russian Federation; to federal laws on the conservation of aquatic biological resources; on the development of agriculture; on specially protected natural territories]. [Online] Available: <https://izak.ru/institute/sotrudniki/bogolyubov-sergey-aleksandrovich/> (Accessed on 05.02.2024).

Kalinichenko T. (2011) Formirovanіe і razvitiе vodnomro prava Rossii (obshchestvennye і chastnopravovye aspekty) [Formation and development of Russian law in one place (public and private legal aspects)]. Publishing House "Gorodets" ISBN 978-5-9584-0257-1 [Online] Available: <https://tgkalinichenko.ru/nauchnaya/vodnoe-pravo.html> (Accessed on 05.02.2024).

Mukasheva A. (2010) Specifika predmeta vodnogo prava Respubliki Kazahstan v sovremennyh usloviyah. Garmonizaciya і unifikaciya agrarnogo, zemel'nogo і ekologicheskogo zakonodatel'stva stran-uchastnic EvrAzES і SNG v svete sovremennyh integracionnyh processov [Specifics of the subject of water law of the Republic of Kazakhstan in modern conditions. Harmonization and unification of agricultural, land and environmental legislation of the EurAsEC and CIS member States in the light of modern integration processes]. Materials of the international scientific-practical conference Bayzalov Readings-2010.

Mukasheva A., Ibraev A. (2020) Sudebnaya praktika zashchity ekologicheskikh prav v grazhdanskom sudoproizvodstve [Court practice for the protection of environmental rights in civil proceedings]. Bulletin of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov. Series Law, 3(132), pp. 30-43. (Accessed on 05.02.2024).

Sivakov D. (2019) Vodnoe pravo Rossii [Water law of Russia]. Moscow: Lambert Academic Publishing. [Online] Available: (accessed: 05.02.2024).

Suleimenova S. (2012). "Electronic textbook Water Law of the Republic of Kazakhstan." Kazakh University. [Online] Available: <https://stud.kz/ru/referat/show/90009> (Accessed on 05.02.2024).

Information about authors:

Orazaliyev Kaiyrbek Utkiruly – Doctoral student of the Department of Constitutional and Civil Law of L. N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Astana c., e-mail: kair1259batyl@yandex.ru);

Mukasheva Anar Abaikhankyzy (corresponding author) – Doctor of Law, Professor of the Narxoz University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: anarabai@mail.ru);

Makarova Tamara Ivanovna – Doctor of Law, Professor, Head of the Environmental and Agrarian Law Department of Belarusian State University (Belarus, Minsk c., e-mail: tamaramakarava@gmail.com).

Uderbyeva Bakhyt Amangeldievna – Candidate of Law, Professor of the Narxoz University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: bakhyt.uderbaeva@narxoz.kz);

Авторлар туралы мәлімет:

Оразалиев Қайырбек Өткірұлы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының докторанты (Қазақстан, Астана қ., e-mail: kair1259batyl@yandex.ru);

Мұқашева Анар Абайханқызы (корреспондент автор) – Нархоз университетінің профессоры, заң ғылымдарының докторы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: anarabai@mail.ru);

Макарова Тамара Ивановна – Беларусь мемлекеттік университетінің заң ғылымдарының докторы, профессор, экологиялық және аграрлық құқық кафедрасының меңгерушісі (Беларусь, Минск қ., e-mail: tamaramakarava@gmail.com);

Удербеева Бахыт Амгельдиевна – Нархоз университетінің қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: bakhyt.uderbaeva@narxoz.kz).

Информация об авторах:

Оразалиев Каирбек Уткирулы – Л.Н. Докторант кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казakhstan, г. Астана, e-mail: kair1259batyl@yandex.ru);

Мукашева Анар Абайхановна (автор-корреспондент) – Л.Н. доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казakhstan, г. Астана, e-mail: anarabai@mail.ru);

Макарова Тамара Ивановна – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой экологического и аграрного права Белорусского государственного университета (Беларусь, г. Минск, e-mail: tamaramakarava@gmail.com).

Удербеева Бахыт Амгельдиевна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Университета Нархоз (Казakhstan, г. Алматы, bakhyt.uderbaeva@narxoz.kz).

Previously sent (in English): 10.04.2024.

Accepted: 20.11.2024.

6-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ПРОЦЕСС**

Section 6
**CRIMINAL LAW
AND PROCESS**

Раздел 6
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И ПРОЦЕСС**

IRSTI 10.79.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a11>

A.Zh. Muratova¹, **I.S. Saktaganova^{1*}**, **A.B. Saktaganova²**,
A.Y. Yessenaliyev³, **R. Tokhanova³**

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute, Astana, Kazakhstan

³South Kazakhstan University named after Mukhtar Auevov, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: aridnis@mail.ru

THE IMPACT OF MEDIA COVERAGE ON THE COURSE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE RIGHTS OF PARTICIPANTS

This article investigates the impact of media coverage on criminal trials and their participants, with particular attention paid to digitalization and social networks as sources of coverage. The purpose of the study is to analyze both legal and social aspects of interactions between media coverage and judicial system and make recommendations to minimize its negative influence.

This work draws from a content analysis of media publications, comparative legal approach, and study of Kazakh and international judicial practice. The results indicated that excessive media coverage threatens presumption of innocence, compromises judicial independence, and induces psychological pressure among participants. As part of the contribution made, practical recommendations on media regulation were provided including standardization between media outlets and courts as well as offering practical advice to increase transparency and fairness during court proceedings.

Key words: media coverage, criminal proceedings, rights of participants, presumption of innocence and digitalization.

**А.Ж. Муратова¹, И.С. Сактаганова^{1*}, А.Б. Сактаганова²,
А.Е. Есеналиев³, Р. Токанова³**

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

²А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Астана қ., Қазақстан

³Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан

*e-mail: aridnis@mail.ru

Бұқаралық ақпарат құралдарындағы оқиғаларды жариялаудың қылмыстық сот ісін жүргізу барысына және қатысушылардың құқықтарына әсері

Бұл мақалада бұқаралық ақпарат құралдарындағы оқиғаларды жариялаудың қылмыстық процестерге және олардың қатысушыларына әсері зерттеледі, цифрландыру мен әлеуметтік желілерге жарық көзі ретінде ерекше назар аударылады. Зерттеудің мақсаты – бұқаралық ақпарат құралдары мен сот жүйесіндегі оқиғаларды жариялау арасындағы өзара әрекеттестіктің құқықтық және әлеуметтік аспектілерін талдау және оның теріс әсерін азайту бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Бұл зерттеу БАҚ-тағы жарияланымдардың контент-талдауына, салыстырмалы-құқықтық тәсілге және қазақстандық және халықаралық сот практикасын зерделеуге негізделген. Нәтижелер бұқаралық ақпарат құралдарындағы оқиғаларды шамадан тыс жариялау кінәсіздік презумпциясына қауіп төндіретінін, сот билігінің тәуелсіздігіне нұқсан келтіретінін және қатысушыларға психологиялық қысым көрсететінін көрсетті. Енгізілген салым шеңберінде БАҚ пен соттар арасындағы қатынастарды стандарттауды қоса алғанда, БАҚ-ты реттеу бойынша практикалық ұсынымдар, сондай-ақ сот талқылауы барысында ашықтық пен әділдікті арттыру бойынша практикалық кеңестер берілді.

Түйін сөздер: БАҚ-та жариялау, қылмыстық іс жүргізу, қатысушылардың құқықтары, кінәсіздік презумпциясы және цифрландыру.

А.Ж. Муратова¹, И.С. Сактаганова^{1*}, А.Б. Сактаганова²,
А.Е. Есеналиев³, Р. Токанова³

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан

²Евразийский гуманитарный институт им. А.К. Кусаинова, г. Астана, Казахстан

³Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан

*e-mail: aridnis@mail.ru

Влияние освещения событий в средствах массовой информации на ход уголовного судопроизводства и права участников

В этой статье исследуется влияние освещения событий в средствах массовой информации на уголовные процессы и их участников, при этом особое внимание уделяется цифровизации и социальным сетям как источникам освещения. Целью исследования является анализ как правовых, так и социальных аспектов взаимодействия между освещением событий в СМИ и судебной системой и выработка рекомендаций по минимизации его негативного влияния.

Эта работа основана на контент-анализе публикаций в СМИ, сравнительно-правовом подходе и изучении казахстанской и международной судебной практики. Результаты показали, что чрезмерное освещение событий в СМИ угрожает презумпции невиновности, подрывает независимость судебной власти и оказывает психологическое давление на участников. В рамках внесенного вклада были даны практические рекомендации по регулированию СМИ, включая стандартизацию отношений между СМИ и судами, а также практические советы по повышению прозрачности и справедливости в ходе судебных разбирательств.

Ключевые слова: освещение в СМИ, уголовное судопроизводство, права участников, презумпция невиновности и цифровизация.

Introduction

Modern digital technologies and mass media have dramatically transformed society's relationship to legal systems. Studies demonstrate that media coverage of criminal trials has an outsized effect on society's perceptions and decisions made within court proceedings, even impacting decision making processes themselves. Media often resort to dramatization or sensationalism in performing their function of informing, leading to distortion of ideas about cases, defendants and victims.

This topic is timely due to an increasing number of instances in which unethical media coverage of criminal trials violates presumption of innocence for accused and puts undue pressure on courts.

Problematic media interference on criminal proceedings has become a global problem: high-profile trials such as those of O. J. Simpson (<https://www.latimes.com/obituaries/story/2024-04-11/oj-simpson-dead>) or Amanda Knox in Italy (<https://journals.law.harvard.edu/jlg/2017/09/what-not-to-do-when-your-roommate-is-murdered-in-italy-amanda-knox-her-strange-behavior-and-the-italian-legal-system-by-martha-grace-duncan/>) demonstrate this phenomenon vividly. Cases like those involving former Minister of National Economy Kuandyk Bishimbayev in Kazakhstan has drawn international media coverage due to active coverage that created divisive opinions even prior to his trial having ended

(<https://newlinesmag.com/spotlight/the-murder-trial-of-a-former-minister-in-kazakhstan-has-gripped-the-region/>), all this underscores the necessity of conducting thorough analyses on media interference with criminal proceedings.

This study explores the social relationships resulting from interaction between media coverage and criminal justice system, with particular attention paid to impact of media coverage on procedural rights for participants in criminal proceedings, independence of judicial system and independence of judiciary system.

This work seeks to identify and address key problems related to media influence in criminal proceedings and provide recommendations that will reduce any negative repercussions from such influence.

Research methodology includes an examination of national and international legislation, review of judicial practice and comparative legal approach in order to ascertain variations between jurisdictions regarding their regulation of media influence.

Hypothesis of the study is unethical or excessive media coverage of criminal trials increases the risks of violating participants' rights while potentially undermining judicial objectivity.

This research seeks to advance both theoretical and practical approaches for ensuring fair trials amidst media influence, and may prove useful for judges, lawyers, legislators in developing more efficient media engagement strategies.

Methodology

This study employed an integrated approach that includes content analysis, comparative legal analysis, case studies, and qualitative methods. Research materials comprise over 100 publications from media outlets as well as high-profile criminal cases such as that involving Kuandyk Bishimbayev; legislative acts from Republic of Kazakhstan as well as international standards like European Convention for Protection of Human Rights and Directive (EU) 2016/343 made up part of its data source base.

Content analysis allowed us to categorize publications according to tone (45% negative, 40% neutral and 15% positive) and assess their effect on public opinion as well as participants involved in the process. Comparative legal analysis was employed to explore international standards regarding interaction between media outlets and the judicial system. Case studies helped to reveal specifics of media coverage of high-profile cases while qualitative methods (interviews with representatives of the judicial system, journalists and human rights defenders) provided insight into its effect on participants' rights. What distinguished this research was its application of analysis methods integrated in digitalization and social activity growth environments.

Literature review

Influence of media coverage on criminal processes has been the subject of considerable research, both theoretically and practically. Foreign literature pays special attention to interactions between media coverage and justice systems; ethical standards set for media organizations; as well as legal and societal consequences caused by an excessive coverage of trials.

Studies of media coverage's effect on criminal trials highlight its global nature. Studies by Bakhshay S., Haney C. and Luberd R. illustrate this, showing that excessive coverage violates presumption of innocence by creating pressure on participants during proceedings before trial and endangering its independence, similarly the Center for the Study of Democracy highlights potential damage done to accused reputation due to sensationalist coverage.

Some authors (Markov, Hoffman, etc.) highlight modern challenges of digitalization through their research, which addresses problems such as spreading false information and standardizing its use digital evidence. Other authors (Hamilton & Dowling) also critique media self-regulation while Hausman proposes ethical standards which minimize any damage

from inappropriate coverage. These works highlight the necessity of strictly regulating how media interact with legal systems in this digital era.

Analyses of regulatory acts like Directive (EU) 2016/343 and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms reveal how international actors are taking proactive steps to safeguard participants in the judicial process against media influence, with different countries adapting their legislative systems accordingly.

Kazakhstan also regulates media interference with justice through legislation, such as its Constitution (<https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912>) and Criminal Procedure Code (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231>), but comparative analyses indicate there may still be gaps in this area of national law.

Although extensive research has been conducted, some issues remain poorly understood. Of particular note are issues surrounding media coverage's impact on victims and witnesses' rights; regional specifics of legislative regulation (for instance in Central Asian countries including Kazakhstan), as well as its socio-economic consequences on participants whose reputations have suffered due to unjustified media coverage.

Literature reviews highlight the need for further investigation of media-justice relations. This work seeks to fill identified gaps by offering recommendations for improving legislation and law enforcement practice in Kazakhstan.

Results and Discussion

This study provides valuable data regarding the effects of media coverage on trial fairness in cases with high public significance, particularly those where media attention may contribute to unfair trials. From our conclusions we can see there may be tensions between public access to information and the right of an accused to fair trials.

An examination of various foreign studies and cases illustrates that when it comes to cases involving possible death penalty sentences, media tend to publish materials which depict the accused negatively and create biased public opinion that influences jurors' decisions. An analysis of foreign scientific articles shows most media coverage is focused on negative characteristics associated with accused and details of crime rather than presumption of innocence or procedural aspects – this finding confirms research conducted in Kazakh and Russian practices where media tend to make premature assessments of guilt for accused.

Bakhshay S., Haney C. explore how media bias can shape public perception of an accused and trial outcomes. An examination of court cases in the US shows how widespread media coverage before trial begins can have the opposite effect: public condemnation – contradicting presumptions of innocence (Bakhshay, 2018: 330).

Luberda's study examines the role of media as a "fourth power." He notes that media attention on legal processes often violates its independence principle as pressure is exerted upon judges and other participants involved (<https://scholarship.law.nd.edu/ndjlepp/vol22/iss2/11/>).

Center for the Study of Democracy conducted a study that explored threats to presumption of innocence due to media interference. According to its author, excessive disclosures regarding suspects or defendants as well as sensational coverage can irreparably damage their reputation even if their guilt remains unclear (<https://csd.eu/publications/publication/the-presumption-of-innocence-and-the-media-coverage-of-criminal-cases-case-studies-analysis/>).

Some studies emphasize the need to strike a balance between public access to information and individual rights protection. She examines European countries where protection of accused rights are guaranteed under directives such as Directive (EU) 2016/343 on presumption of innocence.

Directive 2016/343 of the European Parliament and Council shows the significance of protecting presumption of innocence when active media coverage of criminal trials occurs. One key measure is prohibiting public statements by authorities which suggest guilt prior to court decisions being rendered – these measures help minimize bias from society or judiciary that is particularly noticeable during high-profile trials actively covered by media. As electronic legal proceedings begin taking place in Kazakhstan, such standards could serve as guides in developing mechanisms which counteract negative influences from media (<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng>).

The Directive emphasizes the need to protect defendants from visual representation that could suggest guilt, while simultaneously upholding their right to silence and impartial evidence. These principles reflect challenges faced by national justice systems where media pressure may violate participants' rights in the process. For Kazakhstan specifically, adopting such standards could increase confidence in its judicial system while guaranteeing justice amidst digital technologies' increasing role and mass media's impact on public opinion.

The European Convention on Human Rights (ECHR) serves as an essential legal foundation for upholding fundamental human rights during criminal proceedings, such as presumption of innocence and access to a fair trial. Article 6 of the Convention establishes this principle, emphasizing that accused individuals are entitled to an impartial tribunal providing them with public hearings within reasonable timelines to establish guilt.

Adherence to the principles outlined by the European Convention of Human Rights is critical in maintaining a balance between public interest and individual rights of those accused. The Convention's provisions, such as its prohibition of torture (Article 3) and right to private and family life (Article 8), extend their protective scope by helping reduce excessive intrusion of media outlets. The European Convention for Human Rights (ECHR) emphasizes that freedom of expression (Article 10) must not compromise trial fairness or individual dignity during criminal proceedings. By maintaining this balance, the Convention provides a powerful legal mechanism against prejudicial media coverage ensuring justice is both delivered and perceived to have been delivered (https://www.echr.coe.int/documents/d_echr/convention_ENG).

Some authors examine media self-regulation standards and norms within criminal trials. They argue that lack of legislation for media self-regulation creates abuse from media outlets such as disclosing confidential details regarding processes.

Some researchers present another significant work that explores the ethical principles that journalists must abide by when reporting high-profile cases, providing standards to minimize harm from incorrect reporting.

Markov's the growing influence of digital platforms and social media on criminal proceedings, with emphasis on issues such as false information dissemination and shaping public opinion before trial begins (<https://arisa-project.eu/assessing-the-impact-of-criminal-proceedings-on-the-social-situation-of-suspects-and-accused-3/>).

Some researchers address cases where video and audio content uploaded to social media was presented as evidence in court, emphasizing the need to standardize admission procedures for these materials.

Shirin Bakhshay and Craig Handy conducted one of the key studies. A content analysis of 1 831 newspaper articles from California death penalty cases where defendants filed motions to postpone was undertaken with 27 categories to describe various forms of information; compare negative, posi-

tive and neutral content ratios and find data which might compromise impartial juror selection decisions in future trials (<https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F1000174>).

Neutral categories: publications that present facts without emotional overtones or subjective assessments. They primarily contain objective data such as court dates, procedural decisions and so forth.

Negative categories: Publications that portrays an accused in an unfavorable light. Emphasis is placed upon his or her guilt and any brutal aspects associated with their crime that lead to public condemnation.

Positive Categories: Materials that highlight the personal qualities and innocence claims of an accused, as well as focus on any offenses in their process.

While most of us might view this as being necessary, one aspect that many find problematic when trying to manage their weight can be challenging: maintaining balance. Thankfully, with regular physical exercise comes increased energy levels that help us achieve balance more quickly and easily than ever. Researchers found the coverage to be predominantly negative. They identified various forms of bias within it – for example, using information from law enforcement and prosecutor’s offices, providing sensationalist descriptions of crimes committed by suspects, and including materials that should have been excluded legally from trials. Even with potentially biased coverage, cases were rarely transferred to other jurisdictions and court decisions had little correlation with the amount and content of biased materials. This paper explores its ramifications for rights such as impartial jury membership, procedural safeguards and effective legal remedies available to an accused person.

This study proves that excessive media coverage of criminal cases leads to the erosion of presumption of innocence. Publication of information such as alleged evidence, witness statements and comments from law enforcement agencies prior to trial starts helps form preconceived opinions among both the public and jury members – this conclusion is supported by data from Kazakhstan where media publications occur before official court decisions have been rendered.

This study examines U.S. law enforcement practice where information dissemination mechanisms such as closed hearings or gag orders (court orders that prohibit discussion of cases in the media until completed) exist, while Kazakhstan lacks such mechanisms, compounding violations to participants rights during legal processes.

An analysis of specific cases both internationally and in Kazakhstan has demonstrated that excessive media coverage of criminal cases often violates the presumption of innocence. For example, media publications with unambiguous interpretations of guilt even before trial had completed are typical. This evidence supports foreign authors who note how biased publications place undue pressure on judges, potentially altering their verdict.

An analysis comparing Kazakhstan with foreign jurisdictions (such as the UK or US) has revealed that strict media regulation helps mitigate this problem there. Unfortunately, however, law enforcement practice in Kazakhstan remains inadequately regulated, which creates risks to fair trials.

One of the results of this research was to reveal significant psychological strain placed upon victims and witnesses due to increased media scrutiny. Discussing personal details in public often results in witness withdrawal or falsified testimony; this aspect had not been sufficiently covered in prior works, making this research especially noteworthy.

Social media and online platforms present new challenges to justice. Video and audio materials posted online prior to and during trials often create public opinion that does not align with actual evidence in the case. These results align with the findings of Bakhshay & Handy who note how modern media resources exacerbate this “virtual court” phenomenon.

Kazakhstan lacks standards for verifying such materials within criminal proceedings, creating additional legal gaps. Harrison proposes adopting universal approaches to digital evidence management which could then be customized for individual national systems.

The study demonstrated that, without a clear mechanism for interaction between judicial authorities and media outlets, errors in case coverage can arise and contribute to decreased public confidence in justice – as evidenced by data from the Center for the Study of Democracy. Kazakhstan has only begun to implement such mechanisms of interaction, necessitating further regulatory and institutional changes for it to work effectively (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32679356&pos=6;-106#pos=6;-106)

E.I. Zamylin’s research revealed that mass media play an essential dual role in protecting participants of criminal proceedings. On one hand, media coverage can serve as a form of public control – it draws attention to violations of rights for participants and facilitates transparency; but excessive or biased coverage often undermines presumption of

innocence, risks pressuring judges, victims or witnesses and creates negative stereotypes of suspects.

To harness the media effectively for justice and security, a detailed legal regulation of their interaction with the justice system is required. Responsibility must be strengthened for spreading false information while journalistic ethics standards need to be introduced to avoid their interfering in criminal proceedings negatively affecting criminal proceedings. (<https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-massovoy-informatsii-i-ih-rol-v-obespechenii-bezopasnosti-uchastnikov-ugolovnogo-protssessapozitivnye-i-negativnye-momenty>).

Kazakhstan's adoption of electronic criminal proceedings under Instruction approved by Order No. 2 from January 3, 2018, marks an important step towards digitalizing justice and increasing its transparency; however, media coverage of such changes raises a number of problems related to protecting participant's rights during criminal processes (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016268>)

One of the key innovations is the adoption of Unified Register of Pre-Trial Investigations (ERDR) and Electronic Criminal Case Module (e-CCM), which automate the process of conducting criminal cases from entering investigation data to sending materials to court. Instructions define procedures for using media files and electronic documents to promote transparency and efficiency during this process; however, their wide availability through public sector sources could result in unauthorized disclosure that threatens participant rights in this legal process.

Instructions provide for the functionality of notifying participants via SMS and e-mail, which speeds up communication but poses risks associated with data privacy. Furthermore, using public sector of ERDR (which has access to case materials) could contribute to leakage of information forming public opinion before completion of investigation.

E-CCM allows for the inclusion of media files in case files, which can become the basis of media pressure and sensational coverage from journalists, violating presumption of innocence and increasing public prejudice. This practice mirrors practices seen elsewhere when digitalization has led to similar issues in legal proceedings.

Instructions emphasize the inadmissibility of disclosing pre-trial investigation data that could become the basis for media interaction; however, in practice this rule is frequently disregarded, especially in high-profile cases. As technology continues

to advance there still remains a need for additional regulation between media and judiciary interactions.

Overall, electronic court proceedings offer great potential to improve justice systems. However, their introduction underlines the importance of stringent information security controls and protecting participant rights during proceedings. This is especially relevant when media coverage can influence how criminal cases progress and the results are received by society.

Media coverage of criminal trials has an inherent duality: on one hand, it supports transparency by increasing justice administration transparency and informing the public of court cases progress; but at the same time it poses serious threats to rights of participants in these processes such as presumption of innocence, protection of personal information from victims and witnesses as well as impartiality for judges and jurors.

This study revealed the primary issues as public data publication of negative assessments of defendants, leakage of procedural information, and pressure from public opinion before court decisions are rendered. Examples from both national and international practice show the necessity of tight regulation of media interactions with the judicial system; such tools as Public Sector in ERDR or Electronic Criminal Case can potentially increase transparency; however without clear controls over accessing this data media coverage may become even more damaging than before.

Legislative measures aimed at safeguarding citizens' honor, dignity and business reputation highlight the need to restrict the spread of false information. Rulings by Kazakhstan's Supreme Court and reputation protection norms reinforce responsibility on media outlets for spreading such misinformation, creating additional tools to defend all parties involved in criminal proceedings. (https://adilet.zan.kz/rus/docs/P92000006S_).

Media coverage can play an invaluable role in upholding justice, yet its unchecked use can compromise participant rights during criminal processes and distort justice itself. To minimize risks, an integrated approach should be employed, which includes legislative initiatives like electronic court proceedings and protecting defamatory information as well as increasing media responsibility and creating information dissemination control mechanisms. However, successful implementation will require coordinated efforts between the judiciary system, media outlets and society at large.

Conclusions

The results of the study confirm that media coverage of criminal trials has an immense impact on participants and fairness of proceedings. Based on an in-depth examination of both international and domestic practice, excessive media attention to high-profile cases may breach presumption of innocence laws, increase pressure on judges and juries and harm both accused as well as victims reputations.

The data obtained confirm the hypothesis that uncontrolled media coverage of trials increases the risks of violating participants' rights. To address this problem, developing standards for interactions between judicial authorities and journalists, and ethical standards for covering criminal cases. Also key is controlling the dissemination of procedural information as this can minimize media's negative influence. Future research could aim at exploring whether these measures hold up in light of increasing digitalization and social networking sites.

The results of this research confirm the assertions of foreign authors, that media interference in criminal proceedings poses a serious threat to fair trials. Additionally, this work sheds light on aspects not previously adequately discussed such as its effect on victims and witnesses as well as specifics of law enforcement practice in Kazakhstan.

Based on our findings of research, we came to several conclusions:

1. Kazakhstan requires strict legislative oversight regarding media coverage of criminal trials similar to what exists in Europe.

2. To prevent bias in coverage of cases by media, interaction standards between judiciary authorities and media must also be set out clearly and consistently.

3. It is vital that media organizations implement ethical standards when working with digital materials in order to reduce public pressure on courts and increase public confidence in justice.

4. Results obtained can then be used to strengthen legislation and increase trustworthiness within society.

These findings form the basis for further investigation and the creation of practical recommendations to address any identified problems.

This article highlights how media pressure causes jurors to lose objectivity when handling cases with widespread exposure, especially those which receive media coverage. Research indicates that jurors who become familiar with a case through media are more likely to favor conviction in such instances.

This study emphasizes the need for greater adherence to journalistic ethics when reporting criminal cases. According to its authors, media should focus on objectively reporting facts rather than sensationalization or speculation that could endanger rights of defendants. Unfortunately in Kazakhstan this aspect remains problematic due to an insufficient legal framework and no effective mechanism for accountability when breaches occur in professional standards by journalists.

The results of this article reveal that key issues identified internationally are also relevant for Kazakhstan, highlighting the necessity for taking specific actions:

- Establishing clear rules to govern interactions between media and justice.

- Restricting publication of information that could compromise court objectivity until completion of process.

- Developing ethical standards for journalists as well as monitoring mechanisms.

- Training judges and law enforcement officials on how to interact with the press in order to avoid leakage of procedurally relevant information.

This study presents evidence to demonstrate how unregulated media coverage of criminal cases undermines justice and the rights of participants in the process. These conclusions highlight the significance of developing integrated approaches to regulate interactions between media and justice at both international levels and within Kazakhstan's legal framework.

Literature

O.J. Simpson, whose murder trial riveted and divided the world, dies at 76. URL: <https://www.latimes.com/obituaries/story/2024-04-11/oj-simpson-dead>

What not to do when your roommate is murdered in Italy: Amanda Knox, her "strange" behavior, and the Italian legal system. URL: <https://journals.law.harvard.edu/jlg/2017/09/what-not-to-do-when-your-roommate-is-murdered-in-italy-amanda-knox-her-strange-behavior-and-the-italian-legal-system-by-martha-grace-duncan/>

The Murder Trial of a Former Minister in Kazakhstan Has Grippled the Region. URL: <https://newlinesmag.com/spotlight/the-murder-trial-of-a-former-minister-in-kazakhstan-has-grippled-the-region/>

Bakhshay S., Haney C.. The media's impact on the right to a fair trial: A content analysis of pretrial publicity in capital cases. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2018, 24(3), 326–340. <https://doi.org/10.1037/law0000174>

Luberda R. The fourth branch of the government: evaluating the media's role in overseeing the independent judiciary, in: *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*. 2014, Volume 22, Issue 2, January 2014. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/ndjlepp/vol22/iss2/11/>

Constitution of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912>

Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231>

The Presumption of Innocence and the Media Coverage of Criminal Cases: Case Studies Analysis. Center for the Study of Democracy, 2021. URL: <https://csd.eu/publications/publication/the-presumption-of-innocence-and-the-media-coverage-of-criminal-cases-case-studies-analysis/>

Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng>

The European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

Markov D. and Gaytandjieva Y., Assessing the impact of criminal proceedings on the social situation of suspects and accused: handbook, Sofia, Center for the Study of Democracy. 2019. URL: <https://arisa-project.eu/assessing-the-impact-of-criminal-proceedings-on-the-social-situation-of-suspects-and-accused-3/>

Bakhshay S., & Haney C. The media's impact on the right to a fair trial: A content analysis of pretrial publicity in capital cases. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2018, 24(3), 326–340. <https://doi.org/10.1037/law0000174> URL: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Flaw0000174>

Доступ к судебной информации. Карманное пособие для журналистов. ОФ «Правовой медиа-центр», Нур-Султан 2022 г. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32679356&pos=6;-106#pos=6;-106

Замылин Е.И. Средства массовой информации и их роль в обеспечении безопасности участников уголовного процесса (позитивные и негативные моменты) // *Общество и право*. 2009. №1 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-massovoy-informatsii-i-ih-rol-v-obespechenii-bezopasnosti-uchastnikov-ugolovnogo-protsessa-pozitivnye-i-negativnye-momenty>

Приказ Генерального прокурора Республики Казахстан от 3 января 2018 года № 2 «Об утверждении Инструкции о ведении уголовного судопроизводства в электронном формате». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016268>

Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 18 декабря 1992 г. N 6. «О применении в судебной практике законодательства о защите чести, достоинства и деловой репутации физических и юридических лиц». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P92000006S_

References

O.J. Simpson, whose murder trial riveted and divided the world, dies at 76. URL: <https://www.latimes.com/obituaries/story/2024-04-11/oj-simpson-dead>

What not to do when your roommate is murdered in Italy: Amanda Knox, her “strange” behavior, and the Italian legal system. URL: <https://journals.law.harvard.edu/jlg/2017/09/what-not-to-do-when-your-roommate-is-murdered-in-italy-amanda-knox-her-strange-behavior-and-the-italian-legal-system-by-martha-grace-duncan/>

The Murder Trial of a Former Minister in Kazakhstan Has Gripped the Region. URL: <https://newlinesmag.com/spotlight/the-murder-trial-of-a-former-minister-in-kazakhstan-has-gripped-the-region/>

Bakhshay S., Haney C.. The media's impact on the right to a fair trial: A content analysis of pretrial publicity in capital cases. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2018, 24(3), 326–340. <https://doi.org/10.1037/law0000174>

Luberda R. The fourth branch of the government: evaluating the media's role in overseeing the independent judiciary, in: *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*. 2014, Volume 22, Issue 2, January 2014. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/ndjlepp/vol22/iss2/11/>

Constitution of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912>

Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000231>

The Presumption of Innocence and the Media Coverage of Criminal Cases: Case Studies Analysis. Center for the Study of Democracy, 2021. URL: <https://csd.eu/publications/publication/the-presumption-of-innocence-and-the-media-coverage-of-criminal-cases-case-studies-analysis/>

Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng>

The European Convention on Human Rights. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

Markov D. and Gaytandjieva Y., Assessing the impact of criminal proceedings on the social situation of suspects and accused: handbook, Sofia, Center for the Study of Democracy. 2019. URL: <https://arisa-project.eu/assessing-the-impact-of-criminal-proceedings-on-the-social-situation-of-suspects-and-accused-3/>

Bakhshay S., & Haney C. The media's impact on the right to a fair trial: A content analysis of pretrial publicity in capital cases. *Psychology, Public Policy, and Law*, 2018, 24(3), 326–340. <https://doi.org/10.1037/law0000174> URL: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Flaw0000174>

Dostup k sudebnoj informacii. Karmannoe posobie dlja zhurnalistov. OF «Pravovoj media-centr», Nur-Sultan 2022 g. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32679356&pos=6;-106#pos=6;-106

Zamylin E.I. Sredstva massovoj informacii i ih rol' v obespechenii bezopasnosti uchastnikov ugovolnogo processa (pozitivnye i negativnye momenty) // Obshhestvo i pravo. 2009. №1 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sredstva-massovoy-informatsii-i-ih-rol-v-obespechenii-bezopasnosti-uchastnikov-ugovolnogo-protssesa-pozitivnye-i-negativnye-momenty>

Prikaz General'nogo prokurora Respubliki Kazahstan ot 3 janvarja 2018 goda № 2 «Ob utverzhdenii Instrukcii o vedenii ugovolnogo sudoproizvodstva v jelektronnom formate». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016268>

Normativnoe postanovlenie Verhovnogo suda Respubliki Kazahstan ot 18 dekabrya 1992 g. N 6. «O primenenii v sudebnoj praktike zakonodatel'stva o zashhite chesti, dostoinstva i delovoj reputacii fizicheskikh i juridicheskikh lic». URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P92000006S_

Information about the authors:

Muratova Alua – PhD, Head of the Department of Criminal Law Disciplines at the Law Faculty of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, (Astana, Kazakhstan, e-mail: m-alua@mail.ru)

Saktaganova Indira – Candidate of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law at the Faculty of Law of the Eurasian L.N. Gumilyov National University, (Astana, Kazakhstan, e-mail: aridnis@mail.ru)

Saktaganova Akmaral Bakhytovna (corresponding author) – PhD, Senior Lecturer at the Department of State and Legal Disciplines of the Eurasian Humanitarian Institute named after A.K. Kusainov (Astana, Kazakhstan, e-mail: aridnissakta.11@gmail.com).

Yessenaliyev Askat – Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Civil Procedure of the South Kazakhstan University named after Mukhtar Auezov (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: askat.yessenaliyev@ayu.edu.kz).

Toshanova Roza – Master of Law, Senior Lecturer at the Department of Civil Law and Civil Procedure of the South Kazakhstan University named after Mukhtar Auezov (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: roza22.77@mail.ru).

Авторлар туралы ақпарат:

Муратова Алуа Жасланқызы – PhD докторы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Заң факультетінің Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан, Астана қ., e-mail: m-alua@mail.ru)

Сактаганова Индира Советовна – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Заң факультетінің Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры (Қазақстан, Астана қ., e-mail: aridnis@mail.ru)

Сактаганова Ақмарал Бахытқызы (корреспондент-автор) – PhD докторы, А. Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Астана қ., e-mail: aridnissakta.11@gmail.com).

Есеналиев Аскат – заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің Азаматтық құқық және азаматтық процесс кафедрасының доценті (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: askat.yessenaliyev@ayu.edu.kz).

Тошанова Роза – заң ғылымдарының магистрі, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің Азаматтық құқық және азаматтық процесс кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: roza22.77@mail.ru).

Информация об авторах:

Муратова Алуа Жасланқызы – доктор PhD, заведующая кафедрой Уголовно-правовых дисциплин Юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, (Казахстан, г. Астана, e-mail: m-alua@mail.ru)

Сактаганова Индира Советовна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, профессор кафедры Конституционного и гражданского права Юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, (Казахстан, г. Астана, e-mail: aridnis@mail.ru)

Сактаганова Акмарал Бахытовна (корреспондент-автор) – доктор PhD, старший преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин Евразийского гуманитарного института имени А.К. Куцаинова (Казахстан, г. Астана, e-mail: aridnissakta.11@gmail.com)

Есеналиев Аскат Ералиевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: askat.yessenaliyev@ayu.edu.kz)

Тошанова Роза – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: roza22.77@mail.ru)

Previously sent (in English): 20.08.2024.

Accepted: 25.11.2024.

Н.Б. Кубанова^{1*}, Л.С. Серикова^{2*}

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы қ., Қазақстан

²І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан

*e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КИБЕРШАБУЫЛДАРДЫ ЖІКТЕУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ҚАҒИДАТТАРЫ

Цифрлық технологиялардың дамуы киберқауіптердің өсуіне әкеледі, бұл кибершабуылдарды жіктеуге жүйелі көзқарасты және тиісті құқықтық реттеуді талап етеді. Цифрлық ортаны кеңінен қолдану нәтижесінде дәстүрлі қылмыстар да цифрлық кеңістікке көшті. Кибершабуыл – бүкіл әлемде өсіп келе жатқан қауіп. Кибершабуылдар мен деректердің бұзылу қаупі үкіметтер, кәсіпорындар және жеке тұлғалар үшін маңызды мәселе болып табылады.

Мақаланың мақсаты кибершабуылдарды жіктеу принциптерін зерттеу және Қазақстан Республикасындағы құқықтық реттеуді бағалау. Негізгі назар кибершабуылдардың негізгі түрлерін, олардың сипаттамалары мен жіктеу әдістерін анықтауға, сондай-ақ осы саладағы құқықтық реттеуді жақсарту бойынша ұсыныстар беру мақсатында киберқауіпсіздік саласындағы қолданыстағы заңнаманы талдауға аударылады.

Бұл тақырыптың өзектілігі киберкеңістіктегі қауіптердің өсуіне және кибершабуылдарға тиімді қарсы тұру қажеттілігіне байланысты. Интернет қолданушылар санының артуымен және ақпараттық технологиялардың дамуымен киберқылмыс жасау ықтималдығы артады. Осы саладағы құқықтық реттеу киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуде және азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын қорғауда шешуші рөл атқарады.

Кибершабуылдарды жіктеу қағидаттарын бағалау және Қазақстан Республикасында құқықтық реттеуді талдау, киберқауіптердің алдын алу және жолын кесу жөніндегі тиімді шараларды әзірлеу үшін үлкен практикалық маңызға ие.

Талдау әдебиеттерді шолуды, қарсы тұру әдістерін зерттеуді қамтитын кешенді тәсіл негізінде жүргізілді. Әр түрлі техникалар мен қауіп деңгейлерін ескере отырып, шабуылдарды ресми жіктеу әдістері де қолданылды.

Түйін сөздер: кибершабуыл, кибертерроризм, ақпараттық қауіпсіздік, киберқауіпсіздік, киберқалқан.

N.B. Kubanova^{1*}, L.S. Serikova²

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Esbulatov, Almaty, Kazakhstan

²Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldy-Kurgan, Kazakhstan

*e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru

Principles of classification of cyber attacks and legal regulation in the Republic of Kazakhstan

The development of digital technologies leads to an increase in cyber threats, which requires a systematic approach to the classification of cyber attacks and appropriate legal regulation. As a result of the widespread use of the digital environment, traditional crimes have also moved into the digital space. Cyberattack is a growing threat worldwide. The threat of cyber attacks and data leaks is a major concern for governments, businesses and individuals.

The purpose of the article is to study the principles of classification of cyber attacks and assessment of legal regulation in the Republic of Kazakhstan. The main focus is on identifying the main types of cyber attacks, their characteristics and classification methods, as well as analyzing current legislation in the field of cybersecurity in order to develop proposals for improving legal regulation in this area.

The relevance of this topic is due to the growing threats in cyberspace and the need to effectively counter cyber attacks. With the increase in the number of Internet users and the development of information technology, the likelihood of committing cybercrimes increases. Legal regulation in this area plays a key role in ensuring cybersecurity and protecting the rights of citizens and organizations.

Assessment of the principles of classification of cyber attacks and analysis of legal regulation in the Republic of Kazakhstan are of great practical importance for the development of effective measures to prevent and suppress cyber attacks.

The analysis was carried out on the basis of an integrated approach, including a review of the literature, the study of methods of counteraction. Methods of formal classification of attacks were also used, taking into account various methods and levels of danger.

Key words: cyberattack, cyberterrorism, information security, cybersecurity, cyber shield.

Н.Б. Кубанова^{1*}, А.С. Серикова²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, г. Алматы, Казахстан

²Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Казахстан

*e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru

Принципы классификации кибератак и правовое регулирование в Республике Казахстан

Развитие цифровых технологий приводит к росту киберугроз, что требует системного подхода к классификации кибератак и соответствующего правового регулирования. В результате широкого использования цифровой среды традиционные преступления также переместились в цифровое пространство. Кибератака – растущая угроза во всем мире. Угроза кибератак и утечки данных является серьезной проблемой для правительств, предприятий и частных лиц.

Цель статьи изучение принципов классификации кибератак и оценка правового регулирования в Республике Казахстан. Основное внимание уделяется выявлению основных видов кибератак, их характеристик и методов классификации, а также анализу действующего законодательства в области кибербезопасности с целью выработки предложений по улучшению правового регулирования в данной сфере.

Актуальность данной темы обусловлена ростом угроз в киберпространстве и необходимостью эффективного противодействия кибератакам. С увеличением числа пользователей интернета и развитием информационных технологий возрастает вероятность совершения киберпреступлений. Правовое регулирование в этой области играет ключевую роль в обеспечении кибербезопасности и защите прав граждан и организаций.

Оценка принципов классификации кибератак и анализ правового регулирования в Республике Казахстан имеют большое практическое значение для разработки эффективных мер по предупреждению и пресечению кибератак.

Анализ проводился на основе комплексного подхода, включающего обзор литературы, изучение методов противодействия. Также использовались методы формальной классификации атак с учетом различных методов и уровней опасности.

Ключевые слова: кибератака, кибертерроризм, информационная безопасность, кибербезопасность, киберцит.

Кіріспе

Цифрландыру дәуірінде кибершабуылдар қазіргі заманның ажырамас бөлігіне айналады. Бұл киберқауіпсіздіктің техникалық аспектілері үшін ғана емес, сонымен қатар киберкеңістіктегі қызметті реттейтін құқықтық механизмдер үшін де қиындық тудырады. Қазіргі цифрлық орта, ақпараттық жүйелерге киберқауіпсіздік саласында үнемі қиындықтар туғызады. Шабуылдарды қауіп деңгейіне қарай тиімді жіктеу, алдын алу шараларын әзірлеу мен инциденттерге жауап берудің негізгі элементі болып табылады.

Қасым-Жомарт Тоқаев шетелде Қазақстанға іріткі салуды көздейтін күштер барын айтты: – «Біз кибершабуылдардан сақ болуымыз керек. Кейбір күштер шетелден шабуылдар ұйымдастыруға және ел ішінде ақаулық тудырып, Қазақстандағы оң өзгерістерге кедергі жасағысы

келеді. Бірақ біз таңдалған бағыттан бас тартпаймыз», – деді Президент (<https://egemen.kz/article/324493-sayasi-nauqanda-kibershabyuldargha-saq-boluymyz-qadget-toqaeu>).

Қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық виртуалды ортада барлық кибершабуылдар дәстүрлі түрде үш негізгі түрге бөлінеді: хакерлік, кибер соғыс және кибертерроризм. Ресми статистика 2020 жылы пандемия жағдайында компьютерлік шабуылдар оқиғаларының көбеюін көрсетеді (Cyber Incident Reporting: Existing Approaches and Next Steps for Broader Convergence, 2021).

Қазіргі таңда хакерлік жалғыз қылмыскердің жеке шабуылдары ғана емес, сонымен қатар ірі компаниялар мен үкіметтер қолдайтын және жиі қаржыландыратын ірі бизнес. Іс жүзінде әрбір кибершабуылды, ұйымда сауатты қауіпсіздік саясаты болған жағдайда ғана алдын алуға болады (Denning, 1982).

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ғылыми мақаланы жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез, салыстыру, абстракциялау, индукция және дедукция, модельдеу) қолданылды. Киберқауіпсіздікке қатысты Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерін талдауды қамтиды. Кибершабуылдарды жіктеу қағидаттарын және олардың құқықтық реттеуге сәйкестігін бағалау үшін жүйелі талдау, салыстырмалы талдау және сараптамалық бағалау әдістері қолданылады. Талдау әдебиеттерді шолуды, қарсы тұру әдістерін зерттеуді қамтитын кешенді тәсіл негізінде жүргізілді. Әр түрлі техникалар мен қауіп деңгейлерін ескере отырып, шабуылдарды ресми жіктеу әдістері де қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

В.П. Харченко кибершабуылдарға қарсы тиімді әдістер мен құралдарды әзірлеу және таңдау үшін олардың негізгі принциптерін ескере отырып, кибершабуылдардың жалпыланған классификациясын ұсынады (Харченко, 2009:134). Осы жіктеудің көмегімен оларды таңдау тиімділігін арттыру және оларды әзірлеу кезінде талаптарды қалыптастыру үшін, іс-қимылға қарсы жүйелері мүмкіндіктерін ресімдеуге болады.

А.В. Яковлеваның пікірінше, киберкеңістіктің, оның ішінде халықаралық деңгейде басқарылмауы мен реттелмеуі әлемнің барлық үкіметтері үшін маңызды мәселе болып табылады, сондықтан киберкеңістіктік ортада нормативтік-құқықтық құжаттармен реттелуі тиіс киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі бірінші орынға шығады (Яковлева, 2021: 70).

М. А. Желудковтың, А. М. Поповтың, М. М. Дубровинаның пікірінше, киберкеңістіктің қорғалуын халықаралық құқық тұрғысынан емес, әр мемлекеттің құқықтық өкілеттіктері бар және өзінің ақпараттық кеңістігін ұлттық заңнама нормаларымен реттелетін өз бетінше басқаруы керек екенін ескере отырып жүзеге асыруға болады, мұнда өзінің тиімділігін көрсеткен киберқауіпсіздікті қамтамасыз етудің халықаралық нормалары лайықты орын табады (Желудков және басқалар, 2018).

М. Е. Бегларян, Х.В. Мамакаев ақпараттық-құқықтық кеңістікті құру жолында жаңа заңдарды қабылдау, сондай-ақ қолданыстағы заңдарды өзгерту перспективаға және жұмыс істеуге мүм-

кіндік беру үшін техникалық қызметкерлердің білімін пайдалану қажет деп жазады. Заң және кибернетикалық ғылымдар одағы ғана біздің заңнамамызға дұрыс тұжырымдамалық аппарат пен нақты баптар береді (Бегларян, Мамакаев 2017:50).

Әдетте, сіз қандай инфрақұрылымды: жергілікті немесе бұлтты қолданғаныңыз маңызды емес, егер сіз жіберген деректер құнды болса, біреу оны алғысы келеді. Шабуылдаушылардың әрекеттерін екі негізгі түрге бөлуге болады – таратылған және мақсатты шабуылдар (Палаева және басқалар, 2017).

Таратылған кибершабуылдар бот желісін пайдалануды білдіреді және бір уақытта көптеген пайдаланушылар мен компания ресурстарына бағытталған. Әдетте, мұндай шабуылдар ұйымдар мен пайдаланушылардың тарап кеткен дерекқорларын пайдаланады.

Мақсатты шабуылдар (АРТ) деп, белгілі бір компанияға немесе инфрақұрылымға алдын-ала жоспарланған «шабуылды» айтады. Бұл оқиғаларда шабуылдаушы ішкі ресурстарға қол жеткізіп қана қоймайды, сонымен қатар ол анықталғанға дейін компанияның желісінде қалады – бұл күндер, айлар және тіпті жылдар болуы мүмкін. Мақсатты шабуылдарды жоғары техникалық құзыретті хакерлер жүзеге асырады. Олар автоматтандырылған құралдарды пайдаланады, шабуыл векторларын өз бетінше анықтайды, өз тәжірибелеріне сүйене отырып, 0-day осалдығын және жүйенің кейбір ерекшеліктерін пайдаланады.

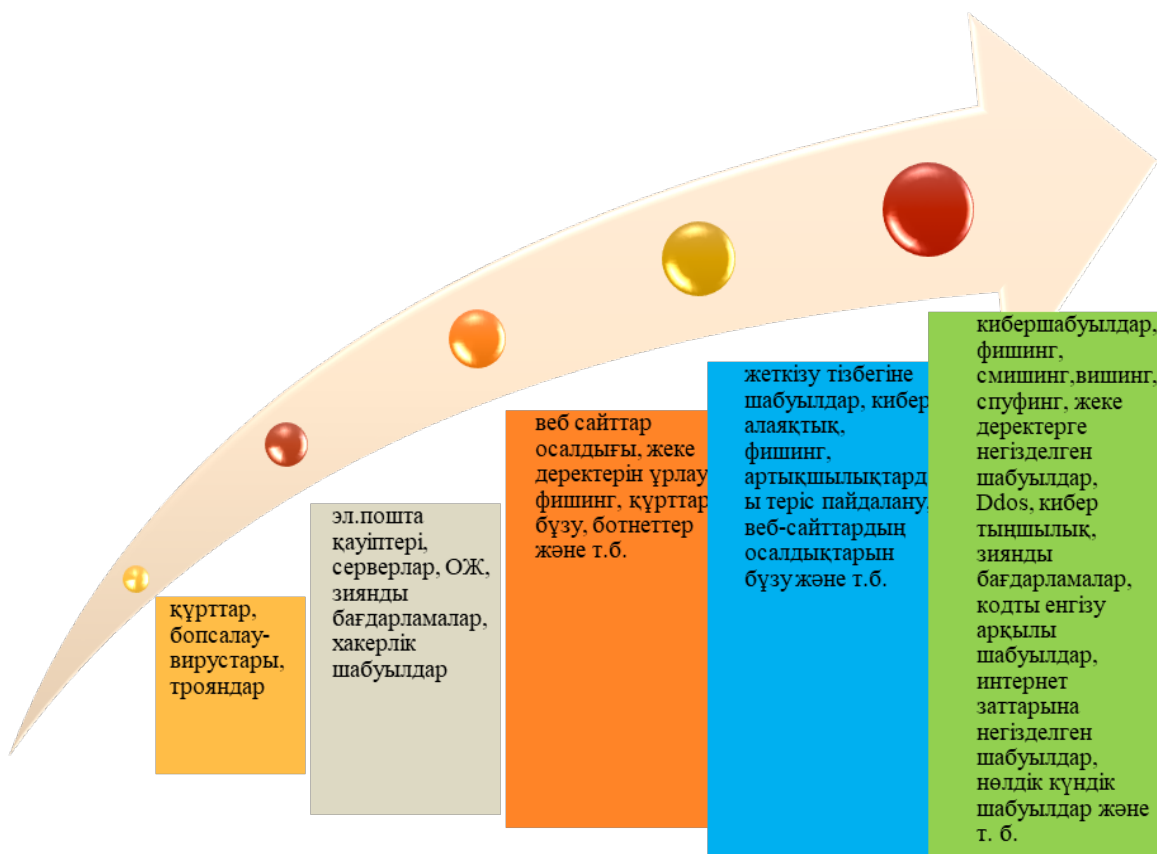
Кибершабуылдардың дамуы, жыл сайын киберқауіптердің әртүрлілігі жаңа формаларға ие болатынын көрсетеді (1-сурет).

Жыл сайын әлемде шабуылдардың түрлері, саны, қуаты, ұзақтығы және шығындары артып келеді. Бұл шабуылдар әлемдік экономикаға жыл сайын миллиардтаған доллар шығын әкеледі. Сонымен қатар, смартфондар мен IoT құрылғылары сияқты жаңа құрылғылар кибершабуылға кіру нүктелерінің санын көбейтті. Хакерлер әртүрлі нұсқаларды жасау және смартфондар мен IoT құрылғыларына қол жеткізу арқылы шабуылдардың жаңа нұсқаларын пайдалану арқылы өздерінің қылмыстары үшін бар құралдарды үнемі жетілдіріп отырады.

Шабуылдаушылардың іс-әрекеттерін жақсы түсіну үшін инфрақұрылымға шабуылдың қандай түрлері бар екенін және олардың негізгі ерекшеліктерін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес қылмыс-

тың осы түрін реттеу жөніндегі нормативтік-құқықтық құжаттаманы білу қажет. Қазақстан Республикасында заңнамалық реттеу саласын-

да мерзімді жаңарту жүріп жатыр, оның ішінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 7-тарауы (1-кесте).

1-сурет – Кибершабуылдардың дамуы

1-кесте – Кибершабуыл түрлері және ҚР ҚК тиісті баптары

Шабуыл әдістері	Шабуыл түрі	ҚР ҚК бойынша тиісті бап
Зиянды бағдарлама	Ransomware	210
	Файлсыз зиянды бағдарлама	
	Шпиондық бағдарлама	
	Жарнамалық бағдарлама	
	Троян (<u>HookDump</u> , <u>Back Orifice</u> , <u>Pinch</u> , <u>TDL-4</u> , <u>Trojan.Winlock</u>)	
	Күрттар	
	Руткиттер	
	Мобильді зиянды бағдарлама	
	Эксплойттар	
	Кейлоггер	
	Ботнет (<u>Reus botnet</u> , <u>mirai botnet</u> , <u>gameover botnet</u>)	

<i>Шабуыл әдістері</i>	<i>Шабуыл түрі</i>	<i>ҚР ҚК бойынша тиісті бап</i>
DOS	TCP Syn flood	205, 207
	Ботнеттер	
	Smurf	
	ping-of-death	
	Blue whale attack	
Фишинг	Мақсатты фишинг	210
	Смишинг	
	Вишинг	
	Spear фишинг	
	Whaling	
	Search engine phishing	
	E – mail phishing	
Спуфинг	Доменды ауыстыру	207
	Эл. поштаны ауыстыру	
	ARP ауыстыру	
Жеке деректерге негізделген шабуылдар	Kerberjasting	205
	(MITM) ортадағы адам шабуылы (Wi fi MITM, SSL strip, сеансқа шабуыл, ARP спуфинг, IP спуфинг)	
	Pass the hash	
	Қатты күш шабуылдары	
	Брутфорс (SSH brute force, RDP brute force)	
Кодты енгізу арқылы шабуылдар	Sql инъекция	210
	XSS сайттаралық скриптинг (Stored Xss, reflected XSS, DOM based XSS)	
Жеткізу тізбегіне шабуылдар		207, 210
Инсайдерлік қауіптер	Зиянды ішкі қауіп, абайсыз инсайдерлік қауіп	208
DNS туннельдеу		205, 207
Интернет заттарына негізделген шабуылдар		205, 210
Нөлдік күндік шабуылдар		207

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінде «киберқылмыстарға» қатысты баптар, атап айтқанда 205-213 – баптар бар (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 2014). Бұл баптар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 7-ші тарауында орналасқан, алайда бұл жерде «кибершабуыл» және «киберқылмыс» ұғымдары жазылмаған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде 1-кестеде келтірілген шабуылдарға толық арналған жеке бап жоқ, бірақ мұндай шабуылдарға

байланысты әрекеттер зардап шеккендердің мақсаттары мен салдарына, әрекеттердің сипатына, жәбірленушіге келтірілген залалға және істің басқа да мән-жайларына байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің басқа да тиісті баптары шеңберінде саралануы мүмкін, айыппұлды қоса алғанда, қылмыстық жауаптылықтың әртүрлі деңгейлері және/немесе бас бостандығынан айыру қолданылуы мүмкін.

Кибершабуылдар, сөзсіз, қылмыстық кодекстің құзырына жатады. Қылмыстық кодекске сәйкес, қылмыскерлер жауапқа тартылған баптардың тізімі бар. Заң шығарушыларға қыл-

мыстық жазамен жазаланатын киберқылмысқа байланысты кейбір қылмыстық әрекеттер үшін санкцияларды күшейту шараларын қолдану тиімдірек болар еді. Мысалы, DDoS шабуылы жағдайында қылмыскерлер зиянды компьютерлік бағдарламаларды таратқаны үшін ғана жазаланады, дегенмен шабуылдаушының түпкі мақсаты DDoS шабуылынан асып түседі – бұл желілік ресурстарды уақытша тоқтату немесе беделге нұқсан келтіру болуы мүмкін. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне өзгерістер енгізу ұсынылады: Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 7-ші тарауын жаңа біліктілік белгілерімен толықтыру ұсынылады, оның ішінде фишинг пен спам, DDoS-шабуылдарды ұйымдастыру және жасау.

Қазақстан Республикасының Үкіметі қауіпсіздікті қамтамасыз ету қағидатын негізге ала отырып, кең ауқымды кибершабуылдардың барлық қауіптілігін, жойқын ықпалын және қорқынышты салдарын сезіне отырып, «Қазақстанның киберқалқан» бағдарламасын құруды тапсырды, оған мыналар: ағымдағы ахуалды талдау, әлемдік тәжірибе, мақсаттар, міндеттер, іске асыру нәтижелері мен кезеңі, сондай-ақ кибершабуылдарға қарсы іс-қимылдың негізгі қағидаттары мен тәсілдері кіреді.

2017 жылдың маусым айында Қазақстан Республикасының «Киберқалқан» киберқауіпсіздік мемлекеттік тұжырымдамасы бекітілді (Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы). Құжат мемлекеттік органдарды ақпараттандыру, көрсетілетін мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру саласындағы ағымдағы жағдайға, цифрлық экономиканы дамыту әлеуетіне және өнеркәсіптегі өндірістік процестерді технологиялық жаңғыртуға, ақпараттық-коммуникациялық қызметтер көрсету саласын кеңейтуге негізделген. Тұжырымдама электрондық ақпараттық ресурстарды, ақпараттық жүйелер мен телекоммуникациялық желілерді қорғау, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын айқындады. «Киберқалқан» негізінде Қазақстанның киберқауіпсіздік жүйесі жетістікке жетіп, дұрыс бағытпен дамуы тиіс.

«Қазақстанның киберқалқан» тұжырымдамасының мақсаты электрондық ақпараттық

ресурстардың, ақпараттық жүйелер мен ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның жаһандық бәсекелестік жағдайында Қазақстан Республикасының орнықты дамуын қамтамасыз ететін сыртқы және ішкі қатерлерден қорғалу деңгейіне қол жеткізу және қолдау болып табылады.

«Киберқалқан» – бұл пайдаланушыларды, олардың ақпараттық жүйелерін, желілерін, бағдарламаларын цифрлық шабуылдардан қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған қызмет. Мұндай кибершабуылдардың негізгі мақсаты хакердің өз мақсаттары үшін осы ақпаратты одан әрі теріс пайдалану үшін, пайдаланушының құпия ақпаратын алу және бүкіл бизнес-процестің жұмысын бұзу болуы мүмкін. Сондықтан, әсіресе, мемлекеттік бөлімшелер мен ірі жеке ұйымдардың контекстінде, Қазақстан үшін, әлемнің басқа елдері үшін интернетте тиімді және қауіпсіз болу үшін негізгі міндеттердің бірі дәл осы киберқауіпсіздік саласын дамыту болып табылады.

Ақпараттық қауіпсіздік мәселесі әсіресе коронавирустық пандемия кезінде өзекті болды. Пандемия кезінде киберқылмыстардың түрлері мен ауқымы айтарлықтай өсті. Жұқтыру қаупінен аулақ болу үшін адамдар күнделікті өмірінің көптеген аспектілерін, азық-түлік сатып алудан бастап жұмыс міндеттеріне дейін, деректердің бұзылу қаупі жоғары онлайн кеңістікке ауыстырды. Мұндай жағдайда ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, өсіп келе жатқан киберқауіптермен күресу және азаматтардың дербес деректерін, ақпараттық инфрақұрылымды, сондай-ақ стратегиялық маңызды объектілерді қорғау, соның салдарынан ұлттық ақпараттық кеңістіктің қорғалуын арттыру өте маңызды болды. Осы міндеттерді шешу үшін осы тұжырымдама бекітілді.

Тұжырымдама мемлекеттік мекемелерді ақпараттандыру, мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру, цифрлық экономиканы дамыту перспективалары және өнеркәсіптегі өндірістік процестерді технологиялық жаңғырту саласындағы ағымдағы ахуалды талдауға, сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық қызметтер көрсету саласын кеңейтуге негізделеді. Құжат электрондық ақпараттық ресурстарды, ақпараттық жүйелер мен телекоммуникациялық желілерді қорғау, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың негізгі бағыттарын айқындайды.

2017 жылы киберқауіпсіздік тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілді, бұл ақпараттық қауіпсіздік саласындағы заңнамалық нормаларды жетілдіру және бекіту үшін негіз болды. Маңызды қадамдардың бірі компьютерлік инциденттер мен деректердің бұзылуына байланысты мүліктік және моральдық зиянды өтеуге мүмкіндік беретін салалық заңнамаға «кибер сақтандыру» ұғымын енгізу болды. Елімізде тұңғыш рет дербес деректерді қорғау жөніндегі уәкілетті орган Қазақстан Республикасының ЦДИАӨМ-не қарасты ақпараттық қауіпсіздік комитеті анықталды, ол осы бағытта белсенді жұмыс істейді. 2020 жылы дербес деректерді жинау және өңдеу ережелері бекітілді, олар жиналған сәттен бастап жойылғанға дейін деректермен жұмыс істеу рәсімдерін реттейді. Сондай-ақ, 2020 жылы электрондық ақпараттық ресурстарда дербес деректерді қорғау жөніндегі талаптарды бұзғаны үшін жауапкершілікке тарту бойынша құқық қолдану қызметі басталды. 2018 жылдан бастап ақпараттық қауіпсіздік инциденттеріне ден қоюдың ұлттық дағдарысқа қарсы жоспары шеңберінде киберқауіптерге ден қою тетіктерін сынақтан өткізу үшін әртүрлі мемлекеттік органдар өкілдерінің қатысуымен командалық-штабтық оқу-жаттығулар өткізілуде.

2018 жылы ақпараттық қауіпсіздікті ұлттық үйлестіру орталығы, мемлекеттік мекемелердің ақпараттық ресурстарын және елдің аса маңызды ақпараттық инфрақұрылымын кибершабуылдардан қорғау мақсатында Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитетімен құрылды. Бұл 2020 жылы – ақпараттық қауіпсіздіктің 70 мыңнан астам бірегей оқиғаларын, 2021 жылы – 120 мың оқиғаларды тіркеуге мүмкіндік берді, сондай-ақ тек 2022 жылы шамамен 28 млн. шабуылды тойтаруға мүмкіндік берді.

2020 жылға қарай 17 орталық мемлекеттік орган вирусқа қарсы қорғау, компьютерлік шабуылдар мен ақпараттың тарап кетуін болдырмау құралдарымен, сондай-ақ ақпараттық қауіпсіздік оқиғаларын бақылау жүйелерімен жабдықталды. Осы бағдарламалық-техникалық құралдарды енгізу нәтижесінде ақпараттық қауіпсіздікті ұлттық үйлестіру орталығы мемлекеттік органдарда 4 мың ақпараттық қауіпсіздік инцидентіне алып келген оқиғалардың 55 мыңнан астам бірегей түрін тіркеді. Ақпараттық қауіпсіздіктің сыни оқиғалары Мемлекет басшысына міндетті түрде хабарлануға тиіс. 2022 жылы қазақстандық ақпараттық желілер

хакерлік шабуылдардың едәуір санына ұшырады, алайда «Киберқалқан» тұжырымдамасын қолданудың арқасында мемлекеттік органдар мен интернеттің басқа да пайдаланушыларының тұрақты жұмысын қамтамасыз етуге мүмкіндік туды. Атқарылған жұмыс нәтижесінде Қазақстан киберқауіпсіздік жүйесінің жетілдірілген және тиімді жұмыс істейтін тетігін алды (<http://astanazan.kz/?p=4689>).

Осы стратегияға сәйкес, 2019 жылы Қазақстан Республикасы ПМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының базасында киберқылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша кадрлар даярлау орталығы ашылды. Сонымен қатар, академия құрамында киберлаборатория мен киберполигон құрылды, бұл киберқылмысқа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Тұжырымдаманы іске асыру шеңберінде 2022 жылға дейін атқарылған жұмыстарға талдау жасайық (2-кесте).

2021 жылы киберқауіпсіздік мәселелері бойынша халықтың хабардарлық деңгейі 75% құрағанын атап өту маңызды. Ақпараттық шабуылдармен күресу үшін «Ақпараттық қауіпсіздік» мамандығы бойынша білім беру гранттарының санын 2021-2022 жылдарға 2632-ге дейін арттыруды қоса алғанда, халықтың ақпараттық сауаттылығын арттыруға бағытталған бірқатар шаралар қабылданды. Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын әзірлеуден басқа, кибертерроризмге қарсы іс-қимыл мақсатында 2014 жылы ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық жауапкершілік туралы бірқатар баптарды қамтитын қылмыстық кодекс қабылданды. Жергілікті және шетелдік БАҚ-пен жұмыс істеуге ерекше назар аударылады, ресми заңнамалық сайттарға мониторинг, сондай-ақ елдің арнайы қызметтеріне бақылау жүргізіледі. Қазақстанның киберкеңістігінде оқу платформалары мен білім беру сайттарына көп көңіл бөлінеді. Киберқауіпсіздікке жауапты барлау агенттіктері оқушылардың деректерін қорғауды қадағалайды және кибершабуылдардың алдын алады.

Қазақстан Республикасы Президентінің нұсқауы бойынша «Киберқалқан – 2» деп аталатын цифрлық экожүйені дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған жаңа тұжырымдамасы әзірленді. Осы тұжырымдама шеңберінде жеке деректерді таратқаны үшін әкімшілік жауапкершілікті күшейтуді, ел аумағында отандық және шетелдік медиа-платформаларды пайдалануды реттеуді қоса алғанда, негізгі бағыттар айқындалатын болады. Жаңа құжат сонымен

қатар кибертерроризмге қарсы халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, киберқауіпсіздікке қатысты қиындықтар мен қауіптерді ескере-

ді (<https://kz.kursiv.media/2022-03-31/v-2022-godu-budetprinyata-novaya-redaksiya-koncepcii-kibershhitkazahstana/>).

2-кесте – «Киберқалқанның» іске асырылуы

<i>Күтілетін нәтиже</i>	<i>Орындалды</i>
Қазақстанның жаһандық киберқауіпсіздік индексі 2022 жылға қарай – 0,600 құрайды;	2019 жылы Қазақстанның жаһандық киберқауіпсіздік индексі 40-шы орынға, 2021 жылы 31-орынға көтерілді.
2022 жылғы кезеңге ақпараттық қауіпсіздікке төнетін қатерлер туралы хабардарлықты 20%-ға арттыру;	Әлеуметтік зерттеу нәтижелері бойынша халықтың хабардарлық деңгейі 2021 жылы – 78%, 2022 жылы -77,4% құрайды
2022 жылы ақпараттық қауіпсіздік саласында қайта даярланған мамандар саны-800;	2021-2022 жылдарға «Ақпараттық қауіпсіздік» мамандығы бойынша білім беру гранттарының саны 2 632-ге дейін ұлғайтылды.
2022 жылы мемлекеттік және квазимемлекеттік секторларда пайдаланылатын ақпараттандыру және байланыс саласындағы отандық бағдарламалық өнімдер үлесін ұлғайту – 50%;	150-ге жуық ақпараттық жүйе сынау рәсімінен өтіп, «ақпараттық қауіпсіздік талаптарына сәйкестігін сынау нәтижелері бойынша акт беру» мемлекеттік қызметі бойынша актілер алды. 2022 жылғы 25 ақпандағы жағдай бойынша тізілімге 56 отандық өндірушілерден акт өнімдерінің 173 атауы енгізілген. Қазақстанда 3 бейінді қоғамдық ұйым, киберқауіпсіздік талаптарына сәйкестігін бағалау бойынша аспаптық аудитпен айналысатын және киберқауіпсіздік оқиғаларының мән-жайларын, себептері мен жағдайларын зерттеуге, сондай-ақ зиянды бағдарламалық қамтамасыз етуді техникалық зерттеуге маманданған 8 отандық компания (сынақ зертханалары) құрылды және жұмыс істейді. Алғашқы отандық антивирустық қорғаныс құралдары жасалды.
2022 жылы деректерді .kz және .kaz доменімен интернет-ресурстармен шифрланған мәліметтерді беру кезінде отандық қауіпсіздік сертификаттарын пайдалану үлесі – 100%;	Интернеттің қазақстандық сегментінің кеңістігінде 160 мыңнан астам .kz және .kaz домендік атаулар тіркелген, домендік атауларды тіркеумен айналыса алатын 12 компания аккредиттелген. Маңызды инфрақұрылымы бар 495 стратегиялық нысан анықталды. Мемлекеттік қызметтер көрсету саласын оңтайландыру мақсатында ақпараттық қауіпсіздік талаптарына сәйкестігін сынау актісін алуға электрондық лицензиялау веб-порталы арқылы өтінім беру рәсімі енгізілді.
2022 жылы мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің, мемлекеттік органдармен интеграцияланатын мемлекеттік емес ақпараттық жүйелердің, ақпараттық қауіпсіздік мониторингі орталықтарына қосылған ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның аса маңызды объектілерінің ақпараттық жүйелерінің үлесі – 100%.	Мемлекет басшысының тапсырмасын орындау мақсатында сапалы кәсіби қызметтер нарығын дамыту мақсатында ақпараттық қауіпсіздіктің 26 жеке жедел орталығы құрылды. Сонымен қатар, bugbounty осалдықты анықтайтын жеке платформа – ақпараттандыру объектілеріндегі ақпараттық қауіпсіздікті қоғамдық және кәсіби бақылау тетігі құрылды. Қазақстанда қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарының ақпараттық қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді талдау, бағалау, болжау және алдын алу жөніндегі қызметті жүзеге асыру мақсатында ақпараттық қауіпсіздіктің салалық жедел орталығы да құрылды.

Киберқауіпсіздік – кез келген бизнестің немесе ұйымның инфрақұрылымы үшін маңызды мәселе. Еліміздің өркендеп үлкен жетістіктерге жетуі үшін, ең алдымен киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету керек (Muhammad Kashif and others, 2018: 201).

Киберқауіпсіздік ақпаратты, желілерді және деректерді ішкі және сыртқы қауіптерден қорғау үшін белсенді жұмыс істейді. Киберқауіпсіздік мамандары желілерді, серверлерді, интернетті және компьютерлік жүйелерді қорғаумен айналысады, оларға тек уәкілетті адамдар қол жеткізе алады. Киберқауіпсіздіктің әртүрлі аспектілерін түсіну, тиімді қорғауды қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Киберқауіпсіздіктің формаларын қарастырайық: желілік қауіпсіздік – негізгі желілік инфрақұрылымды рұқсатсыз кіруден және дұрыс пайдаланбаудан, сондай-ақ ақпаратты ұрлаудан қорғау. Технология құрылғыларға, қолданбаларға және пайдаланушыларға қауіпсіз инфрақұрылым құруды қамтиды; ақпараттық қауіпсіздік – сандық деректерді заңсыз пайдаланудан, ашудан, рұқсатсыз кіруден, заңсыз өзгертуден және жоюдан қорғауды қамтиды; операциялық қауіпсіздік – құпия ақпараттың бөтен қолға түсуіне жол бермейтін қауіпсіздік пен тәуекелдерді басқару процесі; бағдарлама қауіпсіздігі: антивирустық қосымшалар, шифрлау және брендмауэрлер тәрізді бағдарламалық жасақтаманы пайдалану немесе жүйелерді қауіптен қорғау үшін аппараттық құралдарды пайдалану; бұлттық қауіпсіздік – бұлтты есептеу жүйелерін киберқауіптерден қорғау саясаттарының, басқару элементтерінің және құралдарының өзара байланысты жиынтығы. Бұлттық қауіпсіздік шаралары деректердің, онлайн инфрақұрылымның, сондай-ақ қолданбалар мен платформалардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған (Malik, 2022:11).

Шабуылдың болуын ынталандыратын негізгі себептерді атауға болады: қолданыстағы жүйелік қателіктерден туындайтын себептер; жаңа технологиялардан туындайтын себептер; білім көлемінің ұлғаюына байланысты себептер; күнделікті өмірді цифрлық ортаға көшіру себебінен; шабуылдардың географиялық шекарала-

ры жоқ, бұл шабуылдарды анықтауды қиында-тады (Aslan and others, 2023:10).

Аталған киберқауіпсіздік тұжырымдамасына талдау жүргізе отырып, құжаттағы «компьютерлік шабуыл» сөзін «кибершабуыл» деп өзгерту ұсынылады. «Компьютерлік шабуыл» ұғымы киберкеңістікте болатын шабуылдардың барлық түрлерін қамтымайды, өйткені шабуылдар тек компьютерлерге ғана бағытталмауы мүмкін. Қазіргі уақытта жалпы киберкеңістіктегі шабуылдар әртүрлі сандық құрылғылар арқылы жасалады. Келесі ұсыныс ретінде, киберқауіптерге қарсы тұру үшін Қазақстанның «Киберқалқан» дамып келе жатқан цифрлық инфрақұрылымын жетілдіруді және қолдауды жалғастыру маңызды екенін айта кеткен жөн.

Қазақстан Республикасының ұлттық стратегияларына сәйкес 2023 жылғы 28 наурызда 2023-2029 жылдарға арналған Цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен киберқауіпсіздік саласын дамыту тұжырымдамасы қабылданды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269>). Бұл құжат жаңа мақсаттар мен міндеттерді алға тартады және киберқауіпсіздікті нығайтуға бағытталған маңызды бағытты көрсетеді.

Тұжырымдама ұлттық деңгейде киберқауіпсіздікті күшейту үшін арнайы шараларды қамтиды, мысалы, саясаттың жоғарылауын ескере отырып, нормативтік реттеуді қайта қарау және отандық ақпараттық технологиялар нарығын қолдау. Киберқауіпсіздікке арналған бөлім елдегі киберқауіпсіздіктің жоғары деңгейіне жетуге бағытталған төрт негізгі көрсеткішті анықтады (<https://www.gov.kz/memleket/entities/infsecurity/press/article/details/95401?lang=ru>).

Кибершабуылдардың әртүрлі түрлері мен мысалдарын қарастыра отырып, шабуылдарды қауіп деңгейіне қарай жіктеудің негізгі принциптерін бөліп көрсетуге болады (2 сурет). Бұл принциптерді түсіну ақпараттық жүйелерді әртүрлі қауіптерден сенімді қорғауды қамтамасыз ете алатын тиімді киберқауіпсіздік стратегияларын әзірлеудің маңызды элементі болып табылады. Жаңа шабуыл әдістеріне және үнемі өзгеріп отыратын киберқауіпсіздікке бейімделу үшін осы салада жалғасын табатын зерттеулер қажет.

2-сурет – Шабуылдардың жіктелуі

Қорытынды

Кибершабуылдарға қарсы түру әдістері мен шараларын едәуір қиындататын мәселелер бар. Атап айтқанда, бұл мәселені реттеуге қабілетті заңнамалық актілердің болмауы. Айта кету керек, Қазақстанда негізінен киберкеңістіктегі қатынастарды реттейтін заң саласы жеткіліксіз дамыған.

Жүргізілген ғылыми зерттеулердің нәтижелері бойынша келесі ұсыныстар жасалады:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 7-ші тарауын жаңа біліктілік белгілерімен толықтыру ұсынылады, оның ішінде фишинг пен спам, DDoS-шабуылдарды ұымдастыру және жасау.

2. Қазақстан Республикасының «Киберқалқан» киберқауіпсіздік мемлекеттік тұжырымда-

масындағы «компьютерлік шабуыл» сөзін «кибершабуыл» деп өзгерту ұсынылады;

3. Киберқауіптерге қарсы түру үшін Қазақстанның «Киберқалқан» дамып келе жатқан цифрлық инфрақұрылымын жетілдіруді және қолдауды жалғастыру маңызды: күрделі мақсатты кибершабуылдарды анықтау және бейтараптандыру мақсатында кибершабуылдарға қарсы іс қимыл орталығын құру ұсынылады;

4. Кибершабуылдармен күресуге бағытталған заңнаманы әзірлеу, соның ішінде қаржылық ақпаратты ұрлағаны, БАҚ қорғау, банк карталарымен алаяқтық және т. б. үшін жазаларды қарастыру.

Ақпараттық қауіпсіздікке жауапты көзқарас әр адамның жеке үлесінен басталады. Полицияның күнделікті қызметінде заманауи технологиялық мүмкіндіктерді кеңінен пайдалану, цифрландыру әлеуетін барынша пайдалану – ішкі істер органдарының алдында тұрған басты міндеттердің бірі.

Әдебиеттер

2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы. [Электрондық ресурсы] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269> (қаралған күні 05.03.2024).

Aslan, Ö.; Aktu ğ, S.S.; Ozkan-Okay, M.; Yilmaz, A.A.; Akin, E. A Comprehensive Review of Cyber Security Vulnerabilities, Threats, Attacks, and Solutions. *Electronics* 2023, 12, 1333. – P. 1- 42.

Cyber Incident Reporting: Existing Approaches and Next Steps for Broader Convergence, 2021. – P. 15. [Электрондық ресурсы] URL: <https://www.fsb.org/2021/10/cyber-incident-reporting-existing-approaches-and-next-steps-for-broader-convergence/> (қаралған күні 10.02.2024).

Denning D.E.R. *Cryptography and Data Security* / D.E.R. Denning. – Boston: Addison-Wesley, 1982. – P. 112.

Бегларян М.Е., Мамакаев Х.В. Кибератаки и законодательство РФ. // Право и практика. 2017. №2. – С. 46-50. [Электрондық ресурсы] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberataki-i-zakonodatelstvo-rf> (қаралған күні 06.02.2024).

В 2022 году будет принята новая редакция концепции «Киберщит Казахстана». [Электрондық ресурсы] URL: // <https://kz.kursiv.media/2022-03-31/v-2022-godu-budet-prinyata-novaya-redakciya-koncepcii-kibershhit-kazahstana/> (қаралған күні 15.02.2024г).

Желудков М.А., А. М. Попов, М. М. Дубровина. Особенности противодействия киберпреступности в России и зарубежных странах. // Вестник Волгоградской академии МВД России. 2018. №3 (46). – С. 97-101. [Электрондық ресурсы] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-protivodeystviya-kiberprestupnosti-v-rossii-i-zarubezhnyh-stranah> (қаралған күні: 07.02.2024).

Киберқауіпсіздік тұжырымдамасын («Қазақстанның киберқалқаны») бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысы.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // [Электрондық ресурсы] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (қаралған күні: 01.02.2024).

Қазақстан Республикасының ЦДИАӨМ ақпараттық қауіпсіздік комитетінің сайты. [Электрондық ресурсы] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/infsecurity/press/article/details/95401?lang=ru> (қаралған күні 15.02.2024).

Палаева Л.В., Хафизов А.М., Гилязетдинова А.М., Вахитова А.Р., Давыдова К.Н., Сиротина Е.Р. Основные виды кибератак на автоматизированные системы управления технологическим процессом и средства защиты от них. Фундаментальные исследования. – 2017. – № 10-3. – С.507-511.

Саяси науқанда кибершабуылдарға сақ болуымыз қажет – Тоқаев. Егемен Қазақстан. 30 қыркүйек, 2022. [Электрондық ресурсы] URL: <https://egemen.kz/article/324493-sayasi-nauqanda-kibershabyuldargha-saq-boluymyz-qadget-toqaev> (қаралған күні 10.02.2024).

Страну защитит концепция «Киберщит Казахстана». [Электрондық ресурсы] URL: // <http://astanazan.kz/?p=4689> (қаралған күні 15.02.2024).

Харченко В.П. Кибертерроризм на авиационном транспорте. Проблемы информатизации та управління, 4(28), 2009. – С. 131-139.

Яковлева А.В. Кибербезопасность и ее правовое регулирование (зарубежный и российский опыт) // Социально-политические науки. 2021. Т. 11. № 4. – С. 70–81.

References

2023-2029 zhyldarga arналған digital transformation, ақпараттық-communication technology саласын және cyberқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Kazakhstan Republics Ukimetin 2023 zhylygy 28 naurydzdagi No. 269 kaulysy. [Electronic resource] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000269> (accessed 05.03.2024).

Aslan, Ö.; Aktu g, S.S.; Ozkan-Okay, M.; Yilmaz, A.A.; Akin, E. A Comprehensive Review of Cyber Security Vulnerabilities, Threats, Attacks, and Solutions. Electronics 2023, 12, 1333. – p. 1- 42.

Beglaryan M.E., Mamakaev H.V. Cyberattacks and legislation of the Russian Federation. // Law and practice. 2017. No.2. – pp. 46-50. [Electronic resource] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kiberataki-i-zakonodatelstvo-rf> (accessed 06.02.2024).

Cyber Incident Reporting: Existing Approaches and Next Steps for Broader Convergence, 2021. – p. 15. [Electronic resource] URL: <https://www.fsb.org/2021/10/cyber-incident-reporting-existing-approaches-and-next-steps-for-broader-convergence/> (accessed 10.02.2024).

Cyberқауіпсіздік тұжырымдамасын («Kazakhstan cyberkalkany») бекіту туралы Kazakhstan Republics Ukimetin 2017 zhylygy 30 mausymdagi No. 407 kaulysy.

Denning D.E.R. Cryptography and Data Security / D.E.R. Denning. – Boston: Addison-Wesley, 1982. – p. 112.

In 2022, a new version of the concept of «Cyber Shield of Kazakhstan» will be adopted. [Electronic resource] URL: // <https://kz.kursiv.media/2022-03-31/v-2022-godu-budet-prinyata-novaya-redakciya-koncepcii-kibershhit-kazahstana/> (accessed 15.02.2024).

Kazakhstan Republikasyn Kylmystyk codex. 2014 zhylygy 3 shildedegi No. 226-V KRZ. // [Electronic resource] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (accessed 01.02.2024).

Kazakhstan Republikasyn TSDIAOM ақпараттық қауіпсіздік комитетінің сайты. [Electronic resource] URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/infsecurity/press/article/details/95401?lang=ru> (accessed 02/15/2024).

Kharchenko V.P. Cyberterrorism in aviation transport. Problems of reformatization of the management, 4(28), 2009. – Pp. 131-139.

Palaeva L.V., Hafizov A.M., Gilyazetdinova A.M., Vakhitova A.R., Davydova K.N., Sirotnina E.R. The main types of cyber attacks on automated process control systems and means of protection against them. Fundamental research. – 2017. – No. 10-3. – pp.507-511.

Sayasi naukanda kibershabyuldarga sak boluymyz kazhet – Tokayev. Egeмен Kazakhstan. 30 kyrkuyek, 2022. [Electronic resource] URL: <https://egemen.kz/article/324493-sayasi-nauqanda-kibershabyuldargha-saq-boluymyz-qadget-toqaev> (accessed 10.02.2024).

The country will be protected by the concept of «Cyber Shield of Kazakhstan». [Electronic resource] URL: // <http://astanazan.kz/?p=4689> (accessed 15.02.2024).

Yakovleva A.V. Cybersecurity and its legal regulation (foreign and Russian experience) // Socio-political sciences. 2021. Vol. 11. No. 4. – pp. 70-81.

Zheludkov M.A., A.M. Popov, M. M. Dubrovina. Features of countering cybercrime in Russia and foreign countries. // Bulletin of the Volgograd Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2018. No.3 (46). – pp. 97-101. [Electronic resource] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-protivodeystviya-kiberprestupnosti-v-rossii-i-zarubezhnyh-stranah> (accessed 07.02.2024).

Автор туралы ақпарат:

Кубанова Нургуль Байтоковна (корреспондент автор) – Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы PhD докторанты (Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru);

Серикова Лаура Сериковна – I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: ss_laura@mail.ru).

Информация об авторе:

Кубанова Нургуль Байтоковна (корреспондент автор) – PhD докторант Алматинской академии имени М. Есболатова МВД Республики Казахстан (Казахстан, г. Алматы, *e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru);

Серикова Лаура Сериковна – Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Казакстан, г. Талдыкорган (Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: ss_laura@mail.ru).

Information about the author:

Kubanova Nurgul Baytokovna (corresponding author) – PhD student at the Almaty Academy named after M. Esbolatova MIA RK (Kazakhstan, Almaty c., *e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru)

Serikova Laura Serikovna – Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Kazakhstan, Taldy-Kurgan c., e-mail: nurgul_kubanova@mail.ru).

Тіркелген: 05.03.2024 ж.
Қабылданды: 10.12.2024 ж.

О.Б. Досекеев^{1*}, **Е.С. Шалхаров¹**, **М.М. Иманбекова¹**,
А.Н. Нартай¹, **А.А. Акимбаева²**

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан

²Халықаралық Тараз инновациялық институты, Тараз қ., Қазақстан

*e-mail: olzhas.dossekeyev@bk.ru

КӨЛЕҢКЕЛІ ГЕНОМДЫҚ ЗЕРТХАНАЛАР СЕКТОРЫНА ШОЛУ ЖАСАЙ ОТЫРЫП, ҚЫЛМЫСТЫҚ КІРІСТЕРДІ ЗАҢДАСТЫРУҒА (ЖЫЛЫСТАТУҒА) ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада авторлар қолма-қол ақшамен жасалатын мәмілелерді, оның ішінде Қазақстан Республикасындағы Хавала заңсыз қаржы жүйелерінің қызметін пайдалану кезінде қадағалаудың ауырлығы мәселелерін қарастырады. Қолма-қол ақшасыз төлемдер заңға бағынатын азаматтар үшін тиімді, ал қылмыстық элементтер үшін қолма-қол ақшаны пайдалану, өйткені ақшаны бір қолдан екіншісіне беру іс жүзінде мүмкін емес, бұл «көлеңкелі экономиканың» дамуына жағымды әсер етеді. Сол көлеңкелі экономика секторына жататын элементтер қатарына көлеңкелі нарықтар, офшорлық аймақтар, кері майндар, бинарлық активтер және көлеңкелі экологиялық пен геномдық зертханаларды жатқызуға болады себебі олар қуаттандыру генераторы және көлеңкелі активтер айналымының катализаторы болып табылады. Көрсетілген элементтердің жалпы негіздемесіне сүйене отырсақ авторлардың ұсыныстарына көңіл бөлген дұрыс. Авторлар қаржылық құрылымдар мен олардың клиенттеріне әртүрлі жеңілдіктер беру және Хавалды заңдастыру қажеттілігі арқылы қолма-қол ақшасыз төлемдер саласын заңнамалық деңгейде кеңейтуді ұсынады. Авторлардың пікірінше, Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастырғаны (жылыстатқаны) үшін жаза іс-әрекетке пропорционалды емес, осыған байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жаза мөлшерінің санкциясын ұлғайту ұсынылады.

Түйін сөздер: Хавала, көлеңкелі экономика, қолма-қол ақшасыз есеп айырысу, қылмыстық элементтер, жоспарлау жүйесі, ақшаны жылыстату, жаза, салық салу.

O.B. Dossekeyev^{1*}, A.A. Akimbayeva², Y.S. Shalkharov¹,
M.M. Imanbekov¹, A.A. Nartay¹

¹International Kazakh-Turkish University named after H.A. Yassawi, Turkestan, Kazakhstan

²International Taraz Innovation Institute, Taraz, Kazakhstan

*e-mail: olzhas.dossekeyev@bk.ru

Some issues of countering the legalization (laundering) of criminal income, with shadow genomic laboratories sector review

In the article the authors consider the issues of severity of tracing of cash transactions, including the use of illegal financial systems Havala activity in the Republic of Kazakhstan. It is concluded that non-cash payments are beneficial for law-abiding citizens, and the use of cash for criminal elements, since the transfer of money from one hand to another is virtually impossible to trace, which favorably affects the development of "shadow economy". These elements of the shadow economy also include black markets, offshore zones, reverse mines, binary assets, as well as shadow biological, environmental and genomic laboratories, which are a generator of recharge and a catalyst for the turnover of shadow assets. Based on the general basis of these elements of the shadow economy, it is worth paying attention to the authors' proposals. The authors propose to expand the scope of non-cash payments at the legislative level by providing various benefits for financial structures and their clients, as well as the need to legalize Havala. According to the authors, the punishment for legalization (laundering) of proceeds of crime is not commensurate with the act, in this regard, it is proposed to increase the sanction of the size of penalties in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Havala, underground economy, cashless settlements; criminal elements; planning system; money laundering; punishment; taxation.

О.Б. Досекеев^{1*}, А.А. Акимбаева², Е.С. Шалхаров¹,
М.М. Иманбекова¹, А.Н. Нартай¹

¹Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави, г. Туркестан, Казахстан

²Международный Таразский инновационный институт, г. Тараз, Казахстан

*e-mail: olzhas.dossekeyev@bk.ru

Некоторые вопросы противодействия легализации (отмыванию) преступных доходов с обзором сектора теневых геномных лабораторий

В статье авторы рассматривают вопросы серьезности отслеживания кассовых операций, в том числе использования незаконных финансовых систем *hawala* в деятельности в Республике Казахстан. Делается вывод о том, что безналичные платежи выгодны законопослушным гражданам, а использование наличных – криминальным элементам, поскольку перевод денег из одних рук в другие отследить практически невозможно, что благоприятно сказывается на развитии «теневой экономики». К числу таковых элементов теневой экономики также относятся черные рынки, офшорные зоны, обратные майны, бинарные активы а также теневые биологические, экологические и геномные лаборатории, что является генератором подпитки и катализатором оборота теневых активов. Исходя из общего основания указанных элементов теневой экономики стоит обратить внимание на предложения авторов. Авторы предлагают расширить сферу применения безналичных платежей на законодательном уровне путем предоставления различных льгот финансовым структурам и их клиентам, а также необходимости легализации «хавалы». По мнению авторов, наказание за легализацию (отмывание) доходов, полученных преступным путем, несоизмеримо с деянием, в связи с этим предлагается увеличить санкцию размера штрафных санкций в Уголовном кодексе Республики Казахстан.

Ключевые слова: Хавала; теневая экономика; безналичные расчеты; преступные элементы; система планирования; отмывание денег; наказание; налогообложение.

Кіріспе

Әрбір мемлекет ірі ақша ағындарын бақылауға тырысады, бұл олардың заңды сатып алуын бақылауға, заңсыз сатып алынған мүлікті анықтауға және салық саясатын сауатты жүргізуге мүмкіндік береді. Егер қолма-қол ақшасыз төлемді қандай да бір жолмен бақылауға болатын болса, онда қолма-қол ақшаның бір адамнан екінші адамға ауысуын бақылау өте қиын және іс жүзінде мүмкін емес. Қолма-қол ақшамен есеп айырысу, әдетте, шенеуніктерге пара беру немесе ұсыну, тіркелмеген қару-жарак, түрлі есірткі сатып алу, нақты салық кірістерін жасыру және т. б. сияқты заңсыз схемаларда тиімді. Өкінішке орай осындай схемалардың алуан түрлілігі көбінесе сондай көлеңкелік ақша айналымы қарқынды жүретін секторларда бойқалады. Және де мысалы ретінде сол секторлар қатарына көлеңкелі нарықтар, офшорлық аймақтар, кері майндар, бинарлық активтер және көлеңкелі экологиялық пен геномдық зертханаларды жатқызуға болады. Дегенмен көрсетілгеннің бәрін жеке жеке қарастыратын болсақ ол үлкен зерттеудің тетігі ретінде көрініп үлкен жұмысқа айналады. Сол себептен авторлар құрамы осы көрсетілген қылмыстық ақша айналым элементтерін тек қана жалпы негіз ретінде ғана алып зерттеу көзінің акцентін көбінесе қас-

салық операциялармен “*Havala*” жүйесінде ғана қарастырады. Мұндай әрекеттер бүкіл әлемде қылмыстық жауапкершілікке тартылады, бірақ бұл оңай ақша табуға тырысатын адамдарды тоқтатпайды. Барлық осы құқық бұзушылықтар, сондай-ақ кейіннен заңдастырылатын осы заңсыз қызметтен түсетін ақша ағындары кез келген мемлекеттің ішкі және сыртқы қауіптерден қауіпсіздік жағдайына қауіп төндіреді. Осыны түсіне отырып, Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ұлттық Банкіне қолма – қол ақшасыз есеп айырысуларды енгізу қажеттілігі туралы екі рет тапсырма беріп, «тежегіш факторды-банктердің жоғары комиссиясын жоюды» ұсынды. Тиісті нормативтік ережелермен банктік емес төлем жүйелерін белсенді дамыту (<https://www.akorda.kz/ru/>). Бұл сегменттің айқын қарапайымдылығы мен тартымдылығымен бұл ақшаны жылыстату және капиталды елден шығару арнасына айналмауы керек және тұрғын үй мен автокөлік құралдарын бастапқы сату кезінде қолма-қол ақшасыз төлемдерді енгізуді қамтамасыз ететін заңнамалық база пакетін дайындауға тапсырма берген болатын (<https://ru.sputnik.kz/society/20191220/12339409/beznalichnyy-raschet->).

Мақсаттары мен міндеттері заңсыз жолмен сатып алынған мүлікті заңдастыруға (жы-

лыстатуға) қарсы іс-қимыл бағдарламаларын проблемаларды анықтау және іске асыру болып табылады.

Негізгі бөлігі

Банкке немесе басқа ресми тіркелген қаржы институттарына бармай-ақ басқа қалаларға немесе елдерге ақша жіберудің көптеген жолдары бар және бұған Хавала сияқты әртүрлі «көлеңкелі банк» жүйелерін пайдаланатын әртүрлі қылмыстық құрылымдар ықпал етеді. Ақшаны жылыстатуға қарсы күрес жөніндегі қаржылық шараларды әзірлеу жөніндегі топтың сарапшылары (бұдан әрі – ФАТФ) «Хавала» әмбебап термин емес екенін ескеріңіз, бұл қызметті жеткізушілер және ұқсас ақша аударымдары жүйелері кез-келген елде бар, олардың әрқайсысы қандай төлем механизмдерін қолданатынына байланысты өзіндік ерекше сипаттамаларға ие болып табылады. Нәтижесінде, ХДПА терминінің орнына «Хавала және басқа да ақша аударымдары жүйелері» деп аталатын нұсқасын қолданады, ол үш негізгі түрден тұрады:

- 1) толығымен дәстүрлі (заңды);
- 2) гибриді (көбінесе байқаусызда заңды бұзады);
- 3) заңсыз.

Дәстүрлі ХДПАУ-ның танымалдығы отбасылық немесе аймақтық әдеттермен байланысты (<https://www.imolin.org/pdf>).

ХДПАУ бүкіл әлемде тек қылмыстық элементтермен ғана емес, сонымен қатар тиісті мемлекеттегі жөнелтушілерде немесе алушыларда реттелетін қаржылық қызметтерге қол жетімділік болмаған жағдайда да қолданылады. Мысалы, адам Франциядан банк немесе пошта жүйесі жоқ Африка (<https://www.afdb.org>) елдерінің біріндегі ауылға ақша жібереді және оған жету үшін 300-ден 1000 км-ге дейін жүру керек (Досекеев 2020). ХДПА-ның ерекшелігі – бұл жүйе клиент пен оның алушысын операция жылдамдығында және салықтан жалтаруға мүмкіндік береді. Бұл оны қылмыстық элементтер мен мигранттардың қолдануының басты себебі. Г.У. Глущенко мигранттардың аударымдары дамушы елдердің көпшілігінің экономикалық және әлеуметтік жағдайын анықтайды, сондықтан бұл елдердің ресми қаржы секторы мигранттардың аударымдары нәтижесінде пайда болатын қаржы ағындарының тұрақтылығына мүдделі. Банктер мен төлем жүйелерін айналып өтіп, бейресми арналар арқылы аударымдар арқылы тиіс-

ті валюталық түсімнің «көлеңкеге түсуі» елдегі болжамды қаржылық жағдайдың қалыптасуына теріс әсер етеді, мемлекеттің ақша-кредит және қаржы саясатына нұқсан келтіреді, көлеңкелі экономиканың дамуына және қаржыландырылуына ықпал етеді (El-Qorchi 2002). «Еңбек мигранттарын ауыстыру Өзбекстан экономикасына айтарлықтай қаражат ағынын қамтамасыз етеді. Nalyk Finance әр жылдары бұл ақша ағындары елдің ЖІӨ-нің 12% құрағанын атап өтті» (Philip 1980).

Айта кету керек, Қазақстанда 2005 жылғы маусымда Алматыдағы құқық қорғау органдарының қызметкерлері Ахмадия қауымдастығының басшысы Ахмад Музафарды шетелге заңсыз тасымалдағаны үшін 50 000 доллар алған кезде ұстаған ХДПАУ-ның алғашқы жағдайы ресми түрде тіркелді. Қызметтері үшін ол транзакция сомасының 3% - алды. «Заңсыз банк қызметі» Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі) 191-бабы бойынша қылмыстық іс қозғалды. Алайда Ахмад Музафар алдын-ала тергеу органдарынан жасырынған (<https://www.zakon.kz/66201-pervaja-lastochka.html>).

Құқық қорғау органдары қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасы қолданылмай, бұл Музафарға жазадан құтылуға мүмкіндік берді. ХДПАУ анықталған жағдайда, біз бастапқыда айыптаудың максималды мөлшерін ұсынуымыз керек деп санаймыз [4]. Заңсыз банктік қызметпен қатар, құқық бұзушының әрекеттері Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) ретінде саралануы керек. Кейіннен істің мән-жайлары анықталғаннан кейін тиісті іс жүргізу шешімін қабылдау қажет. Сонымен қатар, ХДПАУ бойынша жүзеге асырылатын қызмет ұйымдасқан топтың қолынан келуі керек, өйткені бір континенттен екіншісіне жеке-жеке ақша аудару мүмкін емес.

Қазақстан Республикасында еңбек көші-қоны өте жоғары, Еуропа мен Азия арасындағы өзіндік шекара қызметі атқарады, бұл сауда алаңы үшін маңызды және ресми бизнес пен заңсыз көші-қонмен, адам саудасымен, қару-жарақпен және есірткімен айналысатын трансұлттық қылмыстық құрылымдар арасындағы байланыстырушы буын болып табылады (Pablo 2017). Осылайша, ресми банктік төлем жүйелерімен қатар Қазақстан Республикасында банктік емес кредиттік-қаржы мекемелері және ХДПАУ сияқты көлеңкелі экономика құралдары бар.

АҚШ Мемлекеттік хатшылығының есірткіні халықаралық бақылау жөніндегі 2020 жылғы есебінде мемлекеттік органдардағы сыбайлас жемқорлық, ұйымдасқан қылмыс және Қазақстан Республикасындағы ірі көлеңкелі экономика ақшаны жылыстату және терроризмді қаржыландыру үшін қолайлы орта жасайтыны көрсетілген (Sanjeev 2004). Өз кезегінде, Қазақстан Республикасы Ауған апиынының транзиттік елі және каннабис пен синтетикалық есірткінің шыққан елі болып табылады, бұл Қылмыстық жолмен алынған ақшаны жылыстату үшін жағдайларды күшейтеді. Сонымен қатар, ХДПАУ және QIWI Wallet сияқты бейресми ақша аударымдары жүйелері оларды бақылау жүйесін қиындатады. Ақшаны жылыстатуға қолайлы жағдай туғызатын қылмыстардың көпшілігін анықтау қиын, тергеу қиын, өйткені олар түсініксіз және кейде елден тыс жерлерде жасалады (<https://www.state.gov>).

Болжамдарды растайтын баяндама авторлардың есебіне сүйенсек Қазақстан Республикасы Еуропа мен Азия арасындағы көпірлердің бірі, сондай-ақ ХДПАУ-ды қылмыстық мақсатта пайдалану туралы ұсыныстарын растайды. Демек, Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастырудың алдын алу мәселелерінің бірі – ХДПАУ сәйкестендіру болып табылады. Біз ХДПАУ идентификациясы қымбат деп санаймыз. Бұл жүйені заңнамалық деңгейде заңдастыру туралы ойланып, оларға басқа қаржы институттарымен бәсекелесуге мүмкіндік берген жөн. Бәсекелестік қаржы жүйесін жақсартуға мүмкіндік береді, өйткені көптеген банктер ақша аударымдарын монополиялайды деп санайды және олардан үлкен комиссиялар алынады (Linda 2013).

ХДПАУ-ны заңдастыру идеясы «көлеңкелі банктерге» қарсы тұру өте қиын міндет екендігімен байланысты. Бұл жағдайда Халықаралық валюта қорының экономисті Мұхаммед Эль-Корчидің ұстанымын тыңдау қажет, ол тыйым салу жолымен жүруді емес, ХДПАУ-ны қылмыстық мақсатта пайдалануға жол бермеуді ұсынады. Оның пікірінше, адамдардың «Хаваланы» қолдануға себептері болғанша, мұндай жүйелер болады және тіпті кеңейеді. Егер ресми банк секторы көлеңкелі ақша аудару бизнесімен бәсекелесетін болса, ол қызмет көрсету сапасын жақсартуға және комиссияларды азайтуға назар аударуы керек (Arsenii 2023). Өз кезегінде, билік қаржы секторын модернизациялауды, сондай-ақ пайдаланушыларға қолайсыздықтар туғызатын оның тиімсіз және әлсіз жақтарын жоюы керек (Greenawalt 1983).

Дүние жүзіндегі көптеген мысалдар қолма-қол ақшасыз төлемдердің экономиканың қозғаушы күші екенін көрсетеді. Бангладеш мемлекетінде ұялы телефон арқылы аудару экономикалық өсуді ынталандырды және елдегі қаржылық қол жетімділікті арттырды (Maisha 2023). Артықшылығы ақша сомасын ұлғайту емес, төлемдерді жіберу және алу процесін жеңілдетудегі цифрлық рөлі болып табылады. Экономикасы дамыған елдер арасында Швеция мен Оңтүстік Корея қолма-қол ақшадан тұрақты түрде бас тартады (Tanja 2024). Мысалы, 2018 жылы Швецияда қолма-қол ақша операциялары төлем сомасының 2% – дан азын құрайды. Нәтижесінде көлеңкелі экономиканың қысқаруы, онлайн-сауданың тез өсуі және алаяқтықтың күрт төмендеуіне алып келеді (<https://www.bcg.com/publications/2019/cashless-payments-help-economies-grow>).

Егер ақша құны жоғары болса (банкоматтарға қызмет көрсету, тасымалдау, қағаз шығындары, қауіпсіздік, қолма-қол ақшаның жоғарылауы) цифрлық технологиялар тартымды балама болып табылады. Қазіргі уақытта қолма-қол ақша көлеңкелі экономиканың негізгі бөлігі болып табылатын ақшаны дұрыс бағытта ұстану жалғыз жолы болып табылады. Шетелдік сарапшылардың пікірінше, Қазақстан Республикасында ақшаны жылыстату көздері мемлекеттік қаражатты ұрлау, контрабанда, интернет-алаяқтық, онлайн-казино және т. б. болып табылады (<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/03/Tab-2-INCSR-Vol-2-508.pdf>).

Бұл жағдай мемлекеттер үшін проблема болып табылады, дәлірек айтсақ, қолма-қол ақша қозғалысын құқықтық реттеу мүмкіндігі, бұл әртүрлі құқықтық жүйелердің есеп айырысудың бұл түрінен толығымен бас тартуға тырысуына әкеледі, бірақ қоғамда теріс реакцияға тап болады. Алайда, қолма-қол ақшадан мүлдем бас тарту мүмкін емес, өйткені Банктік карталар мен мобильді қосымшаларды пайдалану үшін Интернет қажет емес жерлер бар. Сонымен қатар, хакерлік шабуылдар немесе вирус салдарынан банк клиенттері өз жинақтарына қол жеткізе алмаған кезде банк жүйесіндегі ақауды жоққа шығаруға болмайды. Сондықтан Қазақстан Республикасындағы жекелеген жеке тұлғалар шотқа қаражат түскеннен кейін үлкен комиссияларға тартылмай, оларды қолма-қол ақшаға айналдыруға тырысады.

Қазақстанда қолма-қол ақшасыз төлемдерге баса назар банктік карталар мен мобильді қосым-

шалар арқылы жасалады, прогресс қозғалтқышы қосымша болып табылады Kaspi.kz бұл ретте, бәсекелестерден айырмашылығы, Банк транзакциядан пайыздарды ұстамайды, керісінше, егер клиент картамен немесе QR-кодпен төлесе, бұл әртүрлі қызметтерді төлеу үшін пайдалануға болатын бонустар есептеледі. Картадан картаға аударымдар белсенді қолданылады, өйткені бұл үшін комиссия алынбайды, қолма-қол ақшасыз төлемдердің өсуіне ықпал етеді (қарызды өтеу, қарызды аудару, қызметтерді төлеу).

Қытайлық Alipay және WeChat Pay мобильді төлемдерінің иелері пайдаланушыларды электронды әмияндарына тартады, әртүрлі ынталандыруларды ұсынады, соның ішінде қолма-қол ақшамен жеңілдіктер, тегін автобуспен жүру және тіпті алтын ұтып алу мүмкіндігі пайда болады (<https://www.bcg.com/publications/2019/cashless-payments-help-economies-grow>). Қытайдың кейбір аймақтарында бетті танудың әртүрлі жүйелері бар: пойызға отыру, мейрамханалардағы төлемдерді төлеу, бейне ойындарға қол жетімділікті қамтамасыз ету және дәреханаларда шектеулі қағаз сатып алу (<http://ekd.me/2019/03/ot-tualetov-bankomatov-kak-v-kitae-rabotaet-sistema-raspoznavaniya-lic/>).

Біздің ойымызша, ақша аударымдары мен қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды жүзеге асыратын қаржы құрылымдары үшін жағдай жасау көлеңкелі экономиканы біртіндеп шығаруға ықпал етеді. Заңға бағынатын азаматтар үшін банктік карталар, мобильді қосымшалар немесе тұлғаны цифрландыру арқылы қолма-қол ақшасыз есеп айырысу ыңғайлы, өйткені қолма-қол ақшаның болуы қажет емес, бұл оларды жоғалту немесе бөтен адамдарды заңсыз иемдену қаупін жеңілдетеді. Бұл ретте мемлекет әртүрлі аударымдарға толық салық салуды енгізбей, қолма-қол ақшасыз ақша ағынын мұқият бақылауы қажет, өйткені олардың әртүрлі мақсаттары болуы мүмкін (туған күндерге ақша жинау, әртүрлі түрдегі көмек және т.б.). Аударымдардың әр түрін ажыратудың белгілі бір ережелерін әзірлеу керек немесе оған мән бермеу керек және транзакцияның болуын тек ФАТФ ұсыныстары берілген жағдайларда ғана тексеру керек.

ҚР-да кірістерді кезең-кезеңімен декларациялау, ол 2025 жылға қарай іске асырылуда. Өз кезегінде, кәсіпкерлік субъектілеріне қолма-қол ақша алу лимиттері ұзартылды. Біздің ойымызша, қолма-қол ақшасыз есеп айырысумен бірге қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға қарсы алдын алу шаралары ретінде қыз-

мет етеді. Қылмыстық элементтерге ақша ағындарын қысқа мерзімде жылыстату қиынырақ болады, дәл қазір бір банктік шоттан екіншісіне аудару, содан кейін ақшаны қолма-қол ақшаға айналдыру және бөгде адамдарға жылжымалы немесе жылжымайтын мүлікті сатып алу. Ақшаны қолма-қол ақшаға айналдыру рәсімінсіз қылмыстық схема түпкілікті жүзеге асырылмайды және оны құқық қорғау органдары қадағалай алады.

Қолма-қол ақша лимиттерін белгілеу, халықтың көп бөлігінің қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға көшуі қылмыстық жолмен алынған ақшаны жылыстатуға кедергі болады және оны қолданыстағы заңнамаға түзетулер енгізу арқылы енгізуге болады. Қазіргі уақытта ақшаны жылыстату және оны бюджетке қайтару фактілерін анықтау, тергеу анағұрлым проблемалы болып табылады. Егер ақша оффшорлық шоттарға кетсе, оның ізі жоғалады, оны табу мүмкін емес. Ақшаны жылыстатуға тартылған адамдардың бірі олардың орналасқан жері туралы тиісті ақпаратты немесе құжаттарды ұсынған кезде анықтауға болады, бірақ бәрі бірдей құқық қорғау органдарымен ынтымақтасуға келісе бермейді.

Қылмыстық процесте куәгерлерді қорғауға қатысты әр түрлі себептермен іс жүзінде қиын жүзеге асырылатын құқықтық актілер бар, бірақ мәселе тұтастай шешілді. Олардан айырмашылығы, экономикалық қылмыстар, соның ішінде заңсыз банктік қызмет немесе қылмыстық кірістерді заңдастыру үшін жазалау санкциясы кешірімді болып көрінеді. Экономикалық қылмыстарды жүйелі түрде жасайтын, әсіресе негізгі қылмыстық қызмет ретінде «Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыруды (жылыстатуды)» таңдаған адамдарға (ҚР ҚК 218-бабы) айыппұл түріндегі жазаны орындау оңайырақ деп санаймыз. Кейіннен бұл адамдар өздерінің қылмыстық әрекеттерін жалғастыра алады, өйткені 5 000 АЕК немесе 17 250 000 теңге айыппұл түріндегі ең жоғары жазадан әлдеқайда көп болады. ҚР ҚК-нің 218-бабында көзделген айыппұл, бас бостандығынан айыру немесе шектеу, түзеу немесе қоғамдық жұмыстар түріндегі санкциялардың жазаның төменгі шегі жоқ екеніне назар аударғымыз келеді. ҚР ҚК-нің жалпы бөлігі айыппұл, бас бостандығынан айыру, түзеу немесе қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаның ең төменгі және ең жоғары шектерін белгілейді. Осылайша, қылмыстар үшін сот ең төменгі шекті ескере отырып жаза тағайындай алады: екі жүз АЕК-

тен айыппұл немесе еселенген мөлшерде (41-бап); екі жүз айлық есептік көрсеткіштен түзеу жұмыстары (42-бап); ауырлығы аз және орташа қылмыстар үшін – екі жүз сағат мерзімге (43-бап); 6 айдан бас бостандығынан айыру (46-бап) (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>). Өз кезегінде бостандықты шектеу үшін төменгі шек жоқ. Біздің ойымызша, егер бұл жазалар ҚР ҚК 218-бабы шеңберінде қолданылса, мұндай жағдай қылмыстық жазаның мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келмейді.

Қылмыстық кірістерді заңдастырғаны үшін ең төменгі жаза да жасалған әрекетке сәйкес пропорционалды болуы керек деп санаймыз. Тек осы жағдайда ғана адамдарды қылмыстық құқық бұзушылық жасаудан тежеу теориясы іске асырылатын болады (Галкина 2019). Жазалау алдында қылмыстың алдын алу мақсатын қою қылмыс жасаудан қорқуды қалыптастыру деп түсініледі және жазаның бұлтартпаушылық қаупі қылмысқа бейім адамның санасынан өтеді және оның қылмыстық белсенділік деңгейіне оң әсер етеді деп болжайды. Ықтимал жазалау қаупі адамдардың кейбір бөлігін қылмыс жасаудан сақтайды деген ережені аксиома деп санауға болады (Глущенко 2004; Зубкова 2017).

Мысалы, ҚР ҚК 1-бабы, 38-тармаққа сәйкес адвокат немесе банк қызметкері аздап жетіспейтін ірі мөлшердегі қылмыстық кірістерді жылыстатуға жәрдемдеседі (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>), ол үшін 5 000 АЕК сыйақы алады (ҚР ҚК 218-бабы ең жоғары айыппұл мөлшерінде). Мұндай адамға жазадан құтылу немесе жазаны ең төменгі шегіне дейін төмендету үшін қылмыстық қудалау немесе сот қызметкерлерімен «бөлісудің» қажеті жоқ. Демек, қылмыстық кірістерді заңдастыру ұлттық қауіпсіздіктің барлық түрлеріне қоғамдық, әскери, саяси және экономикалық әсер етеді. Сондықтан ең төменгі шекті белгілеу арқылы ҚР ҚК 218-бабы бойынша жаза санкциясын қатаңдату дұрыс болады.

Қылмыстың қоғамдық қауіптілігінің ең ауқымды көрсеткіші санкция екендігімен келісеміз. Қылмыс сипаты бойынша ең қауіпті қылмыстарды бөлудің бір әдісі-санкцияның максималды ғана емес, сонымен қатар минималды шегін белгілеу. Бұл жағдай белгілі бір қылмыстың қоғамдық қауіптілігі заңда көрсетілген белгілі бір шектен төмен емес жазаны тағайындау арқылы ғана жазаның әділдігін қамтамасыз етуге болатындығын білдіреді. Айрықша жағдайларда, нақты қылмыстың және кінәлінің жеке басының қоғамдық қауіптілігі, былайша

айтқанда, заңда белгіленген ең төменгі санкцияға жетпеген жағдайда (Татарников 2014), сот ҚР ҚК 55-бабына сәйкес ең төменгі шектен төмен жаза тағайындауға құқылы.

Қорытынды

ХДПАУ жүйесі арқылы қолма-қол ақшасыз есеп айырысу мен аударымдар ақшаны жылыстатудың және терроризмді қаржыландырудың белгілі бір тәуекелдерімен байланысты екеніне күмән жоқ. Сондықтан құқықтық реттеу, тауар айналымының көп бөлігін қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға аудару шараларын қабылдау қажет. Мемлекет заңнамалық деңгейде екінші деңгейдегі банктер мен өзге де кәсіпкерлік субъектілеріне банк карталарын ндағы ақшамен өзге де қолма-қол ақшасыз төлеу мүмкіндігін жақсарту мақсатпайдалану жағдайларын жақсарту, комиссияны алып қоймай ақша аудару немесе банк шоттарында жағдай жасауға тиіс, бұл ретте банктік шоттардағы ақшаны сақтауға және депозиттер немесе бонустар түріндегі қолма-қол ақшасыз есеп айырысуға ынталандыру, әр түрлі қызметтерге ақы төлеуге және тауарларды сатып алуға болады.

Бұдан басқа, ХДПАУ-ның көлеңкелі экономикадан шығуы үшін осы қызмет түрін (ең төменгі салық алымдары, жеңілдетілген лицензиялауды алу және т.б.) жеңілдете отырып, жағдай жасау қажет. Мысалы, бастау үшін ресми қаржы құрылымдары жоқ жерлерде ХДПАУ арқылы қызмет көрсету мақсатында біржолғы патенттерді ұсынуға болады. ХДПАУ көрсететін тұлғалар үшін біржолғы патенттерді сатып алуды белгіленген бағамен белгілеуге болады, бұл ретте: аударымды кім жүзеге асырды, қайда және қандай мақсаттар үшін ақпарат алуға болады. Кейіннен, тестілеуден кейін тиісті талдау жүргізіп, осы жүйені жетілдіру болып табылады.

Сондықтан, ҚР ҚК 218-бабы бойынша жазаны қатаңдатуды ұсынамыз, санкцияны былайша баяндаймыз:

- 1-бөлім: «екі мыңнан үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бес жүзден сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бір жылдан үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға және мүлік тәркілеу арқылы жазаланады.»;

- 2-бөлім: «үш мыңнан бес мыңға дейінгі көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не сол

мөлшерде түзеу жұмыстарымен айлық есеп айырысуға не қоғамдық жұмыстарға сегіз жүзден бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге тартуға не үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға және мүлік тәркілеу арқылы жазаланады».

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдардың құқық қорғау органдарымен ынтымақтастығы, қылмыстық жолмен алынған кірістерді анықтау және оны тезірек қайтару мақсатында ҚР ҚК-нің 218-бабына ескертпенің жаңа редакциясы ұсынылады: «Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) мүлікті дайындалып жатқан не жария етілгені туралы өз еркімен мәлімдеген адам, егер қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) мүлікті қылмыстық жауаптылықтан оның іс-әрекеттерінде аса ауыр қылмыс түрлерінің, сондай-ақ терроризмге, экстремизмге, есірткі құралдарының

таралуына, психотроптық заттар немесе жаппай қырып-жою қаруын пайдалануға байланысты қылмыстардың құрамы жоқ болып есептеледі.

Сонымен қатар ҚР ҚК 218-бабының «Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыру (жылыстату)» атауы «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» ҚР Заңына (бұдан әрі-заң) сәйкес келтірілуге тиіс деп санаймыз. Жоғарыда аталған Заңның 1-бабының 11-тармағында «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату)» ұғымы берілген (http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000191_), оның мазмұны Қылмыстық жолмен алынған кірістердің ақшалай және өзге де түрлерін қамтиды. Осыған байланысты, ҚР ҚК 218-бабының атауын: «Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату)» деп өзгерту ұсынылады.

Әдебиеттер

- Dossekeyev, O. Türkiye ve Kazakistan hukukunda suçtan kanaklanan malvarligi degerlerini aklama suçu: diss. ... doctor PhD / O. Dossekeyev; Dokuz Eylül Üniversitesi. – Izmir, 2020. – 285 s.
- El-Qorchi, M. The Hawala System [Electronic resource] / M. El-Qorchi // Finance and Development. – 2002. – Vol. 39. – №4. – Access mode: <https://www.gdrc.org/icm/hawala.html> Access date: 07.02.2021).
- Philip, J. Cook. Research in Criminal Deterrence: Laying the Groundwork for the Second Decade / J. Philip // Crime and Justice. – 1980. – Vol. 2. – pp. 211-268.
- Paul F.Scott. (2017) General warrants, thematic warrants, bulk warrants: property interference for national security purposes / Paul F.Scott. // Northern Ireland Legal Quarterly. 2017. – № 68(2). – P. 99 – 121.
- Pablo Moriano., Soumya Achar., L. Jean Camp., Incompetents, criminals, or spies: Macroeconomic analysis of routing anomalies., Computers & Security international scientific journal., Volume 70, September 2017, Pages 319-334
- Sanjeev Gupta, Benedict Clements, Rina Bhattacharya, Shamit Chakravarti. Fiscal consequences of armed conflict and terrorism in low- and middle-income countries. European Journal of Political Economy. Volume 20, Issue 2, June 2004, Pages 403-421
- Linda Shuo Zhao. Underground banks in NYC, their main clientele and operators: The perspective of Chinese illegal immigrants. International Journal of Law, Crime and Justice. Volume 41, Issue 1, March 2013, Pages 36-57
- Arsenii Mishin. Dynamic bank capital regulation in the presence of shadow banks. Review of Economic Dynamics. Volume 51, December 2023, Pages 965-990
- Greenawalt, K. Punishment [Electronic resource] / K. Greenawalt // Journal of Criminal Law and Criminology. – 1983. – Vol. 74. – Access mode: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol74/iss2/1> (Access date: 05.06.2021).
- Maisha Tabassum Anima, Nikhil Chandra Nath, Sushmita Das Dalia. Impact of informal remittance channels in Bangladesh: Understanding the role of hundi in financial crime beyond economic aspects. Journal of Economic Criminology. Volume 2, December 2023, 100030
- Tanja Schwarz, Judith Anzenberger, Martin Busch... etc. Opioid agonist treatment in transition: A cross-country comparison between Austria, Germany and Switzerland. Drug and Alcohol Dependence International Journal. Volume 254, 1 January 2024, 111036.
- Галкина, И. Феномен Узбекистана [Электронный ресурс] / И. Галкина – Режим доступа: <https://zonakz.net/2019/12/04/fenomen-uzbekistana/> (дата обращения: 14.12.2020).
- Глущенко, Г.И. Системы неофициальных денежных переводов мигрантов. Проблемы регулирования / Г.И. Глущенко // Финансы и кредит. – 2004. – № 14 (152). – С. 28-40.
- Зубкова, В.И. Роль уголовного наказания в предупреждении преступлений [Электронный ресурс]: Материалы межвузовской научно-практической конференции... / В.И. Зубкова // Уголовно-исполнительное право. – 2017. Т.12(1-4). – №1. – С. 1-92. – Режим доступа: <https://cyber-leninka.ru/article/n/rol-ugolovnogo-nakazaniya-v-preduprezhdenii-prestupleniy> (дата обращения: 14.12.2020).
- Татарников, В.Г. Санкция уголовно-правовой нормы как показатель характера и степени общественной опасности преступления против личности / В.Г. Татарников // Вестник ИрГТУ. – 2014. – №1 (84). – С. 256-260.

References

- Dossekeyev O., Türkiye ve Kazakistan hukukunda suçtan kanaklanan malvarligi degerlerini aklama suçu: diss. ... doctor PhD / O. Dossekeyev; Dokuz Eylül Üniversitesi. – Izmir, 2020. – 285 s.
- El-Qorchi, M. The Hawala System [Electronic resource] / M. El-Qorchi // Finance and Development. – 2002. – Vol. 39. – № 4. – Access mode: <https://www.gdrc.org/icm/hawala.html> Access date: 07.02.2021).
- Philip, J. Cook. Research in Criminal Deterrence: Laying the Groundwork for the Second Decade / J. Philip // Crime and Justice. – 1980. – Vol. 2. – pp. 211-268.
- Paul F.Scott. (2017) General warrants, thematic warrants, bulk warrants: property interference for national security purposes / Paul F.Scott. // Northern Ireland Legal Quarterly. 2017. – № 68(2). – P. 99 – 121.
- Pablo Moriano., Soumya Achar., L. Jean Camp., Incompetents, criminals, or spies: Macroeconomic analysis of routing anomalies., Computers & Security international scientific journal., Volume 70, September 2017, Pages 319-334
- Sanjeev Gupta, Benedict Clements, Rina Bhattacharya, Shamit Chakravarti. Fiscal consequences of armed conflict and terrorism in low- and middle-income countries. European Journal of Political Economy. Volume 20, Issue 2, June 2004, Pages 403-421
- Linda Shuo Zhao. Underground banks in NYC, their main clientele and operators: The perspective of Chinese illegal immigrants. International Journal of Law, Crime and Justice. Volume 41, Issue 1, March 2013, Pages 36-57
- Arsenii Mishin. Dynamic bank capital regulation in the presence of shadow banks. Review of Economic Dynamics. Volume 51, December 2023, Pages 965-990
- Greenawalt, K. Punishment [Electronic resource] / K. Greenawalt // Journal of Criminal Law and Criminology. – 1983. – Vol. 74. – Access mode: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/jclc/vol74/iss2/1> (Access date: 05.06.2021).
- Maisha Tabassum Anima, Nikhil Chandra Nath, Sushmita Das Dalia. Impact of informal remittance channels in Bangladesh: Understanding the role of hundi in financial crime beyond economic aspects. Journal of Economic Criminology. Volume 2, December 2023, 100030
- Tanja Schwarz, Judith Anzenberger, Martin Busch... etc. Opioid agonist treatment in transition: A cross-country comparison between Austria, Germany and Switzerland. Drug and Alcohol Dependence International Journal. Volume 254, 1 January 2024, 111036.
- Galkina, I. Fenomen Uzbekistana [Elektronnyj resurs] [Phenomen to Uzbekistan [Electronic resource]]/ I. Galkina – Rezhim dostupa: <https://zonakz.net/2019/12/04/fenomen-uzbekistana/> (data obrashcheniya: 14.12.2020).
- Glushchenko, G.I. Sistemy neoficial'nyh denezhnyh perevodov migrantov. Problemy regulirovaniya [System of unofficial remittances of migrants. The problem of regulation]/ G.I. Glushchenko // Finansy i kredit. – 2004. – № 14 (152). – С. 28-40.
- Zubkova, V.I. Rol' ugolovnogogo nakazaniya v preduprezhdenii prestuplenij [Elektronnyj resurs]: Materialy mezhdvuzovskoj nauchno-prakticheskoy konferencii... [The role of criminal punishment in the prevention of crimes [Electronic resource]: Materials of the inter-university scientific-practical conference...]/ V.I. Zubkova // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo [Criminal and executive law]. – 2017. T.12(1-4). – №1. – S. 1-92. – Rezhim dostupa: <https://cyber-leninka.ru/article/n/rol-ugolovnogogo-nakazaniya-v-preduprezhdenii-prestupleniy> (data obrashcheniya: 14.12.2020).
- Tatarnikov, V.G. Sankciya ugolovno-pravovoj normy kak pokazatel' haraktera i stepeni obshchestvennoj opasnosti prestupleniya protiv lichnosti [Sanction of the criminal law norm as an indicator of the character and degree of public danger of a crime against a person]/ V.G. Tatarnikov // Vestnik IrGTU. – 2014. – №1 (84). – С. 256-260.

Information about the author:

Dosekeev Olzhas Bekboldyuly – PhD in Law, Senior Lecturer, Department of Law, Faculty of Economics, Management and Law, International Kazakh-Turkish University named after K.A. Yassawi (Kazakhstan, Turkestan c., e-mail: olzhas.dossekeyev@bk.ru);

Akimbaeva Ainur Alimkhanovna – Master of Law, Senior Lecturer, Faculty of Law, International Taraz Innovation Institute (Kazakhstan, Taraz c., e-mail: ainur.akimbaeva79@gmail.com);

Shalkharov Yernar Sailaubekovich – Senior Lecturer, Department of Law, Faculty of Economics, Management and Law, International Kazakh-Turkish University named after K.A. Yassawi (Kazakhstan, Turkestan c., e-mail: yernar_shalkharov@bk.ru);

Imanbekova Manshuk Mazhitovna – PhD, Senior Lecturer, Department of Law, International Kazakh-Turkish University named after K.A. Yassawi (Kazakhstan, Turkestan c., e-mail: manshuk.imanbekova@ayu.edu.kz)

Nartai Azhar Nartayevna – Doctoral Student International Kazakh-Turkish University named after K.A. Yassawi (Kazakhstan, Turkestan c., e-mail: sarapshy.tk@mail.ru).

Автор туралы мәлімет:

Досекеев Олжас Бекболдыұлы – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Экономика, басқару және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының заң ғылымдарының PhD докторы, аға оқытушысы (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: olzhas.dossekeyev@bk.ru);

Ақимбаева Айнур Алимхановна – заң ғылымдарының магистрі, Халықаралық Тараз инновациялық институтының заң факультетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Тараз қ., e-mail: ainur.akimbaeva79@gmail.com);

Шалқаров Ернар Сайлаубекович – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Экономика, басқару және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: yernar_shalkharov@bk.ru);

Иманбекова Маниук Мажитовна – PhD, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: manshuk.imanbekova@ayu.edu.kz)

Нартай Ажар Нартайқызы – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті докторанты (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: sarapshy.tk@mail.ru).

Информация об авторе:

Досекеев Олжас Бекболдыұлы – К.А. кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры Юриспруденции факультета Экономики, управления и права Международного Казахско-Турецкого Университета имени Ахмета Ясауи (Казахстан, г. Туркестан, e-mail: olzhas.dossekeyev@bk.ru);

Акимбаева Айнур Алимхановна – магистр юридических наук, старший преподаватель юридического факультета Таразского международного инновационного института (Казахстан, г. Тараз, e-mail: ainur.akimbaeva79@gmail.com);

Шалхаров Ернар Сайлаубекович – старший преподаватель кафедры Юриспруденции Международного Казахско-Турецкого Университета имени Ахмета Ясауи (Казахстан, Туркестан, e-mail: yernar_shalkharov@bk.ru);

Иманбекова Маниук Мажитовна – доктор PhD, Университет имени Ахмета Ясауи, старший преподаватель кафедры права (Казахстан, г. Туркестан, e-mail: manshuk.imanbekova@ayu.edu.kz)

Нартай Ажар Нартаевна – докторант Международного Казахско-Турецкого Университета имени Ахмета Ясауи (Казахстан, г. Туркестан, e-mail: sarapshy.tk@mail.ru).

*Тіркелген: 29.02.2024 жыл
Қабылданды: 20.11.2024 жыл*

Б.А. Сериев^{1*}, **Ж.А. Хамзина²**, **Б.Р. Таубаев¹**,
Б.Ж. Айтимов¹, **М.Р. Коньсбекова¹**

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: seriev_bolat@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЛУДОМАНИЯҒА ҚАРСЫ ЗАҢНАМАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛелЕРІ

Ұсынылып отырған зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасында лудоманияның орын алу жағдайларына құқықтық сараптамалық талдау жасау, лудомания себептеріне ғылыми зерттеу жасау, Қазақстан Республикасының және кейбір шет мемлекеттерінің лудоманияға қарсы заңнамалық актілеріне зерттеу жүргізу және Қазақстан Республикасында лудоманияға қарсы заңнаманы қалыптастыру бойынша құқықтық ғылыми қорытындылар жасау.

Соңғы уақытта саны артып келе жатқан және адамның мінез құлқына теріс әсер ететін қоғамға жағымсыз құбылыс – лудоманияның орын алуына байланысты ғылымда осы мәселені ғылыми тұрғыдан зерттеу қажеттілігі артып келеді. Дамыған мемлекеттер мемлекеттік саясатты өзінің мемлекеттік құрылыс және құқықтық жүйелерінің ерекшеліктеріне қарай әр түрлі әдістермен лудоманияға қарсы саясаттарын жүргізіп келеді. Қазақстан Республикасы жағдайында лудоманияға қарсы заңнамалық саясат өзіндік ерекше сипатқа ие болуы тиіс. Қоғамдық қатынасқа ең тиімді ықпал ету құралы заңнама болғандықтан, заңнамалық реттеуді ғылыми тұрғыдан қалыпқа келтіру өзекті мәселе. Сол себептен де авторлар лудоманияға қарсы заңнаманы қалыптастыруды алдымен құқықтық ғылыми тұрғыдан зерттеуді ұсынып отыр.

Зерттеу жұмысында құқықтық ғылыми зерттеу әдістері кеңінен қолданылды. Мақаланың талқылау бөлігінде логикалық әдістер атап айтқанда, индукция, дедукция және аналогия әдістері қолданылса. Заңнамадағы оқшылықтар мен қарама-қайшылықтарды анықтау барысында салыстырмалы құқықтық әдістер қолданылды. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№BR. 24992927 бағдарламасы).

Түйін сөздер: Қылмыстық құқық, лудомания, лудоман, қылмыстық заңнама, құмар ойындар, сыбайлас жемқорлық, лоторея, гемблинг, қылмыстың алдын алу.

B. Seriev ^{1*}, Zh. Khamzina ², B. Taubayev ¹,
B. Aitimov ¹, M. Konysbekova ¹

¹Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldy-Kurgan, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Actual issues of formation of anti-ludomania legislation in the Republic of Kazakhstan

The purpose of the proposed study is to conduct a legal expert analysis of cases of ludomania in the Republic of Kazakhstan, to conduct a scientific study of the causes of ludomania, to conduct a study of the legislative acts of the Republic of Kazakhstan and some foreign states against ludomania and to draw legal scientific conclusions on the formation of anti-ludomania legislation in the Republic of Kazakhstan.

Recently, in connection with the occurrence of ludomania, a negative phenomenon for society, the number of which is increasing and negatively affects human behavior, there is an increasing need for a scientific study of this problem in science. Developed states have been pursuing state policies in a variety of ways, depending on the specifics of their state-building and legal systems. In the conditions of the Republic of Kazakhstan, the legislative policy against ludomania should have its own special character. Since legislation is the most effective means of influencing public relations, the normalization of legislative regulation from a scientific point of view is an urgent problem. Therefore, the authors propose to first study the formation of anti-ludomania legislation from a legal scientific point of view.

In the research work, the methods of scientific research of law were widely used. In the discussion part of the article, logical methods in particular, if the methods of induction, deduction and analogy are

study is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and higher education of the Republic of Kazakhstan (No. BR.Program 24992927).

Key words: criminal law, ludomania, ludoman, criminal law, gambling, corruption, lottery, gambling, crime prevention.

Б.А. Сериев^{1*}, Ж.А. Хамзина², Б.Р. Таубаев¹,
Б.Ж. Айтимов¹, М.Р. Коньисбекова¹

¹Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Казакстан

²Казахский национальный университет имени Абая, г. Алматы, Казакстан

*e-mail: seriev_bolat@mail.ru

Актуальные вопросы формирования законодательства против лудомании в Республике Казахстан

Целью предлагаемого исследования является проведение правового экспертного анализа случаев возникновения лудомании в Республике Казахстан, научное исследование причин лудомании, проведение исследования законодательных актов Республики Казахстан и некоторых иностранных государств против лудомании и заключение правовых научных заключений по формированию законодательства против лудомании в Республике Казахстан.

В связи с возникновением в последнее время лудомании, негативного для общества явления, число которого растет и негативно влияет на поведение человека, в науке возрастает потребность в научном изучении этого вопроса. Развитые государства проводят государственную политику в лудомании различными методами в зависимости от особенностей своих правовых систем. В условиях Республики Казахстан законодательная политика против лудомании должна иметь свой особый характер. Поскольку наиболее эффективным средством воздействия на общественные отношения является законодательство, актуальна нормализация законодательного регулирования с научной точки зрения. Поэтому авторы предлагают сначала провести правовое научное исследование формирования законодательства против лудомании.

В исследовательской работе широко использовались методы научного исследования права. В обсуждаемой части статьи используются логические методы, в частности, методы индукции, дедукции и аналогии. При выявлении пробелов и противоречий в законодательстве применялись сравнительно-правовые методы. Это исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (Программа №BR. 24992927).

Ключевые слова: Уголовное право, лудомания, лудоман, уголовное законодательства, азартные игры, коррупция, лотерея, гемблинг, профилактика преступлений.

Кіріспе

Елімізде лудомания мен заңсыз ойын бизнесін құқықтық реттеу және онымен күрес жүргізу бойынша бірқатар шаралар қабылдануда. Лудомания мен заңсыз ойын бизнесті реттейтін нормативтік құқықтық актілерге қоғам талабына сай заңнамалық өзгерістер мен толықтырулар енгізу күн тәртібінде. Қазақстан Республикасында лудомания мен заңсыз ойып бизнесін құқықтық реттеуді зерттеу барысында құмар ойын құрбандарының екі жақты табиғатын байқауға болады. Ол құмарлық бір жағынан ләззат алуға бағытталса, екінші жағынан бір мезеттік жеңіл табыс көзі ретінде айтуға болады. Қазақстан Республикасында ойынқұмарлықпен күрес жүргізу және лудоманияға қарсы заңнамаларды жетілдіру бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Көбіне құмар ойындарға тәуелділік адам өмірін кері жаққа өзгертеді. Жеңіл жолмен пайда табуға құныққан адам қоғамнан біртіндеп ал-

шақтап, өзгелермен байланыс орнату, яғни тұлға ретінде даму сияқты адами қасиеттерін жоғалтады. Құмар ойынға салудың салдары ағайын-туыспен жақын достармен қарым-қатынасы бұзылады. Жұмыстан айырылады, қызметте мансаптық көтерілуі мүмкін болмайды, күрделі қаржылық мәселелерге тап болады, тіпті өз-өзіне қол жұмсау, некенің ажырауына, ұрлыққа жеткізіп, арты түзеу мекемесіне (түрмеге) отырумен аяқталуы мүмкін. Сонымен қатар ғылыми қорытындыларды жасау барысында жалпыдан жекеге өту әдістері қолданылды.

Зерттеу материалдары мен әдістер

Қазақстан Республикасында лудоманияның алдын алумен байланысты Қазақстан Республикасында заңсыз ойын бизнесі мен лудоманияға қарсы іс қимыл жөніндегі 2024-2026 жылдарға арналған кешенді жоспары, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Рес-

публикасының Қылмыстық кодексі, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы», Қазақстан Республикасының «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» Заңы, сондай-ақ шетелдердің қолданыстағы заңнамалық нормативтік актілері, отандық және шет мемлекеттердің ғалымдарының ғылыми-теориялық еңбектеріне шолу жасалды.

Зерттеу жұмысында құқықтың ғылыми зерттеу әдістері кеңінен қолданылды. Мақаланың талқылау бөлігінде логикалық әдістер атап айтқанда, индукция, дедукция және аналогия әдістері қолданылды. Заңнамадағы олқылықтар мен карама-қайшылықтарды анықтау барысында салыстырмалы құқықтық әдістер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Жаһандық өзгерістер елімізге төнетін қауіптің лудомания сияқты жаңа түрлерін туғызуда. Құмар ойындарға тәуелділік күшейіп, лудомандардың саны күн сайын артуда. Құмар ойындарға басым көпшілігі ақшалай бәс тігеді және тоқтай алмауда. Құмар ойындар құрабандары бәске қомақты ақша-қаражытынан айырылады және ол сомаларды қайтару үшін шағын несие ұйымдарынан кредит алады. Аталған кредитті төлеу үшін қарызға кіреді, барын сатады және жақындарын алдайды. Мұндай мінез-құлық лудомания синдромдарының бірі әрі бірігейі ретінде бағаланады. Құмар ойын жақындарымен қарым-қатынасқа, жұмыс бабына, мансаптық өсуге, отбасы құндылықтарын сақтауға және қаржылық жағдайға нұқсан келдіреді. Құмар ойындарға тәуелділік өзін-өзі ұстай алмау, күйзеліске түсіреді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысындағы сөзінде «Лудомания – бейбіт күнде елдің шырқын бұзып жатқан қатер. Соның кесірінен талай шаңырақ шайқалды. Талай азамат заң бұзып, қылмысқа ұрынды» деп айтты. Сол сияқты тағы бір қауіпті кесел – лудомания, яғни құмарпаздық. Кейбір мәліметтерге қарасақ, 400 мыңға жуық азамат – букмекерлік кеңселер мен казинолардың тұрақты клиенті. Бұл – тұтас бір қаланың халық санына пара-пар көрсеткіш. Шын

мәнінде, лудомания – бейбіт күнде елдің шырқын бұзып жатқан қатер. Соның кесірінен талай шаңырақ шайқалды. Талай азамат заң бұзып, қылмысқа ұрынды. Құмар ойын үшін қарызға батып, өзіне қол жұмсаған жандар туралы хабарлар, өкінішке қарай, күн сайын тарап жатады. Бұл дерт жас ұрпаққа өте үлкен зиян келтіреді. Онлайн-ойындар балалардың күнделікті ермегіне айналып барады. Құзырлы органдар былтыр интернет-казиноның белгісі бар 4 мыңнан астам сайтты бұғаттады», – деді (<https://kaz.inform.kz/news/prezident-ludomaniya-beybt-kunde-eldn-shirkin-buzip-zhatkan-kater-ae4847/> 2004). Ең қорқатынымыз, құмар ойымдардан зардап шегушілер арасында жастардың болуы. Лудомания тек елімізде ғана емес, бүкіл әлемнің өзекті мәселесіне айналды.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 39-бабына сәйкес азаматтардың құқығы мен бостандығы тек заңмен және конституциялық құрылымды сақтау, қоғамдық тәртіп, адамның құқықтары мен бостандығы, халық денсаулығы мен ар-намысын қорғау үшін қажет шамада ғана шектелуі мүмкін (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>). Осыған байланысты мемлекеттік қызметшілерге, әскери қызметшілерге, сондай-ақ құқық қорғау және арнайы органдардың қызметкерлеріне тыйым салуды енгізу ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізуді талап етеді.

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңы 12 бабының 6-тармамығына сәйкес «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген анықтамаға жататын ойын мекемелерінде құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысу, сол сияқты құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге сол үшін бөлінбеген орындарда қатысу немесе телекоммуникация желілерін, оның ішінде Интернет желісін пайдалану арқылы өткізетін құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысу бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді қабылдайды» делінген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>). Яғни толықтырылды, онда мемлекеттік қызметшілер үшін құмар ойындарға немесе ойын мекемелеріндегі бәс тігуге қатысу бойынша шектеулер көзделген. Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңның 12-бабы құмар ойындарға және бәс тігуге қатысуға тыйым салу түріндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы жана шектеулермен толықтырылады.

Құқық қорғау органдарының қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының «Құқық

қорғау қызметі туралы» Заңның 80-бабының 1-тармағының 15-2)-тармақшасына сәйкес «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді сақтамағаны үшін қызметкерді жұмыстан босату негіздемесі ретінде көрсетілген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380>). Заңнамада көзделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді бұзу түрінде қызметкерді жұмыстан босату үшін жаңа негізбен толықтырылды.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» Заңның 51-бабының 14-тармағының 11-тармақшасында теріс себептер бойынша қызметтен шығару мынадай жағдайлары қарастырылған, олар қатарында «қызметкерлердің мынадай әрекеттері, оның ішінде қызметтік міндеттерін атқарумен байланысты емес, бірақ азаматтардың алдында арнаулы мемлекеттік органдардағы қызметтің беделін анық түсіретін әрекеттері, атап айтқанда: ақшалай немесе өзге де мүліктік сипаттағы құмар ойындарға және (немесе) ақшаға, заттарға және өзге де құндылықтарға бәс тігуге қатысу арнаулы мемлекеттік органдардағы қызметке кір келтіретін теріс қылықтар болып табылады» делінген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000552>). Заңнамада арнаулы мемлекеттік органдардағы қызметке кір келтіретін теріс қылық жасалғанда – жүргізілген қызметтік тергеп-тексеру нәтижелері бойынша жүргізіледі.

Мемлекеттік қызметшілердің, құқық қорғау органдарының, мемлекеттік арнаулы қызметкерлері мен әскери қызметкерлерінің құмар ойындар ойнауына тыйым салуы мәселесі бұрыннан талқыланды. Басынан бастап мұндай норма пайда болады деп айтылды.

Мемлекеттік, әскери қызметшілердің, құқық қорғау және арнаулы орган қызметкерлерінің құмар ойын ойнауына тыйым салудың және жолын кесудің сақталуын бақылау мақсатында мүдделі органдардың бірлескен кешенді жоспар әзірленді. Құмар ойындарға қатысу және бәс тігу фактісі расталған жағдайда, құқық бұзушылар теріс себептермен жұмыстан босатылғанға дейін жазаланады дегенді білдіреді.

Әскери қызметті реттейтін Қазақстан Республикасының «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» Заңның 26-бабы бәс тігуге қатысқаны үшін теріс себептер бойынша қызметкерді жұмыстан шығару үшін негіздемемен толықтырылады (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000561>).

Аталған заңның 26-бабы 12-тармағы 11-тармақшасы «әскери қызметке кір келтіретін теріс қылық жасалған жағдайларда жүргізіледі» делінген. Әскери қызметшінің мынадай әрекеттері, оның ішінде әскери қызметтік міндеттерін атқарумен байланысты емес, бірақ азаматтардың көз алдында әскери қызметтің беделін анық түсіретін әрекеттері, атап айтқанда, бюджет қаражатына немесе мемлекеттік мүлікке тікелей қызмет көрсететін әскери қызметшінің кінәлі әрекеттер жасауы, егер бұл әрекеттер уәкілетті лауазымды адам тарапынан оған деген сенімді жоғалтуға негіз берсе, ақшалай немесе өзге де мүліктік сипаттағы құмар ойындарға және (немесе) ақшаға, заттарға және өзге де құндылықтарға бәс тігуге қатысуы әскери қызметке кір келтіретін теріс қылықтар болып табылады.

Е. Бейсенбаев «Өкінішке қарай, бұл дерт қазір әскерде де кең етек алған. Олардың көбі құмар ойынның шырмауынан шыға алмай жатқанын білеміз. Бұдан бөлек, құмар ойын қылмысқа да ықпал етеді. Елімізде қылмыс жасайтындардың 20 пайызы лудомандар екені белгілі болды. Олар бәске тігетін ақша табу үшін алдымен қарыз алады, содан соң ұрлық, тонау секілді қылмыстарға барады екен. Көлеңкелі экономикаға да әсері бар. Ойын нарығы айналысында үлкен қаражат айналып жатыр. Мәселен, былтыр букмекерлік кеңселердің жылдық айналымы бейресми ақпараттар бойынша 1 триллион теңгеге жеткен екен. Демек, мұның айналасында мүдделі топтар, лоббистер болатыны сөзсіз. Осында келтірілген мәліметтерден Қазақстанда ойынкүмарлық індеттей өршіп, ел қауіпсіздігіне қатер төндіре бастағанын байқаймыз (<https://syrboyi.kz/akparat/qumar-ojynnyng-quryghy-171427/>).

Осыған байланысты лудоманияны реттейтін құқықтық нормаларға сүйенер болсақ, мемлекеттік қызметшілерге, әскери қызметшілерге, құқық қорғау және мемлекеттік арнаулы қызметтері өкілдеріне құмар ойын мекемелеріне баруға және бәс тігуге іс жүзінде тыйым салу енгізілді. Қызметке бұл норманы бұзған жағдайда теріс себептермен жұмыстан шығару көзделді.

Қазақстан Республикасының «Жарнама туралы» Заңының 13-бабының 6-тармағы 1-3 тармақшасына сәйкес «Лотерея операторы және (немесе) лотерея операторымен жасалатын тапсырма шарты шеңберінде лотерея таратушылар (агенттері) орналастыратын жарнаманы қоспағанда, лотереяны жарнамалауға тыйым салынады» делінген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

Z030000508_). Толықтырылған заң нормасында максималды түрде букмекерлік кеңселер мен казинолардың жарнамасын шектеу қарастырылған. Онда үйлердің қасбеттерінде, фасадтарында, ғимараттарда, құрылыстардың қоршауларында, көлік құралдарында сыртқы жарнамаға тыйым салынады.

Интернет ресурстарында, ресми сайттарда, телеарналар мен радиода, мерзімді баспа басылымдарында, кино беттерінде, мобильді операторлардың смс хабарламаларына да жарнамаға толық тыйым салынады. Енді белгілі блогерлер мен әлеуметтік желідегі танымал тұлғаларға мұндай ойын түрлерін жарнамалауға тыйым салынады.

Лотерея қызметі реттестіретін Қазақстан Республикасының «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» Заңының 12-1-бабының 1-тармағы 4-тармақшасына сәйкес «Енді тұрғын үйлерде, жатақханаларда, ғибадат үйлерінде, мәдениет ұйымдарының ғимараттары мен құрылыстарында, білім беру және денсаулық сақтау мекемелерінде, сондай-ақ олардан жүз метр қашықтықтағы радиуста лотерея билеттерін таратуға және лотерея терминалдарын орнатуға тыйым салынады» деп пайымдалған (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000495>). Сонымен қатар, лотерея қызметін реттеу тетіктері жаңартылды. Нақтырақ айтқанда, заңнамада тұрғын үйлерде, жатақханаларда, ғибадат үйлерінде, мәдениет ұйымдарының ғимараттары мен құрылыстарында, әлеуметтік объектілерде (білім беру, денсаулық сақтау), сондай-ақ олардан жүз метр қашықтықтағы радиуста лотерея билеттерін таратуға және лотерея терминалдарын орнатуға және сатуға тыйым салынады деген шектеу қойылғанды білдіреді.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің 444- бабының 2-тармағына сәйкес «Жиырма бір жасқа дейінгі адамдарды, құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуы шектелген адамдарды, сондай-ақ атқарушылық құжаттардың орындалуын қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды және осы саладағы қызметті мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын уәкілетті орган Борышкерлердің бірыңғай тізіліміне енгізген, мүліктік өндіріп алу туралы атқарушылық құжаттар бойынша орындалмаған міндеттемелері бар адамдарды құмар ойындармен және (немесе) ақшаға, заттарға және өзге де құндылықтарға бәс тігумен айналысуға тарту – жеке тұлғаларға екі жүз айлық есептік көрсеткіш

мөлшерінде айыппұл салуға алып келеді (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>).

Ойнау жасына келмеген азаматтардың құмар ойындарына және бәс тігуге қатысуы шектеледі. Оларға заңсыз ойын ойнауға мүмкіндік берген заңды тұлғаларға қомақты көлемде айыппұл салынады және қайталанатын жағдайда лицензиялары тоқтайды.

Сонымен қатар заңсыз онлайн казино ұйымдастырушыларға Қылмыстық кодекстің 307-бабы бойынша жаза қолданылады (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>). Атап айтқанда, мүлкі тәркіленіп, 2000 айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға немесе сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, 600 сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, 2 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге жаза қарастырылған. Мұнымен қоса, заңсыз лотоматиктер мүлдем жойылады. Сондай-ақ балалар, білім беру, медициналық, діни ұйымдар орналасқан тұрғын үйлер мен ғимараттарда лотерея билеттерін таратуға және лотерея терминалдарын орнатуға тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» Заңының 15-1 бабына 1-тармағына сәйкес «Жиырма бір жасқа толған Қазақстан Республикасының азаматы уәкілетті органға өзін құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуы шектелген адамдардың тізіміне енгізу туралы өтініш беру арқылы өзінің алты айдан он жылға дейінгі мерзімге құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуын өз бетінше шектей алады. Өтініште тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе), жеке басын куәландыратын құжаттың деректері, құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысуын шектеу мерзімі, жеке немесе электрондық-цифрлық қолтаңба қамтылуға тиіс. Берілген өтініш қайтарылуға немесе кері қайтарып алуға жатпайды» делінген (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219>). Яғни, жеке тұлға кез келген ойын бизнесін ұйымдастырушыға еркін нысандағы жазбаша өтінішін жеке өзі беру арқылы алты айдан бір жылға дейінгі мерзімге өзін құмар ойындарға және (немесе) бәс тігуге қатысудан өз бетінше шектей алады.

Халықаралық тәжірибені талдау билік өкілдерінің құмар ойындарға қатысуына тыйым салу өте кең таралған құбылыс екенін көрсетеді.

АҚШ-та федералды реттеу кодексіне сәйкес мемлекеттік қызметкерлерге кез келген құмар ойындарға қатысуға және өткізуге тыйым салынған (B.N. Kim 2014: 266-273).

Португалияда казиноларға келушілерге әскери формада кіруге тыйым салынады. Судьялар мен дипломаттар казиноға кіре алады, бірақ ойнауға тыйым салынған.

Бельгияда заңгерлердің, нотариустардың, әскери қызметкерлердің, полицейлердің және мемлекеттік және муниципалдық қызметкерлердің барлық санаттарының құмар ойындарына қатысуына тыйым салынды. Құмар ойындар жөніндегі Комиссия казино мен ойын залдарына баруға тыйым салынған адамдардың базасын үнемі жаңартып отырады және бірыңғай ақпараттық жүйені жүргізуге міндетті (Arturo Montejo Ruez 2024: 84)

Сингапурда полиция қызметкерлеріне қызметтік міндеттерін орындауға байланысты жағдайларды есептегенде, қызмет кезінде ойын ғимаратарына баруға тыйым салынған.

Жалпы, зерттелген халықаралық тәжірибеге сәйкес, казиноға барған мемлекеттік қызметкерлер өздерінің есептері мен кірістер туралы декларацияларында көрсетуге міндетті екенін көрсетеді. Есептерді ұсынбаған жағдайда қылмыстық жауапкершілікке әкеп соғады.

Бүгінгі таңда әлемде тәуелділіктің бірыңғай жіктеуі жоқ, өйткені осы тәуелділікті зерттеу салыстырмалы түрде жақында басталды. Дегенмен, кейбір нұсқалар бар. Сонымен, Канададан келген ғалымдар тобы құмар ойынға тәуелділіктің келесі түрлерін ажыратуды ұсынды.

Бірінші. Нашақор үнемі казинода ойнайды, лотереялар мен бинго ойындарын ұнатады, ойнап, ставкалар жасайды.

Екінші. Тәуелділіктің бұл түрі адамның достарымен, туыстарымен және әріптестерімен ставка жасайтыны және ақша жасайтындығы сипатталады.

Үшіншісі. Адам онлайн казино ойнағанды ұнатады, жер асты ойын мекемелеріне келуші.

Төртінші. Бұл жағдайда нашақорлар биржада ойнайды (Hildebrandt, 2010: 77-78).

Талқылау

Отандық және шетелдік ғылыми әдебиет көздерін зерттеу құмар ойындарға тәуелділікке көзқарастардың алауыздығын көрсетті. Ойынға қосылу себептері аз зерттелген. Осы уақытқа дейін ойын тәуелділігінің клиникалық көрінісінің патологиялық тартылу белгілерінің толық сипаттамасы жоқ.

О.Ж. Бузик өзінің диссертациялық жұмысында «Құмар ойындарға патологиялық тарты-

лу проблемасы қазіргі сәтте өзекті болып табылады. Стационарлық және амбулаториялық көмекке жүгінетін «құмар ойындарға патологиялық тартылу» (гемблинг, қалайылау) диагнозы бар пациенттердің ұдайы өсуі байқалады» деп пайымдаған [Бузик О.Ж. 2008: 3]. Құмар ойындарға патологиялық тартымдылық және соған байланысты тұлғаның деградациясы және қарыздың жинақталуы отбасының ыдырауына негізгі себептерінің бірі.

Ойынқұмарлық – компьютер немесе құмар ойындарға тәуелді болу, мүмкіндігінше жиі ойын ойнауға деген патологиялық ниет (https://www.who.int/health-topics/addictive-behaviour#tab=tab_1).

Ойынға тәуелділік психикалық бұзылысқа жатады және оны емдеу үшін негізінен психотерапия әдістері қолданылады. 2018 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (бұдан әрі – ДДҰ) тәуелділіктің бұл түрін қабылдады (<https://www.who.int/news/item/14-09-2018-inclusion-of-gaming-disorder-in-icd-11>).

Т.Қ. Қайдарова, А.Д. Абенов, Н.Ж. Затилла «Жастар ресурстық орталықтарына ойынқұмарлықтың (лудоманияның) қауіптілігі туралы консультативтік жұмыс жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар» еңбегінде ойынқұмарлар өзінің мінез-құлқын басқара алмайды және көбінесе құмар ойындарды ұйқы, тамақ сияқты физикалық қажеттіліктерден және оқу, жұмыс, отбасы сияқты әлеуметтік қажеттіліктерден жоғары қояды. Алайда ойынқұмарлық пен лудомания арасында айтарлықтай айырмашылық бар, соның бірі – қаржылық фактордың болуы. Ойынға тәуелді болған кезде ойын процесін жақсартуға және одан әрі ақшалай емес ұтыстарға жұмсалатын донаттар (ақша) бар. Ал лудомандарда ақшалай пайда табу міндетті болғанымен, осы мақсатқа жету үшін кез-келген қаржы салынады. Олардың көпшілігі үлкен ақшаға қол жеткіземін, ұтып аламын деп сенеді де, көп мөлшерде қарызға ақша алып, қарызға батып қалады (Қайдарова Т.Қ. 2023: 6).

Бұл ретте Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметіне сәйкес, Қазақстанда заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру фактілері 2018 жылғы 328-ден 2022 жылы 149-ға дейін азайғаны байқалады. Алайда заңсыз ойын бизнесінің азайғаны ойынқұмарлар мен лудомандар санының азаюына оң әсер етпеді. Осы жерде бір айта кетері, құрбандардың 80%-ы – 14 пен 39 жастағы азаматтар. Оған қоса, заңсыз ойын биз-

несін ұйымдастырғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылғандардың 74%-ы – жастар (<https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/1?lang=ru>).

Құмар ойындарға деген құштарлық көбінесе қарызға батырады және адамды пара алуға және манипуляциялау жасауға итермелейді (<https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/798983?lang=kk>). Ойынқұмар мемлекеттік функцияны атқаратын адам қандай жолмен болса да бәс тігуге және құмар ойынға ақша табуға тырысады. Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, мемлекеттік және әскери функцияны атқаратын лудомандар алдау-арбау, қиянат жасау, сеніп тапсырылған мүлікті талан-таражға салу, мемлекеттік бюджетке қандайда бір жолмен қол сұғу не пара алу арқылы сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасауы ықтимал.

Отандық заңгер-ғалымдар Б.Айтимов, Е.Дүсіпов, Д.Бекежанов «Провавые инструменты внедрения добропорядочности» тақырыбындағы еңбегінде парасаттылықты қалыптастырудың қажетілігі қоғамдағы парақорлықпен күреспен күшейтумен байланыстыра отырып, парасаттылықты қалыптастырудың қазақстандық заңнамасына шолу жасайды (Айтимов, 2022: 111-119). Парасаттылық пен ізгілік бар жерде адамгершілік қасиеттер үсем болады. Сыйластық, үлкенге құрмет, кішіге ізет арқылы жұмыстар оңтайлы бітіп, бармақ басты қол қысты жағдайлар ойын алмауы тиіс.

Б.Айтимов пен Б.Сериев «Мемлекетте мүдделер қақтығысын алдын алудың құқықтық реттелуі» мақаласында мемлекеттік және ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіптердің ішіндегі ең бастысы сыбайлас жемқорлық болып табылады және қала береді» деген пайымдау жасалған (Айтимов, 2024: 19-28).

М.Филп өзінің «Саяси сыбайлас жемқорлықты анықтау» атты еңбегінде мемлекеттік қызмет атқаратын адамдардың сөзсіз бірнеше мүдделері бар деп қарастырады. Бұл мүдделер олардың жеке өмірінің әртүрлі аспектілерімен, сондай-ақ олардың лауазымдық міндеттеріне сәйкес атқаруы тиіс қоғамдық мүдделермен де байланысты болып келеді (Philp, 1997: 436-462)

Зерттеушілер адамның жеке мүдделері олардың шындық туралы түсінігін өзгертетінін және адамдар өздерінің және басқалардың алдында жемқор әрекеттерді ақтай алатын «дәлелді пайымдау» құбылысын анықтады (Feldman Yc, 2019: 65-83). Мемлекеттік қызметте бұл тәуекелдер бірқатар ситуациялық әсерлерге байла-

нысты өткір болуы мүмкін, шенеуніктер жиі өткір этиалық дилеммаларға тап болады.

Шенеуніктердің өз қызметін аяқтап, мемлекеттік қызметте өздері реттеген салаларда қызмет атқаруын «айналмалы есік» деген атаумен мүдделер қақтығысы жайлы жүргізген зерттеулер де көңіл аударуды қажет етеді (Brezis, 2017: 175-188). Сондай-ақ мүдделер қақтығысы туралы жариялаудың қазіргі уақыттағы тиімсіз жүйесі туралы зерттеулер де кездеседі (Salinas, 2018: 100-108).

Шенеулік сыбайлас жемқорлық қылмыстарын жасағанда, пара алғанда белгілі бір байлыққа, ақша-қаражатына деген қызығушылық артатыны белгілі, осы жерде лудоман-шенеулік арам жолмен тапқан қаржысын құмар ойындарға салу жағдайы кездеседі. Мәселенкей мемлекеттік мекеменің бухгалтері бюджет қаражатын казино, букмекерлік кеңсенің немесе тотализатордың қызметін жүзеге асыратын ойын бизнесіне салып жіберген жәйттар бар.

Бұл, әрине мемлекеттік қызметкерлер, әскери және барлау қызметкерлері туралы сөз болғанда, елдің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Мысалы, 2022 жылы Алматы облысының прокуратурасы жүргізген тексеру қорытындысы бойынша 300-ге жуық мемлекеттік қызметші мен әскери қызметкер казинода 507 млн. теңгеден айырылғаны анықталды. Бұл қаржының қайдан шыққанына қатысты сұрақ көп. 2024 жылдың наурызында Ақтөбеде букмекерлік кеңседе бюджеттен үрланған 23 млн теңгені ұтылған әскери қызметші сотталды. Мұндай жағдайлар өте жиі тіркеледі, бірақ әрқашан көпшілікке жария етілмейді. Құмар ойындарға деген құштарлық көбінесе қарызға батырады және адамды пара алуға және манипуляциялау жасауға итермелейді. Бұл, әрине, мемлекеттік қызметкерлер, әскери және барлау қызметкерлері туралы сөз болғанда, елдің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Мысалы, 2022 жылы Алматы облысының прокуратурасы жүргізген тексеру қорытындысы бойынша 300-ге жуық мемлекеттік қызметші мен әскери қызметкер казинода 507 млн. теңгеден айырылғаны анықталды. Бұл қаржының қайдан шыққанына қатысты сұрақ көп. 2024 жылдың наурызында Ақтөбеде букмекерлік кеңседе бюджеттен үрланған 23 млн. теңгені ұтылған әскери қызметші сотталды. Мұндай жағдайлар өте жиі тіркеледі, бірақ әрқашан көпшілікке жария етілмейді (<https://www.who.int/news/item/14-09-2018-inclusion-of-gaming-disorder-in-icd-11>).

Шенеуніктерге қатысты лудомания заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізуіміздің негізгі екі себебін атауға болады. Біріншіден, шенеуніктерге құмар ойындарына қатысуы биліктің абыройына, беделіне теріс ықпал етеді. Екіншіден, құмар ойындарға қатысу шенеунікті пара алуға итермелейді.

Қорытынды

Құмар ойындарға тәуелділік оң өзгерістерге әкелмейтіндігі белгілі. Дегенмен де бұл құмар ойындардың алдын-алу өте маңызды. Бүгінгі күні әлемдік медициналық тәжірибеге сүйенсек ойынқұмарлық нашақорлық, токсикомания және маскүнемдік сияқты басқа тәуелділік түрлерімен қатар қояды. Психотерапия құмар ойындарға эмоциялық тәуелділік белең алып бара жатқанын мойындап, жіті назар аудару қажет екенін хабарлап отыр.

Егер ойын ойнау шаршағанды басатын болса, оны да басқа хоббимен алмастыруға болады. Балалық шақта, жасөспірім кезде не қызықтырғанын еске алып, оны қайталап көру қажет, әрі ұнайтын нәрселер табылады. Тіпті болмаса, үйді күн сайын жинап, егер жер үйде тұрса аула тазалап, бау-бақшаға күтім жасау, арам шөптерін жүлу, суғару, түптеу де дене шынықтыру болып табылады. Сөйтіп ойынды кейінге қалдырып, не ойын туралы ойларыңызды кейінге қалдыру керек. Тағы да ойнағысы келсе, ерікке жол бермеу керек, үзіліс жасау қажет. Сыртта болып жатқан табиғат аясына назар аудару керек.

Уақытылы ұйықтау, мерзіммен тамақтану, көбірек қозғалу, таза ауада жиі серуендеу және жақындарыңызбен көбірек араласу – сіздің физикалық және психологиялық күш-қуатыңызды қалпына келтіретін факторлар деген тұжырымға келдік.

Психолог-мамандар лудоманияны емдеу өте қиын екенін айтып көрсетуде. Адам лудоманиядан зардап шеккенін мойындамайынша оны жеңе алмайды. Құмар ойыннан өз бетінші бас тартпайынша ол адамды емдеу мүмкін емес. Ал құмар ойыннан бас тарту процесі әрқашан ауыр. Бұл жолдан өту үшін адамда нақты мақсат болу керек. Өмірдегі ең маңызды құндылықтар отбасын сақтап қалу, қарыздан құтылу, өтірік айтпау, достықты құрметтеп сыйлау, абыройды сақтау жолында әрекет ету керек. Адам өзіне сенімсіз болса ақша ұстамай, сенімді адамға беріп қою қажет. Несиелік картаны жабып, бұғаттап, онлайн бәстердің (ставкалардың) шоттарын жауып, егер

адам офлайн ойнаса, қолма-қол ақшаны сақтамауға тырысу керек. Осылайша ойындарға қол жетімділікті қиындатылады. Құмар ойындар бағдарламаларын, қосымшаларын жою керек.

Мынадай кеңес беруге болады, құмар ойындардың ақша салмайтын, бәс тікпейтін басқаша нұсқаларын табыңыз. Егер ойынға құмарлық, адреналин жетіспей тұрса спортпен айналысыңыз. Мүмкіндігінше экстремалды, тау шаңғысы, тау велосипеді және т.б. спорт секцияларына қатысыңыз.

Лудоманияны анықтауға және алдын алуға бағытталған бірыңғай іс-қимыл алгоритмі толық әзірленбеген және бұл қажетті болып отыр. Құмар ойынға тәуелділік тек медициналық ғана емес, сондай-ақ әлеуметті-экономикалық мәселе. Сонымен қатар, жалпы еліміздің проблемасына айналды. Қазақстан Республикасында лудоманияға қарсы заңнаманы қалыптастырудың төмендегідей тұжырымдар жасалды.

Біріншіден, Қазақстан Республикасында құмар ойындардың түсінігі, жалпы сипаттамасы, туындау себептері және оны реттетеу механизмдері, негізгі принциптері мен субъектілерін қамтыған «Қазақстан Республикасында заңсыз ойын бизнесіне мен лудоманияға қарсы күрес туралы» Заңын қабылдау қажет.

а) Заңға сәйкес, құмар ойындарға қатысу үшін рұқсат етілген жасты 35 жасқа дейін ұлғайту. Өздеріңіз білетіндей, Қазақстан Республикасындағы «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңына сәйкес жастар санатының жас мөлшері 29-дан 35-ке өзгергені белгілі, сол себепті жас шамасын ұлғайту жөнінде қорытындыға келдік;

б) әлеуметтік сала қызметкерлерін (оқытушылар, мұғалімдер, медицина қызметкерлері) құмар ойындарға қатысуға тыйым салу тұжырымдалды. Жастарға тәлім-тәрбие беретін тұлғалар;

в) құмар ойындардан зардап шегушілерді мемлекет есебінен тегін емдеу мен медициналық-психологиялық әлеуметтік оңалтуды қамту ұсынылды.

Екіншіден, кәмелетке толмағандарды құмар ойындарға тартқаны үшін жауаптылықты арттыру мәселесін жолға қою қажеттілігі туындап отыр. Құмар ойындарға тәуелділіктің қоғамға қауіптілігі және кәмелетке толмағандарды құмар ойындарға тартуға байланысты әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселесі үлкен алаңдаушылық туғызады.

Кейбір авторлардың пікірінше, ойынға тәуелділік – бұл отбасылық ауру. Құмар ойын-

шылардың отбасылық тарихын зерттеу жақын туыстарының үштен бірінен астамы құмар ойындардан зардап шеккенін көрсетті.

Лудомания проблемасы өте өзекті және аз зерттелгенінен қарамастан, құмар ойындарға жас өспірімдердің тәуелділігін белгілерін және кәмелетке толмағандардың құмар ойындарға тартылуының себептерін анықтау керек. Сондай-ақ, кәмелетке толмағандарды құмар ойындарға тартуға байланысты жауаптылықты арттыруға арналған қылмыстық заңнамаларға жаңа ережелер енгізу мәселесі ұсынылды.

Үшіншіден, оңай жолмен келетін ақшаны насихаттауға жол бермеу қажет. Метрода, көшедегі билеордтарда, интернет кеңістігінде құмар ойындардың жарнамасы толассыз көп орналастырылған. Әлбетте азаматтар қызығады, алданады. Сол үшін құмар ойын жарнамасына заңнамалық тыйым салу керек деген тұжырымдалды.

Төртіншіден, Қазақстан Республикасында Лудоманияға қарсы заңнаманы қалыптастыруға және түсіндіру жұмыстарын жүргізуге

тартылған мамандарға арналған әдістемелік ұсынымдар:

- әлеуметтік желілерде жіне интернет ресурстарында құмар ойындардың алдын алу бойынша электрондық материалдар, буклеттер мен өзге де ақпараттарды әзірлеу;

- құмар ойындардың алдын алу бойынша семинар-тренингтерді жиі өткізу;

- лудоманияның алдын алу бойынша жаттықтырушыларды жиі-жиі оқытуды ұйымдастыру;

- лудоманияның алдын алу бойынша арнайы пәнді оқу бағдарламаларына енгізу;

- ойынға тәуелділік белгілерінің бар-жоғын анықтау бойынша білім алушылардың диагностикасы.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім Министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№BR 24992927 бағдарламасы).

Әдебиеттер

Қасым-Жомарт Тоқаев: Лудомания – бейбіт күнде елдің шырқын бұзып жатқан қатер // <https://kaz.inform.kz/news/prezident-ludomaniya-beybt-kunde-eldn-shirkin-buzip-zhatkan-kater-ae4847/> 2004.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызында қабылданған Конституциясы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы №440-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>

Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы №380-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000380>

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы» 2012 жылғы 13 ақпандағы №552-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000552>

Қазақстан Республикасының «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» 2012 жылғы 16 ақпандағы №561-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000561>

Құмар ойын және заң // <https://syrbayi.kz/akparat/qumar-ojynnyng-quryghy-171427/>

Қазақстан Республикасының «Жарнама туралы» 2003 жылғы 19 желтоқсандағы №508 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000508_

Қазақстан Республикасының «Лотереялар және лотерея қызметі туралы» 2016 жылғы 9 сәуірдегі №495-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000495>

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Қазақстан Республикасының «Ойын бизнесі туралы» 2007 жылғы 12 қаңтардағы №219 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219_

B.N. Kim, M.A. Masud, Yongkuk Kim Optimal Implementation of Intervention Strategies for Elderly People with Ludomania Osong Public Health and Research Perspectives Volume 5, Issue 5, October 2014, P.266-273.

Arturo Montejo-Ráez, M. Dolores Molina-González, Salud María Jiménez-Zafra, Miguel Ángel García-Cumbreras, Luis Joaquín García-López A survey on detecting mental disorders with natural language processing: Literature review, trends and challenges Computer Science Review Volume 53, August 2024, 100654.

Hildebrandt, L. (2010). There are no 'ludomaniacs': An ethnography of gambling with gambling machines. Institut for Antropologi, Arkæologi og Lingvistik, Aarhus Universitet. 36. P.77-78.

Бузик О.Ж. Зависимость от азартных игр: клинические проявления, особенности течения, лечение: Диссертация на соискание ученой степени доктора медицинских наук. – М., 2008. – 326 с.

Addictive behavior [Электронды ресурс]: Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы: https://www.who.int/health-topics/addictive-behaviour#tab=tab_1

Inclusion of gaming disorder in ICD 11 [Электронды ресурс]: Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы: URL: <https://www.who.int/news/item/14-09-2018-inclusion-of-gaming-disorder-in-icd-11>

Қайдарова Т.Қ., Абеннов А.Д., Затилла Н.Ж. «Жастар ресурстық орталықтарына ойынкүмарлықтың (лудоманияның) қауіптілігі туралы консультативтік жұмыс жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана: «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы, 2023. – 8 б.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/1?lang=ru>

Шешім жобасы Д.Смағұловтың шенеуліктерге құмар ойынға тыйым салу петициясын қарау нәтижелері бойынша <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/798983?lang=kk>

Б.Айтимов. «Провавые инструменты внедрения добропорядочности» // Б.Айтимов, Е.Дүсіпов, Д.Бекежанов// Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». – 2022. – №1(105). – с. 111-119.

Б.Айтимов. «Мемлекетте мүдделер қақтығысын алдын алудың құқықтық реттелуі» // Б.Айтимов, Б. Сериев // Құқық қорғау органдарының жаршысы. – 2024. – №2 (32). – с.19-28.

Philp, M. Definition of political corruption / M. Philp // Political Studies. – 1997. – №3(45) – P.436-462.

Feldman, Yu. Regulation of «good» people in situations of hidden conflict of interest / Yu. Feldman, E. Halali // Journal Business Ethics. – 2019. – №1(154). -P.65-83.

Brezis, E.S. Legal conflicts of interest of the revolving door / E.S. Brezis // Journal of Macroeconomics. – 2017. – №52. – P.175-188.

Salinas, D. Towards Integrity Machines: Design Theory for Information Systems addressing Conflicts of Interest in the Public Sector / D. Salinas // Easy Chair Preprint. – 2018. – №3733. – P.100-108.

References

Qazaqstan Respublikasynuñ «Әskerі қызмет және әскері қызметшілердің мәртебесі туралы» 2012 жылғы 16 ақпандағы №561-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000561>

Құмар ойн және заң // <https://syrbayi.kz/akparat/qumar-ojynnyng-quryghy-171427/>

Қазақстан Республикасының «Zharnama туралы» 2003 жылғы 19 желтоқсандағы №508 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000508>

Қазақстан Республикасының «Loterejalar және lotereja қызметі туралы» 2016 жылғы 9 сәуірдегі №495-V Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000495>

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзшылық туралы Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Қазақстан Республикасының «Ожын бизнесі туралы» 2007 жылғы 12 қаңтардағы №219 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219>

B.N. Kim, M.A. Masud, Yongkuk Kim Optimal Implementation of Intervention Strategies for Elderly People with Ludomania Osong Public Health and Research Perspectives Volume 5, Issue 5, October 2014, P.266-273.

Arturo Montejo-Ráez, M. Dolores Molina-González, Salud María Jiménez-Zafra, Miguel Ángel García-Cumbreras, Luis Joaquín García-López A survey on detecting mental disorders with natural language processing: Literature review, trends and challenges Computer Science Review Volume 53, August 2024, 100654.

Hildebrandt, L. (2010). There are no 'ludomaniacs': An ethnography of gambling with gambling machines. Institut for Antropologi, Arkæologi og Lingvistik, Aarhus Universitet. 36. P.77-78.

Buzik O.Zh. Zavisimost' ot azartnyh igr: klinicheskie projavlenija, osobennosti techchenija, lechenie: Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni doktora medicinskih nauk. – M., 2008. – 326 s.

Addictive behavior [Jelektronды resurs]: Dүniezhүзілік densaulyқ saқтаu ұjymy: https://www.who.int/health-topics/addictive-behaviour#tab=tab_1

Inclusion of gaming disorder in ICD 11 [Jelektronды resurs]: Dүniezhүзілік densaulyқ saқтаu ұjymy: URL: <https://www.who.int/news/item/14-09-2018-inclusion-of-gaming-disorder-in-icd-11>

Қайдарова Т.Қ., Абеннов А.Д., Затилла Н.Ж. «Zhastar resurstық ortalyqtaryna ojnқұmarлықтың (ludomanijanуң) қаuiptiligi туралы konsul'tativtik zhұmys zhүrgizu bojnshа әdistemelik ұsynymdar. – Astana: «Zhastar» ғұlymi-zertteu ortalyғу, 2023. – 8 б.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті: URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/1?lang=ru>

Sheshim zhoбasy D.Smaғұlovtуң sheneulikterge құmar ojnға tyjym салu peticijasyn қарау нәтижелері bojnshа <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/798983?lang=kk>

В.Аjtимov. «Provavye instrumenty vnedrenija dobroprorjadochnosti» // В.Аjtимov, Е.Дүsipov, Д.Бекежанov// Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». – 2022. – №1(105). – с. 111-119.

В.Аjtимov. «Memlekette мүddeler қақтығysyn aldyn алудың құқықтық rettelui» // В.Аjtимov, В. Seriev // Құқық қорғау органдарының zharshysy. – 2024. – №2 (32). – с.19-28.

Philp, M. Definition of political corruption / M. Philp // Political Studies. – 1997. – №3(45) – P.436-462.

Feldman, Yu. Regulation of «good» people in situations of hidden conflict of interest / Yu. Feldman, E. Halali // Journal Business Ethics. – 2019. – №1(154). -P.65-83.

Brezis, E.S. Legal conflicts of interest of the revolving door / E.S. Brezis // Journal of Macroeconomics. – 2017. – №52. – P.175-188.

Salinas, D. Towards Integrity Machines: Design Theory for Information Systems addressing Conflicts of Interest in the Public Sector / D. Salinas // Easy Chair Preprint. – 2018. – №3733. – P.100-108.

Авторлар туралы мәлімет:

Сериев Болат Абдулдаұлы – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма мүшесі – жастар саясаты жөніндегі проректоры (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: seriev_bolat@mail.ru);

Хамзина Жанна Амангельдиевна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tmmmp13@mail.ru);

Таубаев Бауржан Рыспекович – философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессоры (доцент), І.Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма мүшесі – Академиялық мәселелер жөніндегі проректоры(Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: t_bauka1114@mail.ru);

Айтимов Болат Жолдасбекович – философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессоры (доцент), І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: bola_30081978@mail.ru);

Коньсбекова Макпал Рымкуловна (корреспондент автор) – оқытушы-дәріскер, І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті (Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Информация об авторах:

Сериев Болат Абдулдаевич – кандидат юридических наук, профессор, Член Правления – проректор по молодежной политике Жетысуского университета им. И. Жансугурова (Казахстан, Талдыкорган, e-mail: seriev_bolat@mail.ru);

Хамзина Жанна Амангельдиевна – доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет им. Абая (Казахстан, Алматы, e-mail: tmmmp13@mail.ru);

Таубаев Бауржан Рыспекович – доктор философии (PhD), доцент (ассоциированный профессор), Член Правления – проректор по учебной работе Жетысуского университета им. И. Жансугурова (Казахстан, Талдыкорган, e-mail: t_bauka1114@mail.ru);

Айтимов Болат Жолдасбекович – доктор философии (PhD), доцент (доцент), Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, Талдыкорган, e-mail: bola_30081978@mail.ru);

Коньсбекова Макпал Рымкуловна (автор-корреспондент) – преподаватель, Жетысуский университет имени И. Жансугурова (Казахстан, Талдыкорган, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Information about authors:

Seriyeв Bolat Abduldaevich – candidate of law, professor, Member of the Management Board – Vice-Rector for Youth Policy of Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: seriev_bolat@mail.ru);

Khamzina Zhanna Amangeldievna – doctor of law, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: tmmmp13@mail.ru);

Taubayev Baurzhan Ryspekovich – doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Associate Professor), member of the board – vice-rector for Academic Affairs of Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: t_bauka1114@mail.ru);

Aitimov Bolat Zholdasbekovich – doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Associate Professor), Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: bola_30081978@mail.ru);

Konysbekova Makpal Rymkulovna (corresponding author) – lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov (Taldykorgan, Kazakhstan, e-mail: makpal_konysbekova@mail.ru).

Тіркелген: 28.11.2024 жыл
Қабылданды: 20.12.2024 жыл

7-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 7
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 7
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

**S.E. Assanova^{1*}, F.S. Karagussov¹, A.A. Nukusheva²,
A.K. Dzhangabulova¹, T.E. Voronova³**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Karaganda E.A. Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

³Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

*e-mail: saida.assanova2020@gmail.com

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND COMPARATIVE ANALYSIS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION METHODS

This article is devoted to the scientific study of international legal regulation of such phenomena as mediation through the analysis of the legislation of foreign countries and the national law of the Republic of Kazakhstan. This article presents various points of view of foreign, Russian, and domestic scientists on dispute resolution in the mediation procedure. From a scientific perspective, legal features of dispute resolution in the order of mediation are of particular interest in connection with the relatively new and unexamined phenomenon of modernity, arising from increasing processes of globalization and internationalization of legal systems as well as scientific and technical progress. Particular attention is paid to the analysis of the experience of various countries in mediation, including the USA, Germany, Austria, India, and China, which allows us to identify common principles and features of the application of mediation in different legal systems. The experience of the Republic of Kazakhstan in the development of the institution of mediation, its legislative regulation and prospects for further integration within the EAEU are also considered.

The study emphasizes the importance of mediation as an effective tool for alternative dispute resolution, which helps reduce the burden on the judicial system and develop a culture of peaceful conflict resolution. The article also discusses the main advantages of mediation, such as confidentiality of the process, saving time and financial resources, as well as the ability to maintain business and personal relationships between the parties to the conflict. Particular attention is paid to the role of the mediator as a neutral intermediary who facilitates effective communication between the parties and the search for mutually beneficial solutions.

Key words: alternative dispute resolution; amicable settlement; extra-judicial dispute resolution; judicial system; mediator; parties.

С.Э. Асанова^{1*}, Ф.С. Карагусов¹, А.А. Нукушева²,
А.К. Джангабулова¹, Т.Э. Воронова

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Академик Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

*e-mail: saida.assanova2020@gmail.com

Дауларды шешудің балама әдістерін халықаралық тәжірибеде және салыстырмалы талдау

Бұл мақала шет мемлекеттердің заңнамасын және Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасын талдау арқылы медиация сияқты құбылыстың халықаралық-құқықтық реттелуін ғылыми тұрғыдан зерттеуге арналған. Бұл мақалада дауды медиация тәртібімен шешуге қатысты шетелдік, ресейлік және отандық ғалымдардың әртүрлі көзқарастары берілген. Ғылыми тұрғыдан алғанда дауларды медиация тәртібімен шешудің құқықтық ерекшеліктері құқықтық жүйелердің жаһандану және интернационалдану процестерінің күшеюінен туындайтын қазіргі заманның салыстырмалы түрде жаңа және зерттелмеген құбылысына байланысты ерекше қызығушылық тудырады, сонымен қатар ғылыми және технологиялық прогресс. Медиация саласындағы әртүрлі елдердің, соның ішінде АҚШ, Германия, Австрия, Үндістан және Қытай тәжірибесін талдауға ерекше назар аударылады, бұл әртүрлі құқықтық жүйелерде медиацияны қолданудың жалпы принциптері мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының медиация институтын дамыту тәжірибесі, оны заңнамалық реттеу және ЕАЭО аясында одан әрі интеграциялау перспективалары қарастырылған.

Зерттеу сот жүйесіне түсетін жүктемені азайтуға және жанжалдарды бейбіт жолмен шешу мәдениетін дамытуға көмектесетін дауларды шешудің тиімді баламалы құралы ретінде медиацияның маңыздылығын көрсетеді. Сондай-ақ мақалада медиацияның процестің

уақыт пен қаржылық ресурстарды үнемдеу, сондай-ақ жанжал тараптары арасындағы іскерлік және жеке қарым-қатынастарды сақтау мүмкіндігі сияқты негізгі артықшылықтары қарастырылған. Медиатордың тараптар арасындағы тиімді қарым-қатынасқа және өзара тиімді шешімдерді іздеуге ықпал ететін бейтарап делдал ретіндегі рөліне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: дауларды шешудің балама әдістері; бітімгершілік келісім; дауды соттан тыс шешу; сот жүйесі; делдал; жақтары.

С.Э. Асанова^{1*}, Ф.С. Карагусов¹, А.А. Нукушева²,
А.К. Джангабулова¹, Т.Э. Воронова³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан
²Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан

³Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан
*e-mail: saida.assanova2020@gmail.com

Международный опыт и сравнительный анализ альтернативных методов разрешения споров

Данная статья посвящена научному изучению международно-правового регулирования такого явления, как медиация, путем анализа законодательства зарубежных стран и национального права Республики Казахстан. В данной статье представлены различные точки зрения зарубежных, российских и отечественных ученых на разрешение споров в порядке медиации. С научной точки зрения юридические особенности разрешения споров в порядке медиации представляют особый интерес в связи с относительно новым и неизученным явлением современности, возникающим в результате усиливающихся процессов глобализации и интернационализации правовых систем, а также научно-технического прогресса. Особое внимание уделяется анализу опыта различных стран в области медиации, включая США, Германию, Австрию, Индию и Китай, что позволяет выявить общие принципы и особенности применения медиации в разных правовых системах. Рассматривается также опыт Республики Казахстан в развитии института медиации, его законодательное регулирование и перспективы дальнейшей интеграции в рамках ЕАЭС.

Исследование подчеркивает важность медиации как эффективного инструмента альтернативного разрешения споров, способствующего снижению нагрузки на судебную систему и развитию культуры мирного урегулирования конфликтов. В статье также рассматриваются основные преимущества медиации, такие как конфиденциальность процесса, экономия времени и финансовых ресурсов, а также возможность сохранения деловых и личных отношений между сторонами конфликта. Особое внимание уделяется роли медиатора как нейтрального посредника, способствующего эффективной коммуникации между сторонами и поиску взаимовыгодных решений.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров; мировое соглашение; внесудебное разрешение споров; судебная система; посредник; стороны.

Introduction

Currently, the significance and effectiveness of alternative means of resolving disputed relations is of great importance for society, which, in turn, contributes to a positive assessment of the role and place of traditional justice in the legal system of Kazakhstan.

In the modern world, a large number of legal disputes arise that can be effectively resolved both in traditional and new ways, both by the judicial system and by extrajudicial methods. The judicial order has been and remains the traditional way of resolving disputes. It is enshrined in the legislation of most states and is a guarantee of the observance of human and civil rights. However, the judicial system is not perfect, and the practice of its functioning has a number of shortcomings, in particular,

the overload of the courts with cases, the length of the trial, problems with the mechanism for ensuring the adversarial nature and equality of the parties, the unfairness of judicial decisions, which leads to a negative assessment and rejection by the parties of the court's decision. As a result of court proceedings, the conflict is not always resolved; this is due to the failure to comply with a large number of court decisions.

In many countries of the world, a new approach to the settlement of legal conflicts has appeared, based on the search for a compromise between the parties to the dispute, on the possibility of settling the dispute without going to court. These are various Alternative Dispute Resolution (ADR) methods applicable to most civil cases. In this regard, many questions arise that need to be answered, for example: what are the advantages and disadvantages of

ADR, what types of ADR exist, what is the role of the court, whether Kazakhstan has created a regulatory acts to regulate ADR, etc.

Materials and methods

The scientific novelty of the research is determined and substantiated by a number of conceptual concepts, theoretical provisions and conclusions, analysis of international experience in the field under study and practical recommendations made on the need to use the latest digitalization and automation technologies in order to simplify the process and increase efficiency when applying alternative methods of resolving legal disputes, which allows the process to make the settlement of disputes as convenient, fast and even free as possible.

To achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks:

- to analyze overseas experience of law regulation and alternative ways to resolve legal disputes usage;
- to generalize and develop general theoretical knowledge about alternative ways of resolving legal disputes in general and conciliation procedures in particular.

Proposals to use international experience in the course of domestic transformations do not mean simple copying, borrowing all the provisions of theory and law enforcement practice in general, which is impossible due to our historical, legal traditions, legal awareness, economic and social conditions. Therefore, the experience of foreign states must be passed through the prism of Kazakhstani legal institutions, taking into account their peculiarities and characteristics. Critical understanding of foreign practice and legislation in the presence of its own prerequisites, which can play an important role in the development of the national legal system.

Discussion and results

In the late 1980s, in response to the challenges facing the judicial systems in the most developed countries, reforms of the legal dispute resolution system were introduced, with the development and widespread introduction of alternative dispute resolution methods and the revival and improvement of various conciliation procedures, which have become popular. Specialised organisations assist in the conciliation of disputes and primarily trade disputes, such as the London Center for Dispute Resolution–

ADR–Group. In the 1990s, using conciliation procedures increased significantly.

In 1976, when the R. Pound National Conference ‘Causes of Popular Dissatisfaction with Administration of the US Justice System,’ now known as the Pound Conference, was held, the alternative dispute resolution movement emerged in the USA. Two documents from the Pound Conference material constitute the political platform for alternative dispute resolution in the USA and other countries. In his report, Chief Justice W. Berger warned that American society had ‘reached the point where our system of justice – both at the state and federal level – could literally break apart before the end of this century, despite a significant increase in the number of judges and administrators and huge financial infusions.’ He highlighted the most serious problems of the judicial system: high court costs, lengthy proceedings, excessive legalisation, and formalisation of procedures that require heavy costs for legal services for citizens and proposed turning to non-formal alternatives (Levin 1979).

The second major document was the report by Professor F. Sander, who presented the concept of multidoor courthouse. In such a court, a special clerk would have preliminarily reviewed the claims received by the court and suggested that the parties choose a method from various options for resolving disputes that would most fully satisfy their needs. M. Capeletti, leading scientist, expanded the concept of access to justice, including alternative dispute resolution methods as an important part of the civil process (Carrie Menkel–Meadow 2000). He described it as an opportunity to amicably settle disputes between parties that have the potential towards preserving relationships, rather than leading to their final break up.

Theoretic developments have become the basis for introducing a national legal regulation of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process. The beginning of the widespread introduction of alternative procedures in the US judiciary system was the adoption, in 1990, of the Civil Justice Reform Act, which provided for creating special Advisory Committees in each federal judicial district to develop activities related to informal justice. In the 1990s, Congress passed three statutes (the Administrative Dispute Resolution Acts of 1990 and 1996, and the Alternative Dispute Resolution Act of 1998). These regulations required state agencies to reform a policy encouraging the use of ADR in a broad range of decision-making and the federal trial courts to introduce and make ADR

programmes available to litigants. These initiatives are also included in the Civil Rights Act of 1991; the National Performance Review; executive-order No. 12871 of 5 February, 1996, which provided for the need for federal agencies to use alternative methods of resolving civil disputes before going to court. Later, the relevant provisions were enshrined in the codes of judicial practice of many states. To regulate relationships in the mediation process, in 2001, the Uniform Mediation Act came into force (http://www.uniformlaws.org/shared/docs/mediation/uma_final_03.pdf). In fact, it combined 2,500 different laws governing the mediation procedures in different states.

Starting from the 1990s, alternative methods of resolving civil disputes in the civil process began to develop in the UK. In Lord Woolf's Access to Justice (<http://www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm>), 1995, it was highlighted that high costs of the litigation process made judicial examination inaccessible to many people, and therefore alternative methods of resolving civil disputes could be an effective alternative. The UK has consistently implemented a cautious pragmatic approach to the legal regulation of mediation. Initially, the mediator organisations were founded in this country (for example, in 1989, the ABC Group in Bristol (ADR Group) and the Center for Effective Dispute Resolution in London (CEDR)), and then, over a period of several years, the government-funded research was conducted on the development of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process in other countries and opinion surveys to determine the willingness of the British public and business to accept the new institution.

Since 26 April, 1999, the courts of England and Wales have begun to be guided by the new Civil Procedure Rules of 1998 upon completion of reforming and modernisation of legislation. The introduction of the Civil Procedure Rules contributed to the enhanced role of the procedure of alternative methods to resolve civil disputes in the civil process in the event of dispute, since one of the goals of reforming the civil justice system was to develop a new system that would not only allow the parties to resolve disputes without a judicial procedure but also oblige them to try to reach agreement at an early stage through mutual cooperation. Recently, the use of the alternative dispute resolution procedure in the UK has expanded significantly. Recognising the fact that judicial resolution of disputes is the only means of obtaining the expected result has become the main reason for a detailed study of the alterna-

tive procedure, determining the scope of its application and forms of existence.

The introduction of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process also affected the judicial system. In litigation process, the Practical Direction on Pre-action Conduct document (<https://www.justice.gov.uk>) encourages the potential plaintiff to inform the potential defendant at the initial stage of the civil process, while formulating the grounds and purpose of the lawsuit, that the plaintiff considers the alternative methods of resolving civil disputes in the civil process (if chosen by the party) as the most appropriate for resolving the dispute. The potential defendant must answer whether it agrees to the alternative methods of resolving civil disputes in the civil process and if not, state the reason of refusal and offer another alternative method or indicate why it does not consider the application of alternative methods in this matter. The common duty of the party's legal adviser is to counsel their client to use the alternative method of resolving civil disputes in the civil process as indicated in the Allocation Questionnaire (<https://definitions.uslegal.com/a/allocation-questionnaire/>) contained in the Civil Procedure Rules. If the parties agree to participate in mediation at this stage, the limitation period should be suspended for four weeks, and the case material should be transferred by the court representatives to the mediator. The court can only recommend mediation but cannot force it.

If the mediation procedure is successful, the parties enter into an appropriate agreement to resolve the dispute between them. Requirements for the form and content of such an agreement are determined at the legislative level. According to UK practice, the dispute resolution agreements should be concluded in writing, confirming its content by the signatures of both parties and the mediator (Hopt 2013).

In 2005, Lord Woolf published a review of the working methods of the ECHR. This review was made at the behest of the Secretary-General of the Council of Europe and the President of the ECHR. In his recommendations, he noted that the ECHR should encourage the wider use of national ombudsmen and other alternative methods of resolving civil disputes in the civil process. This will make it possible to divert a large number of complaints from the ECHR as such that should not have been filed to it due to the possibility of resolving the dispute using alternative methods of resolving civil disputes in the civil process (Woolf 2005).

In the EU, to protect consumers, businesses, quickly resolve disputes and unload the judicial system, acts of varying legal force were adopted.

Later, acts of a sectoral nature were adopted for developing alternative methods of resolving civil disputes in the civil process. The Commission Recommendation of March 30, 1998 No. 98/257/EC 'On the principles applicable to the bodies responsible for the out-of-court settlement of consumer disputes' noted that all existing bodies would be created on the condition that they are responsible for out-of-court settlement of consumer protection disputes, and they must adhere to the principles of independence, transparency, competition, efficiency, legality, freedom, and representation.

Recommendation no. R (98) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States on *Family Mediation* (adopted by the Committee of Ministers on January 21, 1998) defines the areas of application and mediation process, status of the agreement reached because of the relationship between mediation and proceedings in judicial or other authorised bodies, recommends the governments of Member States to introduce, promote or, when necessary, strengthen family mediation.

The use of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process with regard to administrative and criminal proceedings is significantly different from other areas; therefore, separate acts have been adopted wherein emphasis is placed on these features. Recommendation no. R (99) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States of the Council who are interested in organising mediation in criminal matters (adopted by the Committee of Ministers on September 15, 1999) defines the principles that should be taken into account when developing a mediation system in criminal matters. Here we talk about Recommendation Rec (2001) 9 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States on the alternatives to litigating disputes between administrative bodies and parties – individuals (adopted by the Committee of Ministers on September 5, 2001). It recommends the governments of Member States to promote the use of alternative means of resolving disputes between administrative bodies and parties – individuals, such as internal review, consultation, mediation, negotiated settlement, and arbitration. Note that some scholars take a critical look at the possibilities of using alternative methods of resolving civil disputes in the civil process as regards administrative and criminal matters. The following statements are correct: voluntariness,

confidentiality, process rules established by the parties, flexibility, and speed, which are the main characteristic features of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process, in these cases are practically absent.

Restorative justice is provided for by several acts of the UN Economic and Social Council, in particular Resolution No. 1999/26 of 28 July, 1999, 'Development and implementation of mediation and restorative justice measures in criminal justice'; basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters of 24 July, 2002.

On April 2002, the European Commission introduced a Green Paper on the alternative resolution of civil and commercial disputes, critically examining the current situation regarding alternative dispute resolution methods in the EU and initiating extensive consultations with the Member States and stakeholders regarding possible measures to encourage the use of mediation. On 19 April, 2002, the Recommendation Rec (2002) 10 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States on mediation in civil matters (adopted by the Committee of Ministers on September 18, 2002) for the wider application of methods of out-of-court dispute settlement suggests that the governments of Member States promote mediation in civil matters, where appropriate, take or strengthen, depending on the circumstances, all measures that they consider necessary with a view to the progressive implementation of the Guidelines on mediation in civil matters'.

Additionally, binding acts were also adopted. So, on 2 June, 2004, the European Code of Conduct for Mediators, which is binding on all mediators who work in the EU, was ratified.

In Opinion No. 6 (2,004) of the Advisory Council of European Judges on the information of the Committee of Ministers of the Council of Europe on a fair trial within a reasonable time and the role of a judge in litigation processes, when considering alternative methods of resolving disputes, it is noted that alternative methods of resolving civil disputes in the civil process are, undoubtedly, a useful and effective means. This is because it emphasises the consent of the parties, which is always preferable to a court decision, the implementation of which is always enforced.

The next step in the development of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process was the adoption of directives. Directive 2008/52/EU was developed because of the UNCITRAL Model Law on the International Commercial

Conciliation Procedure of 2002. The laws, regulations, and administrative provisions necessary to comply with the provisions of Directive 2008/52/EU were entered into force by the Member States by 21 May, 2011. Directive 2008/52/EU gave a new impetus to mediation in Europe, establishing a common framework for its use in international disputes. Its goal is to simplify access to alternative dispute resolution methods and to promote the peaceful resolution of disputes by encouraging the use of mediation and ensuring a balanced relationship between mediation and judicial proceeding. Directive 2008/52/EU puts emphasis on the quality, confidentiality of mediation, the possibility of enforcing agreements reached because of mediation by a court or other competent authority, as well as other issues to ensure a strong link between mediation and the judicial process by establishing common EU rules from key aspects of civil process. A Directive is a legal act of the European Union is distinguished by the fact that it only requires Member States to achieve a particular result without dictating national authorities a choice of form and methods for achieving it. Considering the aforementioned, the EU Members and States that have implemented this Directive have the same principles of using mediation in civil and arbitration legal relationships.

To facilitate a better implementation of the Council of Europe's international legal treaties regarding the efficiency and fairness of legal proceedings, the European Commission for the Efficiency of Justice has prioritised a new activity designed to enable the effective implementation of the Council of Europe's treaties and standards regarding alternative dispute resolution. A working group has been set up to develop guidelines that are not binding but are designed to help Member States implement recommendations on Mediation. On 7 December, 2007, the European Commission for the Efficiency of Justice adopted Guidelines No. 13 for the better implementation of existing recommendations on mediation in criminal matters. It adopted Guidelines No. 14 for the better implementation of existing recommendations on mediation in family matters and on mediation in civil matters. Guidelines No. 15 were adopted for the better implementation of existing recommendations regarding alternatives to judicial settlement of disputes between administrative bodies and parties – individuals.

Recommendation CM/Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States regarding judges: independence, efficiency and obligations (adopted by the

Committee of Ministers on November 17, 2010) underlined. This is regarding updates for enhancing the action of all measures necessary to promote the independence of judges, increasing their efficiency, and strengthening the role of judges and the judicial system as a whole, the need to promote the use of alternative dispute resolution mechanisms in particular.

To enable access to simple, effective, fast and low-cost methods for resolving internal and cross-border disputes arising from sale and purchase or service agreements, two documents were adopted on 21 May, 2013: Directive 2013/11/EU and EU Regulation No. 524/2013 'On online dispute resolution for consumer disputes.'

Directive 2013/11/EU should apply to procedures for the out-of-court settlement of internal and cross-border disputes in respect of contractual obligations arising from sale and purchase contracts or the provision of services between the seller who operates in the EU and the consumer who resides in the EU. Thereby, alternative methods of resolving civil disputes in the civil process should be employed, through which decisions are proposed or made, interaction between the parties is organised to achieve reconciliation.

The Directive had been implemented by Member States by 9 July, 2015, EC Regulation No. 524/2013 of 21 May, 2013 has become effective for states since 9 January, 2016. It envisages the creation of a European ODR (Online Dispute Resolution) platform and support to EU Member States in establishing an effective system for alternative dispute resolution between the consumers and the online sellers. Article 5 of the Regulation provides for the basic provisions and principles for the setting up and operation of the ODR platform. In fact, the platform will be an online site with the functions of filling out a complaint form, informing the parties, determining an arbitrator, and resolving a dispute. As indicated, over 60,000 disputes have been resolved thanks to the ODR platform, and the popularity of this method is growing. In accordance with EU Regulation No. 524/2013 of 21 May, 2013, in July 2018, the European Commission is required to submit a report on the activities of the aforementioned platform.

Thus, it can be concluded that much attention is paid to the issue of alternative dispute resolution in the EU and the results achieved are very significant. The regulations adopted determine a variety of disputes, in the resolution of which alternative dispute resolution may be applied, with clear recommenda-

tions to EU Member States having been outlined on the incorporation of such provisions into national legislation. Consequently, each EU member state may have different legislation in the area of alternative dispute resolution, but it will be based on uniform principles.

The development of countries in the studied area can be analysed based on the Rating data. Each country is evaluated on a seven-point scale for assessing the quality of this indicator. Consequently, in accordance with it the legal and judicial dispute resolution systems: 1 – extremely inefficient; 7 – extremely effective. In the Rating for 2017–18, the top ten countries are placed as follows:

- 1) Singapore –6.2;
- 2) Finland –6.0;
- 3) Switzerland –5.9;
- 4) Hong Kong –5.9;
- 5) United Arab Emirates –5.7;
- 6) Great Britain –5.6;
- 7) New Zealand –5.6;
- 8) USA –5.6;
- 9) Netherlands –5.5;
- 10) Qatar –5.5.

The Republic of Kazakhstan, having received 3.2 points, takes 94th place (although it was placed 85th in the Rating for 2014–15).

Singapore is recognised as an absolute leader in dispute resolution. In January 2017, the Mediation Bill was passed and the Civil Act amended. This was done to anchor Singapore's position as an international dispute resolution centre.

Simultaneously, Singapore's Parliament adopted amendments to the Civil Act, which enshrined the provision on the financing of international commercial arbitration by third parties, if legal costs can be significant. This draft legislation was proposed to protect vulnerable parties to the conflict and safeguard against potential abuse during the legal trial. Previous legislation noted that a party with no interest in the arbitration process is not entitled to assist. The arbitration process financed by the third parties is a feature of arbitration centres such as London, Paris and Geneva. Now Singapore has joined these centres.

The Singapore International Arbitration Center was founded in 1991. In 2016, 343 cases from 56 jurisdictions were submitted to the Center, up by 27 per cent than in 2015, which puts it on par with the world's leading arbitration institutions. The total disputed amount is \$11.85 billion. Regarding the disputes, they are mostly related to: construction –16 per cent, corporation –16 per cent, trade –19 per

cent, commerce –24 per cent, marine –19 per cent, others –6 per cent.

A fairly popular form of alternative methods of resolving civil disputes in the civil process in Singapore is the appointment of an expert. Most often it is used in construction, intellectual property, energy, and other disputes.

Mediation in Russia is developing extremely unevenly. The experts identify individual regions, where, thanks to the enthusiasts, the specifics of local conditions, and the interested attitude of local state bodies, the development of mediation is going on more actively. These are Moscow, St Petersburg, Ryazan, Nizhny Novgorod, Voronezh, Yekaterinburg, Irkutsk, and Novosibirsk, where the local mediation centres are active. Additionally, the mediation is developing within the Chamber of Commerce and Industry of the Russian Federation system and under the authority of the Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs.

Electronic Dispute Resolution: according to scientists, this term is broader than Internet dispute resolution and online dispute resolution. Depending on the methods of dispute resolution, the following main types of ODR are distinguished:

- Dispute resolution using an expert automatic dispute resolution system;
- Online arbitration;
- Online mediation;
- ODR with consumers.

Electronic dispute resolution is a set of methods for the resolution of disputes (conflicts) using Internet technologies. It is also defined as the development of programmes and computer networks for resolving disputes using alternative dispute resolution methods.

In the Netherlands, the Rechtwijzer Justice road map online platform has been used since 2007. It enables couples to agree on a divorce and child support payments.

Global trading platforms, such as eBay, PayPal, Ali Baba and Taobao, have realised the importance of effective dispute resolution between contractors and have developed special electronic systems where the dispute resolution process is as convenient, fast and even free as possible. In the USA, ODR is used in e-commerce by eBay (157 million users) and Amazon (244 million users). To resolve disputes online on eBay, a special programme was developed in the form of a dispute resolution centre (it cost the company 10 million US dollars). It is highly efficient; the maximum period for dispute resolution is 12 days. About 60 million disputes are

resolved online annually on eBay, whereas: 90 per cent – with special software without human intervention; 50 per cent – based on the results of negotiations between the seller and the buyer; 99.999 per cent – not appealed in court.

Another well-known open platform for ODR is Modria. It comprises four modules, which are four stages of ODR: problem diagnosis, negotiation, mediation, and arbitration. Moreover, the platform allows the use of these modules in a free sequence, creating an own dispute resolution procedure.

Conclusions

The measures taken in recent years can hardly be called optimal, since the decrease in the workload of courts occurs mainly by reducing the procedural form, expanding its simplified modifications. It seems that such measures should be resorted to last, when all other means of solving the problem have been exhausted. One of the reasons is that any simplified forms of dispute resolution accelerate the process at the cost of an inevitable decrease in the quality of justice, even in cases of the same type. For this reason, it is necessary to use other resources to reduce the judicial burden, not related to the reduction and simplification of the civil procedural form. These other resources include all known forms of ADR: mediation, arbitration, claims procedure and administrative form. Each of these forms in the modern period has obstacles to their effective use.

Positive is the gradual expansion in the procedural law of the provisions regulating the possibility of the parties turning to the mediator after the initiation of the case by the court.

One of the directions in the light of legal transformations is also the improvement of the system of alternative methods for resolving disputes, designed

to effectively and efficiently resolve disputes arising in civil law and related spheres of society. This issue is relevant for all countries of the world, which, to a greater or lesser extent, are transforming the systems of civil justice for different periods of time. In this regard, it is obvious that, both developed and developing countries have formed and accumulated a certain experience in reforming this area, which can complement the transformations in Kazakhstan and significantly contribute to the use of such effective ADR mechanisms that will help achieve positive results.

In foreign countries, to overcome these problems, along with traditional legal proceedings, alternative methods of resolving legal disputes are widely used. They do not replace justice and do not deprive interested persons of the right to judicial protection. On the contrary, individuals are given the opportunity to choose between state or non-state forms of resolving legal conflicts, allowing the parties to decide for themselves which type of procedure is suitable for resolving a particular legal dispute.

Nowadays, quite a common trend is the convergence of arbitration with other methods, such as mediation and consultation, as they offer the benefits that arbitration has lost. In this regard, the convergence of arbitration and other types of alternative dispute resolution seems practical both in practice and in regulatory acts, by supplementing the latter with norms on the types and methods of alternative ways of resolving civil disputes in a civil proceeding. Simultaneously, it is important not to limit oneself to the listing of various alternative types of dispute resolution, but to predict new (combined) methods. In particular, scholars offer a step-by-step method of resolving disputes, wherein the parties can turn primarily to mediation or consultation, and for a failure to achieve the desired result, to arbitration.

References

- A.N. Kuzbagarov, 'The Reconciliation of Parties to Conflicts of a Private Law Nature: Diss. Dr. of legal sciences' (2006) St Petersburg: St Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia.
- Allocation Questionnaire Law and Legal Definition. <<https://definitions.uslegal.com/a/allocation-questionnaire/>> accessed March 2020.
- Carrie Menkel-Meadow, 'Mothers and Fathers of Invention: The Intellectual Founders of ADR' (2000) 16 Ohio State Journal on Dispute Resolution P 1-37. <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.es/&httpsredir=1&article=1542&context=facpub>
- Christopher Hodges, Iris Benöhr, and Naomi Creutzfeldt, *Consumer ADR in Europe* (Hart Publishing, 2012).
- Klaus Hopt and Felix Steffek, *Mediation Principles and Regulation in Comparative Perspective* (Oxford University Press, 2013).
- Leo Levin and Russell Wheeler (eds), *National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference* (St. Paul, Minnesota: West Pub. Co; First edition (January 1, 1979).

Lord Woolf, 'Access to Justice: Final Report by the Right Honourable the Lord Woolf, Master of the Rolls' (July 1996) <<http://www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm>> accessed .

Lord Woolf, Review of the Working Methods of the European Court of Human Rights (European Court of Human Rights, 2005) <http://www.echr.coe.int/Documents/2005_Lord_Woolf_working_methods_ENG.pdf> accessed December 2005.

Медиация: о чем говорит зарубежный опыт // https://www.norma.uz/nashi_obzori/mediaciya_o_chem_govorit_zarubejnyy_opyt

Медиация в мире // <https://mediacia.com/mediation-in-the-world/>

Practice Direction–Pre-Action Conduct and Protocols. <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/pd_pre-action_conduct#8.1> accessed 6 April 2015 .

Reports and Statistics. <<https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.statistics.show>> accessed 19 November 2020.

Two Bills Passed to Boost Singapore's Position as a Dispute Resolution Hub. <<http://www.channelnewsasia.com/news/singapore/two-bills-passed-to-boost-singapore-s-position-as-dispute-resolu-7554516>> accessed 6 Feb 2017 year

The Singapore International Arbitration Centre, 'Highlights' (The Singapore International Arbitration Centre, 2 September 2020) <<http://www.siac.org.sg/>> accessed .

Uniform Mediation Act 2001. Completed by the Uniform Law Commission in 2001, amended in 2003. http://www.uniformlaws.org/shared/docs/mediation/uma_final_03.pdf accessed <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=8820c821-7697-5541-0034-cbd3e5d5e4f9&forceDialog=0>.

References

1 A.N. Kuzbagarov, 'The Reconciliation of Parties to Conflicts of a Private Law Nature: Diss. Dr. of legal sciences' (2006) St Petersburg: St Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia.

2 Allocation Questionnaire Law and Legal Definition. <<https://definitions.uslegal.com/a/allocation-questionnaire/>> accessed March 2020.

3 Carrie Menkel-Meadow, 'Mothers and Fathers of Invention: The Intellectual Founders of ADR' (2000) 16 Ohio State Journal on Dispute Resolution P 1-37. <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.es/&httpsredir=1&article=1542&context=facpub>

4 Christopher Hodges, Iris Benöhr, and Naomi Creutzfeldt, Consumer ADR in Europe (Hart Publishing, 2012).

5 Klaus Hopt and Felix Steffek, Mediation Principles and Regulation in Comparative Perspective (Oxford University Press, 2013).

6 Leo Levin and Russell Wheeler (eds), National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, The Pound Conference (St. Paul, Minnesota: West Pub. Co; First edition (January 1, 1979).

7 Lord Woolf, 'Access to Justice: Final Report by the Right Honourable the Lord Woolf, Master of the Rolls' (July 1996) <<http://www.dca.gov.uk/civil/final/index.htm>> accessed .

8 Lord Woolf, Review of the Working Methods of the European Court of Human Rights (European Court of Human Rights, 2005) <http://www.echr.coe.int/Documents/2005_Lord_Woolf_working_methods_ENG.pdf> accessed December 2005.

9 Медиация: о чем говорит зарубежный опыт [Mediation: what foreign experience says] //

https://www.norma.uz/nashi_obzori/mediaciya_o_chem_govorit_zarubejnyy_opyt

10 Медиация в мире [Mediation in the world] // <https://mediacia.com/mediation-in-the-world/>

11 Practice Direction–Pre-Action Conduct and Protocols. <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/pd_pre-action_conduct#8.1> accessed 6 April 2015 .

12 Reports and Statistics. <<https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.statistics.show>> accessed 19 November 2020.

13 Two Bills Passed to Boost Singapore's Position as a Dispute Resolution Hub. <<http://www.channelnewsasia.com/news/singapore/two-bills-passed-to-boost-singapore-s-position-as-dispute-resolu-7554516>> accessed 6 Feb 2017 year

14 The Singapore International Arbitration Centre, 'Highlights' (The Singapore International Arbitration Centre, 2 September 2020) <<http://www.siac.org.sg/>> accessed .

15 Uniform Mediation Act 2001. Completed by the Uniform Law Commission in 2001, amended in 2003. http://www.uniformlaws.org/shared/docs/mediation/uma_final_03.pdf accessed <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=8820c821-7697-5541-0034-cbd3e5d5e4f9&forceDialog=0>.

Information about the authors:

Asanova Saida Ergashevna – PhD, Deputy Dean of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: saida.assanova2020@gmail.com);

Karagusov Farhad Sergeevich – Doctor of Law, Professor of Caspian University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: fsk2906@mail.ru);

Nukusheva Aigul Ashimovna – PhD, Professor of Academician E.A. Buketov Karaganda University (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: akuka007@mail.ru);

Dzhangabulova Arailym Kuanyshbekovna – Candidate of Law, Associate Professor (Associate Professor) of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: arailym.dzhangabulova@kaznu.kz);

Voronova Tatiana Eduardovna – candidate of political science, associate professor of the Toraigyrov University (Kazakhstan, Pavlodar c., e-mail: tatyana.v.2011@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Асанова Саида Эргашевна – PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің декан орынбасары (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: saida.assanova2020@gmail.com);

Карагузов Фархад Сергеевич – заң ғылымдарының докторы, Каспий университетінің профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: fsk2906@mail.ru);

Нұкушева Айгуль Ашимовна – PhD, Академик Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университеті профессоры (Қазақстан, Қарағанды қ., e-mail: akuka007@mail.ru);

Джангабулова Арайлым Қуанышбековна – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры (доцент), (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: arailym.dzhangabulova@kaznu.kz);

Воронова Татьяна Эдуардовна – саяси ғылымдар кандидаты, Торайғыров университетінің қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Павлодар қ., e-mail: tatyana.v.2011@mail.ru)

Previously sent (in English): 23.04.2023.

Accepted: 20.11.2024.

IRSTI 10.15.23; 10.15.91

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a16>

**H. Mohammadi^{1*}, S.B. Beisebaeva², A.S. Sabyr²,
B.E. Tleulov², G. Muratova²**

¹Al Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: Mohammadi_k@live.kaznu.kz

THE DIFFERENCE BETWEEN THE CONCEPT OF JUSTICE IN THE CONSTITUTION OF AFGHANISTAN AND THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The pursuit of justice has remained a fundamental but elusive goal throughout human history, often subject to interpretation and debate among scholars of philosophy and law. Many countries enshrine the principle of justice in their constitutions, yet its precise meaning and application vary widely. In the constitutions of nations like the Republic of Kazakhstan and the Islamic Republic of Afghanistan, the concept of “justice” is notably vague, lacking clear definition or foundational research. In a recent research paper, the author undertook an examination of justice as articulated in the constitutions of Afghanistan and Kazakhstan. Employing a librarian method for information gathering and utilizing comparative analysis, the author sought to elucidate the understanding and treatment of justice within these constitutional frameworks. The findings of this investigation reveal a nuanced picture. In both cases, the concept of justice appears to prioritize the fairness of legal texts over their practical implementation. However, a notable distinction arises in the Constitution of Kazakhstan, where emphasis seems to be placed on actualizing justice rather than merely espousing its principles in legal documents. This brief comparison underscores the complexities inherent in conceptualizing and realizing justice within constitutional frameworks. It highlights the need for further research and analysis to bridge the gap between legal theory and practical application in the pursuit of justice within diverse socio-political contexts.

Key words: constitution, history, judiciary, law, people, human.

Х. Мохаммади^{*}, С.Б. Бейсебаева², А.С. Сабыр²,
Б.Е. Тлеулов², Г. Муратова²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан

*e-mail: Mohammadi_k@live.kaznu.kz

Ауғанстан мен Қазақстан Республикасы Конституциясындағы әділет түсінігінің айырмасы

Әділдікке ұмтылу адамзат тарихында іргелі, бірақ қиын мақсат болып қала берді, көбінесе философия және құқық ғалымдары арасында түсіндіруге және пікірталасқа ұшырады. Көптеген елдер өздерінің конституцияларында әділеттілік принципін бекітеді, бірақ оның нақты мағынасы мен қолданылуы әр түрлі. Қазақстан Республикасы мен Ауғанстан Ислам Республикасы сияқты ұлттардың конституцияларында «әділеттілік» ұғымы айқын анықтамасы немесе іргелі зерттеулері жоқ, әсіресе анық емес. Жақында жазған зерттеу жұмысында автор Ауғанстан мен Қазақстан конституцияларында көрсетілген сот төрелігіне сараптама жасады. Ақпарат жинау және салыстырмалы талдауды қолдану үшін кітапханашы әдісін қолдана отырып, автор осы конституциялық шеңберлердегі әділеттілікті түсіну мен емдеуді түсіндіруге тырысты. Бұл зерттеудің нәтижелері нюансты суретті көрсетеді. Екі жағдайда да сот төрелігі ұғымы заң мәтіндерінің әділдігін олардың іс жүзінде жүзеге асырылуына басымдылық беретін сияқты. Дегенмен, Қазақстан Конституциясында ерекше ерекшелік бар, мұнда заң құжаттарында оның қағидаттарын жай ғана қолдауға емес, әділеттілікті жүзеге асыруға баса назар аударылады. Бұл қысқаша салыстыру конституциялық шеңберде сот төрелігін тұжырымдамалау мен жүзеге асыруға тән күрделіліктерді көрсетеді. Ол әр түрлі әлеуметтік-саяси контексттерде әділеттілікке ұмтылуда құқықтық теория мен практикалық қолдану арасындағы алшақтықты жою үшін одан әрі зерттеулер мен талдаулардың қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: конституция, тарих, сот, құқық, халық, адам.

Х. Мохаммади¹, С.Б. Бейсебаева², А.С. Сабыр²,
Б.Е. Тлеулов², Г. Муратова²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан

*e-mail: Mohammadi_k@live.kaznu.kz

Разница между понятием справедливости в Конституции Афганистана и Республики Казахстан

Стремление к справедливости оставалось фундаментальной, но неуловимой целью на протяжении всей истории человечества, часто являющейся предметом интерпретаций и дискуссий среди ученых философии и права. Многие страны закрепляют принцип справедливости в своих конституциях, однако его точное значение и применение сильно различаются. В конституциях таких стран, как Республика Казахстан и Исламская Республика Афганистан, понятие «справедливость» особенно расплывчато, ему не хватает четкого определения или фундаментальных исследований. В недавнем исследовании автор предпринял анализ правосудия, сформулированного в конституциях Афганистана и Казахстана. Используя библиотечный метод сбора информации и сравнительный анализ, автор стремился прояснить понимание и отношение к правосудию в этих конституционных рамках. Результаты этого исследования раскрывают неоднозначную картину. В обоих случаях концепция справедливости, по-видимому, отдает приоритет справедливости юридических текстов над их практической реализацией. Однако заметное различие возникает в Конституции Казахстана, где акцент, по-видимому, делается на осуществлении правосудия, а не просто на закреплении его принципов в юридических документах. Это краткое сравнение подчеркивает сложности, присущие концептуализации и реализации правосудия в конституционных рамках. Это подчеркивает необходимость дальнейших исследований и анализа, чтобы преодолеть разрыв между правовой теорией и практическим применением в поисках справедливости в различных социально-политических контекстах.

Ключевые слова: конституция, история, судебная власть, закон, люди, человек.

Introduction

The word justice is derived from “Jus,” which means law. Law in its general meaning. Although equivalent to the word justice, we have the word) төрелігін (In the Kazakh language, and we also have the words Adalet and Daadgari (عزگنداد) in Persian. Furthermore, in pre-modern societies, justice was an unchangeable law (Knight, 1963). Humans have been more or less familiar with the concept of justice since its inception, but it has never been able to define it comprehensively. Justice for man is like his lost thing, which he is always looking for, but he does not know the specifics of that lost thing. Humans, whether they are good or bad. They are thirsty for justice in various forms, from when a man wrote down his thoughts. They paid extensive attention to justice and described and explained it. From Greek philosophers to contemporary scholars, the concept of justice has been disputed and debated (HatmiNejad and Rasti 2006). Even some, like Will Durant, have said that the causes of the decline of human civilizations were injustice and oppression. In his book *History of Civilization*, he says: “Civilization cannot be destroyed by conquest, civilization is destroyed only from within, civility flourishes and flourishes in society by respecting the equality of human rights, and

discrimination dries up its roots, The health of nations is more important than the wealth of nations” (Durant 1885-1981 1935). With all the importance that the concept of justice has had for philosophers and scholars, there is still no comprehensive and universally accepted definition. Hence, from this concept, which is ambiguous in its purpose, scholars such as John Rawls and Abdul Karim Soroush have combined the concept of justice with the concepts of fairness and honesty to explain the concept of justice in a simple way.

By the way, with all the ambiguity and difficulties in defining justice, the countries oblige their judicial institutions to implement and behave justly. Kazakhstan and Afghanistan are among the countries that have made their legal and judicial institutions obliged to do justice. However, the justice desired by these two countries is not defined in their laws, especially their constitutions. These two countries are subject to the Roman-Germanic legal system. This is one of the commonalities of these two laws that can simplify the current research.

The main goal of this research is to comprehensively explain the concept of justice in the constitutional laws of the Republic of Kazakhstan and the Islamic Republic of Afghanistan, which is divided into the following objects:

- What is the definition of justice?
- How is the concept of justice expressed in the Constitution of the Republic of Kazakhstan?
- How is the concept of justice expressed in the Constitution of the Islamic Republic of Afghanistan?

Materials and Methods

In this article, qualitative research method is used. Therefore, the concept of justice in the constitution of two countries has been discussed in a comparative manner. First-hand sources such as the Constitution of Afghanistan approved in 2004, and the Constitution of Kazakhstan, approved in 1995, have been used. Most of the second-hand sources are articles and books that were written about the concept of justice in the constitutions of the two countries or their examples.

The problem of explaining the concept of the constitution in the countries of Afghanistan and Kazakhstan has been solved by the author by referring to the opinions and ideas of philosophers and scientists in the fields of philosophy, law, and sociology and from this theoretical framework..

- How is the concept of justice expressed in the Constitution of the Republic of Kazakhstan?

Both seem vague in definition. In the constitution of Afghanistan, instead of the concept of justice, the concept of social justice has been mentioned, while in the constitution of Kazakhstan, only the word justice has been used, which refers to individual values.

Literature review

Not much has been written about the concept of justice in the Constitution of Kazakhstan, what the author has found is a number of articles written in English, and due to language barriers, he could not reach Russian and Kazakh language articles, but he tried. Some articles that are related and whose language is Russian or Kazakh are first translated into English and then used.

- In an article titled: Legal system of Kazakhstan in the Horde period its author (Ablaeva Elvira Bekbolatovna, Cand. of Sci. (Law Associate Professor of the Department of Humanitarian and Legal Disciplines of the University "Astana" (2019) in this article, he has mostly studied justice from its historical perspective and has discussed justice with a historical approach. And it does not express and explain the concept of justice in the Constitution of Kazakhstan.

- In another article under the title: (Search for Harmony of Freedom and Justice in the Republic of Kazakhstan) the author (Gulgina Alimzhanovna Gizatullina, Associate Professor, Candidate of Philology, Taraz State University, 2020,) has tried to define and explain justice from the economic and social point of view and the reconciliation between the two. What he is talking about is something other than the individual justice mentioned in the Constitution of Kazakhstan.

- On the other hand, Afghan writers have not written much about the concept of justice in the Afghan constitution. They have studied justice in its general form so that in the mirror of the constitution, one can refer to the author (Mohammad Akbar Zamin) who has discussed formal and informal justice in Persian writing entitled (A reflection on official justice and unofficial justice in Afghanistan) This writing does not have reliable sources and Most of them do not have an unbiased view of the explanation of this process of the formation of this type of justice, and it can be added that he had a little ethnic view of the issue.

- A book titled (an introduction to the Constitution Law of Afghanistan) written by an American author (Crown Quadrangle professor at Stanford law school) in this book, he talks about justice from its cultural point of view and about justice and its meaning in the cultural and judicial society of Afghanistan, he says that justice cannot be defined in the society For this, the cultural and judicial of Afghanistan defers the reader to study the cultural and judicial history of Afghanistan.

This article aims to give a more comprehensive description and explanation of the concept of justice in the constitutions of Afghanistan and Kazakhstan and to some extent resolve and supplement the above articles and a step towards further studies on this concept in the constitutions of the two countries.

Results and Discussion

The concept of justice

Scholars in the field of law and other humanities almost agree on the existence of justice, but they disagree on the definition and nature of this concept or phenomenon. Hence, we are going to present some definitions of justice. According to Aristotle, moderation is the criteria for distinguishing virtues from vices. In a unique sense, from the viewpoint of Aristotle, justice is equality between persons and objects, which means that the goal of justice is not always to provide mathematical equality. Still, there

should be a balance between the rights and obligations and profits and losses of persons. Moderation should be observed; in other words, justice is a virtue to which everyone should be given what they are entitled (Mirzaei, 2017: 4). But the question is how we will know that something we give to a person is what he is entitled to.

John Rawls, in his book entitled "Justice as Fairness." In his view, the most reasonable principles of justice are the principles on which people have a mutual agreement under fair conditions. This book expands on Rawls' treatise entitled *The Concept of Justice*. And primarily seeks to introduce principles that confirm the general liberal perception of fundamental rights and freedoms. And only those inequalities in wealth and income are permitted that benefit the most deprived people (Rawls 1921-2002, 2001). Rawls considered justice as fairness, a political matter rather than a metaphysical one. He believes the best liberal account of justice is to consider it a political conception (Galisanka, 2019, p. 1). In his book "Justice as Fairness," Rawls defines justice as a free society consisting of free citizens. These citizens enjoy their fundamental rights and cooperate with an equal economic system. Another scholar named John Gardner says that unfairness is injustice when it is more critical, but injustice is not merely fair (Gardner, 2020: 4).

On the other hand, Abdul Karim Soroush is a university professor and religious intellectual. In his book called "The courtesy of power, the courtesy of justice," unlike the philosophers of the past, he does not consider justice as a moral virtue but calls it a set of moral integrity. And thinks it is possible to reach this concept through the truth. He believes that the concept of justice eludes us in terms of definition and that it is tough to implement in practice (Abdul Karim Soroush, 2009, p. 16).

In addition, many scientists and philosophers have defined this concept in various ways, which we will discuss later. According to Immanuel Kant, it is assumed that human beings are potentially accessible, rational, and responsible, and this hypothesis forms the basis of all correct theories about justice and morality as one (Rosen, 1993:32). David Hume, one of the famous Scottish philosophers, calls justice an essential element of a minimum analysis of human socialization (Harrison, 1981: 12).

Apart from the opinions and individual opinions of scholars and scientists in the field of law or philosophy, we also have the views of law schools, such as positivism and natural law.

In the current era, positivist legal theories dominate legal philosophy. According to them, law and

justice do not have mandatory relationships. This range of jurists and philosophers believe that legal validity does not depend on justice; they usually use the word fairness instead of justice (Mayer, 2008: 22).

The followers of the natural law school believe that the phenomenon of justice is separate and independent from human societies, and there are rules superior to the will of the legislator. The government must always seek to achieve those unique and special rules. One of the theorists of this school, St. Augustine, believes that an unjust law is not a law at all, and others are not obliged to follow it (Lieberman, 2015: 5).

So far, we have examined the definitions of the concept of justice from the perspective of different scholars. We have also mentioned the views of other legal schools so that the path of the reader's understanding of the following titles will be more precise.

The concept of the word justice in the constitutional law(2004) of Afghanistan:

The Constitution of Afghanistan on 5 Dec 2003 by the Loya Jirga ("Loya" is a Pashto word and means "big," and "Jirga" is a Persian word and means council. The meaning of Loya Jirga in the political and historical tradition of Afghanistan is a complex society from the heads of nations and tribes and members of the ruling government, who, even once in a while, by invitation and suggestion, The government was formed and gave opinions on important issues of the country, including which was mentioned, they have focused on establishing and approving basic laws (Danish, 2010)) of the Constitution approved in a tent Loya Jirga. For the approval of this law, the approval commission was appointed on the date. It was established on 5 Oct 2002 by order of the Transitional Presidency of Afghanistan. The work of this commission is until the end of the year ended, and on 23 May 2003, a 35-person inspection commission was formed by order of the head of state. As a result, the Loya Jirga of the Constitution, consisting of 502 people, elected and appointed representatives from 22 provinces until 5 Dec 2003 to discuss and approve this law. On 6 December 2003, Hamid Karzai, the head of the Islamic Transitional Government of Afghanistan, approved it. Its implementation was announced (Danish, 2010: 64).

Apart from the general information we have about this law. Now we will examine the concept and word of justice from the point of view of this law. The definition and explanation of the concept of justice in the laws of Afghanistan, especially the

constitution of Afghanistan, has been neglected by this country's legal scholars, who have written little about it. To explain this concept, it is necessary to discuss the philosophers and the basis of this concept and, in general, from the language of the scholars of this field, i.e., from the non-Afghan legal doctrine and philosophers. Because in Afghanistan, the famous jurists who wrote in this law section have not fulfilled the rights of the mentioned content. For example, the concept of justice, whether general or specific, as stated in the constitution, is not discussed in the book *Afghanistan's Constitutional Law* by Mr. Sarwar Danesh.

Altogether, the word justice has been used in the Afghan constitution four times. Twice this word is used with the word social, and two more times, it is used separately in different articles. Article 6 of this law focuses more on the duties of the government. The government must create a prosperous and progressive society based on social justice. The explanation of its concept and description cannot be found in any law or legal doctrine in Afghanistan.

Sometimes even other articles of the constitution can be seen against this concept. For example, the third paragraph of this article is written like this: "Afghanistan nation consists of Pashtun, Tajik, Hazara, Uzbek, Turkmen, Baloch, Peshawari, Nuristani, Imaq, Arab, Kyrgyz, Qazalbash, Gujar, Brahui, and other ethnic groups." The arrangement of the ethnic groups, from Pashtun to Brahui and other ethnic groups, is implicitly formed based on the population of these ethnic groups. The law could have started this arrangement based on the letters of the alphabet from the Uzbek people, which begins with the letter A, and ended with the Gujar people, which starts with the letter G. It should be noted that in Afghanistan, the population census based on the number of ethnic groups has not yet been conducted comprehensively and impartially.

In addition, The first and last population census in Afghanistan was conducted in 1979. Still, this information was not collected from the application of the ethnicity question of the people in that census. The most important source of population information in Afghanistan before the 1979 census was the 1972 population demography server of the Ministry of Planning with the help of the United States. The Atlas of Afghan Villages is one of the results of this survey. Since 1979, no new census has been conducted in Afghanistan. However, after the Bonn Conference and the establishment of the Islamic Republic of Afghanistan in 2001, the implementation of the census project was placed on the agenda of the new

government, and for its implementation, serious and extensive measures were taken with the help of the United Nations Population Fund by the Central Bureau of Statistics, but due to the deterioration of the security situation. Until today, the government has not been able to carry out this project (Khalidi, 2015: 1).

"An Account of the Kingdom of Caubul and Its Dependencies in Persia, Tartary, and India" written by Elphinstone, Mountstuart. In this book, the word Afghan is used only for specific people (Elphinstone, 2009: 114). And it does not include other Afghan tribes. Even the author does not mention the country called Afghanistan, but the title of his book is the kingdom of Kabul. This book was written exactly two years before the birth of Amir Abd al-Rahman Khan, who named today's geographical country Afghanistan, which is still a matter of debate.

In Article 16 of the Constitution, the same problem is repeated again, and this implication shows the deliberateness and careful choice of words on the part of the legislator. According to the mentioned cases, this law has been passed contrary to its purpose. One of the cases mentioned in the introduction of this constitution states that by understanding the injustices and disorders of the past. But the content of Articles 4 and 16 repeats these injustices again. We should remember that Skipping the constitution's preamble is not simple. Because The preamble of the Afghan constitution provides essential information about the source of the system's legitimacy (Leda Ehler et al., 2013: 7).

Article 22 of the Constitution states that any kind of discrimination and privilege among Afghan nationals is prohibited. However, in Article 4, firstly, the legislator implicitly considers the Pashtun people to be larger than other ethnic groups in terms of population. Then, in Article 16, Pashto is placed at the top as the language that has the most speakers compared to other languages. After that, in Article 20, it is concluded that since most of the people are Pashtuns and the language of these people is the most spoken, the national anthem should be in the Pashto language. Hence, Giving privileges to a nation without any basis is against Article 22 of the Constitution, which we mentioned earlier. What was said is against social justice. Although the word social justice itself and its meaning are debatable.

Friedrich von Hayek is a German economist, philosopher, and winner of the Nobel Prize in Economics. Regarding social justice, he believes that social justice is a myth. He rejected social justice and gave reasons for its rejection. which are some

of the things that exist by themselves. Or if they do not exist, we cannot create them. Because if we try to create them, they will escape from us and disappear. In other words, they either have a natural birth or die due to cesarean section. A simpler example is this shadow. I am sitting here; the shadow is behind me if I turn or turn to see the shadow. My shadow returns. That is, as long as it is ignored. There is. But when I turn to see if it is there or not. He runs away from me (Soroush, 2009: 17).

Hayek, In his book titled "New studies in philosophy, politics, economics and the history of ideas," says, "In his book, he says," but I must at first briefly explain, as I attempt to demonstrate at length in volume 2 of my law, legislation, and liberty, about to be published, why I have come to regard 'social justice' as nothing more than an empty formula, conventionally used to assert that a particular claim is justified without giving any reason. Indeed to convince intellectuals that the concept of 'social justice, which they are so fond of using, is intellectually disreputable. Some, of course, have already tumbled so this, but with the unfortunate result that, since 'social' justice is the only kind of justice they ever thought of, they have been led to the conclusion that all uses of the term justice have no meaning content." (Hayek, 1978: 57)

Considering Hayek's theory about social justice. This word and concept is not only vague in the Afghan constitution but also contrary to it in various articles of this law, such as the fourth, sixteenth, and twentieth articles. In the mentioned articles, the legislator is looking for ethnic justice, not social justice. Because the society of Afghanistan does not believe that everyone is Afghan. Not everyone believes that Pashto has the most speakers in the country. Not everyone wants their national anthem to be in the same language.

In Article 119, the person who will be a judge says the following oath. "In the name of the great God, I swear that I will ensure the right and justice according to the rules of the holy religion of Islam, the texts of this constitution, and other laws of Afghanistan, and I will perform the duty of the judge with complete trust, honesty, and impartiality." If it is noticed, justice according to the rules of the holy religion of Islam and justice according to the texts of the constitution, which is social justice, contradict each other. Although the word "beliefs and precepts" did not exist in the previous basic laws, instead of "beliefs and precepts," "the fundamentals of the holy religion of Islam" was mentioned (Danish, 2010, p. 237). which helped to make the content of

the law clear. Because the precepts are not the same in all Islamic schools of jurisprudence, but they all agree on the fundamentals of Islam religion.

Even if the same basics of Islam were written. The contradiction could not be resolved. For example, cutting off a thief's hand when it is proven. According to Sharia, the thief's hand should be cut off. According to Sharia and Islamic rules, this punishment is fair, but the social justice of today's Muslims does not think it is fair to cut off a thief's hand.

Therefore, a difference should be made between social justice, which is the subject of discussion, and religious justice, which should be considered in the future constitution of Afghanistan. These words and concepts clear and hidden aspects should be addressed more.

The word and concept of justice in the Republic of Kazakhstan's constitution

In the Constitution of the Republic of Kazakhstan (<https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912>), the word justice is used only two times in Article 75 and Article 77 of this law. with the phrase, "Justice in the Republic of Kazakhstan shall be exercised only by a court." in other places in this law, justice is mentioned. But it is possible to trace the principles of justice implied under other parts of the constitution. For instance, the third paragraph of Article 77 of this constitution is stated as follows:

1. a person is considered to be innocent of committing a crime until his guilt is recognized by the court judgment that has entered into legal force;
2. no one may be subjected to a repeated criminal or administrative liability for the same offense;
3. no one's court jurisdiction, provided for him by law, can be changed without his consent;
4. everyone has the right to be heard in court;
5. laws that establish or strengthen liability, impose new duties on citizens, or worsen their situation do not have retroactive effects. If, after committing the offense, the responsibility for it is canceled or mitigated by law, the new law shall be applied;
6. the accused is not obliged to prove his innocence;
7. No one is obliged to testify against himself or his spouse (-s) and close relatives, whose circle is determined by law. Priests are not obliged to testify against those who confided in them at confession;
8. Any doubts about the guilt of the person shall be interpreted in favor of the accused;
9. Evidence obtained unlawfully is not legally binding. No one can be convicted solely based on his own confession;

10. The application of criminal law by analogy is not allowed.

If we look at the first paragraph of Article 75 of this law and the third paragraph of Article 77. See the executive nature of justice rather than the justice in the content of the law itself, which is justice or not. For this reason, the Kazakhstan legislator defined justice only within the jurisdiction of the courts. Hence, the difference between the concept of social justice in the Constitution of Afghanistan and the concept of justice in the Constitution of Kazakhstan is that in the Constitution of Afghanistan, the concept of justice has more of a content aspect than an implementation aspect. In the eighth paragraph of Afghanistan's preamble, the part we mentioned earlier. The basis of Afghanistan's constitution is social justice, which means that not only the implementation of the law should be based on fair principles, but the law itself should also be fair in terms of content.

The description of Articles 75 and 77 of the Constitutional Council of Kazakhstan refer to these articles, especially Article 77 and the principles of justice, to the Universal Declaration of Civil and Political Rights.

Implicitly, the legislator of Kazakhstan considers the concept of justice to be dependent on the principles of justice, which are rooted in the Universal Declaration of Civil and Political Rights. Justice and its concept can only be found in the framework of the courts. And its traces cannot be seen in legislation and other government activities. At least, this can be inferred from the text of the Constitution of Kazakhstan.

In addition, justice and its meaning in the Constitution of Kazakhstan, like the Constitution of Afghanistan, have not been discussed and researched among academics.

Conclusion

From what was previously discussed about the concept of justice in the constitutions of Afghanistan and Kazakhstan, it can be concluded that justice in the constitution of Afghanistan has several references. Sometimes it has to be found in the social life form. Sometimes in the law itself and sometimes in religious texts. Apart from that, the legislator has not been able to clarify the ambiguity between these three sources in the explanation of justice. Not only has this issue not been discussed more among the academic communities, but also, nothing has been written about the concept of justice by the Constitutional Council. Furthermore, the former ambiguities should be considered more about justice in drafting the new constitution in Afghanistan. On the other hand, the lawmaker of Kazakhstan has well explained the source of the principles of justice and has left its implementation to the courts. But justice can only be seen in court proceedings. Justice has not been discussed in the content of the law, which should be further researched. So it can be said that the concept of justice in the Constitution of Afghanistan focuses more on the content of the law and its correspondence to it than the implementation of justice. Still, the opposite is true in the Constitution of Kazakhstan.

References

- Abdul Karim Soroush, *The Courtesy of Power, the Courtesy of Justice*, Sorat, 2009.
- Danish, S., *Constitutional Rights of Afghanistan*, Kabul: Publications of Ibn Sina Institute of Higher Education, pp. 64, 2010.
- Durant 1885-1981, W., *The Story of Civilization / by Will Durant*, New York: Simon and Schuster, 1935.
- Elphinstone, M., *An Account of the Kingdom of Caubul, and Its Dependencies, in Persia, Tartary, and India (1842)*, March 17, 2009.
- Galisanka, A., *John Rawls: The Path to a Theory of Justice*, 2019.
- Gardner, J., *Legal Justice and Ludic Fairness*, *Jurisprudence*, vol. 11, pp. 1-8, July 13, 2020. DOI: 10.1080/20403313.2020.1778286
- Harrison, J., *Hume's Theory of Justice / Jonathan Harrison*, Oxford : New York: Clarendon Press ; Oxford University Press, 1981.
- HatmiNejad, H. and Rasti, E., *Social Justice and Spatial Justice; Examining and Comparing the Theories of John Rawls and David Harvey*, *Geography of the Land*, vol. 9, 2006.
- Hayek, F. A., *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge, pp. 57, 1978.
- Khalidi, N. A., *Composition of Afghanistan's Ethnic Population*, *Academia*, p. 1, 2015.
- Knight, F. H., *ON THE MEANING OF JUSTICE*, 1963.
- Leda Ehler, R., Espinosa, E., Farrington, J., Ledeem, G. and Lewis, D., *An Introduction to the Constitutional Law of Afghanistan*, California : Afghanistan Legal education project, pp. 7, 2013.
- Lieberman, P., *Augustine: On the Free Choice of the Will, On Grace and Free Choice, and Other Writings.*, *The European Legacy*, vol. 21, p. 1, October 26, 2015. DOI: 10.1080/10848770.2015.1097072

Mayer, P., LEGAL TRUTH: THE CONFLICT BETWEEN REAL JUSTICE AND LEGAL JUSTICE, *Pretoria Student Law Review*, January 1, 2008. DOI: 10.29053/pslr.v2i.2170

Rawls 1921-2002, J., *Justice as Fairness : A Restatement*, Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2001., from <https://search.library.wisc.edu/catalog/999913858702121>, 2001.

Rosen, A. D., *Kant's Theory of Justice*, Cornell University Press, from <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv2n7n30>, 1993.

Saeed Mirzaei, The Literal Concept of Justice in Law, *Legal and Judicial Research*, 2017.

Information about the authors:

Hasibullah Mohammadi – Master of Jurisprudence Science, PhD student Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: Mohammadi_k@live.kaznu.kz);

Beisebaeva Saltanat Beisekulovna – Candidate of Law, Associate Professor, M.Auezov South Kazakhstan University, Faculty of Law, Department of Public Law Disciplines (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: beisebaevas@mail.ru);

Sabyr Aisulu – PhD doctor, senior lecturer of South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: ajsulusabyr22@gmail.com);

Tleulov Bolatbek Ernstovich – Candidate of Pedagogical Sciences, The Head of State and Legal Disciplines South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail: 3136363@mail.ru);

Muratova Gulzada Taubatyrovna – Master of Law, senior lecturer of South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent c., e-mail:gmt.02@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Хасибулла Мохаммади – заң ғылымдарының магистрі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ PhD докторанты, (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Mohammadi_k@live.kaznu.kz);

Бейсебаева Салтанат Бейсекуловна – з.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, заң факультеті, жария құқық пәндері кафедрасы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: beisebaevas@mail.ru);

Сабыр Айсұлу – PhD докторы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент, e-mail: ajsulusabyr22@gmail.com);

Тілеулов Болатбек Эрнстович – педагогика ғылымдарының кандидаты, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: 3136363@mail.ru);

Мұратова Гүлзада Таубатырқызы – құқық магистрі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail:gmt.02@mail.ru).

Информация об авторах:

Хасибулла Мохаммади – докторант PhD, Казахского национального университета имени аль-Фараби, магистр юридических наук (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Mohammadi_k@live.kaznu.kz);

Бейсебаева Салтанат Бейсекуловна – кандидат юридических наук, доцент, Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, юридический факультет, кафедра публично-правовых дисциплин (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: beisebaevas@mail.ru);

Сабыр Айсұлу – доктор PhD, старший преподаватель Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова (Казахстан, пос. Шымкент, e-mail: ajsulusabyr22@gmail.com);

Тлеулов Болатбек Эрнстович – кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: 3136363@mail.ru);

Муратова Гүлзада Таубатырковна – магистр права, старший преподаватель Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail:gmt.02@mail.ru).

Previously sent (in English): 23.05.2024.

Accepted: 20.11.2024.

МРНТИ 10.53.91

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2024.112.i4.a17>

Т. Фу¹ , К.Ж. Алтаева^{1*} , Ж. Жайлау² ,
Д.Ә. Әбділда³ , Ш.Қ. Ергөбек⁴

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

²Алматинский гуманитарно-экономический университет, г. Алматы, Казахстан

³Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, г. Алматы, Казахстан

⁴Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова, г. Алматы, Казахстан

*e-mail: kamilya_a1983@mail.ru

ПРАВОВЫЕ КОНТРМЕРЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ГАРАНТИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПОЯСЕ ШЕЛКОВОГО ПУТИ

В данной статье обсуждаются необходимость и трудности природоохранного сотрудничества в Экономическом поясе Шелкового пути на основе анализа экологической модели Экономического пояса Шелкового пути. На современном этапе все большую важность приобретают вопросы основе соблюдения основных принципов международного экологического права решать экологические проблемы, связанные с общими интересами, и совместным строительством экологической концепции Шелкового пути.

С тех пор, как более девяти лет назад был предложен Экономический пояс Шелкового пути, во многих областях был достигнут значительный прогресс. Несмотря на непредсказуемое воздействие новой эпидемии коронавирусной пневмонии, развитие Экономического пояса Шелкового пути все еще активно. С реализацией стратегии строительства Экономического пояса Шелкового пути деятельность человека на территориях вдоль маршрута, очевидно усилится, а давление индустриализации и урбанизации на окружающую среду значительно возрастет. В современном мире защита окружающей среды и стремление к устойчивому развитию стали общей тенденцией развития передовых цивилизаций, нельзя игнорировать угрозы хрупкой экологической среде в некоторых районах. Необходимо, чтобы все страны предприняли активные действия, извлекли уроки из существующих моделей экологического сотрудничества международного сообщества, создали бесприоритетную открытую платформу сотрудничества и обмена между странами с разным уровнем развития, разными культурными традициями и разными ресурсами, и осуществлять сотрудничество в области защиты окружающей среды.

Ключевые слова: Экономический пояс Шелкового пути, экологическое сотрудничество, правовые контрмеры.

T. Fu¹, K.Zh. Altayeva^{1*}, Zh. Zhailau², D.A. Abdilda³, Sh. Yergobek⁴

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Almaty Humanitarian-economic university, Almaty, Kazakhstan

³Eurasian Law academy D.A.Kunaev, Almaty, Kazakhstan

⁴Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: kamilya_a1983@mail.ru

Legal countermeasures for environmental guarantees in the Silk Road economic belt

This article discusses the necessity and difficulties of environmental cooperation in the Silk Road Economic Belt based on the analysis of the ecological-environmental model of the Silk Road Economic Belt. On the basis of respecting the basic principles of international environmental law, solve environmental problems related to interests and common concerns, and jointly build the ecological civilization of the Silk Road.

Since the Silk Road Economic Belt was proposed over nine years ago, significant progress has been made in many areas. Despite the unpredictable impact of the new coronary pneumonia epidemic, the development of the Silk Road Economic Belt is still active. With the implementation of the construction strategy of the Silk Road Economic Belt, human activity in the territories along the route will obviously increase, and the pressure of industrialization and urbanization on the ecological environment will increase significantly. In the modern world, environmental protection and the pursuit of sustainable development have become the general trend of the development of advanced civilizations, and the threats to the fragile ecological environment in some areas cannot be ignored. It is necessary that all countries

take proactive action, learn from the international community's existing models of environmental cooperation, create a win-win, open cooperation and exchange platform between countries with different levels of development, different cultural traditions and different resources, and carry out environmental cooperation to protect the environment. to the joint construction of an ecological civilization.

Key words: Silk Road Economic Belt, environmental cooperation, legal countermeasures.

Т. Фу¹, К.Ж. Алтаева^{1*}, Ж. Жайлау², Д.Ә. Әбділда³, Ш.К. Ергөбек⁴

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

²Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

³Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы қ., Қазақстан

⁴Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан

*e-mail: kamilya_a1983@mail.ru

Жібек жолының экономикалық белдеуіндегі экологияның кепілдігіне құқықтық қарсы шаралар

Бұл мақалада Жібек жолы экономикалық белдеуінің экологиялық моделін талдау негізінде Жібек жолы экономикалық белдеуіндегі экологиялық ынтымақтастықтың қажеттілігі мен қиындықтары талқыланады. Халықаралық экологиялық құқықтың негізгі принциптерін құрметтеу негізінде мүдделер мен ортақ мүдделерге байланысты экологиялық мәселелерді шешу және Жібек жолының экологиялық өркеніетін бірлесіп құру.

Жібек жолының экономикалық белдеуі тоғыз жыл бұрын ұсынылғаннан бері көптеген салаларда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Жаңа коронавирустық пневмония індетінің болжауға болмайтын әсеріне қарамастан, Жібек жолының экономикалық белдеуін дамыту әлі де белсенді. Жібек жолының экономикалық белдеуінің құрылыс стратегиясын жүзеге асыру арқылы жол бойындағы аумақтардағы адам белсенділігі артып, индустриализация мен урбанизацияның экологиялық ортаға қысымы айтарлықтай артатыны анық. Қазіргі әлемде қоршаған ортаны қорғау және тұрақты дамуға ұмтылу озық өркеніеттер дамуының жалпы тенденциясына айналды және кейбір аймақтардағы нәзік экологиялық ортаға қауіп төндіретінін ескермеуге болмайды. Барлық елдер белсенді әрекет етіп, халықаралық қоғамдастықтың экологиялық ынтымақтастықтың қолданыстағы үлгілерінен үйреніп, даму деңгейі әртүрлі мәдени дәстүрлері мен ресурстары әртүрлі елдер арасында ұтысқа, ашық ынтымақтастық пен алмасу алаңын құруы керек.

Түйін сөздер: Жібек жолының экономикалық белдеуі, экологиялық ынтымақтастық, құқықтық қарсы шаралар.

Введение

Экономический пояс Шелкового пути – стратегическая концепция, выдвинутая Генеральным секретарем Си Цзиньпином в ходе его визита в Казахстан в сентябре 2013 года. Она имеет важное и далеко идущее значение для развития китайской и даже мировой экономики и международных отношений.

В целом географические условия районов вдоль Экономического пояса Шелкового пути сложны, а уровень экономического развития относительно низок. Как правило, они сталкиваются с многочисленными проблемами, такими как чрезмерное развитие, загрязнение окружающей среды и экологическая деградация, вызванные индустриализацией и урбанизацией. Значительная часть региона является экологически хрупкой, и давление между развитием и окружающей средой очень велико. Страны, расположенные вдоль маршрута, сталкиваются как с собственными экологическими проблемами,

так и с трансграничными экологическими проблемами. В целях развития и процветания Экономического пояса Шелкового пути необходимо сотрудничество стран в области экологической безопасности.

Во-первых, объективные требования к характеристикам экологических и природоохранных проблем. С одной стороны, экологические и природоохранные проблемы связаны с определенной региональной географической средой и экосистемой, проявляя региональные и местные особенности. При этом легче найти общий язык и скоординировать волю двух или более стран одного региона в силу географических, исторических, языковых, культурных и экономических связей между ними. С другой стороны, экологические и природоохранные проблемы передаются через экосистемы и географические связи и носят транснациональный характер, не ограничиваясь национальными границами или территориями. Например, атмосфера, вода, мигрирующие животные и мигрирующая рыба не

ограничены национальными границами, и чрезмерное загрязнение атмосферы в одной стране, особенно выбросы двуокиси серы, может привести к тому, что соседние страны или регионы будут поражены кислотными дождями. Это в объективных условиях требует экологически безопасного регионального природоохранного сотрудничества.

Во-вторых, неизбежный выбор для преодоления экологического кризиса. Экономический пояс Шелкового пути охватывает Азию, Европу и Африку, и экология вдоль этого маршрута относительно хрупкая. Под двойным воздействием природы и человеческой деятельности многие города-государства на древнем Шелковом пути уже давно уничтожены, и экологический кризис, который время от времени возникал на протяжении истории, является важным фактором, влияющим на продолжение цивилизации Шелкового пути. В настоящее время, в связи с потеплением климата и активизацией деятельности человека по эксплуатации природных ресурсов, экологический кризис на Шелковом пути становится все более серьезным. Уроки истории и реальность предупреждают людей, что продвижение регионального экологического сотрудничества по экологическим гарантиям является насущной необходимостью для строительства Экономического пояса Шелкового пути.

В-третьих, это важный способ поддержания экологической безопасности. «Угроза экологической безопасности» – это эндогенный и глубоко укоренившийся кризис или вызов в современном развитии человеческой цивилизации, который выходит за пределы национальных границ и затрагивает ядро современной цивилизации или даже традиционной человеческой цивилизации. Глубокое воздействие экологической безопасности на Экономический пояс Шелкового пути заставило страны, расположенные вдоль маршрута, осознать, что решение экологических проблем должно быть основано на взаимном сотрудничестве, формировании общепринятых правовых норм по охране окружающей среды и принятии практических и эффективных мер для достижения общей, всеобъемлющей и региональной безопасности.

Как указано в «Видении и действиях по содействию совместному строительству Экономического пояса Шелкового пути и Морского Шелкового пути 21 века», «Выделять концепцию экологической цивилизации в инвестициях

и торговле, укреплять сотрудничество в области окружающей среды, биоразнообразия и изменения климата, а также совместно строить зеленый шелковый путь». Благоприятная окружающая среда является необходимой предпосылкой для реализации стратегии Экономического пояса Шелкового пути, а концепция экологической цивилизации интегрирована в разработку и конкретную реализацию Экономического пояса Шелкового пути на высшем уровне.

Поэтому экологическое сотрудничество является важной частью стратегии Экономического пояса Шелкового пути, то есть как защитить окружающую среду стран участниц Шелкового пути и обеспечить основные гарантии развития и процветания Экономического пояса Шелкового пути, превращение экологического сотрудничества в зеленый мост, связывающий экономику, дипломатию и культуру стран вдоль Шелкового пути, привлекло большое внимание как внутри страны, так и за рубежом (Лубо-Лесниченко 1994: 235).

Сотрудничество в области охраны окружающей среды стран участниц Экономического пояса Шелкового пути относится к сотрудничеству и координации деятельности, осуществляемой странами вдоль Шелкового пути по таким вопросам, как защита природных ресурсов и предотвращение и контроль загрязнения окружающей среды.

Экологическое сотрудничество является неизбежным требованием для реализации «Зеленого Шелкового пути». Если содействие экономическому развитию различных стран является фундаментальной мотивацией для начала строительства Экономического пояса Шелкового пути, то экологическое сотрудничество является ключом к устойчивому развитию Экономического пояса Шелкового пути. Однако путь к сотрудничеству в области охраны окружающей среды не так уж и гладок, и имеет ряд сложностей. Многие страны, расположенные вдоль Экономического пояса Шелкового пути, являются странами с переходной экономикой, и у них еще нет унифицированного законодательства в области охраны окружающей среды. Соответствующая политика и меры относительно произвольны, эколого-правовые системы разных стран сильно отличаются, экологические стандарты неоднородны, отсутствие прозрачности, последовательности и предсказуемости, национальная природоохранная правопримени-

тельная практика в целом находится в плохом состоянии. Признание и решение региональных экологических проблем сталкивается с трудностями разрешения споров, особенно возрастает проблема различия в экологической политике разных стран особенно в решении трансграничных экологических что становится заметным препятствием для развития регионального сотрудничества в области охраны окружающей среды.

Хотя районы, охваченные Экономическим поясом Шелкового пути, обладают самыми богатыми энергетическими ресурсами в мире, страны расположенные вдоль маршрута, имеют различные экологические ресурсы, неоднородны с точки зрения экономического и технологического развития, существуют большие различия в требованиях к защите окружающей среды (Латов 2010: 127), которые непосредственно затрагивают страны и регион. Концепция экологического руководства и нежелание в участии в сотрудничестве в области охраны окружающей среды могут затруднить достижение консенсуса в отношении разделения ответственности и обязательств по охране окружающей среды. Кроме того, хотя страны вдоль маршрута поддержали строительство Экономического пояса Шелкового пути, защита окружающей среды не является главной целью стран в их политических переговорах. Напротив, из-за огромных различий в административных системах и идеологиях между странами Экономического пояса Шелкового пути и сложности международных отношений иногда реализация экологических интересов ограничивается политическими интересами. Следовательно, несогласованность и конфликты интересов между различными странами, также является сложной проблемой в реализации концепции экологической защиты Шелкового пути и экологического сотрудничества.

Поскольку охрана окружающей среды носит высоконаучный и технологичный характер, природоохранное сотрудничество зависит от научного консенсуса, что требует более последовательного понимания причин, механизмов возникновения, характеристик и методов оценки опасности, изменяющихся законов, тенденций развития, мер предотвращения и контроля противодействия экологические проблемам. Однако существующие научно-технические условия не могут точно предсказать влияние экологических проблем на будущее, и до сих пор отсутствует

убедительная научная база для прогнозирования выводов некоторых региональных экологических проблем. Эти неопределенности повлияют на принятие решений и обязательства правительств по защите окружающей среды, более того, степень вреда, наносимого окружающей среде, может варьироваться от страны к стране. Это приводит к непоследовательной реакции стран на природоохранные проблемы, которые еще не определены с научной точки зрения, что негативно сказывается на процессе природоохранного сотрудничества в области защиты окружающей среды.

Результаты и обсуждения

Экологическое сотрудничество в области охраны окружающей среды в Экономическом поясе Шелкового пути сталкивается со многими трудностями, к которым можно отнести отсутствие информации о международном сотрудничестве в области охраны окружающей среды, развитие международного сотрудничества в области окружающей среды, экологической дипломатии, воздействия международного права окружающей среды и пожелания стран вдоль Экономический пояс Шелкового пути и др. Определение этих проблем и принятие действенных мер направленных на их решение стали благоприятной возможностью для развития регионального сотрудничества в области охраны окружающей среды.

С усилением экологической дипломатии вопросы уровня охраны окружающей среды и природопользования, способность решать экологические проблемы, а также степень развития природоохранной промышленности и технологий станут показателями для измерения процветания страны, цивилизации и устойчивого развития. Экологическая дипломатия будет способствовать поддержанию экологического имиджа, образа и экологических приоритетов этих стран. С развитием новых областей экологической дипломатии страны, расположенные вдоль Шелкового пути, станут более уверенными в осуществлении регионального сотрудничества в области охраны окружающей среды и будут усердно работать над процветанием Экономического пояса Шелкового пути.

С 1970-х годов, глобальные экологические проблемы становятся все более и более заметными, а осведомленность об охране окружающей

среды растет, большое количество международно-правовых систем и правовых мер, таких как международные конвенции, региональные соглашения и двусторонние договоры по защите и улучшению международной окружающей среды и формируется систематизированная, постоянно совершенствующаяся международная экологическая правовая система, регулирующая международные экологические отношения (Авдокушин 2015: 8).

В системе международного экологического права региональные международно-правовые экологические документы занимают очень важное место как по количеству, так и по конкретному содержанию. Особенно после того, как была создана Программа Организации Объединенных Наций по окружающей среде, она уделяла особое внимание региональной деятельности в области международного экологического законодательства. При поддержке ЮНЕП было создано несколько региональных международных организаций по охране окружающей среды и подписано множество региональных соглашений об охране окружающей среды.

Стремление к сотрудничеству между странами, расположенными вдоль Экономического пояса Шелкового пути, значительно способствовало региональному сотрудничеству в области охраны окружающей среды.

На Евразийском экономическом форуме в 2013 г. для реализации стратегии Экономического пояса Шелкового пути руководители городов Экономического пояса Шелкового пути единодушно предложили: создать механизмы сотрудничества, внедрять инновационные модели сотрудничества, углублять торгово-экономические, туристические, научно-техническое, экологическое сотрудничество, развивать образовательные и культурные связи и другие аспекты сотрудничества, чтобы совместно построить «Экономический пояс Шелкового пути».

Региональное сотрудничество в области охраны окружающей среды Экономического пояса Шелкового пути не должно сдерживать и ограничивать экономическое развитие стран, а должно в полной мере использовать благоприятные возможности и использовать существующие модели сотрудничества в области окружающей среды международного сообщества на основе в полноценного использования географических преимуществ каждой страны. Создать сложную, взаимовыгодную и открытую платформу со-

трудничества и обмена между странами с разным уровнем развития, разными культурными традициями, разными ресурсами и разными обществами для решения экологических проблем (finance.sina.com.cn).

На основе следования основным принципам международного экологического права построение системной правовой системы является важной гарантией реализации экологического сотрудничества в природоохранной зоне Шелкового пути для чего необходима реализация ряда мер.

Во-первых, система раннего оповещения о трансграничных экологических чрезвычайных ситуациях. В целях борьбы с трансграничными экологическими чрезвычайными ситуациями, такими как песчаные бури и загрязнение вод, а также для обеспечения нормального функционирования различных превентивных мер необходимо создать систему раннего оповещения и реагирования на чрезвычайные ситуации. Страны, расположенные вдоль Экономического пояса Шелкового пути, должны совместно разрабатывать планы и меры на случай экологических чрезвычайных ситуаций, а в случае возникновения чрезвычайных ситуаций соответствующие страны должны использовать самый быстрый способ оповещения о любых событиях, которые могут вызвать экологическую опасность на их территориях, чтобы страны, которые могут быть затронуты, могли принять контрмеры и подписать соглашение. В период экологических чрезвычайных ситуаций и мероприятий по предупреждению и контролю договаривающиеся стороны должны активно осуществлять деятельность на своих землях и поддерживать контакты с соответствующими странами, чтобы максимально минимизировать опасность внезапных экологических потерь.

Во-вторых, система обмена экологической информацией. Обмен экологической информацией является правом и обязанностью в соответствии со многими международными природоохранными договорами. На основе принципа уважения национального суверенитета и сотрудничества в получении и обмене экологической информацией странам, расположенным вдоль Экономического пояса Шелкового пути, необходимо обмениваться сведениями и информацией, которые полезны для региональной экологической защиты. Чтобы более эффективно реализовать региональное экологическое со-

трудничество в области защиты окружающей среды, страны, расположенные вдоль маршрута, должны сосредоточиться на обмене базовой экологической информацией, такой как качество окружающей среды, трансграничная оценка воздействия на окружающую среду, обмен специальной информацией, такой как предупреждения об экологических чрезвычайных ситуациях и ограничения, о безопасности национальной обороны, коммерческой тайне и правах интеллектуальной собственности. Совместные консультации и подписание соглашений создадут основу для стран, расположенных вдоль Экономического пояса Шелкового пути, для получения достаточной и точной экологической информации и содействия региональному сотрудничеству в области охраны окружающей среды.

В-третьих, система мирного урегулирования трансграничных экологических споров. В процессе регионального сотрудничества в области экологии и охраны окружающей среды вдоль Шелкового пути неизбежно будут возникать споры, такие как возможный ущерб от трансграничного загрязнения окружающей среды и споры по использованию трансграничных водных ресурсов. Мирное урегулирование трансграничных и экологических споров будет способствовать – глубокому развитию регионального экологического сотрудничества. Принцип 25 Рио-де-Жанейрской декларации по окружающей среде и развитию утверждает: «Мир, развитие и охрана окружающей среды взаимосвязаны и неделимы». Принцип 26 гласит: «Государства разрешают все экологические споры мирным путем и с помощью соответствующих средств в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций». В практике международного экологического права к способам разрешения международных экологических споров в основном относятся переговоры, консультации, посредничество, арбитраж и судебное урегулирование. Среди них переговоры и консультации являются предпочтительными способами разрешения споров, а юридические решения обычно используются в качестве дополнительных методов, когда политические методы не могут разрешить трансграничные экологические споры.

В-четвертых, региональная совместная система мониторинга охраны окружающей среды. Региональный совместный мониторинг означает, что в целях защиты окружающей среды страны региона регулярно или нерегулярно проводят

мониторинг региональной окружающей среды и другой информации посредством разработки законов, соглашений и статуты для обеспечения обмена информацией и совместного использования (csis.org). Для обеспечения научности, эффективности, масштабности и объективности мониторинга странам, расположенным вдоль Экономического пояса Шелкового пути, необходимо совместно разработать научно обоснованные планы мониторинга, технологические системы мониторинга, а также системы раннего предупреждения и прогнозирования, (например, сеть мониторинга песчаных и пыльных бурь) для осуществления обмена данными мониторинга, а также для ограничения и регулирования его с помощью соглашений, законов и политик, а также для создания организации по координации мониторинга для руководства и надзора за планированием, реализацией и обратной связью совместного мониторинга.

Экологическое сотрудничество в природоохранной сфере в основном осуществляется путем подписания двусторонних или многосторонних договоров между суверенными государствами. Чтобы создать надежный механизм политики и механизм стимулирования и сдерживания зеленого развития, страны расположенные вдоль Экономического пояса Шелкового пути должны сосредоточиться на экологических терминах, таких как «принципы защиты окружающей среды, экологические стандарты, экологические отрасли и услуги, экологическое сотрудничество и наращивание потенциала, и механизмы разрешения споров». Вести переговоры друг с другом, подписывать конкретные соглашения, заключать соответствующие договоры, координировать экологические отношения между собой и совместно решать региональные экологические проблемы. Сосредоточиться на защите рек, озер, водно-болотных угодий, лесов, лугов и других экосистем вдоль Экономического пояса Шелкового пути и координировать продвижение крупных транснациональных проектов по восстановлению окружающей среды; Активно осуществлять сотрудничество по экологическим вопросам, таким как комплексная борьба с опустыниванием, опустыниванием и эрозией почвы. При подписании двусторонних или многосторонних соглашений мы должны учитывать, что разные страны имеют разную экономическую, политическую и культурную среду, укреплять глубокую связь и взаимопонимание

между регионами и учитывать интересы всех сторон. Уменьшить препятствия для регионального сотрудничества в области охраны окружающей среды, вызванные правовыми конфликтами на разных уровнях и в разных странах, и способствовать здоровому развитию отношений сотрудничества.

В целях содействия эффективной реализации региональных соглашений по охране окружающей среды, во-первых, следует сформировать совещание руководителей как высший орган, принимающий решения по экологическому сотрудничеству в «Экономическом поясе Шелкового пути», для формулирования будущих стратегических рамок охраны окружающей среды и долгосрочные, среднесрочные и краткосрочные планы ее развития, определение конкретных задач и механизмов реализации; во-вторых, должна быть создана система встреч старших должностных лиц в составе различных департаментов местных органов власти вдоль маршрута для определения направлений и приоритетных направлений сотрудничества в «Экономическом поясе Шелкового пути», а также для утверждения и реализации крупных инженерных проектов; наконец, необходимо создать агентство по надзору за экологическим сотрудничеством «Экономического пояса Шелкового пути», состоящее из экспертных комитетов, для рассмотрения и контроля за выполнением обязательств участников по соглашению, а также для обсуждения и оказания помощи участникам в решении конкретных проблем регионального экологического сотрудничества. Кроме того, может быть создана и проводиться не реже одного раза в год совместная система встреч по экологическому и природоохранному сотрудничеству в Экономическом поясе Шелкового пути; встреча проводится с участием стран, расположенных вдоль Экономического пояса Шелкового пути, для обмена опытом, предоставления информации, совместного изучения и решения региональных и трансграничных экологических проблем, а также ускорения формирования концепции «совместного предотвращения, управления, защиты, и использование» окружающей средой.

Основные принципы международного экологического права являются основой международных экологических отношений, а также руководящим принципом верховенства права для реализации регионального экологического сотрудничества в области экологической защиты

Экономического пояса Шелкового пути. «Содействовать всем сторонам соблюдать международное право и общепризнанные основные принципы международных отношений и использовать единообразно применимые правила для разьяснения правильного и неправильного, содействия миру и стремления к развитию». Эти принципы следует также принимать как дополнение к принципам международного сотрудничества (Сюй 2008: 256).

Во-первых, национальный суверенитет над природными ресурсами и принцип ненанесения вреда окружающей среде. Этот принцип является краеугольным камнем современного международного экологического права, то есть каждая страна имеет право осуществлять свой суверенитет над природными ресурсами своей территории без какого-либо вмешательства со стороны других стран, но при осуществлении этого суверенитета не должна причинять ущерб экологическим ресурсам других стран. Как развитые, так и развивающиеся страны вдоль Шелкового пути имеют право использовать, управлять и делиться своими природными ресурсами в соответствии со своей собственной экологической политикой, а также должны выполнять свои обязательства по оценке воздействия на окружающую среду, предотвращению транснационального экологического ущерба и участию в экологическое сотрудничество; противостоять вмешательству во внутренние дела других стран во имя защиты окружающей среды ради «экологической безопасности» страны, либо устанавливать слишком высокие экологические обязательства без учета коренных причин экологических проблем и сложившейся ситуации несоответствия в власти между странами или даже сформулировать новые правила во имя защиты окружающей среды к которым можно отнести торговые барьеры – зеленые барьеры.

Во-вторых, принцип предотвращения риска. Этот принцип означает, что для защиты окружающей среды страны должны принимать обширные превентивные меры в соответствии со своими возможностями, а когда существует угроза серьезного или необратимого ущерба, отсутствие достаточных и убедительных доказательств не должно использоваться в качестве предлога для откладывания принятия эффективных мер по предотвращению загрязнения окружающей среды. Поскольку окружающая среда является общественным продуктом, потенци-

альные экологические риски и реальные экологические катастрофы зачастую находятся всего в одном шаге. Поэтому для экологических зон вдоль Экономического пояса Шелкового пути. Особенно в Северо-Западном Китае, Монголии, Центральной и Западной Азии, Северной Африке и других регионах, где есть большие площади пустыни Гоби и пустынной земли, а почва относительно бедна, необходимо предотвратить дальнейшее ухудшение изначально хрупкой экологической среды из-за углубления и комплексного развития экономического пояса; следует проводить строгую охрану территорий важных экологических функций в регионе во избежание возрастающей нагрузки на экологическую среду, предотвращать и контролировать источники загрязнения, влияющие на сохранность региональной экологической среды, чтобы не допустить возникновения крупного ущерба от загрязнения.

В-третьих, принцип интеграции окружающей среды и развития. Этот принцип означает, что охрана окружающей среды должна органично сочетаться с экономическим развитием, с одной стороны, требует учета потребностей охраны окружающей среды при разработке планов экономического развития, а с другой стороны, требует всестороннего учета потребности развития при достижении целей охраны окружающей среды. С реализацией стратегии строительства Экономического пояса Шелкового пути деятельность человека в районах вдоль маршрута, очевидно, усилится, и давление индустриализации и урбанизации на экологическую среду значительно возрастет, а хрупкая экологическая среда в некоторых районах может столкнуться с еще большими серьезными угрозами, поэтому необходимо координировать рациональное, упорядоченное и умеренное освоение и использование важных экологических ресурсов различными странами и не допускать, чтобы чрезмерное освоение причиняло новый крупный ущерб региональным экосистемам. Строительство Экономического пояса Шелкового пути больше не может идти по старому пути традиционной индустриальной цивилизации, но должно в полной мере проявить вдохновляющую роль передовой экологической культуры Шелкового пути, направлять строительство Экономического пояса Шелкового пути с экологическим цивилизации

и привести мир в эпоху экологической цивилизации (Чжан 2015: 113).

Заключение

Чистая окружающая среда является одной из общих целей строительства Экономического пояса Шелкового пути. Страны должны стоять на вершине устойчивого развития, взять за точку отсчета равенство, взаимное доверие, переговоры и взаимную выгоду, исходить из долгосрочных интересов и общих интересов, интегрировать концепцию экологической защиты окружающей среды в экономическое сотрудничество, изменить приоритеты в соотношении между экономическими и экологическими интересами, а также предотвратить чрезмерное развитие в ущерб окружающей среде, которые могут быть вызваны окружающей средой, и реализовать экологическую цивилизацию Экономического пояса Шелкового пути.

Северо-Западный Китай, пять стран Центральной Азии, Монголия, Северная Африка и другие страны и регионы являются экологически уязвимыми территориями, которые привлекли большое внимание в Экономическом поясе Шелкового пути, а Китай, как начальная страна Экономического пояса Шелкового пути, должен пробить экологический барьер серьезно повлиять на реализацию стратегии строительства Экономического пояса Шелкового пути. Поэтому необходимо усилить построение нормативно-правовой системы охраны окружающей среды на многостороннем, двустороннем, региональном, национальном и местном уровнях и усовершенствовать соответствующие правоприменительные механизмы.

Вопрос охраны окружающей среды Экономического пояса Шелкового пути также является ключевым вопросом, связанным с тем, может ли стратегия «Пояса и пути» продвигаться устойчиво и качественно, и имеет далеко идущее значение для улучшения экологической обстановки в странах вдоль Шелкового пути (Гу 2015: 137). С глобальной точки зрения это также важная попытка изучения защиты окружающей среды посредством регионального сотрудничества, а также полезное исследование и позитивная практика модели глобального экологического управления.

Литература

- Авдокушин Е. Ф. Тигр прыгнул, дракон взлетел – проект «Один пояс – один путь». Теория и практика // Вопросы новой экономики. – 2015. – № 4- 36 с.
- Гу Х.С., О правовой конструкции «пяти звеньев» Экономического пояса Шелкового пути // Журнал Jingtangshan Leadership College – 2015 – № 1. – С. 131–138.
- Jane N. Greening or Greening the Belt and Road Initiative? – 01.05.2019 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.csis.org/analysis/greening-or-greenwashing-belt-and-road-initiative>
- Латов Ю.В. Великий шелковый путь – пролог мировой экономики и глобализации (к 2130-летию его «открытия») // Историко-экономические исследования. – 2010. – № 1.- С. 127-129.
- Лубо-Лесниченко Е.И. Китай на Шелковом пути: шелк и внешние связи древнего и раннесредневекового Китая // Восточная литература – 1994. – №326. – С. 232- 240.
- Сюй С. М., Мэн Ц. Л., Исследование основных принципов международного экологического права // China Environmental Science Press – 2008 -331 с.
- Цянь Х. Ж., Идеал и реальность «Экономического пояса Шелкового пути» – 12.16.2013 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [http://finance.sina.com.cn/leadership/mroll/20131216/102717645618.shtml\(11.11.2022\)](http://finance.sina.com.cn/leadership/mroll/20131216/102717645618.shtml(11.11.2022)).
- Чжан Л.Ц., Исследование правовой среды строительства Экономического пояса Шелкового пути // Цинхайские социальные науки – 2015. – № 5. – С. 111–116.

References

- Avdokushin E.F. Tigr prygnul, drakon vzletel – proekt «Odin pojasa – odin put'». Teorija i praktika // Voprosy novoj jekonomiki. [The tiger jumped, the dragon took off – the project “One Belt – One Road”. Theory and practice // Questions of the new economy]. – 2015. – №. 4 – 36 p.
- Gu H.S., O pravovoj konstrukcii «pjati zven'ev» Jekonomicheskogo pojasa Shelkovogo puti [On the legal structure of the “five links” of the Silk Road Economic Belt] // Journal of Jingtangshan Leadership College – 2015 – №. 1. – 131–138 p.
- Jane N. Greening or Greening the Belt and Road Initiative? – 05/01/2019 // [Electronic resource]. – Access mode: URL: <https://www.csis.org/analysis/greening-or-greenwashing-belt-and-road-initiative>
- Latov Yu.V. The Great Silk Road is the prologue of the world economy and globalization (to the 2130th anniversary of its “discovery”) // Historical and economic research. – 2010. – №. 1.- 127-129 p.
- Lubo-Lesnichenko E.I. China on the Silk Road: Silk and Foreign Relations ancient and early medieval China // Oriental Literature – 1994. – №. 326. – 232-240 p.
- Qian H. Zh., The ideal and reality of the Silk Road Economic Belt – 12.16.2013 // [Electronic resource]. – Access mode: URL: [http://finance.sina.com.cn/leadership/mroll/20131216/102717645618.shtml\(11/11/2022\)](http://finance.sina.com.cn/leadership/mroll/20131216/102717645618.shtml(11/11/2022)).
- Xu S.M., Meng C.L., Study of the main principles of international environmental law // China Environmental Science Press – 2008 -331p.
- Zhang L.Ts., Research on the legal environment for the construction of the Silk Road Economic Belt // Qinghai Social Sciences – 2015. – №. 5. – 111–116 p.

Авторлар туралы ақпарат:

Тин Фу – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: 331690195@qq.com)

Алтаева Камилә Жақыпбекқызы (корреспондент авторы) – PhD, қауымдастырылған профессор Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kamilya_a1983@mail.ru)

Жайлау Жанат – заң ғылымдарының кандидаты, доцент Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhan1831@bk.ru)

Әбділда Диляна Әділқызы – заң ғылымдарының кандидаты, доцент Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: a.dilyana@mail.ru)

Ергөбек Шыңғыс Құлбекұлы – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: shyngys.ergobek@mail.ru)

Information about the authors:

Ting Fu – doctoral degree student Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: 331690195@qq.com)

Kamilya Zhakipbekovna Altayeva (corresponding author) – PhD, Associate Professor Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: kamilya_a1983@mail.ru)

Zhanat Zhailau – Candidate of Jurisprudence Sciences, Associate Professor Almaty Humanitarian-economic university (Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhan1831@bk.ru)

Dilyana Abdilda – Candidate of Jurisprudence Sciences, Associate Professor Eurasian Law academy D.A.Kunaev (Kazakhstan, Almaty, e-mail: a.dilyana@mail.ru)

Shyngys Yergobek – Candidate of Jurisprudence Sciences, Associate Professor Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts (Kazakhstan, Almaty, e-mail: shyngys.ergobek@mail.ru)

Информация об авторах:

Тин Фу – докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, Алматы, e-mail: 331690195@qq.com)

Алтаева Камиля Жакыпбековна (корреспондент автор) – кандидат юридических наук, асс. профессор Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: kamilya_a1983@mail.ru)

Жайлау Жанат – кандидат юридических наук, доцент, Алматинский гуманитарно-экономический университет (Казахстан, Алматы, e-mail: zhan1831@bk.ru)

Абдильда Диляна Адилевна – кандидат юридических наук, асс. профессор Д.А. Евразийская юридическая академия им. Кунаева (Казахстан, Алматы, e-mail: a.dilyana@mail.ru)

Ергобек Шынгыс Кульбекович – кандидат юридических наук, асс. профессор, Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова (Казахстан, г. Алматы, e-mail: shyngys.ergobek@mail.ru)

Поступило: 15.04.2024

Принято: 10.12.2024.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу және жүйеге кіру материалдарды жіберу бөлімінде қол жетімді.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат ұсынуға міндетті.

Журналдың тақырыптық бағыттары

Журнал материалдары заң ғылымының, мемлекет және құқық теориясының, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық юриспруденцияның барлық салаларының өзекті мәселелерін қамтиды.

Мақалалар заң ғылымының келесі бөлімдерінде жарияланады

- Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы.
- Конституциялық және әкімшілік құқық.
- Азаматтық құқық және еңбек құқығы.
- Табиғи ресурстар және экологиялық құқық.
- Қылмыстық құқық және процесс, сот сараптамасы.
- Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық.

Мақалаға қойылатын талаптар:

• Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы FАNА (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

• Шрифт кеглі – 12 (андатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі - 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

• Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1 - сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

• Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, андатпа, кілт сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

• Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System немесе Editorial Manager жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін ҮЛГІ-ні қолданыңыз):

Бірінші бет:

• Бірінші жол – FТAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.

• Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

• Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, email – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

• Андатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- Андатпа құрылымында келесі ақпарат МІНДЕТТІ түрде болуы керек:

- Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз.

- Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.

- Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат.

- Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат.

- Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама.

- Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі)

- Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

• Кілт сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

• Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:

• Таңдалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Таңдалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.). бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерт-

теу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

- Материал мен әдістер - материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

Зерттеу материалының сипаттамасы оның сапалық және сандық көрінісін қамтиды. Материалдың сипаттамасы - тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің сенімділігін анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған рәсімдеулерді қайталамай егжей-тегжейлер ақпарат беріледі; материалдар мен әдістерді қолдану кезінде міндетті түрде енгізілген жаңалықтар арқылы жабдықты сәйкестендіруді (бағдарламалық жасақтама) және материалдардың сипаттамасы қолданылады.

Ғылыми әдістеме келесілерден тұруы қажет:

- зерттеу сұрақтар(ы);
- алға қойылағы гипотеза (тезис);
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері;
- зерттеу нәтижелері.

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде - зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс) тізімі, олардың ғылыми мақалаға үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда қолданылған деректер беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға **БОЛМАЙДЫ**.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Қорытындының құрылымында келесі сұрақтар болуы керек: Зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай? Нәтижелері қандай? Қандай тұжырымдар бар? Зерттеумен енгізу, қолдану перспективалары мен мүмкіндіктері қандай?

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50% -дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі - түпнұсқада, екіншісі - романизацияланған алфавитте (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар) (транслитерация) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала тақырыбы [мақала тақырыбының ағылшын тіліндегі аудармасы төрт бұрышты жақшада], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе бар болған жағдайда ағылшын тілінде), шығыс деректер ағылшын тілінде белгілеулер арқылы жазылады.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіпте және тек мәтінге сілтеме жасалған жұмыстар ҒАНА жазылады.

- Орыс және қазақ тілдеріндегі әдебиеттер тізімінің стилі ГОСТ1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» сәйкес жасалады (БҒСБ тізіміне енген басылымдарға қойылатын талап).

- Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org>).

- Берілген бөлімде төмендегілерді ескеру қажет:

- Ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген ғылыми басылымдар, алдыңғы қатарлы зерттеу әдістерінен дәйексөздер келтіріледі.

- Өзіңіздің жұмысыңыздан дәйексөздерді келтіруді шамадан тыс қолданудан аулақ болыңыз.

- Сілтемелерді ТМД / КСРО авторларының басылымдарына шамадан тыс келтіруден аулақ болыңыз, әлемдік тәжірибені қолданыңыз.

- Библиографиялық тізімде мақала тақырыбы бойынша белгілі шетелдік авторлар мен зерттеушілер шығарған іргелі және ең маңызды жұмыстар болуы керек.

Әлеуметтік және гуманитарлық бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Жаратылыстану бағытындағы мақалаларда сілтемелер сілтеме жасалған жұмыстардың мақала мәтінінде кездесетін кезеңіне байланысты нөмірленіп тік жақшада беріледі.

Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу үшін Mendeley Reference Manager құралын пайдалана аласыз.

Төлем мақаланы жариялауға және редакцияның хабарламасына қабылдағаннан кейін ғана жүргізіледі.
Жарияланым құны-2000 теңге/WORD форматындағы бет (қаріп 12, Times New Roman).

Реквизиттер:

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

Индекс 050040

Мекенжай: Алматы қ., Әль-Фараби даңғылы 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998СТВ0000567141 – теңге

ИИК KZ40998СТВ0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов в «Вестнике КазНУ. Серия юридическая» осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и войти в систему доступны в разделе Отправка материалов.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо на публикацию в журнале.

Тематические направления журнала

Материалы журнала освещают широкий круг актуальных проблем юридической науки, теории государства и права, а также всех отраслей казахстанской и международной юриспруденции.

Статьи публикуются по следующим разделам юридической науки

- Теория и история государства и права.
- Конституционное и административное право.
- Гражданское право и трудовое право.
- Природо-ресурсовое и экологическое право.
- Уголовное право и процесс, криминалистика.
- Международное отношение и международное право.

Требование для оформления статьи:

- Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).

- Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10, текст таблиц – 9-11), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.

- Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рис. 1 – Название рисунка). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

- Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов для социогуманитарных направлений.

- Авторы в ОБЯЗАТЕЛЬНОМ порядке должны указать в сопроводительном письме в системе Open Journal System или Editorial Manager о том, что направляемая статья/рукопись нигде ранее не публиковалась, и что в статье отсутствуют фрагменты текста из других работ без ссылок на них.

Структура статьи (для оформления статьи используйте ШАБЛОН):

Первая страница:

- Первая строка – номер МРНТИ (в исключительных случаях УДК), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

- Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5-7 слов (в некоторых случаях 10-12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, места работы (аффилиация), город, страна, email – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Аннотация объемом не менее 150 слов на русском, казахском и английском языках.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Краткое описание методологии исследования.
- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- Практическое значение итогов работы.
- Ключевые слова/словосочетания – количеством 3-5 на русском, казахском и английском языках.

Последующая страница (новая):

Введение состоит из следующих основных элементов:

- Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового

объекта и т.д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном автором аспекте.
- Материал и Методы – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис);
- этапы исследования;
- методы исследования;
- результаты исследования.

- В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке (не менее 15 трудов), анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.

• НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.

• В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

• Заключение, выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

Структура заключения должна содержать следующие вопросы: Каковы цели и методы исследования? Какие результаты получены? Каковы выводы? Каковы перспективы и возможности внедрения, применения разработки?

• Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из 15 наименований для социогуманитарных направлений, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Например: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

• Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).

• Стиль оформления Романизированного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- В данном разделе необходимо учесть:
- Цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки и на которых основана работа автора.
- Избегайте чрезмерных самоцитирований.
- Избегайте чрезмерных ссылок на публикации авторов СНГ/СССР, используйте мировой опыт.
- Библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные известными зарубежными авторами и исследователями по теме статьи.

Ссылки на цитируемые работы в тексте социогуманитарного направления даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залесский 1991: 25). В случае наличия в списке литературы нескольких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т.д. Например, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Для естественнонаучных статей ссылки оформляются в квадратных скобках с указанием нумерации по мере появления цитируемых работ в тексте.

Для оформления библиографических ссылок также можете использовать инструмент - Mendeley Reference Manager

Оплата производится только после принятия статьи к публикации и сообщения редакции.
Стоимость публикации – 2000 тенге/страница в формате WORD (шрифт 12, Times New Roman).
Реквизиты:
Некоммерческое акционерное общество «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби»
Индекс 050040
Адрес: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71
БИН 990140001154
КБЕ 16 АО «First Heartland Jýsan Bank»
ИИК KZ19998СТВ0000567141 – тенге
ИИК KZ40998СТВ0000567151 – USD
БИК TSESKZKA

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the Journal of actual problems of jurisprudence are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at Submissions

The author for correspondence is obliged to provide a cover letter for publication in the journal.

Manuscript requirements:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System or Editorial Manager that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article (You can use the TEMPLATE for preparing your manuscript):

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English

The structure of the abstract includes the following MANDATORY items:

- Introduction to the research topic.
- Purpose, main directions and ideas of research.
- A brief description of the scientific and practical significance of the paper.
- A brief description of the research methodology.
- Main results and analysis, conclusions of the research.
- Research value (contribution of this work to the relevant field of knowledge).
- The practical significance of research results.
- Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of topic is due to general interest to the research object with lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of study is related to proof of thesis, that is presentation of research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of description of materials and progress of work, as well as full description of methods used.

Characteristics or description of research materials includes its presentation in qualitative and quantitative terms. Characteristic of material is one of the factors determining the reliability of research conclusions and methods.

This section describes how the problem was investigated: detailed information without repeating previously published established procedures; identification of hardware (software) and description of materials used, with mandatory introduction of novelty when using materials and methods.

Research methodology should include:

- research question(s);
- proposed hypothesis (thesis);
- research stages;
- research methods;

- research results.

- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.

- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links which are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.

- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.

- Conclusions section covers generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with description of proposals or opportunities for further work.

The structure of conclusions should contain the following questions: What are objectives and methods of research? What results were obtained? What are conclusions? What are prospects and opportunities for implementation and application of developments or research results?

- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. Total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration -<http://www.translit.ru>).

- The Romanized list of references should look like this: author (s) (transliteration) → (year in parentheses) → title of article in transliterated form [translation of article title into English in square brackets], name of Russian language source (transliteration, or English title – if any), output data with notation in English.

Example: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those papers which are cited in the text.

- In this section authors should take into account:

- Style of reference list in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 “Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation” (requirement for publications included in the CCSES list).

- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- In this section authors should take into account:

- Main scientific publications, advanced research methods are cited, which are used in this field of research and on which the author's work is based.

- Avoid excessive self-citations.

- Avoid excessive references to publications of authors from CIS/USSR period, use world research experience.

- References should contain fundamental and most relevant research papers published by well-known foreign authors and researchers on the topic of the article.

References to cited works in the text of socio-humanitarian areas are given in parentheses, indicating the first author of work, year of publication: page number (s). For Example, (Zaleski, 1991: 25). If there are several works of the same author published in the same year in the list of references, then letters «a», «b», etc. are added in addition to the year of publication. For example, (Saduova, 2001a: 15), (Saduova, 2001b, 22). For natural science articles, references should be placed in square brackets, indicating the number as the cited works appear in the text.

For bibliographic references, you can also use the Mendeley Reference Manager.

Payment is made only after the acceptance of the article for publication and the message of the editorial board.

The cost of publication is 2000 tenge/page in WORD format (font 12, Times New Roman). Bank details:

Non-commercial Joint-Stock Company «Al-Farabi Kazakh National University»

Index 050040

Address: 71 al-Farabi Ave., Almaty

BIN 990140001154

KBE 16

JSC «First Heartland Jýsan Bank»

IIC KZ19998CTB0000567141-tenge

IIC KZ40998CTB0000567151-USD

BIC TSESKZKA

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>G.G. Galiakbarova</i> Some features of legal regulation of artificial intelligence: foreign and national experience 4		
<i>Riyad, R. Syafa'at, I. Koeswahyono, D. Puspitawati</i> State responsibility in fulfilling tourist health rights in diving tourism at Bunaken national park post-COVID-19..... 13		
<i>М.А. Алимбекова, А.И. Бирманова, А.С. Ибраева, Э.К. Сапарбекова, Д.К. Рустембекова</i> Культурные права человека и глобализация..... 25		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>М.Г. Конурбаева</i> Административная юстиция и ее становление в Казахстане 38		
<i>Г.Г. Турысбекова, И.М. Искаков</i> Теоретико-правовое измерение миграционного процесса материнской миграции..... 48		
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>А.С. Алимкулова, А.К. Кайшатаева, У.К. Сартбаева, А.А. Мадалиева</i> Заңтану ғылымдарының жүйесінде коммерциялық үй-жайларды жалдау шартының ғылыми-теориялық зерделенуі..... 64		
<i>М.Ж. Бектурганов, Н.Р. Максатов, С.А. Акимбекова</i> Особое мнение судьи в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан..... 73		
<i>М.Н. Мамаева, А.Р. Бижанова, Г.Ж. Османова, А.А. Исмаилов</i> Гарантии независимости адвокатской деятельности в странах Центральной Азии на примере Казахстана и Узбекистана 81		
4-бөлім Қаржылық және салық заңы	Section 4 Financial and tax law	Раздел 4 Финансовое и налоговое право
<i>Т.А. Рахметова, Н.А. Алдабергенова, Г.А. Қуаналиева, М. Қонысбай, Э.Э. Юхневич</i> Қазақстан Республикасының салық заңнамасын жетілдіру тұжырымдамасы туралы..... 92		
5-бөлім Табиғи ресурс және экологиялық құқық	Section 5 Natural resource and environmental law	Раздел 5 Природоресурсовое и экологическое право
<i>К.У. Оразалиев, А.А. Mukasheva, Т.И. Makarova, В. Uderbayeva</i> New draft of water code of the Republic of Kazakhstan: legal analysis 104		

6-бөлім Қылмыстық құқық және процесс	Section 6 Criminal law and process	Раздел 7 Уголовное право и процесс
<i>A.Zh. Muratova, I.S. Saktaganova, A.B. Saktaganova, A.Y. Yessenaliyev, R. Tokhanova</i>		
The impact of media coverage on the course of criminal proceedings and the rights of participants..... 112		
<i>Н.Б. Қубанова, L.S. Serikova</i>		
Қазақстан Республикасындағы кибершабуылдарды жіктеу және құқықтық реттеу қағидаттары..... 121		
<i>О.Б. Досекеев, Е.С. Шалхаров, М.М. Иманбекова, А.Н. Нартай, А.А. Акимбаева</i>		
Көлеңкелі геномдық зертханалар секторына шолу жасай отырып, қылмыстық кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы күрестің кейбір мәселелері 133		
<i>Б.А. Сериев, Ж.А. Хамзина, Б.Р. Таубаев, Б.Ж. Айтимов, М.Р. Қонысбекова</i>		
Қазақстан Республикасында лудоманияға қарсы заңнаманы қалыптастырудың өзекті мәселелері 142		
7-бөлім Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық	Section 7 International relationships and international law	Раздел 7 Международные отношения и международное право
<i>S.E. Assanova, F.S. Karagussov, A.A. Nukusheva, A.K. Dzhangabulova, T.E. Voronova</i>		
International experience and comparative analysis of alternative dispute resolution methods 154		
<i>H. Mohammadi, S.B. Beisebaeva, A.S. Sabyr, B.E. Tleulov, G. Muratova</i>		
The difference between the concept of justice in the constitution of Afghanistan and the Republic of Kazakhstan 164		
<i>Т. Фу, К.Ж. Алтаева, Ж. Жайлау, Д.Ә. Әбділда, Ш.Қ. Ерғобек</i>		
Правовые контрмеры экологических гарантий в экономическом поясе Шелкового пути 172		
Авторларға арналған ақпарат..... 182		